

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ELFİYYE ŞERH GELENEĞİNDE HARF-İ CERLER:
ÜŞMÛNÎ VE SUYÛTÎ ÖZELİNDE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Salih İŞGÜZAR

DENİZLİ, 2024

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Salih İŞGÜZAR

2024

ÖNSÖZ

Arap dili, İslâm'ın temel kaynaklarının doğru anlaşılması ve yorumlanmasında kritik bir öneme sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'in ve diğer İslâmî metinlerin anlamlarını kavrayabilmek, Arap dilinin inceliklerine vakıf olmayı gerektirir. Bu bağlamda, Arap dili grameri, dini nasların doğru yorumlanabilmesi için vazgeçilmez bir araçtır. Tarih boyunca bu alanda önemli katkılarda bulunmuş pek çok âlim yetişmiştir. Bunlar arasında, Sîbeveyhî'den sonra en büyük isimlerden biri olarak kabul İbn Mâlik de zikredilmektedir. İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eseriyle kendisinden sonraki nahiv kitaplarının ekserisini etkilemiş ve üzerine pek çok şerh, hâşiye, ta'lik vb. çalışmalar yapılarak bir gelenek oluşmuştur. Bu gelenek içerisinde ise bazı çalışmalar öne çıkmıştır.

Biz de bu çalışmada, *Elfiyye* şerh geleneğini incelemek amacıyla, hicri onuncu yüzyılda yaşamış ve kendilerinden önceki önemli eserlere vakıf olan Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerini ele aldık. Bu geleneği anlamak için, her iki şerhteki harf-i cer konusunu karşılaştırmalı olarak inceledik ve bu konunun *Elfiyye* şerh geleneğindeki yerini vurguladık. Bu yönüyle çalışmamızın iki temel ayağı olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak, *Elfiyye* şerh geleneğinin Üşmûnî ve Suyûtî şerhleri özelinde değerlendirilip anlamlandırılmaya çalışılması, ikinci olarak ise dil açısından büyük önem arz eden harf-i cer konusunun bütüncül bir yaklaşımla, belirli bir gelenek çerçevesinde incelenip sunulmasıdır. Çalışmamızın, Arap dili grameri ve İslâmî ilimler alanında yeni araştırmalara katkı sağlayacak bir referans olmasını umuyorum.

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, bana rehberlik eden değerli danışman hocam Dr. Hana Güven'e, tezin şekillenmesinde tenkit ve tavsiyeleriyle büyük emeği geçen kıymetli hocam Doç. Dr. Şükrü Şirin'e ve yönlendirmeleriyle destek veren değerli hocam Dr. Fatih Yener'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, bu süreçte katkılarıyla yanımda olan başta Arş. Gör. Enes Bolat, Arş. Gör. Hamza Özen, Arş. Gör. Mustafa Erdemir, Kaan Sarıgül ve Halil İbrahim Dolgun hocalarım ile ismini zikredemediğim diğer değerli hocalarıma gönülden teşekkür ederim. En önemlisi de eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan sevgili anne ve babama, bu zorlu süreçte hem tezimin okunmasında hem de diğer sorumluluklarımda özverisi ve sabrıyla yanımda olan, bana ilham kaynağı olan kıymetli eşime ve her an neşe kaynağım olan kızıma en içten şükranlarımı sunuyorum.

Salih İŞGÜZAR

01.09.2024

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Elfiyye Şerh Geleneğinde Harf-i Cerler: Üşmûnî ve Suyûtî Özelinde	
Tezin Yazarı: Salih İŞGÜZAR	Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Hana GÜVEN
Kabul Tarihi: 01 Ağustos 2024	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 243 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilimsel Dalı: Arap Dili ve Belagatı
<p>İbn Mâlik, Sîbeveyhî'den sonra Arap dili gramerinin en büyük isimlerinden biri olup, pek çok önemli eser kaleme almıştır. Bunlar arasında, İbnü'l-Hâcib'in <i>el-Kâfiye</i> ve <i>eş-Şâfiye</i>'sinden etkilenerek yazdığı <i>Elfiyye</i> adlı eseri de zikredilmektedir. Bu eser, sonraki dönemlerde yazılan nahiv kitaplarını büyük ölçüde etkilemiştir. Öte yandan, üzerine pek çok şerh, hâşiye, ta'lik vb. kitaplar yazılarak bir gelenek oluşmuştur. Bu gelenek içerisinde ise bazı şerhler öne çıkmış ve geçmişten günümüze medreselerde okutulmaya devam edilmiştir.</p> <p>Çalışmamız, Elfiyye şerh geleneğini ortaya koymak amacıyla, hicri onuncu yüzyılda yaşamış, önceki şerhlere ve nahiv literatürüne vakıf olan Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerini esas almıştır. Bu geleneği anlamak için ise cümledeki anlam ve gramatik yapının belirlenmesinde önemli bir rol oynayan ve dini nasların doğru anlaşılmasında büyük öneme sahip harf-i cerler konusu seçilmiştir. Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerindeki harf-i cer kullanımları, kavram açıklamaları, farklı yaklaşımları ve yorumları karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.</p> <p>Bu yönüyle çalışmamızın iki temel ayağı olduğunu söylemek mümkündür. İlk olarak, Elfiyye şerh geleneğinin Üşmûnî ve Suyûtî şerhleri özelinde değerlendirilip anlamlandırılmaya çalışılması, ikinci olarak ise dil açısından büyük önem arz eden harf-i cer konusunun bütüncül bir yaklaşımla, belirli bir gelenek çerçevesinde incelenip sunulmasıdır.</p> <p>Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmuştur. Giriş kısmında çalışmanın ana esasları ve yöntemi özetlenmiştir. Birinci bölümde, teze konu olan dilcilerin hayatları, ilmî kişilikleri ve şerhleri ele alınmıştır. İkinci bölümde, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhleri özelinde harf-i cer algısı incelenmiş ve diğer şerhlere de atıflar yapılmıştır. Son bölümde ise, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerinde takip ettikleri metotlar, yararlandıkları kaynaklar ve etkilendikleri nahiv ekolleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışmamız sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Nahiv, İbn Mâlik, Elfiyye, Üşmûnî, Suyûtî, Şerh, Harf-i cer	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences

Abstract of Master Thesis

Title of the Thesis: Prepositions in the Tradition of Commentary on Al-Alfiyya: Specific to Üşmuni and Suyuti	
Author: Salih İŞGÜZAR	Supervisor: Asst. Prof. Hana GÜVEN
Date: 01 August 2024	Nu. of pages: vii (pretext) + 243 (main body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Arabic Language and Rhetoric
<p>Ibn Malik, a prominent figure in Arabic grammar after Sibawayh, authored several significant works. Among these, his Alfiyya, influenced by Ibn al-Hajib's al-Kafiya and al-Shafiya, consists of a thousand couplets. This work has profoundly impacted subsequent grammar books, giving rise to a tradition of numerous commentaries, glosses, and annotations being written on it. Within this tradition, certain commentaries have gained prominence and have continued to be taught in madrasas from the past to the present.</p> <p>Our study aims to understand and evaluate the Alfiyya commentary tradition, specifically through the commentaries of Suyuti and Ushmuni, who lived in the 10th century Hijri and were well-versed in previous commentaries and grammatical literature. To grasp this tradition, the study focuses on the topic of prepositions, which are crucial for determining sentence meaning and grammatical structure, and are vital for the accurate interpretation of religious texts. The study compares and analyzes the use of prepositions, concept explanations, and differing approaches in the commentaries of Ushmuni and Suyuti.</p> <p>The study has two main objectives: first, to evaluate and understand the Alfiyya commentary tradition through the commentaries of Ushmuni and Suyuti; second, to examine and present the topic of prepositions, significant in linguistic terms, within this specific tradition.</p> <p>The study consists of an introduction and three chapters. The introduction summarizes the main principles and methodology. The first chapter examines the lives, scholarly contributions, and commentaries of the grammarians in question. The second chapter explores the perception of prepositions in the commentaries of Ushmuni and Suyuti, with references to other notable commentaries. The final chapter compares the methods followed by Ushmuni and Suyuti in their commentaries, the sources they utilized, and the grammatical schools that influenced them. The study concludes with a summary section</p>	
Keywords: Arabic Language, Syntax, Ibn Malik, Alfiyya, Ushmuni, Suyuti, Commentary, Prepositions	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI.....	2
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
ÜŞMÛNÎ VE SUYÛTÎ'NİN HAYATLARI VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ.....	8
1.1. ÜŞMÛNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI VE ESERLERİ	9
1.1.1. Hayatı.....	9
1.1.2. İlmî Kişiliği ve Hocaları	10
1.1.3. Eserleri	11
1.1.3.1. Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik Adlı Eseri	13
1.2. SUYÛTÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI VE ESERLERİ.....	16
1.2.1. Hayatı.....	16
1.2.2. İlmî Kişiliği ve Hocaları	17
1.2.3. Eserleri	19
1.2.3.1. el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhi'l-Elfiyye Adlı Eseri.....	21
İKİNCİ BÖLÜM	23
ŞERHLER ÖZELİNDE HARF-İ CERLER.....	23
2.1. HARF-İ CERLER	24
2.1.1. Mecrûrları İtibariyle Harf-i Cerler	26
2.1.2. “مِنْ” Harf-i Ceri	30
2.1.3. “إِلَى” Harf-i Ceri.....	46
2.1.4. “اللَّام” Harf-i Ceri	54
2.1.5. “فِي” Harf-i Ceri	77
2.1.6. “الْبَاء” Harf-i Ceri	87
2.1.7. “عَلَى” Harf-i Ceri	109
2.1.8. “عَنْ” Harf-i Ceri	123

2.1.9. “كَ” Harf-i Ceri.....	133
2.1.10. “حَتَّى” Harf-i Ceri	143
2.1.11. “رُبَّ” Harf-i Ceri.....	150
2.1.12. “مُنْذُ” ve “مُنْذُ” Harf-i Cerleri.....	159
2.1.13. “كَيْ” Harf-i Ceri.....	169
2.1.14. “لَعْلَ” Harf-i Ceri	175
2.1.15. “مَتَّى” Harf-i Ceri.....	179
2.1.16. “الْوَاوُ” ve “تْ” Harf-i Cerleri.....	183
2.1.17. “خَلَاَ”, “عَدَاَ” ve “حَاشَاَ” Harf-i Cerleri.....	187
2.1.18. Zâid “مَ” Edatının Bitiştığı Harf-i Cerler.....	197
2.1.19. Harf-i Cerlerin Hazfi Meselesi.....	202
2.1.20. Harf-i Cerlerin Müteallakı Meselesi	210
2.1.21. Tartışmalı Harf-i Cerler	213
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	220
ÜŞMÛNÎ VE SUYÛTÎ ŞERHLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	220
3.1. ŞERHLERİNDE TAKİP ETTİKLERİ METODOLOJİ	221
3.2. İSTİŞÂDLAR/DELİLLER.....	225
3.2.1. Kur’ân-ı Kerim ile İstişâd	225
3.2.2. Hadisler ile İstişâd.....	226
3.2.3. Şiirler ile İstişâd	226
3.2.4. Arap Kelamı/Atasözleri ile İstişâd.....	227
3.3. ŞERHLERİNDE YARARLANDIKLARI KAYNAKLAR.....	228
3.3.1. Navihciler.....	228
3.3.2. Kitaplar	228
3.3.3. Kıraat Âlimleri	229
3.3.4. Lehçe ve Kabileler	230
3.4. ETKİLENDİKLERİ NAHİV EKOLLERİ.....	230
SONUÇ.....	232
KAYNAKÇA	236

KISALTMALAR

a.mlf.	: aynı müellif
b.	: bin, ibn
bk.	: bakınız
b.y.	: Basım yeri yok
C	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: editör
H	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
M	: miladî
MÖ	: milattan önce
nşr.	: neşreden
ö.	: ölümü
r.a.	: radıyallahu anh
s.	: sayfa
s.a.s./s.a.v.:	: sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkîk
ts.	: tarihsiz
tsh.	: tashih eden
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: yayınları
y.y.	: Yayıncı yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

Çalışmamızın konusu, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) nahiv alanındaki meşhur eseri *Elfiyye* üzerine yazılmış olan Üşmûnî'nin (ö. 918/1513) *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı şerhi ile Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Behcetü'l-merdıyye fi şerhi'l-Elfiyye* adlı şerhinde harf-i cer konusunun karşılaştırmalı olarak ele alınmasıdır. Arap dili gramerinin gelişiminde büyük bir öneme sahip olan *Elfiyye*, İbn Mâlik tarafından bin beyitlik bir nazım olarak kaleme alınmış olup Arap gramerine dair pek çok önemli meseleyi içermektedir. Bu eser, kendisinden sonraki dönemlerde yazılan nahiv kitaplarını büyük ölçüde etkilemiş ve üzerine pek çok şerh, hâşiye, ta'lik, ihtisar ve şâhidleri açıklayan kitaplar yazılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde *Elfiyye* etrafında zengin bir literatür ve güçlü bir gelenek oluşmuştur.¹

Bu geleneği daha iyi anlamak ve analiz etmek için, çalışmamızda hicri onuncu yüzyıl gibi geç bir dönemde Mısır/Kahire'de yaşamış iki önemli âlim olan Üşmûnî ve Suyûtî'nin eserleri incelenmiştir. Bu müelliflerin şerhleri, kendilerinden önce yazılmış olan şerhlere ve nahiv literatürüne vakıf olmalarından ve bu kaynaklardan istifade etmelerinden dolayı büyük önem arz etmektedir. Üşmûnî ve Suyûtî, eserlerinde önceki âlimlerin birikimlerini sentezleyerek, *Elfiyye*'nin anlaşılmasına katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla onların şerhleri, Arap gramerinin inceliklerini anlamak ve bu alandaki geleneksel bilgi birikimini değerlendirmek için önemli birer kaynak teşkil etmektedir.

Çalışmamız, *Elfiyye* şerh geleneğini anlamak ve değerlendirmek amacıyla, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerini harf-i cer konusu özelinde ele almıştır. Harf-i cerler, cümledeki anlam ve gramatik yapının belirlenmesinde önemli bir rol oynar ve dini nasların doğru anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmamız, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerindeki harf-i cer kullanımlarını, kavramları nasıl açıkladıklarını, birbirlerinden farklı yaklaşımlarını ve bu konudaki yorumlarını karşılaştırmalı olarak inceleyerek hem *Elfiyye* şerh geleneğinin zenginliğini hem de bu âlimlerin katkılarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca çalışmamız, harf-i cerlerin dilbilgisel ve anlamsal işlevlerini detaylı bir şekilde ele alarak, Arap dili grameri açısından önem arz eden bu konunun bütüncül bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

¹ Bk. Hana Güven, *Abdullah b. Ali Suveydân'ın İbn Mâlik Elfiyesi Üzerine Yaptığı Şerh ve İbn Akil'in Elfiyye Şerhi ile Karşılaştırılması* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 14-21; Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 05 Temmuz 2024).

Bu yönüyle çalışmamızın iki temel ayağı olduğu söylenebilir: İlk olarak, Elfiyye şerh geleneğinin Üşmûnî ve Suyûtî şerhleri özelinde değerlendirilip anlamlandırılmaya çalışılmasıdır. İkinci olarak, dil açısından önem arz eden harf-i cer konusunun bütüncül bir yaklaşımla, belirli bir gelenek çerçevesinde incelenip sunulmasıdır.

Bu konuda yapılan çalışmalara baktığımızda, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhleri üzerine Arap dünyasında birçok araştırma yapıldığı, ancak ülkemizde bu alanda yeterli çalışmanın bulunmadığı dikkat çekmektedir. Arap dilinde nahiv ve gramer konularında önemli katkılarda bulunmuş bu iki şârihin eserleri, ülkemizde daha fazla incelenmeye ve değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

Özellikle Üşmûnî'nin şerhi üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda, sadece Ayoub Mohsin Kakarash'ın *Şerhu'l-Eşmûnî Alâ Elfiyyeti İbn Mâlik Adlı Eserdeki İstişhâd Şiirlerinin Tahlili (Gramatik Bir Çalışma)* isimli Yüksek Lisans tezinin mevcut olduğunu görmekteyiz.² Bu tez, Üşmûnî'nin şerhindeki şiirsel delilleri gramatik açıdan analiz ederek önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak, Üşmûnî'nin şerh metodolojisi ve harf-i cer konusundaki yaklaşımı gibi konulara çok fazla değinmemiştir.

Suyûtî'nin şerhi ile ilgili olarak ise Muhammed Mahmut Olçun'un *Suyûtî'nin El-Behcetü'l-Merdiyye Adlı Eserinde İstişhad Ettiği Ayetler* isimli Yüksek Lisans tezi ve Şehmus Ülker'in *Suyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdiyye 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik Adlı Eserindeki Şerh Metodu* isimli makalesi bulunmaktadır. Olçun'un tezi, Suyûtî'nin eserinde kullandığı ayetleri inceleyerek Suyûtî'nin ayet istişhâdındaki yaklaşımını ortaya koymaktadır.³ Ülker'in makalesi ise Suyûtî'nin şerh metodolojisini ele alarak, onun *Elfiyye'*ye getirdiği açıklamaları ve yorumları analiz etmektedir.⁴ Bu çalışmalar, Suyûtî'nin şerhini anlamak ve değerlendirmek için önemli katkılar sunmakla birlikte, ülkemizde Suyûtî'nin şerhinin daha detaylı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhleri üzerine ülkemizde yapılan sınırlı sayıda çalışma, bu iki âlimin eserlerinin daha derinlemesine incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiğini

² Ayoub Mohsin Kakarash, *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik Adlı Eserdeki İstişhâd Şiirlerinin Tahlili: Gramatik Bir Çalışma* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

³ Muhammed Mahmut Olçun, *Suyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdiyye Adlı Eserinde İstişhad Ettiği Ayetler* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁴ Şehmus Ülker, "Suyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdiyye 'ala Elfiyyeti İbn Mâlik Adlı Eserindeki Şerh Metodu," *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021).

ortaya koymaktadır. Bundan hareketle, çalışmamızda diğerlerinden farklı olarak Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerinin hem genel metodolojilerini hem de konu bazlı özel yaklaşımları ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci temel ayağını oluşturan harf-i cer konusu hakkında ise akademik sahada çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin, Murat Serdar Şadoğlu tarafından kaleme alınan *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kullanım Boyutları* başlıklı Yüksek Lisans tezi, harf-i cerlerin kapsamlı bir şekilde incelenmesini ve konuya yeni analizler ile tasnifler getirilmesini amaçlamaktadır.⁵ Bu araştırma, harf-i cerlerin kavramsal olarak ne olduklarını, sayılarının belirlenmesini, kullanım boyutlarının ve cümledeki etkilerinin ayrıntılı incelenmesini kapsamaktadır.

Bir başka çalışma olarak, Ahmet Yüksel'in *Arap Dilinde Harf-i Cerler* başlıklı Yüksek Lisans tezini görmekteyiz.⁶ Ayrıca, Abdulhamit Turgut tarafından yazılan *Arap Dilinde Mecrurlar* başlıklı Yüksek Lisans tezi de harf-i cerler konusunda değerli bir katkı sunmaktadır.⁷ Bu çalışmaların yanı sıra, *Arap Dilinde Harf-i cerler ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları*, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Ahkâm Ayetlerinde Manaya Etkisi: Cessâs Örneği*, *Âl-i İmran ve Nisa Sûrelerinde Harf-i Cerlerin Manaya Etkisi*, *Arap Dilinde Mecrurat: Hucurat Suresi Örneği* ve *Arapça Harf-i Cerlerin Anlam Özellikleri ve Türkçe Karşılıkları: Câmîu'd-Durûsi'l-Arabiyye Bağlamında Bir İnceleme* gibi Yüksek Lisans tezleri de bulunmaktadır.⁸ Bunların dışında benzer konularda çeşitli kitap ve çalışmalar da yapılmıştır. Örneğin; *Arap Dilinde Cer Harfleri*, *Arapça'da Harf-i Cerli Fiiller*, *Yabancılarla Arapça Öğretiminde Yaygın İfadelerin Rolü: Kur'ân'da Harf-*

⁵ Murat Serdar Şadoğlu, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kullanım Boyutları* (İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

⁶ Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Harf-i Cerler* (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

⁷ Abdülhamit Turgut, *Arap Dilinde Mecrurlar* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁸ Sanan Azimov, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Sefa Erkmen, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Ahkâm Ayetlerinde Manaya Etkisi: Cessâs Örneği* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021); Alaa Mohamed Amin Abdalla, *Âl-i İmrân ve Nisa Surelerinde Harf-i Cerlerin Manaya Etkisi* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Mürselin Karahasan, *Arap Dilinde Mecrurat: Hucurat Suresi Örneği* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Khadija Iben Khayat Zougari, *Arapça Harf-i Cerlerin Anlam Özellikleri ve Türkçe Karşılıkları: Câmîu'd-Durûsi'l-Arabiyye Bağlamında Bir İnceleme* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

*i Cerler ile Kullanılan Fiiller Örneği, Nahiv ve Delalet Açısından Aslî ve Zâid Harf-i Cerler, Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Anlama Katkıları vb.*⁹

Bu çalışmaların her biri, harf-i cerler üzerine yoğunlaşmakta olup, ya başlı başına harf-i cerleri irdelemiş ya belirli Kur'ân surelerindeki harf-i cerlerin tahlili ve anlam üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmış ya da sadece harf-i cerli fiilleri ele almıştır. Dolayısıyla bu çalışmalar her ne kadar bazı konularda tekrara düşmüş olsa da her biri kendi içinde belirli bir amaca hizmet eden özgün araştırmalar olarak değerlendirilebilir. Bu tür çalışmalar, Arap dilinin gramer yapısının incelenmesinde ve harf-i cerlerin dildeki işlevlerinin daha iyi anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır.

Biz ise diğerlerinden farklı olarak, harf-i cer konusunu *Elfiyye* gibi önemli bir gelenek içerisinde bütüncül bir yaklaşımla ele aldık. Bu amaçla, alanında tanınmış ve kabul görmüş iki müellif olan Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerinden yola çıkarak, harf-i cer konusunun bu şerhlerde nasıl algılandığını, anlaşıldığını ve aktarıldığını incelemeyi hedefledik.

Amacımıza binaen, Üşmûnî ve Suyûtî'nin harf-i cer konusuna nasıl yaklaştıklarını ve bu konuda hangi metotları kullandıklarını karşılaştırmalı bir şekilde ele aldık. İki şârih arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmek amacıyla, onların şerhlerindeki açıklamaları dikkatle inceledik. Ayrıca harf-i cerlerin cümle içindeki işlevlerini, anlamsal ve gramatik etkilerini de göz önünde bulundurarak, her iki şârihin bu konudaki yorumlarını değerlendirdik.

Üşmûnî ve Suyûtî'nin harf-i cerlerle ilgili yaptıkları açıklamalar, Arap dilinin zenginliğini ve derinliğini ortaya koyan önemli birer metin niteliğindedir. Onların metotlarını ve açıklamalarını karşılaştırarak, bu önemli gramer konusunun nasıl farklı perspektiflerden değerlendirildiğini gösterdik.

⁹ Mustafa Kurt, *Arap Dilinde Cer Harfleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999); Hüseyin Günday vd. (ed.), *Arapça'da Harf-i Cerli Fiiller* (Bursa: Emin Yayınları, 2021); Yaser Karman - Hasan Soyupek, "Yabancılara Arapça Öğretiminde Yaygın İfadelerin Rolü: Kur'ân'da Harf-i Cerler ile Kullanılan Fiiller Örneği", *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2022), 120-139; Mohamed Rızk Elshahhat Abdelhamit Shoer, "Nahiv ve Delalet Açısından Aslî ve Zâid Harf-i Cerler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (Haziran 2017), 129-150; Hasan Çetinel, *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Anlama Katkıları* (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2019).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Araştırmamız, giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi ve kaynaklarına yer verilmiştir. Birinci bölümde, araştırmaya konu olan müelliflerin hayatları, ilmî kişilikleri, eserleri ve şerhleri incelenmiştir. Üşmûnî hakkında yapılan çalışmaların azlığı nedeniyle, onun hakkında daha fazla bilgi edinebilmek amacıyla tabakat kitapları büyük ölçüde taranmıştır. Suyûtî'nin hayatı ve ilmî kişiliği hakkında ise mevcut olan pek çok çalışmadan yararlanılmış ve tekrara düşmemek adına bu kaynaklardan seçici bir şekilde faydalanılmıştır. Aynı bölümde, her iki müellifin şerhleri hakkında yapılan çalışmalardan genel bilgiler sunulmuş ve bu şerhler hakkında bir değerlendirme yapılmıştır.

İkinci bölümde, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhleri özelinde harf-i cer konusu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak, “Harf-i Cerler” başlığı altında, her iki şârihin bu konuya nasıl giriş yaptıkları ele alınmıştır. Ardından, *Elfiyye*'nin beyitlerinde dağınık halde yer alan harf-i cerlerin her biri, ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Her başlığın altında öncelikle ilgili harf-i cerle alakalı *Elfiyye* beyitleri sunularak, İbn Mâlik'in bu beyitlerde ne anlatmaya çalıştığına dair yorumlar yapılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, yeterli ve doyurucu bilgi bulunmayan yerlerde İbn Mâlik'in diğer eserlerine başvurulmuştur. Daha sonra Suyûtî ve Üşmûnî'nin ilgili beyitler hakkında yaptıkları açıklamalar, karşılaştırmalı bir metotla aktarılmış ve yer yer üslup ve benimsemiş oldukları ya da yakın durdukları nahiv ekolleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmeler sırasında, diğer şerhlerde aynı metnin nasıl algılandığı ve konuyla ilgili ne gibi tartışmaların bulunduğu da yer verilmiştir. Böylece, *Elfiyye* şerh geleneğinde harf-i cer konusunun nasıl algılandığı ve aktarıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu bölüm, hem metodolojik yaklaşımı hem de içerdiği ayrıntılı analizlerle, konunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Üçüncü bölümde, Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhlerinde izledikleri metodoloji, yaptıkları istişhâdlar, yararlandıkları kaynaklar ve etkilendikleri nahiv ekolleri karşılaştırmalı ve toplu bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde, hangi müellifin hangi kaynaklardan ne kadar faydalandığı ve bu kaynakları ne ölçüde referans aldığı hususunda sayısal veriler de kullanılarak bir analiz yapılmıştır. Öte yandan, Üşmûnî ve Suyûtî'nin

şerhlerinde benimsedikleri yöntemler ve bu yöntemlerinin Arap dili gramerine katkıları incelenmiştir.

Bu bölümün ardından, çalışmanın genel bir değerlendirmesini ve elde edilen sonuçları içeren bir sonuç ile araştırmamız tamamlanmıştır. Sonuç bölümünde, yapılan analizler ve karşılaştırmalar neticesinde elde edilen bulgular özetlenmiş ve çalışmanın genel çerçevesi içerisinde bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece araştırmamız, hem metodoloji hem de içerik yönünden bir inceleme sunmayı amaçlamıştır.

Çalışmamızın tamamında, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine ait beyitler ile istişhâd edilen ayetler, hadisler, şiirler ve Arap kelamından örnekler orijinal Arapça metinleriyle birlikte verilmiş ve bunların Türkçe açıklamalarına da yer verilmiştir. Aynı zamanda, çalışmamız boyunca ismi geçen müelliflerin, eserlerin ve özel terimlerin yazımında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır.

Araştırmamızda, Arap dili ve nahiv literatüründe önemli bir yer tutan pek çok kaynaktan yararlanılmıştır. Bu bağlamda, İbn Mâlik'in yazdığı *Elfiyye*, *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* isimli eserleri, Suyûtî'nin *el-Behcetü'l-merdiyye* ve *Hem'u'l-Hevâmi*' adlı eserleri ve Üşmûnî'nin *Menhecü's-Sâlik*'i, çalışmamızın temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

Bunun yanı sıra, İbnü'n-Nâzım'ın (ö. 686/1287) *Şerhu'bnu'n-Nâzım*'ı, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin (ö. 745/1344) *Menhecü's-Sâlik* ve *İrtişâfu'd-Darab*'ı, Murâdî'nin (ö. 749/1348) *Tavzihu'l-Makâsîd* ve *el-Cene'd-Dânî*'si gibi eserler de titizlikle incelenmiştir. İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Evdahu'l-Mesâlik* ve *Muğni'l-Lebîb*'i, İbn Akîl'in (ö. 769/1367) *Şerhu İbn 'Akîl*'i, İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî'nin (ö. 790/1388) *el-Makâsîdü's-Şâfiye*'si, Mekkûdî'nin (ö. 807/1405) *Şerhu'l-Mekkûdî*'si ve Sabbân'ın (ö. 1206/1792) *Hâşiyetu's-Sabbân*'ı gibi eserler de araştırmamızda referanslar olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜŞMÛNÎ VE SUYÛTÎ'NİN HAYATLARI VE İLMÎ KİŞİLİKLERİ

1.1. ÜŞMÛNÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Tam adı Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf el-Üşmûnî'dir.¹⁰ Kökeni Mısır'ın Üşmûn (Üşmûneyn) şehrine dayanmakta olup, hicrî 838 yılı Şaban ayında (1435) Kahire'nin el-Kanâtîru's-Sibâ' bölgesinde dünyaya gelmiştir.¹¹ Doğduğu yere nispetle Üşmûnî olarak tanınmıştır. Geçimini mahkemelerde şahitlik¹² yaparak sağlayan Üşmûnî, yaklaşık üç yıl Dimyat'ta kadılık yapmıştır. Daha sonra bilinmeyen bir nedenle görevden alınmış, ancak bir süre sonra tekrar görevine iade edilmiştir.¹³ Kadılık yaptığı dönemde bölge halkı onun bilgi ve tecrübelerinden büyük ölçüde faydalanmıştır. Sehâvî'nin (ö. 902/1497) belirttiğine göre, Üşmûnî bir dönem kâtiplik de yapmıştır. 885 (1480) yılında ise hac ibadetini yerine getirmek amacıyla kutsal topraklara seyahat etmiştir.¹⁴

Üşmûnî'nin zühd ve takva sahibi bir şahsiyet olduğu, sade ve mütevazı bir yaşam tarzını benimsediği, giyim ve beslenmesinde tevazu gösterdiği, tatlı dilli ve az sözle çok şey anlatan bir âlim olduğu belirtilmiştir.¹⁵ Kaynaklarda Üşmûnî'nin vefat yeri belirtilmediği gibi vefat tarihi konusunda da tarihçiler arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konudaki en eski kaynaklardan biri olan Necmeddin el-Gazzî'nin (ö. 1061/1651) *ed-Dav'u'l-Lâmi'* adlı eserinde Üşmûnî'nin 920 ila 930 yılları arasında vefat

¹⁰ Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi' li-Ehli'l-Karni't-Tâsi'* (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 5/5; Necmuddîn el-Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, nşr. Halîl el-Manşûr (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997), 1/285; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab fi Ahbâr men Zehab*, nşr. Mahmûd el-Ernâvût (Dimeşk -Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1986), 10/229; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli' bi Mehâsin min Ba'di'l-Karni's-Sâbi'*, thk. Muhammed Hasan Hallâk (Dimeşk -Beyrût: Dâru İbn Keşîr, 1427/2006), 530; Abdülilâh Nebhân, "el-Üşmûnî", *Mevsûa'tü A'lâmi'l-U'lemâ ve'l-Üdebâi'l-Arabi ve'l-Müslimîn* (Beyrût: Dâru'l-Ceyl, 1425/2004), 2/65; Halit Zavalı, "Üşmûnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/399.

¹¹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 530; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/65; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

¹² Bu meslek "şuhûdü'l-'udûl" olarak bilinen bir tür kadrolu şahitliktir. Bu kadrolu şahitler, kadılar tarafından âdil olarak tanınmış ulemâ sınıfından seçilerek tayin edilirler. Görevleri arasında, mahkeme belgelerinin hukuka uygunluğunu sağlamak, belgelerin doğruluğunu ve şahitlerin âdil olduklarını tasdik etmek, hukuki geçerliliklerini tescil etmek ve yargılamalara şahitlik etmek bulunur. Ayrıca, miras tespiti ve taksimi, ölüm sebebinin belirlenmesi, evlilik akitlerinin düzenlenmesi ve hükümdarların cülûs ve hal'lerinde görev alırlar. Bu işler, onların hayatlarını idame ettirdikleri meslekleridir. Detaylı bilgi için bk. İsmail Erünsal, "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş", *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (Aralık 2018) 2-4.

¹³ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

¹⁴ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

¹⁵ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira*, 1/285; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zehab*, 10/229; Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtü's-Suğrâ*, thk. Ahmet Abdurrahîm Sâye (Kahire: Mektebetü's-Sekâfetü'd-Dîniyyet, 1426/2005), 30; Muhammed Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nuhât* (Mısır: Daru'l-Maarif, 1995), 292; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

etmiş olabileceği ifade edilmektedir. İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) 929 yılını zikretmekte, Şevkânî (ö. 1250/1834) ise 17 Zilhicce 918 (23 Şubat 1513) tarihini vermektedir.¹⁶ Şevkânî'nin, vefat ayı ve gününü belirtmesi nedeniyle görüşü daha tercih edilebilir görünmektedir.¹⁷ Bununla birlikte, Brockelmann (1868-1956) Üşmûnî'nin vefat yılını 872, Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) ise 900 olarak kaydetmektedir.¹⁸ Her ne kadar bazı müteahhir kaynaklar da 900 yılını verse de bu tarihin doğru olması mümkün görünmemektedir. Aksi takdirde, 911 yılında vefat eden çağdaşı Suyûtî'nin (ö. 911/1505) eserlerinde ve 902 yılında vefat eden hocası Sehâvî'nin, öğrencisi Üşmûnî için yazdığı biyografisinde onun vefatından bahsetmeleri beklenirdi.¹⁹

1.1.2. İlmî Kişiliği ve Hocaları

Üşmûnî, ilmî bir ortamda yetişmiş olup, eğitimine önce Kur'ân'ı ezberleyerek başlamış, ardından *Minhâcü't-tâlibîn*, *Cem'u'l-cevâmi'* ve İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye'sini* ezberlemiştir.²⁰ İlim ve ibadetten başka bir kaygısı olmadığı belirtilen Üşmûnî, dönemin önde gelen birçok âliminden dersler almıştır.²¹

Fıkıh ilmini Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459), Muhammed b. Ahmed el-Bâmî (ö. 885/1480), Yahyâ b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467) ve Sâlih b. Ömer el-Bulkînî (ö. 868/1464) gibi önemli âlimlerden öğrenmiştir. Usûl-i fıkıh, usûlü'd-dîn, Arap dili ve ferâiz ilimlerini ise İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), Muhyiddin Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve Takıyyüddin eş-Şümûnî (ö. 872/1468) gibi önde gelen âlimlerden tahsil etmiştir.²² Bu geniş hoca yelpazesi, Üşmûnî'nin ilmini ve çok yönlülüğünü artırmıştır.

Necmeddîn el-Gazzî ve İbnü'l-İmâd, Üşmûnî'nin kıraat ilmini İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429) aldığına dair bilgiler aktarsalar da, Üşmûnî'nin İbnü'l-Cezerî'nin vefatından sonra dünyaya gelmiş olması bu bilginin doğruluğunu şüpheli kılmaktadır.²³

¹⁶ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira*, 1/285; İbnü'l-İmâd, *Şeżerâtu'z-Zeheb*, 10/229; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 531; M. Abdülmecîd et-Tavîl, *el-Üşmûnî ve Kitâbüh: Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* (Kahire:1406/1986), 9-15; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399. Fikrî Cezzâr, *Medâhilü'l-mü'ellifîn* (Riyâd: Mektebetü'l-Melik Fahd el-Vataniyye, 1411/1991), 1/81-82.

¹⁷ Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399.

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrût-Lübân: Dârü'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî), 1/153; Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur* (Leiden: Brill, 1937), 1/36; Tavîl, *el-Üşmûnî ve Kitâbüh*, 9-15; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399.

¹⁹ Tavîl, *el-Üşmûnî ve Kitâbüh*, 12; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399.

²⁰ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/65; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399.

²¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 292.

²² Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; İbnü'l-İmâd, *Şeżerâtu'z-Zeheb*, 10/229; Şevkânî, *el-Bedru't-Tâli'*, 530-531; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalısız, "Üşmûnî", 42/399.

²³ Gazzî, *el-Kevâkibu's-Sâ'ira*, 1/285; İbnü'l-İmâd, *Şeżerâtu'z-Zeheb*, 10/229.

Ayrıca, Üşmûnî'nin hocaları arasında Şemseddin es-Sehâvî, Muhammed b. Abdülmün'im el-Cevcerî (ö. 889 /1484), Haskefî (ö. 1088/1677) ve Ahmed b. Ali eş-Şârimisâhî gibi önemli âlimler de bulunmaktadır.²⁴ Bu geniş ilmî çevre, Üşmûnî'nin çeşitli ilim dallarında bilgi sahibi olmasını sağlamış ve onu döneminin önemli âlimlerinden biri haline getirmiştir.

Fıkıh, fıkıh usulü, nahiv, kıraat, mantık ve ferâiz gibi pek çok ilimde derin bilgi sahibi olan Üşmûnî, özellikle nahiv ilmiyle tanınmış ve bu alanda büyük bir şöhret kazanmıştır.²⁵ Döneminin Mısır dil âlimleri arasında en önde gelen isimlerden biri olarak kabul edilmiştir.²⁶ Yirmi altı yaşında ders vermeye başlayan Üşmûnî, birçok öğrenciye ilim öğretmiş ve onların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.²⁷

Üşmûnî'nin öğrencilerinden Bedreddin el-Gazzî'nin (ö. 984/1577) kıraat derslerini ondan aldığı, bir diğer öğrencisi sûfî Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) ise dini ilimler alanında ondan eğitim aldığı kaydedilmiştir.²⁸ Bu durum, Üşmûnî'nin çeşitli ilim dallarında öğrencilere rehberlik ettiğini ve geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

Üşmûnî'nin derslerine olan ilgi ve onun yetiştirdiği öğrencilerin çeşitliliği, onun ilmî derinliğini ve öğretme kabiliyetini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Üşmûnî'nin eğitim faaliyetleri sadece dönemiyle sınırlı kalmamış, sonraki nesiller üzerinde de kalıcı etkiler bırakmıştır. Onun nahiv ilmindeki bilgisi, öğrencilerine verdiği eğitimle daha da geniş bir kitleye ulaşmış ve bu alandaki ününü pekiştirmiştir. Bu durum, onun ilim ve ibadete adanmış hayatının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, Üşmûnî'nin ilmî mirası, onun çeşitli ilim dallarında gösterdiği üstün başarı ve öğrencilerine sağladığı değerli eğitimle günümüze kadar ulaşmış, onu Mısır'ın en önemli dil âlimlerinden biri yapmıştır.

1.1.3. Eserleri

Üşmûnî, hayattayken ilmî çevreye yaptığı katkıları, vefatından sonra da geride bıraktığı eserleriyle devam ettirmiştir. Yazdığı eserlere bakıldığında, son derece üretken

²⁴ Sehâvî, *eđ-Dav`u'l-Lâmi`*, 5/5; İbnu'l-`İmâd, *Şeżerâtu'z-Zeheb*, 10/229; Şevkânî, *el-Bedru't-Ṭâli`*, 530-531; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

²⁵ Sehâvî, *eđ-Dav`u'l-Lâmi`*, 5/5; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

²⁶ Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-Nahviyye* (Kahire: Daru'l-Maarif, 1968), 360; Abduh er-Râcihi, *Durusü'n fi Şürûhu'l-elfiyye* (Beyrût: Dâru'n-Nahdâ el-`Arabiyye, 1980), 173.

²⁷ Sehâvî, *eđ-Dav`u'l-Lâmi`*, 5/5; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/65; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399.

²⁸ Zavalı, "Üşmûnî", 42/399; Hayri Kaplan, "Şa'rânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/347-350; Fatih Çollak – Cemil Akpınar, "Bedreddin Gazzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/537-539.

bir yazar olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz toplamda 13 eserin 10'u şerh mahiyetindeyken, 3'ünün ise özgün çalışmalar olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Eserlerinin 3 tanesi basılmış, diğer eserleri ise henüz el yazması halinde bulunmaktadır. Üşmûnî'ye nispet edilen eserler şunlardır: ²⁹

1- *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. İbn Mâlik'in meşhur *Elfiyye*'sine dair kapsamlı bir şerh ve açıklama eseridir. Arapça gramer kurallarını detaylı bir şekilde ele alır.

2- *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve tekmilü'l-Makâsîd*. İbn Mâlik'in nahiv üzerine yazdığı *Teshîli'l-Fevâ'id* adlı eserin bir kısmının şerhidir.

3- *Urcûze fi'z-zarûreti 'ş-şi'riyye*. Şiir dilindeki zaruretlere ele alan nazım olarak yazılmış bir eseridir.

4- *Şerhu'l-Envâr li-'ameli'l-ebrâr (Bastü'l-envâr 'ale'l-Envâr li-'ameli'l-ebrâr)*. Yûsuf b. İbrâhim el-Erdebîlî'nin Şâfiî fikhına dair yazdığı *el-Envâr li-'ameli'l-ebrâr* adlı esere yapılan bir şerhtir.

5- *el-Bedrü'l-lâmi ' fi nazmi Cem 'i'l-cevâmi'*. Tâceddin es-Sübki'nin (ö. 771/1370) usûl-i fikha dair eserine yazılmış manzum bir şerhtir.

6- *Nuhbetü'l-mebâhis fi şerhi Buğyeti'l-bâhis*. İbnü'l-Mütefennine'nin (ö. 577/1182) *Buğyeti'l-bâhis 'an cümeli'l-mevârîs* adlı manzumesine yazılmış bir şerhtir. Bu şerh, *Mecmû'u mühimmâti'l-mütûn* adlı derleme içinde yayımlanmıştır.

7- *Nazmü Minhâci't-tâlibîn ve 'umdeti'l-müftîn*. İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâci't-tâlibîn* adlı eserini nazım formunda sunar. Fıkıh konularını şiirsel bir dille açıklar.

8- *Mecmû'u'l-mesâ'il*. Şâfiî fikhına dair bazı meseleleri kapsayan bir külliyattır.

9- *Nazmü'l-Mecmû' fi 'ilmi'l-ferâ'iz*. Şemseddin Muhammed b. Şeref el-Kellâî'nin eserinin manzum hale getirilmiş ve şerh edilmiş versiyonudur.

10- *el-Yenbû' fi şerhi'l-Mecmû'*. Hüseyin b. Şuayb es-Sincî'nin *el-Mecmû' fi fûrû'i's-Şâfi'iyye* adlı eserine yazılmış bir şerhtir.

11- *Nazmü Minhâciddîn (el-Minhâc) fi şu'abi'l-îmân*. Ebû Abdullah el-Halîmî'nin (ö. 403/1012) iman esasları, bazı fıkıh konuları ve ahlâk kuralları üzerine yazdığı eserin, şiirsel bir formda yeniden düzenlenmiş ve açıklamalarla zenginleştirilmiş halidir.

²⁹ Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi'*, 5/5; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 10/229; Şevkânî, *el-Bedrü't-Tâli'*, 530-531; Nebhân, "el-Üşmûnî", 2/66; Zavalı, "Üşmûnî", 42/399; Tavîl, *el-Üşmûnî ve Kitâbüh*, 9-15.

12- *er-Red 'ale'l-bikâ'î fi'ntikâdihî kavle'l-Gazzâlî* “*Leyse fi 'l-imbân ebda' mimma kân*”. Biķâ'î'nin (ö. 885/1480) Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) “Kâinata Şu anda olandan daha güzelinin bulunması mümkün değildir” ifadesine yönelik eleŐtirisine cevap olarak yazılmış bir eserdir.

13- *Nazmü'l-İsâgücî*. Esîrüddin el-Ebherî'nin (ö. 663/1265 [?]) mantık ilmine dair eserinin manzum olarak düzenlenmiş ve açıklamaalı versiyonudur.

1.1.3.1. Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik Adlı Eseri

Hicri onuncu yüzyıl Mısır dil âlimlerinin en önemlilerinden biri olan ÜŞmûnî, İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserine yazdığı *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı Şerhi ile tanınır. Geç bir dönemde yaŐaması ona kendisinden önce yazılan birçok kaynağa vakıf olma imkânı sağlamıştır.³⁰ İbü'n-Nâzım (ö. 686/1287), İbn Hişâm (ö. 761/1360), İbn Akîl (ö. 769/1367), İbn Ümmü Kâsım el-Murâdî (ö. 749/1348) ve İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) gibi *Elfiyye* üzerine Şerhler yazan âlimlerden istifade etmiştir. ÜŞmûnî, bu büyük ilmî birikimden faydalanarak ve onlardan nakillerde bulunarak Şerhini oluşturmuştur.³¹ Eserinde yaklaşık yüz yedi mütekaddim dilcinin görüşlerine baŐvurmuŐtur.³² Bu Şerhin önemini artıran bir diğer unsur ise günümüze eserleri ulaŐmamıŐ nahivcilerin görüşlerine de yer verip onlardan nakillerde bulunmuş olmasıdır. Bu yönüyle eser, bazı konularda tek kaynak olma özelliği taşır.³³ Üzerine onlarca hâşiye ve ta'lik yazılan ÜŞmûnî Şerhi, özellikle Muhammed Ali es-Sabbân'ın (ö. 1206/1792) yazdığı *HâŐiyetü's-Sabbân* sayesinde daha fazla ilgi görmüştür.³⁴

ÜŞmûnî, *Elfiyye*'yi Şerh ederken tek bir metot yerine, farklı konumlarda farklı metotlar kullanmayı tercih etmiştir.³⁵ Bazen ilgili beytin tamamını vererek Şerh etmiş, bazen de beyti kelime kelime açıklamıştır. Konuya bazen bir mukaddime ile giriş yaparken, bazen de birçok beyti arka arkaya zikrederek hepsini birden Şerh etmiştir. ÜŞmûnî, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini kapsamlı bir Şekilde Şerh etmiş, Şerh ve i'râbı bir araya getirerek önceki Şerhlerin özelliklerini de içeren bir eser meydana getirmiştir.

³⁰ Tavîl, *el-ÜŞmûnî ve Kitâbüh*, 13-28; Nebhân, “el-ÜŞmûnî”, 2/66; Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 292.

³¹ Tantâvî, *Neş'etü'n-Nahv*, 292.

³² Tavîl, *el-ÜŞmûnî ve Kitâbüh*, 45-60; Mahmud Necîb, *Şürûhu'l-Elfiyye Menâhicühâ ve'l-hilâfî'n-nahvî fihâ* (Suriye: Câmî'atü Haleb, Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmü'l-insâniyye, Doktora Tezi, 1999), 132-138.

³³ Râcihî, *Durûsü'n fi Şürûhu'l-elfiyye*, 173.

³⁴ Zavalısız, “ÜŞmûnî”, 42/399; Abdullah b. Uveykıl es-Sülemî, “el-ÜŐmûniyyü'n-nahvî Hel Kâne Emînen 'İlmiyyen”, *Âlemü'l-kütüb* 21/4 (Ağustos 2000), 285; Zavalısız, “ÜŞmûnî”, 42/399.

³⁵ Tavîl, *el-ÜŞmûnî ve Kitâbüh*, 23; Râcihî, *Durûsü'n fi Şürûhu'l-elfiyye*, 174.

Şerhine kısa bir giriş yaparak Allah'a hamd etmiş, peygambere ve ailesine salat ve selam getirmiştir. Daha sonra, şerhinin bazı özelliklerinden bahsederek, şerhi anlaşılır ve orta yolu izleyen bir şekilde düzenlemeye özen gösterdiğini belirtmiştir.³⁶ Üşmûnî, nâzımın bölümlerini korumuş, *Elfiyye*'nin girişinden başlayıp sonunda bitirerek bölümlerin sırasını veya dizilişini değiştirmemiştir. Şerhi, sadece nahiv ve bölümleri içeren metni açıklamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda giriş ve sonuç beyitlerini de şerh etmiştir. *Elfiyye*'nin başlıklarını nâzımın koyduğu şekilde açıklamış ve neden bu şekilde adlandırıldığını gerekçelendirerek anlatmıştır.³⁷

Üşmûnî'nin şerhi, *Elfiyye* beyitlerini genellikle fikir veya meseleye göre sunmuş ve çoğu zaman bir beyit veya kısmını ele alarak açıklamıştır. Ancak bazen iki beyti bir arada ele alarak da şerh etmiştir. Şerhinde, beyitlerin bir kısmının veya tamamının i'râbını yaparak gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar yapmıştır. Bazı meseleler ve görüşler hakkında detaylı açıklamalar yapamamışsa, bunları "Tenbîh ve "Hâtîme" olarak eklemiştir. Tenbîhler bir veya birden fazla olabilirken bölümlere göre dağılımı ve uzunlukları da değişiklik gösterebilmektedir. Bu eklemeler, dil bilgisi veya diğer konular hakkında ek bilgi ve örnekler içermektedir.³⁸

Sonuç olarak; Üşmûnî'nin şerhinde konular, öğretici bir üslupla mutavvel olarak ele alınmış, meseleler ayrıntılı olarak açıklanmış ve gerektiğinde özetlemeler yapılarak konular netleştirilmiştir. Bu metodoloji, eserin anlaşılır ve takip edilebilir olmasını sağlamış ve Üşmûnî'nin ilmî derinliğini ve titizliğini yansıtmıştır. Eser, kapsamlı içeriği ve farklı metotların kullanılması sayesinde Arap dili ve edebiyatı alanında önemli bir kaynak olma özelliğini taşır. Üşmûnî'nin şerhi, hem kendi döneminde hem de sonraki dönemlerde büyük ilgi görmüş ve geniş bir kabul görmüştür. Bu eser, Üşmûnî'nin dil ve edebiyat alanındaki bilgisini ve katkılarını yansıtan değerli bir çalışmadır.

Üşmûnî'nin şerhi, tüm bu niteliklerine rağmen, son dönemde bazı ciddi eleştirilere ve iddialara maruz kalmıştır. Bu iddiaların ortak noktası, Üşmûnî'nin kaleme aldığı *Elfiyye* şerhini kendisinden önce yazılmış olan şerhlerden, özellikle de Murâdî'den alıntılar yaparak oluşturduğuna dair suçlamalardır. Buna dair yapmış olduğumuz bir

³⁶ Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsmâ b. Yûsuf Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî li'Elfiyyeti İbn Mâlik: Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Dâru'l-Kitâbu'l-'Arabî, 1375/1955), 1/3.

³⁷ Necîb, *Şürûhu'l-Elfiyye*, 82.

³⁸ a.mlf., *Şürûhu'l-Elfiyye*, 82-84.

çalışmada bu eleştirileri yapanların genellikle son dönemde yaşamış ve hatta bazılarının hala hayatta oldukları tespit edilmiştir. Yaptığımız değerlendirmeler sonucunda ise bu iddiaların doğru olamayacağını ve bugünün bilimsel yaklaşımlarının hicri onuncu yüzyılın bilimsel yaklaşımlarından tamamen farklı olduğu ifade edilmiştir.³⁹

³⁹ Bu konudaki çalışma için bk. Salih İşgüzar, “Elfiye Şârihi Üşmûnî ve Hakkındaki İntihal İddiaları”, *Arap Dili Belagati ve Edebiyatı Lisansüstü Araştırmaları*, ed. Ali Bulut vd. (İstanbul: Demavend Yayınları, 2023), 246-263.

1.2. SUYÛTÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ, HOCALARI VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, 1 Receb 849'da (3 Ekim 1445) Kâhire'de doğmuştur.⁴⁰ Ataları Orta Mısır'daki Asyût'ta yaşadığı için Suyûtî, bu şehre nispetle anılır. Ayrıca, büyük dedelerinden biri Bağdat'ın Hudayriye mahallesinden geldiği için Hudayrî lakabını da taşır.⁴¹ Babası Kemâleddin Ebû Bekir, erken yaşta vefat etmiş ve küçük yaştan itibaren yetim kalan Suyûtî, babasının ilim çevresindeki itibarı sayesinde birçok değerli hocadan ders almıştır.⁴² Annesinin Türk veya Çerkez asıllı bir cârîye olduğu bilinmektedir. Eşi ve çocukları hakkında ise pek fazla bilgi bulunmamaktadır.⁴³

Suyûtî, hayatını ve geçimini ilmî faaliyetler ve eğitimle sağlamıştır. Babasının vefatından sonra medrese arkadaşları ve hamilerinin desteğiyle eğitimine devam eden Suyûtî, genç yaşta Kur'ân'ı hıfz etmiş ve çeşitli İslami ilimlerde derinleşmiştir. Arap dili, hadis, tefsir ve fıkıh gibi alanlarda eserler yazmış, Şeyhûniyye Medresesi gibi Mısır'daki çeşitli medreselerde dersler vermiştir.⁴⁴ Birçok öğrenciye icazet vererek geçimini sağlamış ve Baybarsiyye Hankahı'nda şeyhlik yaparak dini ve sosyal hizmetlerde bulunmuştur. Eserlerinin istinsah edilmesi ve yayılması, önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Ayrıca sultanlardan gelen yardımları kabul etmeyip dağıtan Suyûtî, ilmî çalışmaları ve eğitim faaliyetleriyle tanınmış ve saygın bir yer edinmiştir.⁴⁵

869'daki (1465) hac yolculuğu dışında Mısır'dan hiç ayrılmamış olan Suyûtî'nin bazı kaynaklara göre 873'te (1469) ikinci defa hacca gittiği rivayet edilmiş fakat bu doğrulanmamıştır.⁴⁶ 870 yılı Receb ayından (Şubat-Mart 1466) başlayarak Dimyat ve

⁴⁰ Sehâvî, *ed-Đav'u'l-Lâmi*, 4/65; Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/188.

⁴¹ Özkan, "Süyûtî", 38/188; Sümeyye Savaş, *Celâleddîn es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı: İctihad Risâleleri Ekseninde*, (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 6.

⁴² Özkan, "Süyûtî", 38/188.

⁴³ Sehâvî, *ed-Đav'u'l-Lâmi*, 4/65; Özkan, "Süyûtî", 38/188; Savaş, *Celâleddîn es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı*, 5; Feyzullah Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 28.

⁴⁴ Özkan, "Süyûtî" 38/188.

⁴⁵ a.mlf., "Süyûtî", 38/188; Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği*, 31.

⁴⁶ Suyûtî, hac yolculuğu ve Mekke'deki ikametı sırasında yaşadığı olayları, görüştüğü hocaları ve ele aldığı çeşitli edebî konuları *en-Nahletü'z-zekiyye fi'r-rihleti'l-Mekkiyye* ve *en-Nefhatü'l-miskiyye ve't-tuhfetü'l-Mekkiyye* adlı eserlerinde detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bk. Özkan, "Süyûtî", 38/189.

İskenderiye çevresinde üç aylık bir gezi yapmıştır.⁴⁷ Gittiği yerlerde eserlerini ve rivayetlerini nakletmiş, akranlarına ve yaşça kendisinden büyük âlimlere icâzet vermiştir.

Hayatının son beş yılını inzivada geçirmiş, Nil üzerindeki Ravza adasında 19 Cemâziyelevvel 911'de (18 Ekim 1505) vefat etmiş ve babasının Bâbülkârâfe dışında bulunan kabrinin yanına defnedilmiştir. Annesi, mezarının üzerine küçük bir türbe yaptırmış ve bu türbe zamanla ziyaretgâh haline gelmiştir.⁴⁸

1.2.2. İlmî Kişiliği ve Hocaları

Suyûtî, İslam dünyasında ilmî derinliği ve geniş bilgi birikimi ile tanınmış bir âlimdir. Onun ilmî kişiliği, çok yönlülüğü ve geniş çalışma sahası ile dikkat çekmektedir. Tefsir, hadis, fıkıh, dil, edebiyat ve tarih gibi birçok alanda eserler vermiştir. İlmî çalışmaları, titizliği ve geniş kaynak kullanımı ile öne çıkmaktadır.

Suyûtî, ilmî hayatına Kur'ân öğrenerek başlamıştır. Cemmâilî'nin (ö. 600/1203) *'Umdetü'l-ahkâm*, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*, İbn Mâlik'in *Elfiyye* ve Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcü'l-vüsûl* adlı eserlerini ezberlemiştir. 864 (1460) yılında Bulkînî ve Münâvî gibi önemli hocalara ilk üç kitabı sunmuş ve iki yıl sonra Şemseddin es-Sîrâmî'den Arapça eğitimi konusunda icâzet almıştır.⁴⁹ Bu süreç, Suyûtî'nin erken yaşlardan itibaren yoğun ve sistematik bir eğitim aldığını ve klasik İslam ilimlerinde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir.

864 yılından itibaren Şehâbeddin eş-Şârimî'nin ferâiz derslerine katılan Suyûtî, hocasının vefatı üzerine bu dersleri tamamlayamamıştır. Şeyhûniyye Hankahı'nın imamı Şemseddin Muhammed b. Mûsâ el-Hanefî'den *Sahîh-i Müslim*'in büyük bir bölümünü, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ'* adlı eserini ve önceden ezberlemiş olduğu İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sini okumuştur.⁵⁰ Arap dili ve edebiyatına ağırlık verdiği bu dönemde en çok faydalandığı hocalardan biri, Şeyhûniyye Kütüphanesi görevlisi Sa'd b. Halîl el-Merzûbânî el-Hanefî olmuştur. Gençlik döneminde birçok Arap dili eserine dair şerh ve hâşiye yazmış, ancak daha sonra bu çalışmalarını imha etmiştir.⁵¹ Bu dönem, Suyûtî'nin dil ve edebiyat alanında bilgi ve beceri kazandığı ve bu bilgilerini yazılı eserler

⁴⁷ Bu seyahatlerindeki tecrübeleri için *el-İğtibât fi'r-rihle ile'l-İskenderiyye ve Dimyât* adlı eserlerine bakabilirsiniz. Bk. Özkan, "Süyûtî", 38/189; Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği*, 30.

⁴⁸ Asyût'ta Süyûtî'ye ait olduğu söylenen kabrin dedesi Hümâmüddin'e ait olduğu iddia edilmektedir. Bk. Özkan, "Süyûtî", 38/189.

⁴⁹ Sehâvî, *ed-Dev'u'l-Lâmi'*, 4/65; Özkan, "Süyûtî", 38/188.

⁵⁰ Özkan, "Süyûtî", 38/188; Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği*, 28-29.

⁵¹ a.mlf., "Süyûtî", 38/188.

aracılığıyla ortaya koyduğu bir dönemdir. Ancak, yazdığı eserleri daha sonra imha etmesi, onun titiz ve kendine eleştirel bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

865 (1461) yılında büyük hayranlık duyduğu hocası Bulkînî'nin fıkıh derslerine katılan Suyûtî, aynı yıl *Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele* ile *Şerhu'l-havkale ve'l-hay'ale* adlı eserlerini kaleme almıştır.⁵² 866 yılında Bulkînî'den fetva verme ve ders okutma icâzeti alan Suyûtî, hocasının da hazır bulunduğu ilk dersini 9 Zilkade 867'de Şeyhu Camii'nde vermiştir.⁵³ Dolayısıyla 17-18 yaşlarında ders vermeye başlamıştır.⁵⁴ Aynı zamanda Bulkînî'nin vefatına kadar onun derslerine katılmayı da sürdürmüştür.

Suyûtî'nin hocaları arasında Kâdîkudât İzzeddin el-Kinânî, Abdülazîz b. Muhammed el-Mikâtî ve İbn Kutluboğa gibi önemli isimler bulunmaktadır. Ancak onun asıl önemli hocaları, on dört yıl boyunca her gün yeni bir şey öğrendiğini belirttiği ve “ikinci babam” olarak nitelendirdiği Kâfiyeci ile derslerini takip ettiği Şümünnî'dir. Kâfiyeci'den tefsir, hadis, fıkıh usulü, hadis usulü ve Arap edebiyatı gibi çeşitli ilimlerde derinlemesine faydalanmış ve bu alanlarda ders verebilmek için icâzet almıştır.⁵⁵

Suyûtî'nin eğitimi, sadece ders aldığı hocaların çeşitliliğiyle değil, aynı zamanda bu hocalardan aldığı farklı disiplinlerdeki derin bilgi ve beceriyle de dikkat çekmektedir. Bu durum, onun ilmî hayatının ne denli zengin ve çok yönlü olduğunu göstermektedir.

Suyûtî, özellikle hadis ilminde derinleşmiş, bu alandaki eserleriyle meşhur olmuştur. Aynı zamanda, Arap dili ve belagatına olan hakimiyeti ile de tanınmış, bu konularda yazdığı eserler ilmî çevrelerde büyük takdir toplamıştır.

Suyûtî'nin ilmî kişiliğini oluşturan en önemli unsurlardan biri, onun metodolojik titizliğidir. Hadis ilminde, rivayet zincirlerinin sağlamlığına büyük önem vermiş ve bu konuda titizlikle çalışmıştır. Ayrıca, Arap dili ve belagatı konularında yazdığı eserler, dilin inceliklerini ve kurallarını detaylı bir şekilde ele almasıyla dikkat çeker. Onun eserleri, döneminin ve sonraki dönemlerin âlimleri tarafından büyük bir saygıyla karşılanmış ve kaynak olarak kullanılmıştır.

Suyûtî'nin ilmî kişiliğini oluşturan bir diğer önemli unsur ise onun geniş ilgi alanlarıdır. Suyûtî, sadece bir alanda değil, birçok farklı alanda derinlemesine çalışmaları

⁵² Özkan, “Süyûtî”, 38/188; Savaş, *Celâleddîn es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı*, 7.

⁵³ Özkan, “Süyûtî”, 38/188; Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği*, 29.

⁵⁴ Savaş, *Celâleddîn es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı*, 7; Bayrak, *Süyûtî'nin Hadis Şerhçiliği*, 29-30.

⁵⁵ Özkan, “Süyûtî”, 38/188.

yapmış ve bu alanlarda önemli eserler vermiştir. Bu geniş ilgi alanları, onun çok yönlü bir âlim olmasını sağlamış ve İslam ilim dünyasına geniş bir perspektif kazandırmıştır.

Hayatının büyük kısmını Mısır'da geçirmiş olsa da, ilmî seyahatler yaparak dönemin önemli ilim merkezlerini ziyaret etmiş ve birçok âlimle tanışma fırsatı bulmuştur. Bu seyahatler onun ilmî birikimini ve ufkunu genişletmiştir.

Suyûtî'nin geniş bilgi birikimi ve ilmî kişiliğine rağmen, zaman zaman ona yönelik ciddi eleştiriler de yapılmıştır. Bu eleştirilerin başında intihal suçlamaları gelmektedir. Özellikle günümüzde bazı yazarlar tarafından dile getirilen bu suçlamalar, Suyûtî'nin önceki âlimlerin eserlerinden yararlandığı iddiasına dayanmaktadır. Ancak, yapılan çalışmalara bakıldığında, bu suçlamaların çoğunun asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Suyûtî, eserlerinde alıntı yaptığı âlimlerin isimlerini ve eserlerini açıkça belirtmiş, İslam ilim geleneğine uygun olarak önceki âlimlerin birikimlerini aktarmıştır. Onun döneminde eserlerin özetlenmesi, derlenmesi ve ta'lik edilmesi yaygın bir uygulamaydı ve Suyûtî de bu geleneği takip etmiştir. Bu bağlamda, Suyûtî'nin çalışmaları, intihal olarak değil, bilginin yayılması ve korunmasına katkı sağlayan önemli eserler olarak değerlendirilmelidir.⁵⁶

Suyûtî'nin sağlığında vakfettiği kitaplarla annesi ilgilenmiş ve bu koleksiyon, Osmanlılar'ın Mısır'ı fethi sırasında Ezher Camii'ne taşınmıştır. Suyûtî'nin kendi eserleri dışındaki bazı kitaplar ise Hanefî fakihî İbnü's-Şihne (ö. 921/1515) gibi kişiler tarafından satın alınmıştır.⁵⁷

1.2.3. Eserleri

Suyûtî, çok sayıda eser kaleme almış ve İslam ilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuştur. Eserleri arasında tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve edebiyat gibi çeşitli alanlarda çalışmalar bulunmaktadır. Onun eserleri, geniş bir okur kitlesi tarafından okunmuş ve birçok âlim tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Suyûtî'nin tüm eserlerini burada zikretmek konunun kapsamını aşacaktır. Bu nedenle, yalnızca Arap diline dair Sarf, Nahiv, Lugat ve Belagat konularında yazdığı eserleri listelemekle yetineceğiz. Kaynaklarda tespit edilebildiği kadarıyla, Suyûtî'ye nispet edilen eserler şunlardır:⁵⁸

⁵⁶ Suyûtî'ye yöneltilen eleştiriler ve bunların değerlendirmesi için bk. Enbiya Yıldırım, "Suyûtî'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında)", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 168-173.

⁵⁷ a.mlf., "Süyûtî", 38/189.

⁵⁸ a.mlf., "Süyûtî", 38/195.

1- *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga*. Lugat ilimlerine dair en kapsamlı eseridir. Dilin tarihini, gramerini ve çeşitli dilbilim konularını ele alır.

2- *Cem'u'l-cevâmi'*. Usulcülerin metodolojisi esas alınarak kaleme alınmış ve Suyûtî'nin en çok emek verdiği çalışmalarından biridir.

3- *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*. Nahiv üzerine yazılmış önemli bir eserdir. Suyûtî, bu kitabının benzerinin olmadığını belirtmiştir.

4- *el-İktirâh fi usûli'n-nahv ve cedelih*. Arapça gramerinin usullerini ve tartışma yöntemlerini ele alan bir eserdir. Bir mukaddime ve yedi fasıldan oluşur.

5- *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik* (el-Behcetü'l-merdiyye). İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Suyûtî, *es-Seyfü's-sakîl 'alâ Şerhi İbn 'Akîl* adlı hâşiyesiyle Bahâeddin İbn Akîl şerhini birleştirmiştir.

6- *el-Ferîde fi'n-nahv*. 885'te (1480) kaleme aldığı *Elfiyye* üzerine Suyûtî, *el-Metâli'u's-sa'ide* adında bir şerh yazmıştır (bu eser Süleyman Hammûde tarafından 1401'de İskenderiye'de yayımlanmıştır). Ayrıca, İbn Zekrî el-Fâsî (ö. 1144/1731) de bu eseri *el-Mühimmâtü'l-müfide* adıyla şerhetmiştir.

7- *Şerhu şevâhidi Muğni'l-lebîb*. İbn Hişâm'ın eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. İbn Hişâm'ın şevâhidlerini açıklamaktadır.

8- *Şerhu'l-Kasîdeti'l-Kâfiye*. 657 (1259) yılında yazılmış bir manzumenin şerhidir. Bu eserin İbn Mâlik'in *el-Kâfiye*'sine dayandığı belirtilir.

9- *eş-Şem'atü'l-muzî'e fi 'ilmi'l-'Arabiyye*. Suyûtî'nin ilk eserlerinden olup, iki varaklık bir muhtasardır. Muhammed ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705) tarafından *el-Mişkâtü'l-fethiyye* adıyla şerhedilmiştir.

10- *el-Ahbârü'l-merviyye fi sebebi vaz'i'l-'Arabiyye*. Arap dilinin ortaya çıkışı ve tarihi üzerine yazılmış bir eserdir.

11- *el-Münâ fi'l-künâ*. İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *el-Muraşşa'* adlı eserinin künyelerle ilgili bölümünün özetidir.

12- *Dîvânü'l-hayevân*. Demîrî'nin (ö. 808/1405) *Hayâtü'l-hayevân* adlı eserinin ihtisarıdır. İki ciltlik bir eserdir; ikinci cildi *Zeylü'l-hayevân* adını taşır.

13- *'Ukûdü'l-cümân fi'l-me'ânî ve'l-beyân*. Hatîb el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *Telhîşü'l-Miftâh*'nın manzum şeklidir ve retorik ilmini ele alır.

14- *Nazm (Tanzîm)ü'l-bedî' fî medhi'-ş-şefî'*. İbn Hicce'nin (ö. 837/1434) Hz. Peygamber'e s.a.v. methiye olarak yazdığı *el-Bedî'iyye*'sine nazîredir. 133 beyitten oluşur ve 147 bedî sanatı ihtiva eder.

15- *Cene'l-cinâs*. Suyûtî'nin cinas sanatı üzerine yazdığı bir eserdir.

1.2.3.1. el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye Adlı Eseri

Celaleddin es-Suyûtî, Arap dili ve edebiyatı üzerine yazdığı şerhlerle öne çıkan bir âlimdir. Özellikle İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine yazdığı *el-Behcetü'l-Merdiyye* adlı şerhi, onun ilmini ve titizliğini yansıtan önemli bir eserdir. Suyûtî, bu eserinde *Elfiyye*'yi hem metinle kaynaştırmış hem de özlü ve anlaşılır bir dille sunmuştur. Kitabında yaklaşık elli yedi mütekaddim dilcinin görüşüne başvurduğu tespit edilmiştir.⁵⁹ Eserine kısa bir giriş yaparak Allah'a hamd etmiş, peygambere salat ve selam getirmiş ve şerhinin diğerlerinden üstün olduğunu vurgulamıştır.⁶⁰

Suyûtî, şerhinde metin sıralamasına titizlikle sadık kalmış ve nâzımın düzenine uygun olarak konuları ele almıştır. Bu, eserin okunabilirliğini ve anlaşılabilirliğini artırmış, okuyucuların konuları sistematik bir şekilde takip etmelerine imkân sağlamıştır. Şerhinde, her bölümdeki beyitleri parça parça ele alarak kelime kelime veya cümle cümle açıklamalar yapmış, metni detaylandırırken kendi görüşlerini fazla öne çıkarmadan nâzımın amaçlarını ve açıklamalarını sunmuştur.⁶¹

Suyûtî, şerhinin muhtasar yani özlü ve kısa olmasını hedeflemiş, dilbilgisi anlaşmazlıklarını göz ardı etmiş ve sadece *Elfiyye*'deki kelimeleri açıklamakla yetinmiştir. Açık bir şekilde yorum yapmaktan kaçınmış ve nâzımın metnine olan tutumunu belirtmemiştir. Nâzımın maksadını açıklamakla yetinmiş, bazen diğer eserlerine atıfta bulunarak bazı belirsiz meseleleri açıklamış veya *Elfiyye*'nin özlü yapısının gerektirdiği bazı konuları genişletmiştir.⁶² Bu yaklaşım, Suyûtî'nin şerhinin daha anlaşılır ve takip edilebilir olmasını sağlamıştır.

⁵⁹ Necib, *Şürûhu'l-Elfiyye*, 125-127.

⁶⁰ a.mlf., *Şürûhu'l-Elfiyye*, 77; Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye Ma'a hâşiyetihi: et-Tahkîkatu'l-Vefiyye bimâ fi'l-Behcetü'l-Merdiyyeti mine'n-Nikâti ve'r-Rumûzi'l-Hafiyye*, nşr. Muhammed Sâlih Ahmed el-Garsî (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1421/2000), 10-11.

⁶¹ Necib, *Şürûhu'l-Elfiyye*, 77-78.

⁶² a.mlf., *Şürûhu'l-Elfiyye*, 77-79.

Suyûtî, şerhinde nâzımın karşısında ne rakip ne de muhalif bir tutum sergilemiştir. Nâzımın belirttiği ihtilaflı meseleler dışında, *Elfiyye*'nin metnini açıklamaya odaklanarak kendi görüşlerini serdetmekten kaçınmıştır. Bu doğrultuda, Suyûtî'nin şerhi, nâzımın görüşlerine açıkça karşı çıkma ya da onaylama ifadelerinden yoksundur ve bu nedenle tarafsız bir nitelik taşır.⁶³ Bu tarafsızlık, onun genç yaşlarında, henüz yazma konusunda tam olgunlaşmadan önce bu eseri kaleme almasıyla da ilgilidir. Genç yaşlarında yazdığı bu eser Suyûtî'nin yazarlık kariyerinin başlangıcında olmasına rağmen, onun ilmî yetkinliğini ve yazma becerisini ortaya koymaktadır.⁶⁴

Suyûtî, nâzımın görüşlerini genelde kabul etmekle birlikte, bazı ihtilaflı meselelerde kendi tercihlerini belirtmiş ve nâzımın ifadelerinde küçük düzeltmeler yapmıştır. Bu yaklaşım, onun eleştirel düşünme yeteneğini ve metne vukufiyetini yansıtmaktadır. Suyûtî'nin metni detaylandırırken, nâzımın amaçlarını ve açıklamalarını sunarak öğrenciler için değerli bir kaynak oluşturmuştur.

⁶³ a.mlf., *Şürûhu'l-Elfiyye*, 77-79.

⁶⁴ Eserini genç yaşta yazdığını şerhinin son ifadelerinden anlamaktayız. Detaylı bilgi için bk. a.mlf., *Şürûhu'l-Elfiyye*, 113.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞERHLER ÖZELİNDE HARF-İ CERLER

2.1. HARF-İ CERLER

هَآك حُرُوفَ الْجَرَ وَهِيَ: مِن، إِلَى ... حَتَّى، خَلَا، حَآشَا، عَدَا، فِي، عَن، عَلَى
مُدُّ، مُنْدُ، رَبُّ، اللَّأْمُ، كَيْ، وَأَوْ، وَتَا ... وَالْكَأْفُ، وَالْبَاءُ، وَالْعَلُّ، وَمَتَى⁶⁵

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde harf-i cer bahsini 21 beyitte özetlemiş ve toplam 20 harf-i cer zikretmiştir. İlk iki beyitte harf-i cerlerin hepsini zikredip sonrasındaki beyitlerde her bir harf-i cerin tek tek veya müşterek özelliklerini serdetmiştir. Üşmûnî ve Suyûtî ise bu beyitleri kendi metotlarınca şerh etmeye çalışmışlardır.

İlk iki beytin şerhinde hem Üşmûnî hem de Suyûtî, İbn Mâlik'e uyararak harf-i cerlerin yirmi tane olduğunu belirtmiş ve İbn Mâlik'in nazımdan dolayı aralarına atıf harfi koymadan zikrettiği bu harf-i cerlerin aralarında normalde “و” atıf harfi olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁶⁶

Suyûtî'nin, İbn Mâlik'in konu başında zikrettiği “هآك حروف الجر” ibaresindeki “هآك” isim fiilini “حُدُّ” olarak tefsir ettiği görülmektedir.⁶⁷ Üşmûnî ise “هآك” isim fiilini olduğu gibi bırakıp Suyûtî gibi “حُدُّ” ile tefsir etme gereği duymamıştır. Bilindiği üzere şerh metodolojisinin temel dayanağı, metnin okuyucuya daha açık ve anlaşılır hale getirilmesidir. Buradan Suyûtî'nin hitap ettiği kitle ya da öğrenci profilinde “هآك” isim fiili tefsire muhtaç iken, Üşmûnî'nin hitap ettiği kitle ya da öğrenci profilinde bunun böyle olmadığı anlaşılabilir. Dolayısıyla ikisinin hitap ettiği kitle ya da öğrenci profillerinin birbirinden farklı olabileceği neticesine varılabilir.

Üşmûnî harf-i cerlerin hepsini zikrettikten sonra “كُلُّهَا مُشْتَرَكَةٌ فِي جَرِّ الْأَسْمِ عَلَى” ifadesiyle bütün bu harflerin ismi mecrûr yapma konusunda müşterek olduğunu ifade etmiş ve detaylarının aşağıda geleceğini bildirmiştir.⁶⁸ Üşmûnî bu ifadesiyle adeta İbn Mâlik'in harf-i cerlerin hepsini burada sayarak aslında onların ortak noktası olan ismi cer yapma hususuna vurgu yaptığını, ancak ileride anlaşılacağı üzere ayrıldıkları noktaları da olduğuna işaret ettiğini belirtmek istemiş olabilir. Fakat Suyûtî'nin, harf-i cerlerin hepsinin topluca zikredilip sonrasında teker teker

⁶⁵ Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Elfiyyeti'bni Mâlik fi'n-Nahvi ve't-Tasrîf*, thk. Süleyman b. Abdilaziz b. Abdillâh el-'Üyûnî (Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1428/2007), 115.

⁶⁶ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/283; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁶⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁶⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/283.

açıklanmasından böyle bir algı çıkartmadığı görülmektedir. Bu durum Üşmûnî'nin, İbn Mâlik'in eserindeki sıralama ve düzenlemelere bu bağlamda ne kadar önem verdiğini ve o sıralamalardan bir şeyler anlamaya çalıştığını bize göstermektedir.

Ayrıca Üşmûnî şunu söylemiştir: “وَقَدْ تَقَدَّمَ عَلَى خَلَا، وَحَاشَا، وَعَدَا فِي الْإِسْتِنَاءِ”⁶⁹ Üşmûnî'nin bu ifadesiyle İbn Mâlik'e yönelik olası bir itirazı önceden tahmin ederek cevaplandığı görülmektedir. Böylece İbn Mâlik'e yöneltilbilecek “Bu edatlar harf-i cer olduğu halde neden burada onlara dair hiçbir açıklama yapılmadı?” şeklinde muhtemel bir sorunun cevabı verilmiş olmaktadır. Üşmûnî'nin bu yaklaşımı, onun eseri koruma ve muhafaza etme içgüdüsüne işaret edip İbn Mâlik'in metnine yönelik olası itirazları önleyici bir tutum sergilediğini göstermektedir. Suyûtî'de ise böyle bir yaklaşım görülmemektedir. Bu durum, Üşmûnî'nin şerh metodolojisinde özgün metni savunma ve açıklama yönünde proaktif (inisiyatif alan) bir yaklaşım benimsediği şeklinde yorumlanabilir.

İbn Mâlik, ilk iki beyitte zikrettiği “خَلَا”, “حَاشَا”, “عَدَا”, “كَيْ”, “لَعْلٌ” ve “مَنْى” harf-i cerlerinden ilk üçünü, Üşmûnî'nin de belirttiği gibi, istisna bahsinde işlendiğinden, son üçünü ise muhtemelen Arap dilinde nadiren kullanılması sebebiyle bu bahiste açıklama gereği görmemiş ve sadece adlarını zikretmekle yetinmiştir. Üşmûnî ve Suyûtî, İbn Mâlik'in üzerinde durmadığı “كَيْ”, “لَعْلٌ” ve “مَنْى” harf-i cerleri üzerine bazı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Suyûtî, istisna edatlarına ilişkin Üşmûnî'nin aksine herhangi bir açıklama yapmamış olsa da, “كَيْ”, “لَعْلٌ” ve “مَنْى” gibi harf-i cerler hakkında bazı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.⁷⁰ Bu durum, Suyûtî'nin zihninde şerh metodolojisinin şu şekilde işlediğini göstermektedir: İbn Mâlik, istisna edatlarını zaten istisna bölümünde ele aldığı için bu konuyu yeniden ele almak gereksizdir. Ancak, “كَيْ”, “لَعْلٌ” ve “مَنْى” gibi harfler üzerine herhangi bir açıklama yapmadığı için, bu harflere kısaca da olsa değinmek gerekir.

Suyûtî'nin bu şekilde düşünmüş olması muhtemeldir. Suyûtî'nin bu tavrı, İbn Mâlik'in eserine saygı duyduğunu ve onun metodolojisini takip ettiğini, ancak aynı zamanda gerektiğinde eksik gördüğü yerlere katkıda bulunmaya hazır olduğunu gösterir.

⁶⁹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/283.

⁷⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

Bu yaklaşım, hem esere sadık kalmayı hem de bilgiyi tamamlamayı amaçlayan dengeli bir şerh anlayışını yansıtmaktadır.

Buraya kadar olan bölümde, İbn Mâlik'in harf-i cerleri zikrettiği ilk iki beyit hakkında Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerh anlayışlarını ortaya koyan mülahazalar ele alındı. Bundan sonraki bölümde ise öncelikle mecrûrları itibariyle harf-i cerlere değinilecek, ardından her bir harf-i cer tek tek ele alınarak şerhler bağlamında nasıl anlaşılıp açıklandığı aktarılacaktır.

2.1.1. Mecrûrları İtibariyle Harf-i Cerler

بِالظَّاهِرِ اِخْتِصَاصُ مُنْدُ، مَدُّ، وَحَتَّى ... وَالْكَافِ، وَالْوَاوِ، وَرُبِّ، وَالتَّاءِ⁷¹

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde harf-i cerleri başlarına geldikleri isimler itibariyle bir kategoriye tabi tutmuş ve “مُدُّ”, “مُنْدُ”, “حَتَّى”, “الْكَافِ”, “الْوَاوِ”, “رُبِّ” ve “التَّاءِ” harf-i cerlerinin sadece zâhir ismin başına gelerek onları mecrûr yaptıklarını ifade etmiştir. Fakat geriye kalan harf-i cerlerin sadece zamirin başına ya da hem zahir ismin hem zamirin başına aynı anda gelip gelemeyeceğine dair açıklama yapmamıştır. Dolayısıyla bu mübhemlik okuyanın zihninde bir soru işaretine sebep olmaktadır. Üşmûnî bunu fark etmiş olmalı ki geri kalan harf-i cerlerin hem zâhir ismin hem de zamirin başına gelebileceğini bildirmiştir.⁷² Suyûtî ise böyle bir açıklama yapma gereği duymamıştır.

⁷¹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Şerhu'bnu'n-Nâzım 'Alâ Elfiyyeti'bni Mâlik*, thk: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1420/2000), 257; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *Menhecû's-sâlik fi'l-keâm 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. 'Alî Muhammed Fâhîr (Ezher: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Muhammediyye, 1435/2013), 3/19; Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Süleymân (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1422/2001), 2/741; Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî el-Mısırî, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik Ma'a şerhihi: 'Uddetü's-sâlik ilâ tahkîki Evdahî'l-mesâlik*, nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 3/16-21; Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd (Kâhire: Dâru't-Turâs, 1400/1980), 3/10; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî el-Girnâfî, *el-Makâsidü's-şâfiye fi şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye*, thk. Ayyâd b. Aydi's-Sübeytî (Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1448/2007), 3/572; Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Mekkûdî el-Fâsî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, thk. Abdulhamîd Handâvî (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005), 148; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285; Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân el-Mısırî, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik Ma'ahû Şerhu's-Şevâhidi li'l-'Aynî*, thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'ad (Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikîyye, t.y.), 2/308.

⁷² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

Suyûtî, bu beyti şerh ederken “فَلَا تَجْرُ بِهَا ضَمِيرًا” “Bu (zikredilen) harf-i cerlerle zamiri mecrûr yapamazsın.” şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.⁷³ Suyûtî’nin, İbn Mâlik’in ifadelerine dayanarak bu beyti “فَلَا” diyerek şerh etmesi bir neticeyi, sonucu ifade etmektedir. Burada Suyûtî, İbn Mâlik’in görüşlerine atıfta bulunarak, “Mademki İbn Mâlik böyle söylüyor, o halde bu harf-i cerlerle zamirleri cer yapamazsın” demek istemiş olabilir. Şayet sonuç bildiren “ف” yerine bir durumu açıklamak için kullanılan “اي” “yani” ifadesini kullanmış olsaydı, o zaman mevcut durumu açıklıyor olacaktı. Suyûtî’nin bu gibi durumlarda “ف” harfini kullanarak neticeye vurgu yapması, *Elfiyye*’deki ifadelerin üzerine söz söylenemeyeceği şeklinde anlaşılabilir. Dolayısıyla Suyûtî’nin, bazen *Elfiyye*’de belirtilen herhangi bir ifade üzerinden dilbilgisi kurallarına kesin bir yargıyla yaklaştığı görülmektedir.

Üşmûnî’nin, ilgili beytin şerhinde İbn Mâlik’in zâhir isme has kıldığı harf-i cerlere ek olarak “كَيِّ”, “لَعْلَ” ve “مَتَّى” harf-i cerlerini de eklediği görülmektedir.⁷⁴ Suyûtî ise bu eklemeleri yapmamıştır. Bu durum, Üşmûnî’nin *Elfiyye*’yi şerh ederken eksik kalan kısımları tamamlamaya yönelik bir yaklaşım benimsediğini, Suyûtî’nin ise bu yolu tercih etmediğini göstermektedir. Suyûtî, *Elfiyye*’nin ifadelerini kesin ve yeterli bulurken, Üşmûnî ise *Elfiyye*’nin yetersiz kaldığı durumlarda devreye giriyor gibi bir tutum sergilemektedir.

Konuyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında, bazı farklılıklar olmakla beraber genel olarak şârihlerin harf-i cerleri, mecrûrları itibariyle ikiye ayırdığı görülmektedir. Sözelimi İbnü’n-Nâzım, Murâdî, İbn Hişâm, Şâtıbî ve Mekkûdî harf-i cerleri mecrûrları itibariyle iki kısma ayırırken Ebû Hayyân’ın üç kısma ayırdığını söyleyebiliriz.⁷⁵ Birinci kısım: Sadece zâhir ismin başına gelen harf-i cerler ki bunlar ilgili beyitte belirtildiği üzere yedi tanedir. İbnü’n-Nâzım ve Üşmûnî gibi bazı şârihler, bu harf-i cerlerden biri olan “رُبَّ” edatının zaruret anında bazen zamire bitişebileceğine dikkat çekip, bunun ise dikkate değmeyecek kadar az ve önemsiz olduğunu ifade etmişlerdir.⁷⁶ Murâdî,

⁷³ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁷⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

⁷⁵ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 257; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/19; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/741; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16-21; Şâtıbî, *el-Makâşidü's-şâfiye*, 3/572; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 148.

⁷⁶ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 257; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/286.

Üşmûnî gibi bu kısma “كَيْ”, “لَعْلٌ” ve “مَنْى” harf-i cerlerinin de eklenmesinin daha uygun olacağını düşünmüştür.⁷⁷ Ebû Hayyân ise İbn Mâlik’in zikrettiği yedi harf-i cere ek olarak tartışmalı harf-i cerlere de yer vermiştir. Mesela tenbîh için gelen “ها” edatı, istifhâm “أ” hemzesi ve kesreli ya da zammeli okunabilen⁷⁸ “م” yemin edatı bunlardan bir kısmı olarak sayılabilir. Ayrıca Ebû Hayyân, İbn Mâlik’in bu kısımda zikrettiği “حَتَّى” harf-i cerinin mecrûru konusunda bir ihtilafın olduğuna değinmiş ve cumhurun bu konudaki görüşünün “حَتَّى” harf-i cerinin zâhir isme has kılındığı yönünde olduğunu ve dolayısıyla zaruret hali dışında zamirin başına gelemeyeceğini söylediklerini aktarmıştır. Müberred (ö. 286/900) ve Kûfeli dilcilerin ise buna cevaz verdiğini bildirmiştir.⁷⁹ Sonuç olarak, “حَتَّى” harf-i cerini zâhir isme has kılanların bu konuda cumhurun görüşüne uydukları söylenebilir.

İbn Hişâm, zâhir ismin başına gelen harf-i cerlerin bulunduğu birinci kısmın ise kendi içerisinde dörde ayrılabilceğini belirtmiş ve bunları şu şekilde ifade etmiştir:⁸⁰

1- Bizatihi (mutlak olarak) zâhir isme has kılanlar: “الكاف”, “الواو”, “حتى”. Bu harf-i cerler mutlak olarak bütün zâhir isimlerin başına gelebilir.⁸¹

2- Sadece zaman ifade eden zâhir isme has kılanlar: “مُدُّ” ve “مُنْدُ”. Bu harf-i cerler sadece zaman anlamı ifade eden zâhir isimlerin başına gelebilir.⁸²

3- Sadece nekra olan zâhir isme has kılanlar: “رَب”. İbn Hişâm’la beraber bazı şârihler, bu harf-i cerin bazen müfred müzekker ve manaya uygun olarak kendisinden sonrakini açıklayan bir gâib zamire bitişebileceğini bildirmiştir.⁸³

4- Sadece belli zâhir isimlere has kılanlar: “التاء”. Bu harf-i cer sadece “الله” lafza-i celâli ile “الكعبة” veya mütekellim yâ-sına muzaf olan “رَبِّ” lafzıyla birlikte kullanılır. Örnek olarak ayet ve Arap kelimelerinden şunları vermiştir: {وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ} ⁸⁴ “Allah’a yemin

⁷⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/741.

⁷⁸ Üşmûnî, “م” yemin edatının üç harekeli de okunabileceğine dair bir bilgi zikretmiştir. Bilgi için bk. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

⁷⁹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/19.

⁸⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16-21

⁸¹ İbn Hişâm, “الكاف” harf-i cerinin zaruret anında bazen zamirin başına da gelebildiğini bildirmiştir. Bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16.

⁸² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16-19.

⁸³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/19. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/286; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 258; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/22; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/744; Şâtîbî, *el-Makâşidü's-şâfiye*, 3/580.

⁸⁴ el-Enbiyâ 21/57.

ederim ki elbette tuzak kuracağım...”, “ترب الكعبة” “Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki...”, “تربي لأفعلن” “Rabbime yemin olsun ki muhakkak yapacağım...”.⁸⁵

İkinci kısım: Hem zâhir hem de muzmar ismin başına gelen harf-i cerleri kapsar. İbn Mâlik'in diğer kısımda olduğu gibi hangi harf-i cerlerin bu kısma dahil olacağı noktasında bir açıklama yapmaması bazı görüş farklılıklarına sebep olmuştur. Şâtîbî bu hususta İbn Mâlik'e bir eleştiride bulunmuştur. O, İbn Malik'in ikinci kısım hakkında bir şey dememesinin, ikinci kısmın ilk kısmın zıttı olacağını gerektirdiğini, dolayısıyla da ikinci kısım zâhire has kılınmayan, yani hem zâhir hem de muzmar ismin başına gelen harf-i cerlerin kastedildiğini belirtmiştir.⁸⁶ Fakat bu durumda ilk kısımda zikredilmeyen “حائشاً” ve “حَلَّأ” gibi harf-i cerlerin de ikinci kısma girmesi gerekmektedir. Dolayısıyla İbn Mâlik'in bunun hilafına bir şey iddia etmediği sürece bu konunun sorun olarak kalmaya devam edeceğini ifade etmiştir.⁸⁷

İkinci kısma hangi harf-i cerlerin gireceği konusunda, kimisi Mekkûdî gibi, birinci kısımda zikredilen yedi harf-i cerin dışındaki bütün harf-i cerlerin, yani geriye kalan on üç harf-i cerin bu kısımda olduğunu belirtirken; kimisi ise İbnü'n-Nâzım ve İbn Hişâm gibi bu harf-i cerlerin hangileri olduğunu zikrettiklerini görmekteyiz.⁸⁸ Sözelimi İbnü'n-Nâzım, hem zâhir hem de muzmar ismin başına gelen toplamda altı harf-i cer zikretmiştir, bunlar: “من”, “إلى”, “عن”, “على”, “في” ve “الباء” harf-i cerleridir.⁸⁹ İbn Hişâm ise bu altı harf-i cere “اللام” harf-i cerini de ekleyerek toplamda yedi tane olduğunu belirtmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla ikinci kısım olan, hem zâhir hem de muzmar isimlerin başına gelen harf-i cerlerin sayısı ve hangileri olacağı noktasında şârihler arasında bir farklılık olduğunu söyleyebiliriz.

Ebû Hayyân, diğer şârihlerin aksine üçüncü kısım olarak, sadece muzmar ismin başına gelen harf-i cerler diye ek bir kısım daha zikretmiş ve bu kısımda sadece Sîbeveyhi'ye (ö. 180/796) göre “لؤلؤاً” edatının olduğunu belirtmiştir.⁹¹

⁸⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21.

⁸⁶ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/571.

⁸⁷ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/571.

⁸⁸ Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 148; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16-21; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 257.

⁸⁹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 257.

⁹⁰ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/16.

⁹¹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/19.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: İbn Mâlik, belirli harf-i cerleri doğrudan zâhir isimlerle ilişkilendirirken, geriye kalanların hem zâhir hem de muzmar isimlerle kullanılması konusunda açık bir bilgi vermemiştir. Üşmûnî gibi bazı şerh yazarları, İbn Mâlik'in bıraktığı bu boşluğu doldurma çabası içine girmişler ve hem zâhir hem de muzmar isimlerin başına gelebilecek harf-i cerler hakkında bilgi vermişlerdir. Böylece dilbilgisi kurallarının daha iyi anlaşılmasını sağlamışlardır. Suyûtî ise bu tür bir ayrıntıya girme gereği duymadan, İbn Mâlik'in ifadelerini esas alarak daha kesin yargılarda bulunmuştur.

2.1.2. “مِنْ” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “مِنْ” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

بِعَضْنٍ، وَبَيْنٍ، وَابْتَدَى فِي الْأَمَكْنَةِ ... بِ «مِنْ»، وَقَدْ تَأْتِي لِبَدْءِ الْأَزْمَنَةِ
«وَزَيْدٌ فِي نَفْيٍ وَشَبْهِهِ فَجَرَّ ... نَكْرَةً كَ «مَا لِبَاغٍ مِنْ مَفْرَ
لِلِائْتِنَاهَا «حَتَّى، وَلَا مَ، وَإِلَى» ... وَ «مِنْ، وَبَاءٌ» يُفْهَمَانِ بَدَلًا⁹²

İbn Mâlik bu dizelerinde “مِنْ” harf-i cerinin teb‘îz “parça, kısım”, tebyîn “açıklama”, ibtidâü’l-gâye “maksadın/eylemin başlangıcı”, zâid ve bedel olmak üzere beş manada gelebileceğinden bahsetmiştir. Bunlardan ise sadece ibtidâü’l-gâye ve zâid manalarına kısmi olarak değinmiş ve diğer manaları olduğu gibi bırakma yoluna gitmiştir.⁹³

Suyûtî’ye bakıldığında, İbn Mâlik’e uyarak “مِنْ” harf-i cerinin sadece bu beş manası üzerinde durduğu, ibtidâü’l-gâye ve zâid manaları dışındaki diğer manalara ise hiçbir açıklama yapmayıp sadece birer ayet örnek vermekle yetindiği görülmektedir.⁹⁴ Üşmûnî’ye bakıldığında ise “مِنْ” harf-i cerinin kullanımını daha geniş bir çerçevede ele aldığı ve İbn Mâlik’in zikretmiş olduğu bu beş manayla yetinmeyip “مِنْ” harf-i cerinin toplamda on farklı kullanımının olduğuna işaret ettiği görülmektedir.⁹⁵ Her iki şârih de “مِنْ” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu beş manayı İbn Mâlik’in zikretmiş olduğu sıraya

⁹² İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁹³ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁹⁴ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 301.

⁹⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/287-288.

göre ele almış olup, Üşmûnî bu manalardan sonra muhtemel diğer manaları da zikretmiştir.

Diğer şerhlere bakıldığında İbnü'n-Nâzım, Murâdi, İbn Akil ve Mekkûdî'nin Suyûtî gibi İbn Mâlik'e uyararak sadece onun zikrettiği beş mana üzerinde durdukları; Ebû Hayyân ve İbn Hişâm'ın ise Üşmûnî gibi İbn Mâlik'in zikrettiği manalarla sınırlı kalmayıp başka manalara da değindikleri görülmektedir. “مِنْ” harf-i cerinin manaları hususunda Üşmûnî on mana zikrederken Ebû Hayyân on beş, İbn Hişâm ise yedi mana zikretmiştir. İbn Hişâm'ın zikrettiği manalara Üşmûnî de değinmiştir. Ebû Hayyân ise diğer ikisinden farklı olarak “مِنْ” harf-i cerinin intihâü'l-gâye, fasıl, mücâveze, “إلى” ve “عند” anlamlarında da gelebileceğini örneklerle açıklamıştır.⁹⁶

İbn Mâlik'in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

Teb'îz: “مِنْ” harf-i cerinin teb'îz manasında kullanımına hem Suyûtî hem de Üşmûnî {لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ} ⁹⁷ “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.” ayetini istişhâd etmiştir.⁹⁸ Ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri teb'îz manasında olup “...sevdiğiniz şeylerden (bir kısmını) harcamadıkça...” şeklinde anlama katkı sağlamıştır. Her iki âlim de ayette geçen “مِنْ” harf-i cerinin teb'îz manasında olduğunu kabul etmiştir. Suyûtî “مِنْ” harf-i cerinin bu manası hakkında başka hiçbir açıklama yapmazken Üşmûnî bu manaya gelmesinin alameti olarak “مِنْ” harf-i cerinin yerine “بعض” lafzının da kullanılabileceğini belirtmiştir. Hatta ayetin (بَعْضَ مَا تُحِبُّونَ) diye bir kıraati⁹⁹ olduğundan da bahsetmiştir.¹⁰⁰

Elfiyye'nin diğer şerhlerine baktığımızda bütün şârihlerin “مِنْ” harf-i cerinin teb'îz manasıyla ilgili ya Suyûtî gibi sadece bir şâhid getirerek yetindiklerini ya da Üşmûnî'ye

⁹⁶ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 259-261; Murâdi, *Tavzihu'l-makâşid*, 2/748-751; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 3/15-17; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/25-40; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21-28; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 150.

⁹⁷ Âl-i İmrân 3/92.

⁹⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

⁹⁹ Kaynaklarda bu kıraatin İbn Mes'ud'a ait olduğu aktarılmaktadır. Bk. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu't-Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid – Muhammed Bedevî el-Mahtûn (Dâru Hacer, 1410/1990), 3/134; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn - 'Abdul'âl Sâlim Mukerram (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992), 4/213.

¹⁰⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

benzer açıklamalar yaptıklarını görmekteyiz. Konuya örnek olarak verdikleri ayetlerde ise birbirinden farklı geleneklerin olduğu söylenebilir. Sözelimi İbn Hişâm, Suyûtî ve Üşmûnî'yle aynı ayeti istişhâd ederken İbnü'n-Nâzım, Murâdî ve İbn Akîl'in, İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiyeti*'ş-Şâfiye adlı eserine uyarak { وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ }¹⁰¹ “İnsanlardan bazıları da vardır ki Allah'a inandık derler.” ayetini istişhâd etmiştir.¹⁰² Mekkûdî ise diğerlerinden farklı olarak { فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ }¹⁰³ “Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmişlerdir.” ayetini istişhâd etmiştir.¹⁰⁴ Şârihlerin “مِنْ” harfinin teb'îz anlamını açıklarken farklı ayetleri tercih etmeleri, Arap grameri üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan metodolojik çeşitliliği vurgulamaktadır.

Tebyîn: “مِنْ” harf-i cerinin tebyîn manasında kullanımına da hem Suyûtî hem de Üşmûnî'nin { فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ }¹⁰⁵ “Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun.” ayetini istişhâd ettiğini görmekteyiz.¹⁰⁶ Her iki âlim de tebyîn manasını beyânu'l-cins (bir şeyin cinsini açıklama) olarak şerh etmiştir.¹⁰⁷ Örnek olarak verilen ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri tebyîn manasında olup kendisinden sonra gelen “الأوثان” “putlar” kelimesi, kendisinden önce gelen “الرِّجْسَ” “pislik” kelimesinin beyanıdır. Yani pislikten muradın putlar olduğu anlaşılmaktadır. Suyûtî “مِنْ” harf-i cerinin bu manası hakkında başka hiçbir açıklama yapmazken Üşmûnî bu manaya gelmesinin alameti olarak “مِنْ” harf-i cerinin yerine bir ismi mevsûlün kullanılabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁸

Sabbân haşiyesinde ise Üşmûnî'nin, bu manaya gelmesinin alameti olarak yerine bir ismi mevsûlün kullanılabileceği hakkındaki sözüne karşılık, “مِنْ” harf-i cerinin yerine bir ismi mevsûlün geçebilmesi için öncesindeki kelimenin mârife olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu durumda ismi mevsûlün zamirle birlikte “مِنْ” harf-i cerinin yerine geçebileceğini belirtmiştir.¹⁰⁹ Örneğin { فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ }¹¹⁰ ayetinde “مِنْ” harf-

¹⁰¹ el-Bakara 2/8.

¹⁰² İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 259; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/748; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/15.

¹⁰³ el-Bakara 2/253.

¹⁰⁴ Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 150.

¹⁰⁵ el-Hac 22/30.

¹⁰⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹⁰⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹⁰⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹⁰⁹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/313.

¹¹⁰ el-Hac 22/30.

i cerinin tebyîn manasında olduğunun sağlamasını yapmak istediğimizde ayetin takdiri “فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ الَّتِي هِيَ الْأَوْثَانُ”¹¹¹ şeklinde olur. Sabbân “مِنْ” harf-i cerinden önceki kelimenin nekra olması durumunda ise “مِنْ” harf-i ceri yerine sadece zamir gelebileceğini bildirmiştir. Örneğin İbn Hişâm’ın verdiği {مِنْ أَسَاوَرَ مِنْ ذَهَبٍ} ¹¹² ayetinin takdiri “مِنْ” şeklinde olur.¹¹³

Diğer şerhlere baktığımızda da bütün şârihlerin “مِنْ” harf-i cerinin tebyîn manası hakkında Suyûtî ve Üşmûnî’ye benzer açıklamalar yaptıklarını görmekteyiz. Ayrıca bu kullanıma dair verdikleri örneklerde bir gelenek oluştuğunu söyleyebiliriz. İbn Hişâm hariç, Suyûtî ve Üşmûnî başta olmak üzere diğer bütün şârihler, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye* adlı esere uyarak yukarıda zikrettiğimiz ayeti bu kullanım için istişhâd etmişlerdir.¹¹⁴ İbn Hişâm ise diğerlerinden farklı olarak {يُحَلُّونَ فِيهَا مِنْ أَسَاوَرَ مِنْ ذَهَبٍ} ¹¹⁵ “Onlar orada altın bileziklerle bezenecekler.” ayetini istişhâd etmiştir.¹¹⁶ Ayette iki yerde “مِنْ” harf-i ceri geçmiş, ilki zâid, ikincisi ise tebyîn manasında olup bileziklerin cinsinin altın olduğunu beyân etmiştir.

Ebû Hayyân şerhinde, min-i beyâniyye ile ilgili bazı dilcilerin “مِنْ” harf-i cerinden öncesinin mübhem (anlamı kapalı) sonrasının ise nekra olması gerektiğini bildirdiklerini ifade etmiştir. Onlara şâhid olarak ise {مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا} ¹¹⁷ “Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti engelleyebilecek yoktur” ayetini getirmiştir. Ayette “مِنْ” harf-i cerinden önce geçen “مَا” edatı mübhemlik belirtmiş olup sonrasında ise nekra bir kelime geldiğinden “مِنْ” harf-i ceri tebyîn ifade etmiştir.¹¹⁸

İbtidâü’l-gâye: İbtidâü’l-gâye, biri mekanda diğeri de zamanda olmak üzere iki şekilde gerçekleşebilir. Örneğin “سَافَرْتُ مِنْ مِصْرَ إِلَى بَغْدَادَ” “Mısır’dan Bağdad’a yolculuk yaptım” cümlesinde yolculuk eyleminin başlama noktası bir mekan olan “Mısır”

¹¹¹ Mekkûdî “rics” kelimesini müzekker kabul ettiğinden dolayı ayetin takdirini (الذي هو) şeklinde yapmıştır. Bk. Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 150.

¹¹² Fâtır 35/33.

¹¹³ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/313.

¹¹⁴ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 259; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/749; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/15; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/25; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 150.

¹¹⁵ el-Kehf 18/31.

¹¹⁶ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/21.

¹¹⁷ Fâtır 35/2.

¹¹⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/25.

olarak tayin edildiğinden dolayı buradaki “مِنْ” harf-i ceri ibtidâü'l-gâye fi'l-mekân olarak tarif edilmiştir. “سَافَرْتُ مِنْ يَوْمِ الْإِثْنَيْنِ” “Pazartesi günü yolculuk yaptım” örneğinde ise yolculuk eyleminin başlama noktası bir zaman olan “Pazartesi günü” olarak tayin edildiğinden dolayı buradaki “مِنْ” harf-i ceri de ibtidâü'l-gâye fi'z-zamân olarak tarif edilmiştir.

İbn Mâlik, dizelerinde “مِنْ” harf-i cerinin ibtidâü'l-gâye manasıyla ilgili asıl olanın mekanda ibtidâ olduğuna bazen zamanda da gerçekleşebileceğine vurgu yapmakla yetinmiştir.¹¹⁹ Suyûtî ve Üşmûnî'ye baktığımızda onlar da İbn Mâlik'e uyararak mekanda başlangıcın ittifak ile kabul edildiğini, zamanda başlangıcın ise Ahfeş'in (ö. 215/830) dışındaki Basralı dilcilerin aksine az da olsa gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir.¹²⁰

Görüldüğü gibi “مِنْ” harf-i cerinin ibtidâü'l-gâye manası üzerinde bazı görüş ayrılıkları vardır. Sîbeveyhi ve Basralı dilcilerin ekseriyeti ibtidâü'l-gâyenin zamanda gelmesini kabul etmezken Kûfeli dilciler buna cevaz vermişlerdir. İbn Mâlik ve Üşmûnî bu konudaki görüşlerini açıkça ifade etmemişlerse de bazı karinelere yola çıkarak onların Kûfe mezhebine yakın durduklarını tespit edebilmekteyiz. Buna karşın, Suyûtî tercihini açıkça Kûfe mezhebi ve Ahfeş'ten¹²¹ yana kullanarak Ahfeş'in görüşünün sema' deliline daha uygun olduğunu belirtmiştir.¹²²

Suyûtî ve Üşmûnî mekanda gerçekleşen ibtidâü'l-gâye manasına örnek olarak {سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا} ¹²³ “Bir gece, kulunu Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir.” ayetini zikretmişlerdir.¹²⁴ Ayette gece yolculuğunun başlama noktası bir mekan olan Mescid-i Harâm olarak tayin edilmiştir. Zamanda gerçekleşen ibtidâü'l-gâye manasına örnek olarak ise {لَمَسْجِدٍ أُسِّسَ عَلَى التَّقْوَى مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ} ¹²⁵ “Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid...” ayetini zikretmişlerdir.¹²⁶ Ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri zaman belirten bir kelimenin başına gelip başlama noktası zaman olarak tayin edilmiştir. Her iki

¹¹⁹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

¹²⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹²¹ Ahfeş el-Evsat kastedilmektedir.

¹²² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301.

¹²³ el-İsrâ 17/1.

¹²⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹²⁵ et-Tevbe 9/108.

¹²⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

şârih de aynı ayetleri istişhâd etmişlerdir. Üşmûnî zamanda başlangıca örnek olarak ayrıca şiirden de şu beyti şâhid getirmiştir:

”تُحَيِّرَنَّ مِنْ أَرْمَانَ يَوْمِ حَلِيمَةٍ ... إِلَى الْيَوْمِ وَقَدْ جَرَّبْنَا كُلَّ التَّجَارِبِ“¹²⁷

”Halime'nin gününden seçtik (kılıçları)... Ve bugüne kadar denedik her türlü tecrübeyi.”

Şiirde “مِنْ” harf-i cerinden sonra zaman ifade eden “أَرْمَانَ” kelimesi gelmiş olup şair, kendi hayat yolculuğunu ve tecrübelerini özetlerken zamanın başlangıç noktasını “مِنْ” harf-i ceri ile ifade etmiştir.

Üşmûnî'nin, zamanda başlangıca ayetten sonra şiirden de şâhid getirmesi iki şekilde yorumlanabilir: İlk olarak, bunu caiz görmeyen Basralı dilcilere karşı birkaç yerden delil getirmek suretiyle bu görüşü güçlendirmek istemiştir. İkinci olarak ise zamanda başlangıca ek bir delil daha getirerek bu konuda Kûfeli dilcilerin görüşünün daha doğru olduğunu göstermek istemiştir. Dolayısıyla her iki ihtimalde de Üşmûnî'nin bu konuda Kûfeli dilcilerden yana bir tavır takındığını söyleyebiliriz.

Diğer şerhlere baktığımızda hemen hemen bütün şârihlerin mekanda ve zamanda başlangıca aynı örnekleri verdiklerini görmekteyiz. Konu hakkındaki açıklamalarında ise kimi Suyûtî ve Üşmûnî'ye benzer açıklamalar yaparken kimi de tartışmalar hakkında daha çok detay verme yoluna gitmiştir. Sözelimi İbnü'n-Nâzım, Basralı dilcilerin zamanda başlangıca kabul etmedikleri bilindiği halde bu kullanıma dair verilen ayetleri nasıl yorumladıklarını göstermek isteyerek şöyle demiştir: Basralı dilcilere göre “مِنْ” harf-i cerinin mekanda kullanımını hakikat olup, zamanda kullanımını ise mecaz kabul edilmiştir. Bundan dolayı zamanda başlangıca dair vermiş oldukları { لَمَسَجِدٌ أَسِسَ عَلَى } ayetinin takdirini “مِنْ تَأْسِيسِ أَوَّلِ يَوْمٍ” “kuruluşunun ilk gününden...” şeklinde yorumlamışlardır.¹²⁸

Ebü Hayyân ve Murâdî ise Müberred, Ahfeş es-Sagir (ö. 316/928 [?]), İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), Süheylî (ö. 581/1185) ve bir grup dil selikasına sahip kişilerin “مِنْ” harf-i cerinin ibtidâü'l-gaye dışında başka hiçbir manasının olmadığını ve zikredilen diğer

¹²⁷ Şiir Nâbiga ez-Zübyânî'ye aittir. Bk. Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbü'rî, *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, (b.y.: y.y., ts.), 294; Ebü'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî li'Elfiyeti İbn Mâlik*, thk. Hasan Hamed (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/70.

¹²⁸ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnü'n-Nâzım*, 260.

bütün manaların da bu manaya tekrar döndüğünü iddia ettiklerini bildirmişlerdir. Buna mukabil teb'iz manasını Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)¹²⁹, İbn Usfûr (ö. 669/1270) ve nahivcilerin ekseriyetinin kabul ettiğini; tebyîn manasının ise i'râb kitaplarında çokça meşhur olduğunu ve pek çok Kur'ân ayetinin açıklamasında kullanıldığını belirtmişlerdir. Bunu ise mütekaddim ve müteahhir; Nehhâs (ö. 338/950), Abdü'd-Dâim el-Kayrevânî, İbn Bâbeşâz (ö. 469/1077) ve İbn Madâ (ö. 592/1196) gibi nahivciler dile getirmişlerdir. Ayrıca çoğu Mağribli dilcinin, Arap kelimelerinden herhangi bir delili olmaması sebebiyle tebyîn manasını inkar ettiğini de ifade etmişlerdir.¹³⁰

Mekkûdî de İbn Mâlik'in "وقد تأتي لبدء الأزمنة" "*Zamanda başlangıç için de gelebilir...*" ifadesinden zamanda başlangıcın az olduğuna dair okuyucuda bir kanaat oluşabileceğini belirtmiştir.¹³¹ Bunun ise Ahfeş ve Kûfeli dilcilerin görüşü olduğunu, İbn Mâlik'in de *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde bu görüşün sema' deliline daha uygun olduğunu belirttiğini ifade etmiştir.¹³² Dolayısıyla Mekkûdî de bu ifadeyle İbn Mâlik'in bu konuda Kûfeli dilcilerle aynı görüşte olduğunu bildirmiştir.

Sonuç olarak, İbn Mâlik ve Üşmûnî her ne kadar bu konuda hangi görüşü benimsediklerini açıkça belirtmemiş olsalar da, bazı ifadelerinden ve karinelere yola çıkarak Kûfe ekolünün görüşünü benimsediklerini söyleyebiliriz. Buna karşın Suyûtî, bu konudaki görüşünü açıkça ifade etmekten çekinmemiştir.

Zâid: İbn Mâlik "مِنْ" harf-i cerinin zâid olarak amel etmesini "مِنْ" harf-i cerinin nefiy veya nefye benzer bir cümle içerisinde geçip aynı zamanda kendisinden sonra nekra bir kelimenin gelmesine bağlamıştır. Örnek olarak verdiği "ما لباعٍ من مفر" "*(Allah'a karşı) haddi aşan için hiçbir kaçış yoktur*" cümlesinde "ما" edatı cümlenin manasını nefyetmiş ve "مِنْ" harf-i cerinden sonra gelen kelime ise nekra geldiğinden dolayı cer olarak amel etmiştir.¹³³

Suyûtî ve Üşmûnî'ye baktığımızda "مِنْ" harf-i cerinin zâid olarak kullanılması için iki şartın olduğuna: İlk olarak öncesinde nefiy, nehiy veya istifhâm edatlarından birinin

¹²⁹ Basra nahiv mektebine mensuptur. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Ebû Ali el-Fârisî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Haziran.2024).

¹³⁰ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/26; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/749-750.

¹³¹ Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 150.

¹³² Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, thk. 'Abdulmun'im Ahmed Heridî (Mekketü'l-Mükerrrem'e: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1402/1982), 2/797.

¹³³ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

geçmesi gerektiğine, ikinci olarak ise mecrûr olan kelimenin nekra olması gerektiğine vurgu yapmışlardır.¹³⁴ İbn Mâlik'in "*nefiy ve benzerleri*" ifadesini "*nefiy, nehiy ve istifhâm*" olarak şerh etmişlerdir. Murâdî ve İbn Akîl, "مِنْ" harf-i cerinin zâid olarak kullanılabilmesi için Basralı dilcilerin ekseriyetinin bu iki şartı öne sürdüğünü bildirmiştir.¹³⁵ Suyûtî zâid manasını bu şekilde kazanmasını "*bize göre böyle*" diyerek şerh etmiştir.¹³⁶ Dolayısıyla Suyûtî bu ifadeyle Basralı dilcilerle aynı görüşte olduğunu göstermiş bulunmaktadır. Üşmûnî ise Suyûtî gibi tercihini açıkça belirtme de ifadelerinden Basralı dilcilere yakın olduğu anlaşılabilmektedir.

Üşmûnî "مِنْ" harf-i cerinin zâid olarak gelmesinin anlama iki şekilde yansıtacağını ifade etmiştir. Bunlardan ilki "التَّنْصِيصُ عَلَى الْعُمُومِ" yani mananın umum ifade etmesidir ki bu mana, nefiyle birlikte umum ifade etmeyen bir nekra kelimeyle kullanıldığında gerçekleşir.¹³⁷ Murâdî örnek olarak "ما في الدار مِنْ رجلٍ" "*Evde kimse yok*" cümlesini vermiştir.¹³⁸ Örnekte geçen "مِنْ" harf-i cerinden sonra nefiyle umum manası kazanmayan "رجلٍ" kelimesi gelmiştir. Dolayısıyla "مِنْ" harf-i ceri kullanılmadan bu cümlenin manası "*Evde bir adam yok*" şeklinde olacaktır ki bu, iki veya daha fazla adamın evde olma ihtimaline açık bir manadır. "مِنْ" harf-i cerinin kullanılmasıyla umum ifade ettiği görülmektedir.

Bunlardan ikincisi ise "تَأْكِيدُ التَّنْصِيصِ عَلَى الْعُمُومِ" yani mananın tekidli bir şekilde umum ifade etmesidir ki bu mana ise "أحدٌ" ve "ديارٌ" kelimeleri gibi nefiyle geldiklerinde umum ifade eden nekra kelimelerle birlikte kullanıldığında gerçekleşir.¹³⁹ Örnek olarak "ما في الدار مِنْ أحدٍ" "*Evde hiç kimse yok*" cümlesini verebiliriz. Örnekte "مِنْ" harf-i cerinden sonra "أحدٌ" kelimesi gelmiştir ki bu kelime nefiy sayesinde umum ifade eden bir nekradır. Harf-i cer olmadan aynı cümle kullanılsaydı "*Evde kimse yok*" manası verilecekken harfi cer sayesinde umum mana tekid edilerek "*hiç kimse*" şeklinde anlaşılmaktadır.

¹³⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹³⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/750; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/16;

¹³⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 301.

¹³⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹³⁸ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/751.

¹³⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

Üşmûnî daha sonra, “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak kullanılabilmesi için Basralı dilcilerin öne sürdüğü iki şarta karşılık, Kûfelilerin nefiy ve benzerini şart koşmadan müsbet cümlelerde de zâid manada kullanılabileceğini savunduklarını belirtmiştir. Ahfeş’in ise her iki şartı da reddederek, “مِنْ” harf-i cerinin hem menfî hem de müsbet cümlede, mecrûr olan kelimenin ise hem nekra hem de mârife olabileceği görüşünde olduğunu ifade etmiştir. Her iki şârih de bu görüşleri dile getirmiştir.¹⁴⁰ Suyûtî, Ahfeş’in görüşüne delil olarak şiirden şu beyitleri istişhâd etmiştir:

فَدُّ كَانَ مِنْ مَطَرٍ مِنْ فَضْلِ رَازِقِنَا ... فَضْلًا عَلَى الْأَرْضِ وَالْأَنْعَامِ وَالنَّاسِ
يَظَلُّ بِهِ الْحَرْبَاءُ يُمْتَلُّ قَائِمًا ... وَيَكْتُرُ فِيهِ مِنْ حَنِينِ الْأَبَاعِرِ¹⁴¹

“Rızık verenimizin lütfu olarak bir yağmur yağdı... Toprağa, hayvanlara ve insanlara rahmet oldu...”

Bukalemun onunla durarak renklerini sergiler... Ve develerin hüznü sesleri bu esnada çoğalır.”

İlk beyitte ilk zikredilen “مِنْ” harf-i cerinden önce herhangi bir nefiy veya nefye benzer bir edat gelmemiştir. Dolayısıyla bu beyit “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak müsbet bir cümlede gelmesine örnektir. İkinci beyitte ise “مِنْ” harf-i cerinden sonra gelen kelime mârife olarak gelmiştir. Dolayısıyla bu da “مِنْ” harf-i cerinin mecrûrunun mârife geldiğine dair bir örnektir.

Üşmûnî, “مِنْ” harf-i cerinin müsbet bir cümlede geçtiği bu beyti Kûfeli dilcilerin delili olarak zikretmiştir. Ahfeş’in kendi görüşüne destek olarak ise { يَغْفِرُ لَكُمْ مِنْ }¹⁴² “Allah günahlarınızı bağışlasın...” ayetini delil getirdiğini bildirmiştir.¹⁴³ Ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri zâid olduğu halde hem müsbet bir cümlede gelmiş ve hem de mecrûru mârife olarak gelmiştir.

Suyûtî ve Üşmûnî’nin burada Basra ekolünün görüşünü benimsemelerine rağmen karşıt görüş ve delilleri de zikretmeleri, Arap dilbilimindeki zenginlik ve tartışma geleneğinin bir yansıması olarak yorumlanabilir. Ayrıca Suyûtî’nin ifadelerine

¹⁴⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/287; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302.

¹⁴¹ Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu Dîvânü’l-Hamâse*, thk. Ğarîd eş-Şeyh (Beyrut: y.y., 1424/2003), 190; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302.

¹⁴² Nûh 71/4.

¹⁴³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/288.

baktığımızda, genel olarak Basra ve Kûfe ekollerinin görüş ayrılıklarında doğrudan Kûfe ekolünü zikretmeyip, Basralı olmasına rağmen bazen Kûfelilerin görüşlerine yakın olan Ahfeş gibi isimleri öne çıkardığı görülmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım Suyûtî'nin Basra ekolüne olan bağlılığı şeklinde yorumlanabilir.

Üşmûnî, “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak kullanılması durumunda mecrûr olacak kelimenin nekra olması gerektiğini belirtmekle birlikte, Suyûtî'ye ek olarak, bu kelimenin ya mübtedâ ya fâil ya da mef'ûlün bih konumlarından birinde gelmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁴ Üşmûnî, nekra olan kelimenin mübtedâ konumunda gelmesine örnek olarak İbn Mâlik'in zikrettiği “ما لباعٍ من مفر” cümlesini vermiştir. Cümlede “مِنْ” harf-i cerinden önce nefiy edatı olan “ما” gelmiş olup sonrasındaki nekra olan “مفر” kelimesi mübtedâ konumundadır, haberi ise şibih cümle olarak öne geçen “لباعٍ” ifadesidir. Fâil konumunda gelmesine örnek olarak ise “لَا يَفْعُ مِنْ أَحَدٍ” “Hiç kimse ayağa kalkmasın” cümlesini vermiştir. Cümlede “مِنْ” harf-i cerinden önce nehiy edatı olan “لَا” gelmiş olup sonrasındaki nekra olan “أَحَدٍ” kelimesi ise “يَفْعُ” fiilinin fâili konumunda gelmiştir. Mef'ûlün bih konumunda gelmesine örnek olarak ise {هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ}¹⁴⁵ “...bir bozukluk görebiliyor musun?” ayetini vermiştir. Ayette “مِنْ” harf-i cerinden önce istifhâm edatı olan “هَلْ” gelmiş olup sonrasındaki nekra olan “فُطُورٍ” kelimesi ise “تَرَى” fiilinin mef'ûlün bihi konumunda gelmiştir.¹⁴⁶

Üşmûnî'nin vermiş olduğu örneklere bakıldığında rastgelelikten ziyade aslında kendince bir sistematiği ve şerh metodolojisi olduğu görülmektedir. Zikretmiş olduğu örneklerle hem nefiy, nehiy ve istifhâmı hem de nekra kelimenin gelmesi muhtemel olan mübtedâ, fâil ve mef'ûlün bih konumlarını göstererek adeta bir taşla iki kuş vurmaya hedeflemiştir. Böylelikle “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak geldiği bütün yerlere örnek vermiştir.

Suyûtî ise bu konuda İbn Mâlik'in verdiği örneğe ek olarak sadece {هَلْ مِنْ خَالِقٍ} “Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?” ayetini zikretmiştir.¹⁴⁸ Ayette “مِنْ”

¹⁴⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹⁴⁵ el-Mülk 67/3.

¹⁴⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹⁴⁷ Fâtır 35/3.

¹⁴⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302.

harf-i cerinden önce istifhâm edatı olan “هَلْ” kullanılmış olup “مِنْ” harf-i cerinin mecrûru nekra olarak gelmiştir.

Suyûtî, Üşmûnî'ye kıyasla her ne kadar az örnekle yetinse de aslında onun da kendince bir sistematiği ve şerh metodu olduğunu görmekteyiz. Suyûtî, “مِنْ” harf-i cerinin zâid manada kullanımına tek bir örnek verse de bu örneği özel olarak tercih ettiği düşünülebilir. Örnek olarak verdiği ayette “مِنْ” harf-i cerinden önce istifhâm edatı olan “هَلْ” geçmiştir. Suyûtî burada “مِنْ” harf-i cerinin zâid anlamda kullanılabilmesi için öncesinde geçen istifhâm edatının sadece “هَلْ” olabileceğine atıfta bulunmuş olabilir. Çünkü İbn Mâlik *Şerhu'l-kâfiye*'sinde, İbn Hişâm ve Murâdî ise şerhlerinde bu bağlamdaki istifhâmın sadece “هَلْ” edatı ile yapılabileceğini vurgulamışlardır.¹⁴⁹ Dolayısıyla Suyûtî her ne kadar özel olarak belirtmese de buna atıfta bulunmak istemiş olabilir. Üşmûnî'nin verdiği örnekte de istifhâm edatı olarak “هَلْ” edatını kullanması bu sebepten dolayı olabilir. Her iki âlim de İbn Mâlik'e uyararak bunu özel olarak belirtmediklerinden dolayı “هَلْ” edatı dışındaki istifhâm edatlarıyla da “مِنْ” harf-i cerinin zâid manada gelebileceğini düşündürtebilirler. Fakat İbn Mâlik'in *Şerhu'l-kâfiye*'sine ve Suyûtî'nin ise *Hem'u'l-hevâmi*' adlı kitaplarına baktığımızda bu duruma değindiklerini görmekteyiz.¹⁵⁰ Dolayısıyla burada değinmemelerinin sebebi olarak iki ihtimalden bahsedebiliriz: İlk olarak bu kuralın herkes tarafından bilindiği varsayıp ayrıca belirtme gereği duymamış olabilecekleri; ikinci olarak ise İbn Mâlik'e uyararak onun değinmediği şeylere çok fazla değinmeme gibi bir şerh metodolojisi izlemiş olabilecekleridir.

Diğer şerhlere bakıldığında “مِنْ” harf-i cerinin zâid manada gelmesi noktasında genel olarak Üşmûnî ve Suyûtî'nin açıklama ve örneklerine uyulduğu halde bazı noktalarda farklı açıklamalarda buldukları görülmektedir. Sözelimi Üşmûnî “مِنْ” harf-i cerinin zâid manada kullanılabilmesi için Kûfelilerin, nefiy ve benzerini şart koşmayıp müsbet cümlelerde de zâid olarak gelebileceği görüşünde olduklarını belirtmişti. Ebû Hayyân ve Murâdî ise Kûfeli dilcilerin hepsinin bu kanaatte olmadıklarını, Kûfe ekolünden olan Kisâî (ö. 189/805) ve Hişâm'ın Ahfeş'le aynı görüşte

¹⁴⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/797; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/751; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/25-27.

¹⁵⁰ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/797; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi*, 4/216.

olduklarını belirtmişlerdir.¹⁵¹ Yani onların da Ahfeş gibi her iki şartı yok sayıp “مِنْ” harfi cerinin hem menfi hem müsbet cümlede, mecrûr olan kelimenin ise hem nekra hem de mârife olabileceği görüşünde olduklarını ifade etmişler. Ayrıca Murâdî ve Sabbân, İbn Mâlik’in de onlarla aynı görüşte olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵² Fakat İbn Mâlik’in *Elfiyye*’deki ifadeleri bu konuda Basra ekolünün görüşünde olduğu izlenimini vermektedir.

Bedel: “مِنْ” harf-i cerinin bedel manasında kullanımına hem Suyûtî hem de Üşmûnî hiçbir açıklama yapmayıp sadece örnek vermekle yetinmiştir. Her iki şârih de {أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ} ¹⁵³ “...ahiretten vazgeçip de dünya hayatıyla yetinmeye razı mı oldunuz?” ayetini istişhâd etmiştir.¹⁵⁴ Ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri bedel manasında olup, cümleye ahiret yerine dünya hayatının tercih edilmesi anlamı katmıştır. Üşmûnî ayete ek olarak şiirden de şu beyti şâhid getirmiştir:

”أَحْذُوا الْمَخَاضَ مِنَ الْفَصِيلِ غُلْبَةً ... ظُلْمًا، وَيُكْتَبُ لِلْأَمِيرِ أَفِيلاً“¹⁵⁵

“Onlar zorbalık ve haksızlıkla yavru deve yerine dişi deve aldılar... Ve bunu emire yavru deve olarak yazdırdılar.”

Şiirde geçen “مِنْ” harf-i ceri bedel manasında gelmiş olup cümleye “yavru deve” yerine “dişi deve” alındığı anlamı katmıştır.

Diğer şerhlere baktığımızda da çoğu şârihin “مِنْ” harf-i cerinin bedel manasında kullanımıyla ilgili geniş bir açıklama yapmayarak konuya örnekler vermekle yetindiğini görmekteyiz. Suyûtî ve Üşmûnî’nin vermiş olduğu ayete ek olarak şârihlerin ekseriyeti bedel manasına {وَلَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَا مِنْكُمْ مَلَائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ} ¹⁵⁶ “İsteseydik sizin yerinize, yeryüzünde egemen olacak melekler yaratırdık.” ayetini şâhid getirmiştir.¹⁵⁷ Konuya örnek olarak verilen ayetlere bakıldığında burada da bir geleneğin oluştuğunu söyleyebiliriz.

¹⁵¹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/33; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/750.

¹⁵² Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/750; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/310.

¹⁵³ et-Tevbe 9/38.

¹⁵⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁵⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 3/150; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/71.

¹⁵⁶ ez-Zuhuf 43/60.

¹⁵⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnü'n-Nâzım*, 261; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/753; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/18; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 151.

Buraya kadarki kısımda İbn Mâlik'in zikretmiş olduğu, Suyûtî ve Üşmûnî'nin de şerh ettiği “مِنْ” harf-i cerinin beş manasına değinildi. Suyûtî'nin İbn Mâlik'e uyararak sadece bu beş manayı açıklamakla yetindiğini belirtmiştik. Üşmûnî ise İbn Mâlik'e ek olarak “مِنْ” harf-i cerinin toplamda on manası olduğunu belirtip geriye kalan manaları şu şekilde açıklamıştır:

Zarfıyyet: Üşmûnî “مِنْ” harfi cerinin bu manada kullanımına örnek olarak iki ayet zikretmekle yetinmiştir. {مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ} ¹⁵⁸ “... yerden hangi parçayı yarattılar...” ayetinde “مِنْ” harf-i ceri zarf manasında olup mecrûru mekana delalet eden bir kelime olarak gelmiştir. {إِذَا تُدْعَى لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ} ¹⁵⁹ “Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında...” ayetinde ise “مِنْ” harf-i ceri yine zarf manasındadır ve mecrûru da zamana delalet eden bir kelime olarak gelmiştir.¹⁶⁰ Üşmûnî vermiş olduğu bu ayetlerle zarfıyyetin hem mekanda hem de zamanda gerçekleşebileceğine dikkat çekmiştir.

Diğer şârihlerden bu manaya sadece Ebû Hayyân ve İbn Hişâm değinmiş olup onlar da bu kullanım için aynı ayetleri istişhâd etmekle yetinmişlerdir.¹⁶¹

Ta‘lîl /Sebep Bildirme: Üşmûnî “مِنْ” harfi cerinin bu manada kullanımına ayet ve şiirden birer örnek vermekle yetinmiştir.¹⁶² {مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ أُغْرِقُوا} ¹⁶³ “Sonunda günahları yüzünden tûfanda boğuldular...” ayetinde “مِنْ” harf-i ceri sebep bildirmiş olup cümleye “... yüzünden” anlamı katmıştır. Üşmûnî şiirden ise şu beyti istişhâd etmiştir:

“يُعْضِي حَيَاءً وَيُعْضَى مِنْ مَهَابَتِهِ ... فَلَا يُكَلِّمُ إِلَّا حِينَ يَتَسَمَّى”¹⁶⁴

“Hayasından gözlerini kısar, heybetinden gözler kısıılır... Onunla ancak tebessüm ettiği vakit konuşulur.”

Ferezdak'ın (ö. 114/732) Ali b. Hüseyin için yazdığı bu şiirde geçen “مِنْ” harf-i ceri sebep bildirmiş olup, Hüseyin'in (r.a.) hayası sebebiyle gözlerini kısıdığı, heybeti sebebiyle de gözlerin kısıldığı ifade edilmektedir.

¹⁵⁸ el-Ahkâf 46/4.

¹⁵⁹ el-Cuma 62/9.

¹⁶⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁶¹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/32; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/28.

¹⁶² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁶³ Nûh 71/25.

¹⁶⁴ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *eş-Şi'r ve 'Şu'arâ'* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002), 1/66; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 1/419.

Diğer şârihlerden bu manaya sadece Ebû Hayyân ve İbn Hişâm değinmiş olup onlar da bu kullanım için ayet ve şiiirden benzer şâhitler getirmişlerdir.¹⁶⁵

“عَنْ” manasında kullanılması: Üşmûnî “مِنْ” harf-i cerinin bu manada kullanılmasına ayetten şu örneği istişhâd etmekle yetinmiştir:¹⁶⁶ { يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ }¹⁶⁷ “Gerçekten biz, bu konuda gaflet içindeymişiz...” Üşmûnî, ayette geçen “مِنْ” harf-i cerinin “عَنْ” manasında olduğunu ileri sürmüştür. “مِنْ” harf-i cerinden önce gelen “غ-ف-ل” kökünden türeyen (غَفْلَةٌ) “gaflet” kelimesi Arapçada genellikle “عَنْ” harf-i ceri ile kullanılan bir kelime olduğundan Üşmûnî de bunu bu şekilde düşünmüş olabilir.¹⁶⁸ Dolayısıyla Üşmûnî, “مِنْ” harf-i cerinin “عَنْ” manasında olduğunu söyleyerek aslında harflerin birbiri yerine kullanımını ifade eden tazmini kabul etmiş olmaktadır. Bu yönüyle ise tazmini caiz görmeyen Basralı dilcilere karşı tazmini caiz gören Kûfeli dilcilere yakın bir tavır sergilediğini söyleyebiliriz.¹⁶⁹

Sabbân haşiyesinde, ayette geçen “مِنْ” harf-i cerinin aslında “عَنْ” manasından ziyade ibtidâ manasında olduğunu belirtmiştir. Yani ayetteki “مِنْ” harf-i cerinin gafletin başlangıcını ifade ettiğini ve ardından gelen azabın ise daha şiddetli olacağını bildirdiğini belirtmiştir.¹⁷⁰

Üşmûnî, “مِنْ” harf-i cerinin “عَنْ” manasında kullanılması gerektiğini belirtirken “عَنْ” harfinin hangi anlamda kullanıldığına dair detay vermemiştir. İlgili harfin birden fazla anlamı olduğu halde hangi anlamın kastedildiğinin açıkça belirtilmemesi bir eksiklik olarak görülebilir. Sabbân, yukarıdaki ayette geçen “مِنْ” edatının mücâveze (ayrılma, uzaklaşma) anlamına geldiğini belirtmiş ve bu anlamın, iki zıt öge arasına

¹⁶⁵ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/31; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/28.

¹⁶⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁶⁷ el-Enbiyâ 21/97.

¹⁶⁸ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânu'l-'Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 5/3277.

¹⁶⁹ Fâdıl b. Sâlih b. Mehdî b. Halîl el-Bedrî es-Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv* (Ammân: Dâru'l-Fikr, 1420/2000), 3/7.

¹⁷⁰ Sâmerrâî bu ayeti örnek olarak verenlerin delil olarak { وَدَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْعَتِكُمْ } (Nisâ 84/102) ayetini getirdiklerini bildiriyor. Fakat bu iki ayet arasında belirgin bir farkın olduğundan bahsediyor. Delil olarak verdikleri ayette geçen “تَغْفُلُونَ” fiilinin ârizî olduğunu yani eylemin tamamlanması veya anlamının netleşmesi için “عَنْ” gibi ek bir nesne veya tamamlayıcıya ihtiyaç duyulduğunu; şâhid getirdikleri ayette geçen “غَفْلَةٌ” kelimesinin ise lâzîmî yani eylemin tamamlanması için başka bir unsura ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla verilen ayette “مِنْ” harf-i cerinin “عَنْ” manasında olmayıp ibtidâ ifade ettiğini belirtmiştir. Bu konu hakkında bk. Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 3/80.

girerek ilkinin ikincisinden ayırmada kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁷¹ Sabbân, bu yorumu desteklemek için Kur'an ayetlerinden şu iki örneği sunmuştur: { وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ }¹⁷² “Allah, bozguncuyu düzelticiden ayırt eder” ve { حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ }¹⁷³ “...pis olanı temiz olandan ayırana kadar...”. Her iki ayette de “مِنْ” harf-i ceri iki zıt öge arasına girerek ilkinin ikincisinden ayırmıştır.

Ebû Hayyân ise Sabbân’dan farklı olarak “مِنْ” harf-i cerinin iki zıt ögeyi birbirinden ayırmasını “fasıl (ayırma)” olarak adlandırmış ve mücâveze anlamının ise “مِنْ” harf-i cerinin ism-i tafdîl ile kullanıldığında ortaya çıktığını belirtmiştir. Örnek olarak verdiği “زيد أفضل من عمرو” “Zeyd, Amr’dan üstündür” cümlesinin aslında “جاوز زيد عمرا في الفضل” “Zeyd, fazilette Amr’i geçmiştir” manasında olduğunu dolayısıyla “مِنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamını bu şekilde kazandığını belirtmiştir.¹⁷⁴

Ebû Hayyân, “مِنْ” harf-i cerinin ism-i tafdîl ile kullanımını, Sîbeveyhi ve Ahfeş es-Sağîr’in de ele aldığını bildirmiştir.¹⁷⁵ Ancak İbn Mâlik *Şerhu’t-Teshîl*’inde, Sîbeveyhi’nin bu kullanımı ibtidâ manasında gördüğünü, kendisinin ise mücâveze anlamını daha uygun bulduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁶ Yani “مِنْ” harf-i cerinin ism-i tafdîl ile birlikte kullanıldığı cümlede İbn Mâlik ve Ebû Hayyân’a göre mücâveze anlamı varken Sîbeveyhi’ye göre buradaki “مِنْ” harf-i ceri ibtidâ manasındadır.

“الباء” manasında kullanılması: Üşmûnî “مِنْ” harf-i cerinin bu manada kullanılmasına ayetten şu örneği istişhâd etmiştir:¹⁷⁷ { يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ }¹⁷⁸ “...gözüyle gizli gizli baktıklarını...” Üşmûnî, ayette geçen “مِنْ” harf-i cerinin “الباء” manasında geldiğini belirtirken “الباء” harfinin hangi anlamda kullanıldığına dair detay vermemiştir. Sabbân, Üşmûnî’nin bu eksikliğini fark etmiş olmalı ki “الباء” harfinin isti’âne (yardım isteme) manasında olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁹

¹⁷¹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/316.

¹⁷² el-Bakara 2/220.

¹⁷³ Âl-i İmrân 3/179.

¹⁷⁴ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/32-33.

¹⁷⁵ a.mlf., *Menhecü's-sâlik*, 3/32-33.

¹⁷⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/134-135.

¹⁷⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁷⁸ eş-Şûrâ 42/45.

¹⁷⁹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/316.

İbn Mâlik, *Elfiyye* ve *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserlerinde bu manaya değinmezken *Şerhu't-Teshîl*'inde buna değinmiştir. Ahfeş ve Yûnus'un (ö. 182/798) da aynı ayeti örnek vererek, ayetin takdirinin “بَطْرَفٍ” şeklinde olduğunu ifade ettiklerini bildirmiştir.¹⁸⁰

“**على**” manasında kullanılması: Üşmûnî “مِنْ” harf-i cerinin bu manada kullanılmasına ayetten şu örneği istişhâd etmiştir:¹⁸¹ { وَنَصَرْنَا مِنْ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا }¹⁸² “Onu, âyetlerimizi inkâr eden kavimden korumuştuk.” Üşmûnî, ayette geçen “مِنْ” harf-i cerinin “على” manasında geldiğini belirtirken “على” harfinin hangi anlamda kullanıldığına dair detay vermemiştir. Bu edatın isti‘lâ (üstün gelme) manasında olduğunu *Şerhu't-Teshîl*'den öğreniyoruz. İbn Mâlik ve Ebû Hayyân, ayetin takdirinin “على الْقَوْمِ” şeklinde olduğunu ve Ahfeş'in de aynı görüşte olduğunu bildirmişlerdir.¹⁸³

Sabbân haşiyesinde, Üşmûnî'nin konuyla ilgili dizeleri şerh ederken zikretmiş olduğu “أَي تَأْتِي مِنْ لِمَعَانٍ، وَجُمَلُهَا عَشْرَةٌ اِقْتَصَرَ مِنْهَا هُنَا عَلَى الْحَمْسَةِ” “*Min harf-i cerinin pek çok anlamı vardır, (Musannif) toplamı on olan bu anlamlardan burada sadece beşine yer vermiştir*” ifadesiyle aslında İbn Mâlik'e bir eleştiride bulunduğunu belirtmiştir. Sabbân, Üşmûnî'nin bu ifadesiyle, İbn Mâlik'in sadece bu beş manayla yetinmesinin hakikate uygun olmadığına ve aslolanın Araplardan nakledilen kullanıma göre aktarılması gerektiğine işaret ettiğini bildirmiştir.¹⁸⁴ Sabbân bunun üzerine Üşmûnî'ye bir eleştiride bulunmuş ve Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu on anlamın hepsinin gerçek anlamda olmadığını; saydığı son beş anlamdan, sebep gösterme dışında kalanların, doğrudan akla gelmediği için mecazi olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁵

Sabbân'ın ifadelerinden bir anlamın gerçek olup olmadığını belirleyen faktörün, bu anlamın doğrudan akla gelip gelmemesi (تبادر) olduğu anlaşılmaktadır. Burada, bu anlamların hemen akla gelmeyişi, onların mecazi kullanıldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Sabbân, İbn Mâlik'e eleştiride bulunan Üşmûnî'nin, aslında eşitirdiği yerden kendisinin de eleştirilebileceğini göstermiş olabilir. Çünkü İbn

¹⁸⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/137.

¹⁸¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

¹⁸² el-Enbiyâ 21/77.

¹⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/136-137; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/31.

¹⁸⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/312.

¹⁸⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/312.

Mâlik'e "مِنْ" harf-i cerinin ifade ettiği manaları zikretme hususunda gerçeğe uygun davranmadığını iddia eden Üşmûnî, Sabbân'a göre aynı hataya kendisi düşüp "مِنْ" harf-i cerinin hakiki kullanımına uygun olmayan fazladan manalar zikretmiştir.

Suyûtî ve Üşmûnî'nin İbn Mâlik'in "مِنْ" harf-i ceriyle ilgili açıklamalarını değerlendirdiğimizde, her iki şârihin de İbn Mâlik'in metnine bağlı kaldığını, ancak metodolojik farklılıklar sergilediklerini görmekteyiz. Suyûtî, İbn Mâlik'in temel görüşlerini destekleyerek daha kısa ve öz bir anlatım sunmuş, özellikle Kur'ân ayetlerinden örnekler vererek açıklamalarını güçlendirmiştir. Bu yaklaşımıyla Suyûtî, İbn Mâlik'in metnine daha sadık kalmış ve doğrudan metnin anlaşılmasını hedeflemiştir.

Öte yandan, Üşmûnî, "مِنْ" harf-i cerinin kullanımını daha geniş bir çerçevede ele almış ve toplamda 10 farklı kullanım şeklini sıralamıştır. Bu kullanım şekilleri arasında zarfiyyet, ta'lîl ve farklı harf-i cerlerle gelen anlamlar gibi çeşitli kullanımlara yer vermiştir. Üşmûnî'nin detaylı ve kapsamlı anlatımı, "مِنْ" harfinin çok yönlü kullanımını ortaya koyarak okuyuculara daha geniş bir perspektif sunmaktadır.

Sonuç olarak, Suyûtî'nin kısa ve öz, doğrudan metne bağlı yaklaşımı ile Üşmûnî'nin geniş ve detaylı, çok yönlü açıklamaları, İbn Mâlik'in "مِنْ" harf-i ceriyle ilgili görüşlerinin anlaşılmasında tamamlayıcı nitelikte olup, her iki şârihin de kendi metodolojileri ile önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

2.1.3. "إِلَى" Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde "إِلَى" harf-i ceri ile ilgili sadece şu beyte yer vermektedir:

لِلْإِنْتِهَاءِ «حَتَّى، وَلَا مَ، وَإِلَى» ... وَ «مِنْ، وَبَاءٌ» يُفْهَمَانِ بَدَلًا¹⁸⁶

İbn Mâlik bu beytinde, "إِلَى" harf-i cerinin yalnızca "intihâü'l-gâye"¹⁸⁷ (hedefin sona ermesi/ bitiş) anlamına geldiğini belirtmiştir. Ancak, İbn Mâlik'in diğer eserlerine göz attığımızda, bu edatın daha fazla anlama gelebileceğini gösteren açıklamalar yaptığı görülmektedir. Örneğin, *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde, "إِلَى" harf-i cerinin intihâü'l-gâye anlamının yanı sıra "مَعَ" (birliktelik/musâhabe) ve "عِنْدَ" (yanında) anlamlarını da

¹⁸⁶ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

¹⁸⁷ Ebû Hayyân, "إِلَى" harf-i cerinin aslî manasının intihâü'l-gâye olduğunu, geriye kalan bütün manalarının ise bu aslî manadan türediğini ifade etmiştir. Bk. Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/46.

taşıyabileceğini belirtmiştir.¹⁸⁸ Ancak *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde, “عِنْدَ” anlamını çıkararak, bu edatın “tebyîn” (açıklama), “اللام”, “فِي” ve “مِنْ” gibi anlamlarda da kullanılabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹ Bu durumda, İbn Mâlik’in *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde üç, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde ise toplamda altı farklı anlama yer verdiğini görmekteyiz.

İbn Mâlik’in *Elfiyye* eserinde “إِلَى” harf-i cerinin yalnızca intihâü'l-gâye manasına odaklanmasının birkaç nedeni olabilir. Örneğin *Elfiyye*, Arap dilbilgisi kurallarını özetleyen ve öğretici bir nitelik taşıyan manzum bir eser olduğundan dolayı bu tür eserlerde, öğrencilerin kavramları daha kolay anlaması için en temel ve yaygın kullanılan anlamların öne çıkarılması yaygındır. İbn Mâlik de *Elfiyye* eserinde böyle bir yaklaşım tercih etmiş olabilir.

Diğer taraftan, İbn Mâlik’in *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* gibi diğer eserlerinde “إِلَى” harf-i ceri ile ilgili daha geniş ve detaylı bilgiler vermesi, bu eserlerin ise daha ileri düzeydeki öğrencilere veya âlimlere yönelik olduğunu düşündürmektedir.

Dolayısıyla İbn Mâlik’in *Elfiyye* adlı eserinde sadece en temel anlamı ele alması, eserin pedagojik amacı ve öğretici doğasıyla uyumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Eserin özgün yapısı ve dilbilgisi öğretimindeki yerini düşünerek, en yaygın ve temel kullanımları vurgulamış olması muhtemeldir. İbn Mâlik bununla, eserin daha geniş kitlelere hitap etmesini ve Arap dilbilgisinin temel kurallarının kolaylıkla öğrenilmesini sağlamayı amaçlamıştır, denilebilir.

Suyûtî ve Üşmûnî’nin ilgili beyit üzerine yaptıkları şerhlerde yaklaşımlarının büyük farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Suyûtî, İbn Mâlik’e uyararak “إِلَى” harf-i cerinin yalnızca intihâü'l-gâye manasına geldiğini ifade etmiş ve bu kullanımı Arap kelimelerinden sadece bir örnekle desteklemiştir.¹⁹⁰ Diğer yandan, Üşmûnî bu harf-i cerin intihâü'l-gâye manasının yanı sıra toplamda sekiz farklı anlam taşıdığını belirtmiş ve bu anlamları örneklerle detaylı bir şekilde açıklamıştır.¹⁹¹ Üşmûnî ayrıca “إِلَى” harf-i cerinin, cümle

¹⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/795, 799, 801.

¹⁸⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/141-143.

¹⁹⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302.

¹⁹¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288-289.

içindeki bağlamsal kullanımına ve neyi ifade ettiğine dair açıklamalar yaparak konuya geniş bir perspektiften yaklaşmıştır.¹⁹²

Suyûtî, “إلى” harf-i cerinin intihâü’l-gâye manasına örnek olarak şu cümleyi zikretmiştir: “سِرْتُ الْبَارِحَةَ إِلَى آخِرِ اللَّيْلِ” “*Dün, gece sonuna kadar yürüdüm.*”¹⁹³ Örnekte geçen “إلى” harf-i ceri intihâü’l-gâye manasında gelmiş olup cümleye, yürüyüşün gece sonuna kadar sürdüğü ve dolayısıyla da o vakitten sonra yürümeyi bıraktığı gibi bir anlam katmıştır.

Üşmûnî ise öncelikle “إلى” harf-i cerinin intihâü’l-gâye manası üzerinde durmuş ve bu mananın mutlak, yani hem zaman hem de mekanda gerçekleşebileceğini ifade etmiştir.¹⁹⁴ Akabinde, “إلى” harf-i cerinin, aynı manada kullanılan “حَتَّى” harf-i cerine göre kullanım sahasının daha geniş olduğunu bildirmiş ve bunun sebebi olarak; “إلى” harf-i ceri için “سِرْتُ الْبَارِحَةَ إِلَى نِصْفِهَا” “*Dün, gece yarısına kadar yürüdüm*” şeklinde bir cümle kurulabilirken, “حَتَّى” harf-i ceri için ise “سِرْتُ الْبَارِحَةَ حَتَّى نِصْفِهَا” şeklinde bir cümlenin kurulamadığını belirtmiştir. Çünkü “حَتَّى” harf-i cerinin mecrûrunun, son veya sonla ilişkili bir duruma delalet etmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁹⁵ Dolayısıyla zikredilen her iki edat da intihâü’l-gâye manasını taşısa da “إلى” harf-i cerinin bu manayı daha geniş bir bağlamda barındırdığı anlaşılmaktadır.

Üşmûnî, “إلى” harf-i cerinin ilk manası olarak intihâü’l-gâye manasını açıkladıktan sonra diğer manalarını tek tek şu şekilde sıralamıştır:

2- “المُصَاحَبَةُ” (beraberlik) anlamı¹⁹⁶: Bazı şârihler bu anlamı “مَعَ” harfiyle ifade etmiştir.¹⁹⁷ Üşmûnî bu anlama örnek olarak {وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ} “...onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin” ayetini istişhâd etmiştir.¹⁹⁹ Ayette, “إلى”

¹⁹² a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289.

¹⁹³ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/17; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/141.

¹⁹⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/288; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/47; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/154; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/317; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/141.

¹⁹⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/288; İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 261; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/751-752; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/47; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/17; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/317.

¹⁹⁶ Sabbân, bu manayı Kûfeli dilciler ile bir grup Basralı dilcilerin ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/317; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/44; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/154.

¹⁹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/141; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/154; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/44.

¹⁹⁸ en-Nisâ 4/2.

¹⁹⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/288; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/141; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/44.

harf-i ceri “المصاحبة” anlamında kullanılmış olup, başkasına ait olan malların kişinin kendi mallarıyla birlikte kullanılmasını ifade etmiştir. Yani, başkasının mallarının, sanki kendi mallarıymış gibi kullanılması durumu vurgulanmaktadır.

3- “التَّبْيِين” (açıklama) anlamı: Üşmûnî bu anlamı şu şekilde tarif etmiştir: “*Tebyîn anlamı, sevgi veya nefret ifade eden fiili taaccüb veya ismi tafdîl kalıplarından sonra gelen اِلَى harf-i cerinin mecrûrunun durumunu açıklar.*”²⁰⁰ Diğer bir ifadeyle, “إِلَى” harf-i cerinin bu manada kullanılabilmesi için öncesinde, sevgi veya nefret belirten fiili taaccüb veya ismi tafdîl kalıplarından birinin gelmesi ve bundan dolayı oluşan anlam kapalılığını ise “إِلَى” harf-i cerinin mecrûrunun gidermesi, yani açıklığa kavuşturma gerekmektedir.²⁰¹ Dolayısıyla bu anlam kapalılığının giderilmesine aracı olup manayı açıkladığı için “إِلَى” harf-i cerinin bu kullanımının “tebyîn” olarak isimlendirildiğini söyleyebiliriz.

Üşmûnî bu manaya örnek olarak şu ayeti istişhâd etmiştir: { رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ }²⁰² “*Rabbim! Zindan bana daha sevimlidir.*” Burada “إِلَيَّ” ifadesi, “bana” anlamına gelmiş olup Yusuf’un (a.s.) kadınların isteklerine karşı zindanı tercih ettiğini belirtmektedir. “أَحَبُّ” kelimesiyle ifade edilen bu tercih, “إِلَى” harf-i ceri aracılığıyla açıklanmaktadır. Bu kullanım, sevgi veya tercih ifade eden fiillerle birlikte, “إِلَى” harf-i cerinin tebyîn anlamında geldiğini göstermektedir.

4- “اللَّام” manasında kullanılması:²⁰³ Sabbân haşiyesinde, Üşmûnî’nin “اللَّام” harf-i cerinden muradının “الاختصاصية” olduğunu, yani sahiplik ve mülkiyet ifade ettiğini belirtmiştir.²⁰⁴ Üşmûnî’nin bu manaya örnek olarak istişhâd ettiği { وَالْأَمْرُ إِلَيْكَ }²⁰⁵ “...yetki senindir” ayetine baktığımızda Sabbân’ın da belirttiği gibi, “اللَّام” harf-i cerinden maksadın sahiplik olduğu anlaşılmaktadır. Ayette geçen “yetki senindir” ifadesi, “إِلَى” harf-i ceri sayesinde, yetkinin veya kontrolün, söz konusu şahsa, yani hitap edilen kişiye

²⁰⁰ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/142; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/154.

²⁰¹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288; Sabbân, bazı dilbilimcilerin bu kalıpların sevgi ve nefret kelimelerinin yanında, bunlardan türeyen ve aynı manalara gelen kelimelerle de gelebileceğini belirttiklerini ifade etmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/317.

²⁰² Yûsuf 12/33.

²⁰³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288-289; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/142; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/154.

²⁰⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/318.

²⁰⁵ en-Neml 27/33.

aktarıldığını gösterir. Bu, “إِلَى” harf-i cerinin, bir şeyin veya durumun bir kişiye ait olduğunu veya onun kontrolü altında olduğunu belirten bir sahiplik anlamı taşıdığını ifade eder. Sahiplik ve mülkiyet ise “اللَّام” harf-i cerinin aslı manası kabul edilir.

Üşmûnî, bazı dilbilimcilerin bu ayette geçen “إِلَى” harf-i cerinin intihâü’l-gâye anlamı ifade ettiğini iddia ettiklerini bildirmiştir. Bu durumda ise mananın “مُنْتَهَى إِلَيْكَ” “sende sona erer” gibi bir durum belirteceğini ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle, burada yetkinin muhatapla birlikte son bulacağı şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Üşmûnî bu görüşü zayıf bularak “قِيلَ” “denildi” sîgasıyla aktarmıştır.²⁰⁶

5- “فِي” manasında kullanılması:²⁰⁷ Üşmûnî, “إِلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamında kullanımına hem ayet hem de şiirden delil getirmiştir. Ayetten şu örneği zikretmiştir: {لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ} ²⁰⁸ “Allah, elbette kıyamet günü hepinizi huzurunda toplayacaktır.”²⁰⁹ Ayette geçen “إِلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamında geldiği görülmektedir. Ayetteki kullanımdan ise “فِي” anlamından muradın zarfiyyet (-de, -da) olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁰ Bu ise “فِي” harf-i cerinin asli manası kabul edilir.

Üşmûnî, bu kullanıma şiirden ise şu beyti şahit getirmiştir:

فَلَا تَتْرُكْنِي بِالْوَعِيدِ كَأَنِّي ... إِلَى النَّاسِ مَطْلِي بِهِ الْقَارُ أَجْرَبُ²¹¹

“O halde beni tehditle terk etme, sanki insanlar içerisinde uyuz ve (tedavi için) ziftle sıvanmış biriymişim gibi.”

Şiirde geçen “إِلَى” harf-i ceri zarfiyyet ifade eden “فِي” anlamında gelmiştir.

Sabbân haşiyesinde, “إِلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamında gelmesi hususunda bir hilaf olduğundan bahsetmiştir. Sabbân, eğer bu durumu kabul edersek, “زَيْدٌ إِلَى الْكُوفَةِ” ifadesinin “Zeyd Kûfe’dedir” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Sabbân bunun caiz olmadığını belirtirken, Kûfeli dilcilere göre bu tür kullanımların caiz olduğunu

²⁰⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/154.

²⁰⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289; Ebû Hayyân, *Menhecû’s-sâlik*, 3/44; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/154; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/143.

²⁰⁸ en-Nisâ 4/87.

²⁰⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289.

²¹⁰ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/154.

²¹¹ Ebü’l-Hasen Alî b. Mü’min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî İbn Usfûr el-İşbilî en-Nahvî, *Darâ’iru’s-Şi’r*, thk. İbrahim Muhammed (b.y.: y.y., 1980), 235; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/73.

bildirmiştir.²¹² Dolayısıyla Üşmûnî, “إلى” harf-i cerinin “في” anlamında gelmesine işaret ederek aslında bu konuda Kûfeli dilcilerden yana bir yaklaşım benimsediği anlaşılmaktadır.

6- “مِنْ” manasında kullanılması:²¹³ Üşmûnî, “إلى” harf-i cerinin “مِنْ” manasında kullanılmasına şiirden şu beyti delil getirmiştir:

”تَقُولُ وَقَدْ عَالَيْتُ بِالْكُورِ فَوْقَهَا ... أَيْسَقَى فَلَا يَرَوَى إِلَيَّ ابْنُ أَحْمَرَ“²¹⁴

“(Ey Deve) üzerine sedirle beraber çıkmaya çalıştığımı (bana şöyle mi) diyorsun... Ey İbn Ahmer, (benim üzerime çıkmak için) sulanıyorsun ama benim susuzluğumu gidermiyorsun.”

Şiirde geçen “إلى” harf-i ceri, “مِنْ” manasında kullanılmıştır.

7- “عِنْدَ” manasında kullanılması:²¹⁵ Üşmûnî, bu kullanıma şiirden şu beyti delil getirmiştir:

”أَمْ لَا سَبِيلَ إِلَى الشَّبَابِ وَذِكْرُهُ ... أَشْهَى إِلَيَّ مِنَ الرَّحِيقِ السَّلْسَلِ“²¹⁶

“Ya da gençliğe dönmenin bir yolu yok mudur? Onu hatırlamak, hoş ve kolay içimli bir içkiden daha tatlıdır benim için.”

Şiirde geçen “إلى” harf-i ceri, “عِنْدَ” manasında kullanılmıştır.²¹⁷

8- Te’kid ifade etmesi:²¹⁸ Üşmûnî, “إلى” harf-i cerinin te’kid ifade etmesi için cümlede zâid olarak gelmesi gerektiğini bildirmiştir.²¹⁹ Üşmûnî bu manayı Ferrâ’nın (ö. 207/822) bazılarının kıraatini delil göstererek zikretmiş olduğu şu ayetle sabit kıldığını

²¹² Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/318.

²¹³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/155; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/143; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/45.

²¹⁴ İbn Uşfûr, *Darâ'iru's-Şi'r*, 236; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/155; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/143; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/45.

²¹⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/155; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/801; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/45.

²¹⁶ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'Şu'arâ*, 2/659; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/155; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/801; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/45.

²¹⁷ Suyûtî, İbn Mâlik ve İbn Hişâm’ın beyitte geçen “إلى” harf-i cerinin “عِنْدَ” manasında kullanıldığını ifade ettiklerini bildirmiştir. Fakat İbnü'd-Demâmî’nin ise “إلى” harf-i cerinden önce sevgi veya nefret bildiren ismi tafdil geldiğinden dolayı, “إلى” harf-i cerinin burada tebyîn ifade ettiğini belirtmiştir. Hocası Şümunnî’nin ise tebyîn manasında gelebilmesi için sevgi veya nefret ifade etmesi gerektiğini, burada ise şehvetin söz konusu olduğunu bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/155-156; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/317.

²¹⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/156.

²¹⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289.

ifade etmiştir: {أَفْنِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ} ²²⁰ “İnsanların gönüllerini onlara meylettir.” ²²¹ Üşmûnî, Ferrâ’nın ayette geçen “تَهْوِي” fiilini “و” harfinin fethasıyla, yani “تَهْوَى” formunda gelen bir kıraatle aktararak, “تَهْوِي” fiilinin içerisinde barındırdığı “تَمِيلُ” “meyletmek” manasını ortadan kaldırdığını ifade etmiştir. ²²²

Ebû Hayyân, *İrtişâfu’l-darab* adlı eserinde Ferrâ’nın “تَهْوَى” formunda naklettiği fiilin ise “تُحِبُّ” yani “sevmek” manasını içerisinde barındırdığını belirtmiştir. ²²³ Bu durumda “تَهْوَى” fiili, herhangi bir vasıta olmadan mef’ûlüne izafe olabildiğinden, “إِلَى” harf-i ceri zâid olmaktadır. Dolayısıyla Ferrâ’ya göre ayetin takdiri, “أَفْنِدَةً مِنَ النَّاسِ تُحِبُّهُمْ” “İnsanların gönüllerini onlara sevdirebilir” şeklinde olduğundan, zikredilen “إِلَى” harf-i ceri zâid konumdadır. İbn Mâlik, Ferrâ’nın görüşünü zayıf bulup “إِلَى” harf-i cerinin zâid olarak gelmesini kabul etmemiştir. ²²⁴

Üşmûnî, “Tenbîh” başlığı altında ise intihâü’l-gâye manalarında kullanılan “حَتَّى” ve “إِلَى” harf-i cerleriyle ilgili bazı tartışmalara değinmiştir. Üşmûnî, cümlenin bağlamının “حَتَّى” ve “إِلَى” harf-i cerlerinden sonrasını kapsayıp kapsamadığına göre bir ayırım yapmış ve her iki durumda da bu harf-i cerlerin etkisini sürdürebileceğini ifade etmiştir. Ancak, doğru olanın “حَتَّى” harf-i cerinin kapsayıcı olması, “إِلَى” harf-i cerinin ise yaygın kullanımda olduğu gibi kapsayıcı olmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Üşmûnî, “إِلَى” harf-i cerinden önceki hükmün, sonrasını kapsamamasına örnek olarak; “قَرَأْتُ الْقُرْآنَ مِنْ أَوَّلِهِ إِلَى آخِرِهِ” “Kur’ân’ı başından sonuna kadar okudum” cümlesini zikretmiştir. ²²⁵ Örnekte geçen “إِلَى” harf-i ceri ile Kur’ân’ın başlangıcından sonuna kadar olan kısmı kapsadığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla burada, “إِلَى” harf-i cerinden önce başlanan okuma eyleminin, “إِلَى” harf-i cerinden sonra gelen “آخِرِهِ” (sonu) kelimesini de kapsadığı ve bu eylemin Kur’ân’ın sonuna kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

²²⁰ İbrâhîm 14/37.

²²¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/156; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/143.

²²² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/156.

²²³ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelusi, *İrtişâfu’l-Darb min Lisâni’l-‘Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed (Kâhire: Mektebetu’l-Hancî, 1418/1998), 4/1732.

²²⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/143.

²²⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289.

Üşmûnî, “إِلَى” harf-i cerinden önce gelen hükmün, sonrasını kapsamamasına örnek olarak ise; {ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} ²²⁶ “...sonra orucu geceye kadar tamamlayın” ayetini istişhâd etmiştir.²²⁷ Üşmûnî, ayette geçen “إِلَى” harf-i cerinden önceki hükmün, yani oruç tutma süresinin, harf-i cerden sonraki kısmı, yani geceyi kapsamadığını ifade etmiştir.

Bütün bunlardan sonra, Suyûtî ve Üşmûnî’nin “إِلَى” harf-i ceri hakkındaki açıklamalarına bakıldığında, Suyûtî’nin şerhe konu olan metne sıkı sıkıya bağlı kaldığı ve onun dışına çok fazla çıkmadığı görülmektedir. Buna karşılık, Üşmûnî, metne olan bağlılığını koruyarak konuyu oldukça detaylandırmış ve İbn Mâlik’in diğer eserlerini de dikkate alarak daha geniş bir perspektif sunmuştur. Üşmûnî, “إِلَى” harf-i cerinin farklı anlamlarını ve bağlamlarını örneklerle açıklayarak, konuyu derinlemesine ele almış ve okuyuculara daha kapsamlı bir anlayış sağlamıştır. Bu durum, Üşmûnî’nin daha kapsamlı ve ayrıntılı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Ayrıca Üşmûnî’nin “إِلَى” harf-i ceri için zikretmiş olduğu manalara bakıldığında iki husus dikkat çekmektedir. İlk olarak, Üşmûnî’nin “إِلَى” harf-i cerinin anlamlarını zikrederken bazı manaların sadece isimlerini verip, bu manaların ne ifade ettiğini açıklamadan doğrudan örneklerle yetindiğini görmekteyiz. Örneğin, “إِلَى” harf-i cerinin “الَّام” ve “فِي” harflerinin anlamlarına gelebildiğini belirtip bunlara örnek vermiştir. Oysa, “الَّام” ve “فِي” harf-i cerleri kendi içlerinde birden fazla anlam barındırabilmektedirler. Bu durumda, Üşmûnî, bu harflerin isimlerini zikrederek onların akla gelen ilk ve asli manalarının anlaşılacağını düşündüğü için ayrıyeten açıklama gereği duymamış olabileceği gibi, verdiği örneklerin bu anlamları zaten yeterince açıklığa kavuşturduğunu da düşünmüş olabilir.

Diğer bir husus ise Üşmûnî’nin, “إِلَى” harf-i cerinin te’kîd ifade etmesi konusunda İbn Mâlik’ten ayrılmasıdır. Çünkü İbn Mâlik, *Şerhu’l-Teshîl* adlı kitabında açıkça te’kid manasını ortaya atan Ferrâ’nın görüşünün zayıf olduğunu ve kendisinin bu manayı kabul etmediğini bildirmiştir.²²⁸ Üşmûnî ise bu konuda İbn Mâlik’ten farklı düşünerek, bu manayı da diğer manalar arasında zikretmiştir. Dolayısıyla Üşmûnî’nin İbn Mâlik’ten

²²⁶ el-Bakara 2/187.

²²⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/289.

²²⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Teshîl*, 3/143.

farklı düşünmesi, onun bazen bağımsız ve eleştirel bir dilbilimci olduğunu, dilin zenginliğini ve çeşitliliğini vurgulamak istediğini göstermektedir.

Konuyla alakalı diğer şerhlere baktığımızda, genel olarak şârihlerin bu konuda Suyûtî'ye benzer bir şekilde, İbn Mâlik'in metnine sadık kalarak "إلى" harf-i cerinin sadece intihâü'l-gâye manasına dikkat çektiklerini görmekteyiz. Ancak az da olsa bazı şârihlerin Üşmûnî gibi "إلى" harf-i cerinin farklı boyutlarına odaklandıkları görülmektedir. Sözelimi bu konuda İbnü'n-Nâzım, İbn Hişâm, İbn Akîl, Murâdî ve Mekkûdî gibi şârihlerin oldukça ihtisar açıklamalar yaptıklarını; Ebû Hayyân ve Şâtîbî gibi şârihlerin ise Üşmûnî gibi konuyu farklı boyutlarıyla da ele almaya çalıştıklarını söyleyebiliriz.

2.1.4. "اللام" Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde "اللام" harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

لَلانْتَهَا حَتَّى وَلاَمٍ وَإِلَى ... وَمِنْ وَبَاءٍ يُفْهَمَانِ بَدَلًا
وَاللَّامُ لِلْمَلِكِ وَشِبْهِهِ وَفِي ... تَعْدِيَّةٍ أَيْضًا وَتَعْلِيلٍ قُفِي
وَزَيْدٍ وَالظَّرْفِيَّةُ اسْتَنْبِنَ بِنَا ... وَفِي وَقَدْ يُبَيِّنَانِ السَّبَبِيَّةَ²²⁹

İbn Mâlik bu dizelerinde "اللام" harf-i cerinin toplamda altı anlamda gelebileceğini bildirmiştir. Bunlar sırasıyla; intihâü'l-gâye, mülkiyet, şibhu mülkiyet, ta'diye (geçişlilik), ta'lîl ve zâid anlamlarıdır.²³⁰ İbn Mâlik, dizelerinde "اللام" harf-i cerinin gelebileceği bu manaları zikretmekle yetinmiş ve başka hiçbir açıklamada bulunmamıştır.

Konuyla alakalı Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerine baktığımızda, Suyûtî'nin İbn Mâlik'in zikretmiş olduğu altı manaya ek olarak takviye (التَّقْوِيَّة) manasını da ilave ederken, Üşmûnî toplamda yirmi bir manasının olduğunu belirtmiştir.²³¹ Her iki şârih de "اللام" harf-i cerinin ifade etmiş olduğu altı manayı İbn Mâlik'in zikretmiş olduğu sıraya göre açıklayarak ele almış olup, Üşmûnî bu manalardan sonra muhtemel diğer manaları da zikretmiştir.

²²⁹ a.mlf., *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

²³⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

²³¹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

Diğer şerhlere bakıldığında İbnü'n-Nâzım, Murâdî, İbn Akil ve Mekkûdî'nin İbn Mâlik'e uyararak onun zikrettiği altı mana üzerinde durdukları; İbn Hişâm'ın on iki mana zikrettiği, Şâtıbi ve Ebû Hayyân'ın ise bu konuda farklı tasnifler yaptıkları görülmektedir.²³² İbn Mâlik'in diğer eserleri olan *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı eserlerinde ise “اللَّام” harf-i cerinin manası olarak ilkinde sekiz, ikincisinde ise on sekiz mana zikrettiğini görmekteyiz.²³³

İbn Mâlik'in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

İntihâü'l-gâye: Bu anlam daha önce de belirttiğimiz üzere, bir eylemin veya sürecin sona erdiği noktayı veya zamanı belirtmek için kullanılır. Suyûtî ve Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin, “إِلَى” ve “حَتَّى” harf-i cerlerinde olduğu gibi intihâü'l-gâye ifade ettiğini belirtmiştir.²³⁴ Fakat Üşmûnî, intihâü'l-gâye manasının “اللَّام” harf-i cerindeki kullanımının, diğer iki harf-i cerdeki kullanımına göre daha az olduğunu vurgulamıştır.²³⁵ Her iki şârih de bu manaya Kur'ân'dan birer ayet istişhâd etmiştir.

Suyûtî şu ayeti zikretmiştir: { سَفُنَاهُ لِئَلَّا يَمَيَّتَ }²³⁶ “...onu ölü bir memlekete sevkederiz.” Ayette geçen “اللَّام” harf-i ceri intihâü'l-gâye manasında gelmiş olup bulutların ve suyun sevk edilme sürecinin, ölü bir memlekete kadar devam ettiğini ve orada sona erdiğini ifade etmiştir.

Üşmûnî ise bu kullanıma örnek olarak { كُلُّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى }²³⁷ “Her şey belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir” ayetini zikretmiştir. Ayette geçen “اللَّام” harf-i ceri intihâü'l-gâye manasında olup, her şeyin belirli bir zaman dilimine kadar devam ettiğini ve o zaman geldiğinde sona ereceğini ifade etmiştir. Örneklerden hareketle, söz konusu harf-i cerin hem mekân hem de zaman için gaye bildirmek üzere kullanıldığı görülmektedir. İlk örnek mekânla ilgili bir kullanım içerirken, ikincisi zamanla ilgili bir kullanım barındırmaktadır. Üşmûnî bu ayırımı değinirken, Suyûtî bu konuda bir açıklama yapmamıştır.

²³² İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 262; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/47-50; Murâdî, *Tavzihu'l-makâşid*, 2/754-755; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/29-35; İbn Akil, *Şerhu İbn Akil*, 3/19-21; Şâtıbi, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/612-622; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 151.

²³³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/144; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/795.

²³⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

²³⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

²³⁶ el-A'râf 7/57.

²³⁷ er-Ra'd 13/2.

“اللّام” harf-i cerinin bu anlamı hakkında diğer şârihlerin açıklamalarına bakıldığında, genel olarak verdikleri örneklerde belirli bir geleneğin olduğu görülmektedir. Sözelimi İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî, Üşmûnî’nin vermiş olduğu ayeti zikrederken; Murâdî, Suyûtî ile aynı ayeti zikretmiştir. İbn Hişâm, Ebû Hayyân ve Şâtîbî ise her iki ayeti de aktarmışlardır.²³⁸ İbn Mâlik’in diğer eserlerine baktığımızda ise *Şerhu’l-Kâfiye*’de Üşmûnî’nin zikretmiş olduğu ayeti; *Şerhu’t-Teshîl*’de ise her iki ayeti de bu manaya örnek verdiğini görmekteyiz.²³⁹ Dolayısıyla *Elfîyye* şerh geleneğinde “اللّام” harf-i cerinin bu manasına verilen ayetlerde bir uzlaşma olduğu söyleyebiliriz.

Mülkiyet: Bu kullanım, bir şeyin kime ait olduğunu veya kimin mülkiyetinde olduğunu ifade eder.²⁴⁰ “اللّام” harf-i ceri de Arap dilinde bir şeyin veya nesnenin sahibini belirtmek için kullanılır.

Suyûtî, “اللّام” harf-i cerinin bu anlama gelmesine örnek olarak { *بِئِهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ* }²⁴¹ “Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir” ayetini istişâd etmiştir.²⁴² Ayette geçen “اللّام” harf-i ceri mülkiyet manasında gelmiş olup göklerde ve yerdeki her şeyin Allah’a ait olduğunu bildirmiştir.

Üşmûnî ise bu manaya Arap kelimadan “أَمْالٌ لِّزَيْدٍ” “*Mal, Zeyd’e aittir*” örneğini vermiştir.²⁴³ Cümlede geçen “اللّام” harf-i ceri, mülkiyetin Zeyd’e ait olduğunu ifade etmiştir.

Diğer şerhlere bakıldığında, “اللّام” harf-i cerinin bu anlamı için verilen örnekler üzerinde de bir gelenek olduğu görülmektedir. Sözelimi İbnü’n-Nâzım, Murâdî, Ebû Hayyân, Şâtîbî ve Mekkûdî’nin Üşmûnî ile aynı örneği zikrettikleri; İbn Hişâm’ın ise Suyûtî ile aynı ayeti istişâd ettiği görülmektedir.²⁴⁴ İbn Akîl ise her iki örneği de

²³⁸ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 261; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/43; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/751; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/32; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/18; Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/609; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 150; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/288.

²³⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/147; a.mlf., *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/800.

²⁴⁰ Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/612.

²⁴¹ el-Bakara 2/284.

²⁴² Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302.

²⁴³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

²⁴⁴ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 262; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/47; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/754; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/29; Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/612; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 151; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

zikretmiştir.²⁴⁵ İbn Mâlik'in diğer eserlerine baktığımızda *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde Üşmûnî ile aynı örneği zikrederken; *Şerhu'l-Kâfiye*'de Suyûtî ile aynı örneği zikretmiştir.²⁴⁶ Dolayısıyla *Elfîyye* şerh geleneğinde “اللَّام” harf-i cerinin bu manasına verilen örnekler üzerinde de uzlaşma oluştuğunu söyleyebiliriz.

Mülkiyete benzerlik: Bu kullanım, bir şeyin doğrudan sahibi olmadan, o şey üzerinde kullanım veya yararlanma hakkına sahip olma durumunu ifade eder. Bu, mülkiyete benzer ancak tam olarak mülkiyet olmayan bir ilişkiyi ifade eder.

Suyûtî, mülkiyete benzerlikten muradın ihtisas (الاختصاص) olduğunu, yani bir nesnenin belirli bir amaç veya kullanım için tahsis edilmesi anlamına geldiğini bildirmiştir.²⁴⁷ Bu, nesnenin bir şeye ait olduğunu veya onunla ilgili olduğunu ifade eder. Örnek olarak ise “السَّرْجُ لِلدَّابَّةِ” “*Eyer, hayvan içindir*” cümlesini vermiştir.²⁴⁸ Suyûtî'ye göre cümlede geçen “اللَّام” harf-i ceri tahsis için gelmiş olup eyerin, hayvanın mülkiyetinde olmamakla birlikte, hayvanın kullanımına yönelik tahsis edildiğini ifade etmiştir.

Üşmûnî ise “اللَّام” harf-i cerinin mülkiyete benzerlik kullanımına, Suyûtî'nin de zikrettiği örneğin bir benzeri olan “الْجُلُّ لِلدَّابَّةِ” “*Eyer, hayvan içindir*” cümlesini aktarmıştır.²⁴⁹ Örnekte geçen “اللَّام” harf-i cerini, mülkiyete benzerlik anlamı etrafında değerlendirdiğimizde, bu kullanım, hayvan ile eyer arasında tam bir mülkiyet ilişkisi olmadığını ancak, eyerin hayvanlara mahsus bir kullanımının olduğunu ifade eder.

Üşmûnî, aynı zamanda “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımının istihkak (الاستحقاق), bir şeyin hak edilmesi veya layık olunması anlamında da kullanıldığını belirtmiştir.²⁵⁰ Fakat Üşmûnî, bazılarının mülkiyete benzerlik anlamı ile istihkak anlamının aynı şey olduğunu söylemesine rağmen, İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabında bu manaları birbirinden ayrı olarak zikrettiğini ve istihkak anlamının mana ve zât arasında konumlandığını bildirmiştir.²⁵¹ Örnek olarak ise “الْحَمْدُ لِلَّهِ” “*Hamd, Allah'a mahsustur*”

²⁴⁵ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/20.

²⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/144; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/802.

²⁴⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 302.

²⁴⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 302.

²⁴⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

²⁵⁰ Hamza Aktan, “İstihkak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/336; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

²⁵¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/144; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/200.

cümlesi ile {وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّينَ} ²⁵² “Yazıklar olsun ölçüyü eksik yapanlara” ayetini zikretmiştir. ²⁵³ Bütün bu açıklamaları göz önünde bulundurduğumuzda bu örnekleri şu şekilde yorumlayabiliriz: İlk örnekte “الْحَمْدُ” lafzı “övgü” anlamını ifade eden bir mana iken, “لِلَّهِ” lafzı ise övgüyü hak eden, ona layık olan zattır. Dolayısıyla “اللَّامُ” harf-i ceri burada mana ve zât arasında gelerek istihkak ifade etmiştir. Aynı şekilde ikinci örnekte, “وَيْلٌ” lafzı “yazıklar olsun” anlamını ifade eden bir mana iken, “لِّلْمُطَفِّينَ” “ölçüyü eksik yapanlar” lafzı ise zâtı ifade eder. Burada da “اللَّامُ” harf-i ceri mana ve zât arasında gelerek istihkak ifade etmiştir.

Üşmûnî, son olarak, “اللَّامُ” harf-i cerinin mülkiyete benzerlik manasının bazen ihtisas, tahsis etme manası şeklinde de karşımıza çıkabileceğini belirtmiştir. ²⁵⁴

Dolayısıyla bütün bunların ışığında, “اللَّامُ” harf-i cerinin mülkiyete benzerlik manasıyla ilgili dilbilimciler arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu farklılıklar genel olarak bu anlamın adlandırılması konusunda, özel olarak ise mana yönünden karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, İbnü’n-Nâzım, İbn Akîl ve Mekkûdî gibi bazı şârihler, mülkiyete benzerlik manasını olduğu gibi kullanırken Murâdî ve Ebû Hayyân gibi şârihler, bu mananın istihkak anlamını ifade ettiğini; İbn Hişâm ise Suyûtî gibi bu mananın ihtisas anlamını ifade ettiğini belirtmiştir. ²⁵⁵ Şâtîbî ise daha genel bir ifade kullanarak, mülkiyete benzerlik manasının bütün diğer anlamları içerdiğini bildirmiştir. Ona göre mülkiyete benzerlik manası istihkak, ihtisas, nesep, temlîk ²⁵⁶, şibhu’t-temlîk ²⁵⁷ gibi birçok anlamı içeren kapsayıcı bir kavramdır. ²⁵⁸

Bu hususta Suyûtî’nin yaklaşımının, ihtisas manasından yana olduğu açıkça görülmektedir. Suyûtî’nin, *Hem ‘u’l-Hevâmî’* adlı eserinde de bu durumu desteklediğini

²⁵² el-Mutaffifîn 83/1.

²⁵³ Üşmûnî, *Şerhu ‘l-Üşmuni*, 2/290.

²⁵⁴ a.mlf., *Şerhu ‘l-Üşmuni*, 2/290.

²⁵⁵ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu ‘bnu’n-Nâzım*, 262; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/47; Murâdî, *Tavzîhu ‘l-makâşid*, 2/754; İbn Hişâm, *Evdahu ‘l-Mesâlik*, 3/29; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/20; Mekkûdî, *Şerhu ‘l-Mekkûdî*, 151; Suyûtî, *el-Behcetü ‘l-Merdiyye*, 302.

²⁵⁶ Kelime anlamı “sahip kılmak, sahiplendirmek” olan bu terim, bir şeyin mülkiyetinin başka bir kişiye devredilmesi, yani tam mülkiyet hakkı tanınması anlamına gelmektedir. Bilgi için bk. Abbas Hasan, *en-Nahvü ‘l-Vâfi Ma ‘a Rabtihi Bi-Esâlibi ‘r-Rafi ‘a ve ‘l-Hayâti ‘l-Luğaviyyeti ‘l-Mütededdide* (Kâhire: Dâru ‘l-Maârif, 1960), 2/472.

²⁵⁷ Kelime anlamı “sâhib kılmaya benzerlik” olan bu terim ise devredilen bir şeyin, gerçek bir mülk gibi görünse de gerçek bir mülkiyet olmayıp üzerinde tam anlamıyla tasarruf yapılamayan bir durumu ifade etmektedir. Bilgi için bk. Abbas Hasan, *en-Nahvü ‘l-Vâfi*, 2/472.

²⁵⁸ Şâtîbî, *el-Makâsidü ‘ş-şâfiye*, 3/613.

söyleyebiliriz. Suyûtî, orada her ne kadar “اللَّام” harf-i cerinin ihtisas ve istihkak manalarına delalet edebileceğini ayrı ayrı zikretmiş olsa da, İbn Hişâm’dan bir alıntıda bulunup bazı dilbilimcilerin mülkiyet veya istihkak manası yerine kapsayıcı bir kavram olarak ihtisas anlamını zikrettiklerini bildirmiştir.²⁵⁹ Dolayısıyla Suyûtî’nin her iki eserinde de vermiş olduğu örnekler ve açıklamalar ihtisas anlamının diğer iki manayı kapsayıcı olduğu yönünde bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir.

Bu konuda, Üşmûnî’nin Suyûtî gibi yaklaşımını açıkça belirtmemesine rağmen, verdiği örnekler ve açıklamalarından hangi yaklaşımı benimsediği konusunda bir fikir edinmek mümkündür. Üşmûnî’nin açıklamalarından bu konudaki tartışmalara hakim olduğu anlaşılmaktadır. Verdiği örneğe ve akabinde zikrettiği, bu mananın yerine istihkak manasının da kullanıldığına dair ifadesi, Üşmûnî’nin bu manayı tercih ettiği şeklinde anlaşılabilir. Diğer açıklamalarından bu konuda bir üst kavram olarak mülkiyete benzerlik anlamını kabul ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü, bu kullanımın bazen de ihtisas anlamında yorumlandığından bahsetmiş ve istihkak manasının dahi kendi içerisinde farklı anlam nüansları olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Dolayısıyla Üşmûnî’ye göre mülkiyete benzerlik anlamının bir kapsayıcı kavram olup, yeri geldiğinde istihkak, yeri geldiğinde ise ihtisas anlamını ifade edebileceği şeklinde bir yaklaşım benimsediğini söylenebiliriz.

Ta’diye: Ta’diye bir fiilin anlamını başka bir varlığa veya nesneye geçirme anlamına gelir. “اللَّام” harf-i ceri bu anlamda kullanıldığında, fiilin etkisinin başka bir varlığa veya nesneye yönlendirildiği belirtilir.

Üşmûnî, bu anlama örnek olarak İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde { فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا }²⁶¹ “Bana katından bir halef ver” ayetini istişhâd ettiğini bildirmiştir.²⁶² Ancak, *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitabında ise bu kullanımda geçen “اللَّام” harf-i cerinin, şibhu’t-temlîk²⁶³ ifade ettiğini zikrettiğini belirtmiştir.²⁶⁴ Üşmûnî, bu ifadeleriyle İbn Mâlik’in aynı örneği farklı anlamlarda kullandığına dikkat çekmiştir.

²⁵⁹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/200.

²⁶⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

²⁶¹ Meryem 19/5.

²⁶² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/802.

²⁶³ İbn Mâlik, Üşmûnî’nin ifade ettiği gibi bu kullanımı şibhu’t-temlîk anlamında değil, temlik anlamında zikretmiştir. Bk. İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/144.

²⁶⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/144.

Ayrıca Üşmûnî, ta‘ diye manasıyla ilgili İbn Hişâm’ın *Muğni’l-Lebîb* adlı kitabında, kendisine göre bu manaya en uygun örneklerin; “مَا أَضْرَبَ زَيْدًا لِعَمْرٍو” “Zeyd, Amr’a ne vurdu be!” ve “مَا أَحَبَّهُ لِبَكْرِ” “Bekir’i nasıl da sevdi!” şeklinde geldiğini bildirmiştir.²⁶⁵ Bu örneklerde “اللَّام” harf-i ceri ta‘ diye anlamında gelmiş olup, fiilin etkisini başka bir varlığa yönlendirmiştir.

Suyûtî’nin konuyla ilgili açıklamalarına baktığımızda, onun da “اللَّام” harf-i cerinin ta‘ diye manası için Üşmûnî ve İbn Mâlik’in zikretmiş olduğu ayeti örnek olarak verdiği görülmektedir.²⁶⁶ Ancak, Suyûtî’nin *Hem’u’l-Hevâmî’* adlı eserine bakıldığında, bu konuyla ilgili bazı tartışmalara değindiği görülür. Örneğin, Suyûtî de Üşmûnî gibi, İbn Mâlik’in *Elfiyye* ve *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserlerinde ta‘ diye manası için zikrettiği ayeti, *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitabında şibhu’t-temlik olarak ele almasına dikkat çekmiştir.²⁶⁷

Bu konuda dikkat çeken husus ise hem Üşmûnî hem de Suyûtî’nin, İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde ta‘ diye manası için zikrettiği örneğin bir benzerini, *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitabında şibhu’t-temlik olarak ele aldığını ifade etmeleridir.²⁶⁸ Fakat İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitabına bakıldığında, ilgili örneğin şibhu’t-temlik anlamında değil, temlik anlamında zikredildiği görülmektedir.²⁶⁹ Dolayısıyla İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde verdiği örneğin temlik anlamında kullanılmış olmasına rağmen, hem Üşmûnî hem de Suyûtî’nin bu örneği şibhu’t-temlik anlamında değerlendirmiş olmaları birkaç sebebe dayanabilir:

İlk olarak, bu durum Suyûtî ve Üşmûnî’nin İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitabına dair esas aldıkları nüsha farklılıklarından kaynaklanabilir. Çünkü her iki şârihin de aynı duruma atıfta bulunmaları, ellerindeki nüshaların bizim elimizdeki nüshadan farklı olabileceği kanısını desteklemektedir. Fakat bu durumu teyit edebilmek için İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinin yazma nüshalarına bakmak gerekmektedir. Türkiye Yazma Eserler Kurum Başkanlığı’nın hizmete sunmuş olduğu yazma eserler veritabanında yaptığımız araştırmada, Türkiye kütüphanelerinde toplamda bu eserin üç farklı yazmasını tespit ettik. Bu üç yazma eseri incelediğimizde ise Nuruosmaniye ve

²⁶⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni’l-Lebîb ‘an Kutubi’l-E‘arîb*, thk. Mâzin el-Mübârek- Muhammed Alî Hâmidullâh (Dimaşk: Dâru’l-fikr, 1384/1964) 1/237.

²⁶⁶ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 302.

²⁶⁷ Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî’*, 4/204.

²⁶⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî’*, 4/204.

²⁶⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/144.

Damat İbrahim Paşa koleksiyonlarında bulunan nüshaların bizim elimizdeki ile aynı olduğunu görünürken, Laleli koleksiyonunda bulunan nüshada “اللّام” harf-i cerinin temlik anlamının yer almadığı görülmüştür.²⁷⁰ Fakat, temlik anlamının yer almadığı nüshaya bakıldığında, şibhu't-temlik anlamına verilen örneğin yine Suyûtî ve Üşmûnî'nin ifade ettikleriyle örtüşmediğini söyleyebiliriz.²⁷¹ Dolayısıyla ulaşabildiğimiz bu nüshalar, her ne kadar Suyûtî ve Üşmûnî'nin ifadelerini doğrulaması da, bizim ulaşamadığımız farklı yazma nüshaların bu iddiayı doğrulayacak şekilde olması muhtemeldir.

İkinci olarak ise bir dilbilimci veya şârihin yaptığı yanlış bir yorum veya değerlendirmenin, sonraki şârihler tarafından da aynen kabul edilip nakledildiği ihtimalini düşünebiliriz. Bu durum, yanlış bilginin literatürde yayılmasına sebep olabilir. Suyûtî ve Üşmûnî'nin bu konuda yanlış bilgiye sebep olabileceği düşüncesi, her iki şârihin de İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebib* adlı eserindeki ifadelerine benzer açıklamalar yapmış ve onun görüşüne atıfta bulunmuş olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁷²

Her iki şârihin İbn Hişâm'ın ifadelerine benzer açıklamalar yapmış olmaları ve İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı eserindeki örneğin temlik anlamında kullanılmış olmasına rağmen, bu örneği şibhu't-temlik anlamında değerlendiren ilk kişinin İbn Hişâm olması, bu durumu desteklemektedir. İbn Hişâm'dan yaklaşık yirmi dokuz yıl sonra vefat eden Şâtîbî'nin şerhinde, ilgili durumun doğru ifade edilmiş olması, ilk yanlış değerlendirmede bulunan kişinin İbn Hişâm olduğunu ve diğer iki şârihin de onun görüşüne atıfta bulunarak bu yanlış değerlendirmeyi sürdürdüklerini göstermektedir.

Suyûtî, aynı eserinde, İbn Mâlik'in ta'diye manası için İbnü'n-Nâzım'ın zikrettiği “قُلْتُ لَهُ كَذَا” “Ona, şöyle söyledim” örneğini ne *et-Teshîl* adlı kitabında ne de onun şerhinde ta'diye manası olarak zikretmediğini, bilakis onu tebliğ manası olarak incelediğini bildirmiştir.²⁷³

Bununla birlikte İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabında ta'diye manasıyla ilgili detay bir bilgi verdiği görülmektedir. İbn Mâlik, tebliğ manası için zikrettiği örnekler içerisinde “نَصَحْتُ لَهُ” ve “شَكَرْتُ لَهُ” fiillerinin “اللّام” harf-i ceri olmadan da

²⁷⁰ Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve Tekmîli'l-Makâsîd* (İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 179265), 318a; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 232890), 248a; a.mlf., *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve Tekmîli'l-Mekâsîd* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 302490), 199b.

²⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîl* (Laleli, 302490), 199b.

²⁷² İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, 1/237.

²⁷³ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/204.

kullanılabilmesi sebebiyle, bu iki fiilin “اللّام” harf-i ceriyle birlikte ta‘diye manasında gelebileceğini vurgulamıştır.²⁷⁴ Dolayısıyla İbn Mâlik’in, ta‘diye manasını sadece bu iki fiille sınırlayarak, oğlu İbnü’n-Nâzım’ın verdiği örnek ile diğer zikredilen örnekleri bu kullanımın dışında bıraktığını söyleyebiliriz.

Suyûtî, aynı zamanda Üşmûnî’nin de belirtmiş olduğu, ta‘diye konusundaki İbn Hişâm’ın da görüşüne değinmiş ve bu konuda Şâtıbî’nin şöyle dediğini nakletmiştir: “لَمْ يَذْكَرْ أَحَدٌ مِّنَ الْمُتَقَدِّمِينَ هَذَا الْمَعْنَى لِلَّامِ فِيمَا أَعْلَمُ *“Benim bildiğim kadarıyla, önceki âlimlerden hiç kimse bu anlamı لّام için zikretmemiştir.”*”²⁷⁵ Dolayısıyla Şâtıbî’ye göre İbn Hişâm’ın, ta‘diye manası için zikretmiş olduğu örnek kabul edilebilir bir örnek değildir.

Suyûtî’nin, bu hususta son olarak ta‘diye manasının harflerle ilişkisine değindiğini görmekteyiz. O, ta‘diye manasının, harflerin kendileri için vazedildiği anlamlardan biri olmadığını bildirmiş ve bunun, müteaddî/geçişli olmayan fiillerin müteaddî yapılmasını sağlayan lafzi bir durum olduğunu belirtmiştir. Suyûtî, bu durumun tüm harf-i cerleri kapsadığını belirtmiştir. Çünkü ona göre, tüm harf-i cerler aslında fiilleri isimlere ulaştırmak amacıyla vazedilmiştir.²⁷⁶

Bütün bu açıklamalardan sonra Üşmûnî ve Suyûtî’nin konuya farklı perspektiflerden yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Üşmûnî’nin, İbn Mâlik’in bir eserinde ta‘diye için verdiği bir örneği, başka bir eserinde farklı bir anlamda kullandığını tespit ederek bu duruma dikkat çekmesi, metinler arası karşılaştırma yaparak konuya hakim olduğunu göstermektedir. Suyûtî ise her ne kadar diğer eserinde bu konuya değinmiş olsa da *Elfiyye* şerhinde bu manayı sadece bir örnekle açıklayarak geçmesi, onun şerh metodolojisinde doğrudan konunun özüne odaklandığını ve fazla ayrıntıya girmekten kaçındığını göstermektedir.

Konuyla ilgili diğer şârihlerin şerhlerine batığımızda, çoğunun Suyûtî gibi, sadece bir örnek vererek konuyu açıklamaya çalıştıklarını görmekteyiz. “اللّام” harf-i cerinin ta‘diye manasına verdikleri örneklerde ise bir geleneğin oluştuğunu söyleyebiliriz.

Ta‘lîl: Suyûtî ve Üşmûnî, “اللّام” harf-i cerinin ta‘lîl yani sebep bildirme anlamını açıklarken detaylı bir açıklama yapmamış, sadece örnekler vermekle yetinmişlerdir.

²⁷⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/145.

²⁷⁵ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/204.

²⁷⁶ A.mlf., *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/204.

Üşmûnî, bu anlama bir ayet bir de şiirden istişhâdda bulunurken, Suyûtî sadece şiirden istişhâd etmiştir.

Üşmûnî, “اللّام” harf-i cerinin ta‘lîl anlamı için {لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ} ²⁷⁷ “İnsanlar arasında hükmedesin diye...” ayetini delil getirmiştir. ²⁷⁸ Ayette geçen “اللّام” harf-i ceri ta‘lîl anlamında olup, Allah’ın hakkı içeren kitabı indirme sebebinin, insanlar arasında adaletle hükmedilmesi olduğunu bildirmiştir.

Üşmûnî ve Suyûtî şiirden aynı beyti şâhit getirmişlerdir:

“وَإِنِّي لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكَ هَزَّةٌ ... كَمَا انْتَفَضَ الْعُصْفُورُ بَلْلَهُ الْقَطْرُ” ²⁷⁹

“Ve gerçekten de seni hatırladığımda bana bir titreme gelir... Tıpkı kuşun üzerine yağmur damlası düştüğünde titremesi gibi.”

Beyitte geçen “لِذِكْرِكَ” ifadesindeki “اللّام” harf-i ceri, ta‘lîl anlamında gelmiş olup titremenin sebebi olarak sevgilinin hatırlanmasını bildirmiştir.

Konuyla alakalı diğer şerhlere bakıldığında, verilen örnekler konusunda bazen farklılıklar olsa da genel olarak Üşmûnî ve Suyûtî’nin zikretmiş olduğu ayet ve şiiri bu kullanıma delil getirdikleri görülmektedir. ²⁸⁰

Zâid: Suyûtî ve Üşmûnî’nin “اللّام” harf-i cerinin zâid olarak kullanımına dair şerhlerine bakıldığında, bu kullanımın ifade ettiği anlam hususunda birbirlerinden ayrıldıkları görülmektedir. Üşmûnî, “اللّام” harf-i cerinin zâid kullanımının, te’kîd ve takviye olmak üzere iki farklı anlam ifade ettiğini belirtirken, Suyûtî yalnızca te’kîd anlamını kabul etmiştir. ²⁸¹ Suyûtî, takviye anlamını ise Üşmûnî gibi “اللّام” harf-i cerinin zâid kullanımı altında değil de ayrı bir anlam olarak ele almıştır. ²⁸²

Konuyla alakalı İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerine baktığımızda, İbn Mâlik’in zâid kullanımdan kastının sadece takviye anlamı olduğu anlaşılmaktadır. ²⁸³ Bu durumda, İbn Mâlik’in “اللّام” harf-i cerinin zâid kullanımını takviye anlamıyla sınırlı tuttuğu görülmektedir. Üşmûnî, İbn Mâlik’in bu yaklaşımını

²⁷⁷ en-Nisâ 4/105.

²⁷⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

²⁷⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’s-Şu’arâ*, 2/607; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

²⁸⁰ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 262; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/754; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/29; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/20; 151; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/803.

²⁸¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

²⁸² Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

²⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/803; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/148.

yetersiz bulmuş olacak ki, zâid kullanımı hem takviye hem de te’kîd anlamlarıyla genişletmiştir. Buna karşılık, Suyûtî ise farklı bir metodoloji benimseyerek, takviye anlamını zâid kullanımından ayrı bir anlam olarak ele almış ve zâid kullanımını yalnızca te’kîd anlamıyla sınırlamıştır. Dolayısıyla Suyûtî ve Üşmûnî’nin zâid kullanımı algılarının hem birbirlerinden ve hem de İbn Mâlik’ten farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Şimdi, bu yaklaşımları ve aralarındaki farklılıkları detaylı bir şekilde inceleyelim.

İlk olarak, her iki şârih de “اللَّام” harf-i cerinin zâid kullanımının te’kîd ifade ettiğini, yani gelmiş olduğu cümlenin veya ifadenin anlamını pekiştirmek için kullanıldığını belirtmişlerdir.²⁸⁴ Her iki şârih de bu kullanıma şiirden birer beyit istişhâd etmiştir.

Üşmûnî delil olarak şu beyti zikretmiştir:

”وَمَلَكْتَ مَا بَيْنَ الْعِرَاقِ وَيَثْرَبَ ... مَلَكًا أَجَارَ لِمُسْلِمٍ وَمُعَاهِدٍ“²⁸⁵

“Irak ile Yesrib arasında öyle sahip oldun ki, Müslüman ve muâhede ehli arasında hiçbir ayırım gözetmedin.”

Şiirde, müteaddî bir fiil olan “أَجَارَ” “*korumak, müdafaa etmek*” fiiliyle mef’ûlü olan “مُسْلِمٍ” ismi arasına “اللَّام” harf-i ceri girmiş olup cümlenin manasını te’kîd etmiştir.

Suyûtî ise şu beyti zikretmiştir:

”فَلَا وَاللَّهِ لَا يُلْفَى لِمَا بِي ... وَلَا لِلِمَا بِهِمْ أَبَدًا دَوَاءً“²⁸⁶

“Vallahi, ne benim derdime, ne de onların derdine asla derman bulunmaz.”

Şiirde geçen “لِلْمَا بِهِمْ” ifadesinde “اللَّام” harf-i ceri iki kez tekrarlayarak manayı te’kîd etmiştir.

Üşmûnî ve Suyûtî’nin “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd anlamına verdikleri bu örnekler incelendiğinde, aynı anlam için farklı kullanımlar sundukları görülmektedir. Üşmûnî’nin verdiği örnekten, “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd ifade edebilmesi için, müteaddî bir fiil ile onun mef’ûlü arasına girmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, Suyûtî’nin örneğinden ise “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd ifade edebilmesi için tekrarlanması gerektiği

²⁸⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

²⁸⁵ İbn ‘Uşfûr, *Ḍarâ’iru’ş-Şi’r*, 67; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/77.

²⁸⁶ Vâhidî, *Şerhu Dîvâni’l-Mütenebbî*, 125; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

yaklaşımı ortaya çıkmaktadır. Bu durum, her iki dilbilimcinin de te’kîd yapma yöntemleri açısından farklı metodolojilere sahip olduklarını göstermektedir.

Suyûtî’nin konuyla ilgili görüşünü tam olarak anlamak için *Hem ‘u’l-Hevâmî*’ adlı eserine bakıldığında, “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd ifade etmesi için iki farklı kullanım sunduğu görülmektedir. İlk olarak, Üşmûnî’nin de belirttiği gibi, “اللَّام” harf-i cerinin müteaddî bir fiil ile onun mef’ûlü arasına girerek te’kîd ifade ettiğini bildirmiştir.²⁸⁷ İkinci olarak ise bitişik gelen iki kelime arasına girerek te’kîd ifade edebileceğini belirtmektedir.²⁸⁸ Buna örnek olarak ise “لَا أَبَا لَزِيدٍ وَلَا أَخَا لَهُ وَلَا غُلَامَ لَهُ”²⁸⁹ “*Zeyd’in ne babası, ne kardeşi, ne de hizmetçisi var*” cümlesini zikretmiştir.²⁹⁰ Örnekte geçen “اللَّام” harf-i cerleri, normalde “أَبَا لَزِيدٍ”, “أَخَا” ve “غُلَامَهُ” şeklinde bitişik gelmesi gereken kelimelerin aralarına girerek, cümlenin anlamını te’kîd etmiştir.²⁹¹ Dolayısıyla Suyûtî’nin bu ifadelerinden, “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd manasının toplamda üç farklı kullanım ile gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır.

Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin zâid olarak kullanıldığı ikinci durumun takviye anlamı taşıdığını belirtmiştir. Bu kullanımın, cümlenin yapısında zayıf kalan bir âmili güçlendirmek amacıyla kullanıldığını ifade etmiştir. Üşmûnî’ye göre, bu takviye anlamı iki şekilde gerçekleşebilir:

İlk olarak, cümledeki âmili geciktirip mâmulü öne çekme suretiyle zayıf kalan unsurun manasının güçlendirilebileceğini ifade etmiştir. Buna örnek olarak; {لِلَّذِينَ هُمْ} “*Eğer rüya*”²⁹³ {إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ} ve {لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ}²⁹² “*Rablerinden korkanlar için...*” ve

²⁸⁷ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/205.

²⁸⁸ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/204-205.

²⁸⁹ Örnekte geçen “اللَّام” harf-i cerinin farklı i’râb vecihleri ve savunucuları için bk. Ebû Hayyân, *İrtişâfu’l-Darab*, 3/1302-1304.

²⁹⁰ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/204-205; Şâtîbî, şerhinde “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd ifade ettiği bu kullanımın cumhurun görüşü olduğunu bildirmiş, ancak İbn Malîk’in bu kullanımı Elfiyye’inde zikretmemesi sebebiyle tam olarak bunu kabul edip etmediğinin bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Şâtîbî, *el-Makâsîdü’ş-Şâfiyye*, 3/622.

²⁹¹ Suyûtî, bu şekildeki kullanımlarda cer amelini muzâfın mı yoksa araya giren “اللَّام” harf-i cerinin mi yaptığı sorusuna cevap olarak, isme en yakın olmasından dolayı “اللَّام” harf-i cerinin cer amelini üstlenmesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Fakat bu durumda akla; “اللَّام” harf-i ceri şayet amel ediyorsa nasıl zâid olmaktadır? sorusu gelmektedir. Buna ise cevap vermemiştir. Detaylı bilgi için bk. Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/205.

²⁹² el- A’râf 7/154.

²⁹³ Yûsuf 12/43.

yorumluyorsanız...” ayetlerini zikretmiştir.²⁹⁴ Ayetlerde zikredilen “اللَّام” harf-i cerleri, başlarına gelmiş oldukları “لِرَبِّهِمْ” ve “لِلرُّؤْيَا” kelimeleri üzerinde vurgu yaparak, daha sonra zikredilen fiillerin manalarını güçlendirmişlerdir.

Üşmûnî, ikinci olarak ise âmilin mâmulünden sonra gelmesi ya da fiilimsi²⁹⁵ olması gerektiğini belirtmiştir. Üşmûnî, bu kullanıma örnek olarak Kur’ân’dan; { مُصَدِّقًا لِّمَا }²⁹⁶ “Ellerinde bulunanı doğrulayıcı olarak...” ve { فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ }²⁹⁷ “Rabbin istediğini yapandır” ayetlerini istişhâd etmiştir.²⁹⁸ Ayetlerde zikredilen âmillerin ilk cümlede ismi fâil, ikincisinde ise sıfatı müşebbehe kalıbında geldiği görülmektedir. Dolayısıyla “اللَّام” harf-i ceri her iki ayette de Üşmûnî’ye göre zâid olarak gelip takviye anlamı ifade etmiştir.

Suyûtî ise “اللَّام” harf-i cerinin takviye anlamını Üşmûnî ve İbn Mâlik’in aksine zâid kullanımdan ayrı olarak ele almış ve bu anlamı, ta’diye ile zâid arasında gerçekleşen bir anlam olarak tarif etmiştir.²⁹⁹ Örnek olarak ise Üşmûnî’nin de zikretmiş olduğu { إِنَّ }³⁰⁰ ile { فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ }³⁰¹ ayetlerini vermiştir.³⁰² Akabinde ise İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserine atıfta bulunarak, “اللَّام” harf-i cerinin hangi durumlarda takviye anlamı ifade etmeyeceğini şu şekilde bildirmiştir: Şayet fiil, iki mef’ûl alan fiillerden biriye, “اللَّام” harf-i cerinin her iki mef’ûlde de aynı anda zâid gelmesinin mümkün olmadığını; iki mef’ûlden birine dahi gelse, bunun da tercih edilen bir kullanım olmadığını belirtmiştir.³⁰³ Dolayısıyla Suyûtî, İbn Mâlik’ten yapmış olduğu bu atıfla, “اللَّام” harf-i cerinin sadece tek mef’ûl alan müteaddî fiillerde takviye anlamında kullanılabileceğini vurgulamıştır.

²⁹⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

²⁹⁵ Fiilimsi; fiilden türetilen ve türetildiği fiil gibi amel eden ism-i fâil, sıfatı müşebbehe gibi isimlerdir. Bilgi için bk. Ali Yılmaz, “Arapça’da İsim Fiiller”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 379-392.

²⁹⁶ el-Bakara 2/91.

²⁹⁷ Hûd 11/107.

²⁹⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/290.

²⁹⁹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

³⁰⁰ Yûsuf 12/43.

³⁰¹ Hûd 11/107.

³⁰² Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

³⁰³ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/803-804.

Suyûtî'nin “اللَّام” harf-i cerinin takviye anlamına dair bu ifadelerini incelediğimizde, konuyu açıklarken karşısındakinin de bu bilgileri zaten bildiğini varsaydığımızı düşünebiliriz. Bu düşünceye, anlatımının açıklayıcı olmaktan ziyade oldukça kapalı olması sebep olmaktadır. Örneğin, Suyûtî, takviye anlamını diğer anlamlardan ayrılan özelliğini, yani ta‘diye ile zâid arasında bulunduğunu belirtmesine rağmen, bu anlamın ne ifade ettiğine veya nasıl gerçekleştiğine dair herhangi bir açıklama yapmamış ve yalnızca örneklerle yetinmiştir. Halbuki, Üşmûnî ve İbn Mâlik’e baktığımızda, önce gerekli açıklamaları yapıp, ardından bunlara örnekler verdiklerini görmekteyiz. Bu durum, Suyûtî'nin şerh metodolojisinde konuyu doğrudan örnekler üzerinden açıklama yaklaşımını benimsediğini göstermektedir.

Suyûtî'nin daha öncesinde de karşılaştığımız konuyu doğrudan örnekler üzerinden açıklaması, bazen konunun anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Üşmûnî ise önce detaylı açıklamalar yaparak, ardından bu açıklamaları destekleyen örnekler sunarak daha anlaşılır bir metodoloji izlemektedir.

“اللَّام” harf-i cerinin zâid olarak kullanımıyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında bazı şârihlerin zâid oluşu, kıyâsî ve semâi olmak üzere iki kısımda inceledikleri görülmektedir. Kıyâsî kısımdan muradın, “اللَّام” harf-i cerinin zâid oluşunun bir kurala tabi olmasıdır ki bu da iki şekilde gerçekleşebilir: Ya cümledeki âmili geciktirip mâmulü öne çekmek suretiyle ya da âmilin fiilimsi olmasıyla. Bu durumda, yukarıda zikrettiğimiz takviye anlamı bu kısımda değerlendirilmektedir. Semâi kısımdan muradın ise genel olarak “اللَّام” harf-i cerinin tek mef‘ûl alan müteaddî bir fiil ile mef‘ûlü arasına girmesi olduğu kastedilmektedir.³⁰⁴ Bu kısımda ise “اللَّام” harf-i cerinin te’kîd anlamı ele alınmıştır. Suyûtî ve Üşmûnî, konuyla alakalı bu ayırımı girmezken, İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde bu ayırımı değindiği görülmektedir.³⁰⁵

Buraya kadarki kısımda, “اللَّام” harf-i ceri hakkında İbn Mâlik'in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise şerh ettiği altı mana tek tek ele alındı. Bu altı mana içerisinde, Suyûtî'nin ayrıca zikrettiği fakat İbn Mâlik ve Üşmûnî'nin zâid kullanımı altında ele aldığı, takviye anlamı da incelendi. Şimdi ise “اللَّام” harf-i cerinin manaları ile ilgili olarak

³⁰⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâsîd*, 2/755; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/21; 151; Şâtübî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/621-622.

³⁰⁵ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/148.

İbn Mâlik ve Suyûti'nin değinmedikleri ancak Üşmûni'nin yer verdiği hususlar zikredilecektir.

Üşmûni, “اللّام” harf-i ceri için, zikredilen bu altı anlamdan farklı olarak on beş mana daha zikretmiştir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

1- Temlik: Üşmûni, “اللّام” harf-i cerinin bu anlamına Arap kelimelerinden “وهبتُ لزيد”³⁰⁶ “Zeyd'e bir dinar hibe ettim” örneğini zikretmiştir. Örnekte geçen “وهبتُ” “hibe ettim” fiili ile “لزيد” “Zeyd'e” kelimesi arasında “اللّام” harf-i ceri kullanılarak mülkiyet devri ifade edilmiştir.

Üşmûni, “اللّام” harf-i cerinin bu kullanımına ta'diye anlamında da değinmişti. Orada, İbn Mâlik'in, *Şerhu'l-Kâfiye*'sinde ta'diye anlamında ele aldığı örneği, *Şerhu't-Teshil* adlı eserinde temlik anlamında zikretmesine dikkat çekmişti.³⁰⁷ Dolayısıyla Üşmûni, daha önce ta'diye anlamında zikretmiş olduğu bu kullanımı tekrardan temlik anlamı adı altında zikretmiştir. Bunun sebebini tespit edebilmek için öncelikle her iki kullanımın da ne ifade ettiğine bakmamız gerekmektedir:

Ta'diye anlamında, “اللّام” harf-i cerinin fiilin mef'ûlüne geçişlilik sağlamak amacıyla kullanılması söz konusudur. Örneğin, “وهبتُ لزيد دينارًا” “Zeyd'e bir dinar bağışladım” cümlesinde, “وهبتُ” fiilinin etkisi “لزيد” mef'ûlüne ulaşmaktadır.

Temlik anlamında ise “اللّام” harf-i ceri, mülkiyet devrini ifade etmek için kullanılır. Bu kullanım, bir şeyin mülkiyetinin başka bir kişiye devredildiğini belirtir. Aynı örnekte, “وهبتُ لزيد دينارًا” cümlesinde, “لزيد” ifadesi mülkiyet devrini belirtir, yani dinar Zeyd'e mülk olarak verilmiştir.

Dolayısıyla “اللّام” harf-i cerinin ta'diye anlamını zikrettiğimizde, fiilin bir özelliğini öne çıkarmış olurken, temlik anlamında ise “اللّام” harf-i cerinin bir özelliğini (sahip kılma) öne çıkarmış oluyoruz. Sonuç olarak, her iki anlamın da doğru olduğunu

³⁰⁶ Sabbân, Üşmûni'nin zikretmiş olduğu bu örnekte temlik anlamının sadece “اللّام” harf-i cerinden değil, aynı zamanda fiilden de kaynaklandığını belirtmektedir. Bu örnekte, “اللّام” harf-i ceri çıkartılsa bile cümle doğru kalmakta ve temlik anlamını korumaktadır. Dolayısıyla Sabbân, Üşmûni'nin örnek olarak “جعلتُ لزيد دينارًا” cümlesini kullanmasını daha doğru bulmaktadır. Çünkü “جعلتُ” fiili, temlik anlamının “اللّام” harf-i cerinden kaynaklandığını daha net göstermektedir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/322.

³⁰⁷ Üşmûni, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

söylemek mümkündür. Ancak, bu anlamlardan birini öne çıkarmak, vurgulamak istediğimiz manaya bağlıdır.

Bu açıklamalarla birlikte Üşmûnî'nin, “اللّام” harf-i cerinin daha önce ta‘diye anlamında zikretmiş olduğu kullanımını, temlîk anlamı altında yeniden ele almasının sebebi olarak şu iki ihtimal üzerinde durabiliriz: İlk olarak, Üşmûnî'nin buradaki amacı, “اللّام” harf-i cerinin hem ta‘diye hem de temlîk anlamlarına aynı anda işaret edebileceğini göstermektir. Bu bağlamda, daha önce ta‘diye anlamında ele aldığı bir kullanımı, temlîk anlamı çerçevesinde de tekrar değerlendirerek bu iki anlamın da doğru ve geçerli olduğunu vurgulamak istemiştir.

İkinci olarak, Üşmûnî'nin İbn Mâlik'in eserine olan bağlılığı nedeniyle ta‘diye anlamını zikretme gereği hissetmiş olabileceği düşünülebilir. Üşmûnî, İbn Mâlik'in *Elfiyye* metnini şerh ederken, İbn Mâlik'in belirttiği her anlamı açıklama zorunluluğu hissetmiştir. Bu nedenle, ta‘diye anlamını bu zorunluluk gereği ele almış olabilir. Temlîk anlamı ise böyle bir zorunluluktan kaynaklanmadığı için, Üşmûnî'nin kendi iradesiyle eklemiş olduğu ve asıl üzerinde durmak istediği anlam olabilir. Dolayısıyla Üşmûnî, ta‘diye anlamını açıklarken bir zorunluluk hissetmiş, temlîk anlamını ise özellikle vurgulamak istemiştir. Bu iki ihtimal de Üşmûnî'nin dilsel yaklaşımının ve şerh metodolojisinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

2- Şibhu't-temlîk: Üşmûnî, “اللّام” harf-i cerinin bu anlamına şu ayeti istişhâd etmiştir:³⁰⁸ {جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا} ³⁰⁹ “Allah sizin için, kendi içinizden eşler yarattı.” Ayette geçen “اللّام” harf-i ceri, şibhu't-temlîk ifade etmiş olup, Allah'ın insanlar için eşler yaratmasını mülkiyete benzer bir ilişki olarak göstermektedir. Bu kullanım, Allah'ın insanlara eşlerini bir mülk gibi verdiğini ifade etmektedir; ancak bu mülk, üzerinde dilediğimiz gibi tasarruf yapabileceğimiz bir mülk değil, daha çok bir emanet gibi görülmesi gereken bir mülktür. Bu nedenle, “اللّام” harf-i cerinin burada kullanılması, eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını ve bu ilişkinin önemini vurgulamaktadır.

³⁰⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³⁰⁹ en-Nahl 16/72.

Bu kullanım Şâtîbî tarafından kendi şerhinde, İbn Mâlik ve Suyûtî tarafından ise *Şerhu't-Teshîl* ve *Hem'u'l-Hevâmî'* adlı eserlerinde aynı örnekle birlikte zikredilmiştir.³¹⁰

3- Nesep (Soy): “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımı, kişinin soy veya akrabalık ilişkisini belirtir. Üşmûnî buna örnek olarak Arap kelimelerinden şu cümleyi vermiştir: “لَزَيْدٍ وَأَبٌ، وَلِعَمْرٍو عَمُّ” “Zeyd’in bir babası, Amr’ın ise bir amcası var.”³¹¹ Cümlede geçen “اللَّام” harf-i ceri, soy veya akrabalık ilişkisi ifade etmek için kullanılmıştır.

Sabbân, Üşmûnî’nin nesep ifade ettiğini belirttiği bu örneği, Suyûtî’nin *Hem'u'l-Hevâmî'* adlı eserinde “اللَّام” harf-i cerinin ihtisas manasını açıklamak için kullandığını belirtmiştir.³¹² Bu durum, her iki âlimin de aynı ifadeyi farklı bağlamlarda kullandığını göstermektedir. Dolayısıyla Üşmûnî nesep anlamına vurgu yaparken, Suyûtî’nin ihtisas anlamını öne çıkarmasını, onların şerh metodolojileri arasındaki farkları ve dilbilimsel yaklaşımları yansıtan bir örnek olarak değerlendirebiliriz.

4- Kasem ve Taaccüb (Yemin ve Hayret): Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımının, “الله” lafzına has olduğunu ve içerisinde hem yemin hem de hayret anlamını aynı anda barındırdığını ifade etmiştir.³¹³ Örnek olarak ise şiirden ve Arap kelimelerinden şu örnekleri istişhâd etmiştir:

”لِلَّهِ يَبْقَى عَلَى الْأَيَّامِ دُو حَيْدٍ ... بِمُشْمَخِرٍ بِهِ الظِّئَانُ وَالْأَسُ“³¹⁴

“Hayretle Allah’a yemin ediyorum ki, zamanın geçmesine karşın, yüksek bir dağda, kekik ve defne biten yerde olsa bile, boynuzlu (bir keçi, asla) hayatta kalmayacaktır.”

Şiirde geçen “اللَّام” harf-i ceri, “الله” lafzına bitişerek hem hayret hem de yemin anlamını birlikte ifade etmektedir.

³¹⁰ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 3/613; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/144; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî'*, 4/200-201.

³¹¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³¹² Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/322.

³¹³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³¹⁴ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/95; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/78.

Üşmûnî, Arap kelimadan ise “*بِاللَّامِ لَا يُؤَخَّرُ الْأَجَلَ*” “*Hayretle Allah’a yemin olsun ki, ecel asla ertelenemez*” örneğini vermiştir.³¹⁵ Örnekte geçen “*اللَّامِ*” harf-i ceri, aynı şekilde “*اللَّهِ*” lafzına bitişmiş ve hem hayret hem de yemin anlamını birlikte ifade etmiştir.

5-Taaccüb: Üşmûnî, “*اللَّامِ*” harf-i cerinin bu kullanımında diğerinden farklı olarak yemin olmaksızın yalnızca hayret ve şaşkınlık ifade ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, bu kullanımın genel olarak nidâ cümlelerinde yer aldığını, bazen ise bunun dışında da gelebileceğini ifade etmiştir.³¹⁶

Üşmûnî, nidâ cümlelerinde geçen kullanıma örnek olarak Arap kelimadan, “*يَا لَلْمَاءِ وَالْعُشْبِ*” “*Su ve ot ne kadar da bol!*” cümlesini vermiştir.³¹⁷ Örnekte geçen “*اللَّامِ*” harf-i cerinin, suyun ve otun bolluğuna şaşırıldığını ifade ettiğini bildirmiştir.

Şiirden ise şu beyti şahit getirmiştir:

“*فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ ... بِكُلِّ مُغَارٍ الْقَتْلُ شَدَّتْ بِيَدَيْهِ*”³¹⁸

“*Ne gece ama, sanki yıldızları sımsıkı bükülmüş bir iple ‘Yedbul’ dağına bağlanmış.*”³¹⁹

Şiirde geçen “*اللَّامِ*” harf-i ceri taaccüb belirtmiş olup cümleye, gecenin ne kadar da uzun olduğu anlamı katmıştır.

Üşmûnî, nidâ cümleleri dışında taaccüb ifade eden kullanımına ise Arap kelimada, “*بِاللَّهِ دَرُهُ فَارِسًا*” “*Ne mükemmel bir süvari!*” ve “*بِاللَّهِ أَنْتَ*” “*Ne yücesin sen!*” örneklerini zikretmiştir.³²⁰ Örneklere geçen “*اللَّامِ*” harf-i ceri, cümleye hayret anlamı katmıştır.

Şiirden ise şu beyti zikretmiştir:

“*شَبَابٌ وَشَيْبٌ وَافْتِقَارٌ وَثَرْوَةٌ ... فَلِلَّهِ لِهَذَا الدَّهْرِ كَيْفَ تَرَدَّدَا*”³²¹

“*Gençlik ve yaşlılık, yoksulluk ve zenginlik... Bu çağın bu kadar değişken olmasına hayret etmemek mümkün mü?*”

³¹⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³¹⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³¹⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/290.

³¹⁸ Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb el-Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, thk. 'Ali Muhammed el-Bicâdî (Kahire: Nahdatü Mısır, ts.), 133; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/79.

³¹⁹ Bu beyitte, gecenin uzunluğuna hayret ifade edilmektedir. Şair, gecenin uzunluğunu abartılı bir şekilde tasvir ederken, yıldızların bir dağa, burada "Yedbul" dağı'na, sağlam ve bükülmüş iplerle bağlı olduğunu hayal eder. Bu ipler o kadar sağlam ve sıkıdır ki, yıldızların kaybolması, yani batması mümkün değildir. Muhakkikin açıklaması için bk. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/79.

³²⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³²¹ Vâhidî, *Şerhu Dîvâni'l-Mütenebbî*, 64; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/80.

Şiirde geçen “اللّام” harf-i ceri taaccüb ifade etmiş olup, cümleye şaşkınlık anlamı katmıştır.

6- Sayrûret “الصَّيْرُورَة”: Kelime anlamı olarak Arapçada “değişim, dönüşüm” anlamına gelir.³²² Bir şeyin başka bir duruma veya hale geçmesi sürecini ifade eder. Üşmûnî, bu kullanımın, aynı zamanda bir olayın sonucunu veya akıbetini ifade etmesi sebebiyle de “lâmü'l-âkıbet” (لَامُ الْعَاقِبَةِ) veya “lâmü'l-maâl” (لَامُ الْمَالِ) olarak da isimlendirildiğini belirtmiştir.³²³

Üşmûnî, bu kullanıma örnek olarak Kur’ân’dan, { فَأَلْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا }³²⁴ “Nitekim Firavun ailesi onu bulup aldı, ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı.” ayetini istişhâd etmiştir.³²⁵ Ayette geçen “لِيَكُونَ” ifadesindeki “اللّام” harf-i ceri, bir olayın sonucunu veya akıbetini ifade etmiş olup, cümleye, Firavun ailesinin Hz. Mûsâ’nın kendileri için bir düşman ve üzüntü kaynağı olacağını bilmedikleri halde sonuç olarak öyle olduğu anlamı katmıştır.

Murâdî, “اللّام” harf-i cerinin bu kullanımını Ahfeş ve Kûfeli dilbilimcilerin kabul ettiğini, Basralıların çoğunluğunun ise bu kullanımı yanılıcı bulup, bu örneklerdeki “اللّام” harf-i cerinin “كَي” manasında ta’lîl bildirdiğini ifade ettiklerini belirtmiştir.³²⁶ Sabbân da, benzer bir açıklama yapmış ve Basralı dilbilimcilerin “اللّام” harf-i cerinin sayrûret anlamını kabul etmeyip, bu kullanımdaki “اللّام” harf-i cerinin mecazi bir ta’lîl bildirdiğini ifade ettiklerini belirtmiştir.³²⁷ Dolayısıyla Üşmûnî’nin sayrûret anlamını zikretmesi, onun bu konuda Ahfeş ve Kûfeli dilbilimcilerden yana tavır aldığını göstermektedir.

7- Teblîğ: Kelime anlamı olarak “bildirme, iletme” anlamlarına gelir. Üşmûnî, “اللّام” harf-i cerinin bu kullanımında, “قُلْتُ لَهُ كَذًا” “Ona şöyle dedim” örneğinde olduğu

³²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 4/2535.

³²³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291; Zeccâcî ve bazı dilbilimciler “اللّام” harf-i cerinin bu anlamına “sayrûret” ismini Kûfeli âlimlerin verdiğini belirtmiştir. Bk. Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî ez-Zeccâcî, *el-Lâmât*, thk. Mâzin el-Mubârek (Dimaşk: y.y., 1405/1985), 32; Ebû el-Fidâ’ İmâd ed-Dîn İsmail b. ‘Alî b. Mahmûd, *el-Kunnâş fi Fenni’n-Nahvi ve’s-Sarf*, thk. Riyâd b. Hasen el-Havvâm (b.y.: y.y., 2000), 2/140.

³²⁴ el-Kasas 28/8.

³²⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³²⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 4/1245.

³²⁷ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/323.

gibi, işiten kimsenin mecrûr olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik'in ise bu kullanımı "اللّام" harf-i cerinin ta'diye anlamı için zikrettiğini ifade etmiştir.³²⁸

8- Tebyîn: Üşmûnî, "اللّام" harf-i cerinin tebyîn anlamı ifade ettiğini de belirtmiştir. Bu, bir şeyi açıklığa kavuşturmak anlamında kullanılır. Üşmûnî'nin, "اللّام" harf-i cerinin bu kullanımını, "إلى" harf-i cerinin tebyîn manasındaki kullanımıyla aynı olduğu gerekçesiyle, herhangi bir açıklama yapmadan sadece zikretmekle yetindiği görülmektedir.³²⁹

Dolayısıyla Üşmûnî, "اللّام" harf-i cerinin tebyîn anlamında kullanılabilmesi için, "إلى" harf-i cerinde olduğu gibi; öncesinde sevgi veya nefret belirten fiili taaccüb veya ismi tafdîl kalıplarından birinin gelmesini ve bundan dolayı oluşan anlam kapalılığının ise "اللّام" harf-i cerinin mecrûruyla gidermesi gerektiği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz.³³⁰

9- "على" manasında kullanılması: Üşmûnî, "اللّام" harf-i cerinin, "على" manasında kullanılmasından muradın, isti'lâ (الإستِعْلَاء) anlamını taşıması olarak bildirmiştir.³³¹ İsti'lâ; "yükselme, üstün gelme" anlamlarına gelir.³³² Bu kullanım, bir şeyin başka bir şeyin üzerinde veya üstünde olması durumunu ifade eder.

Üşmûnî, isti'lâ anlamının hakiki veya mecazi olmak üzere iki şekilde gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Hakiki anlamı, fiziksel bir yükselme veya bir şeyin üstünde olmayı ifade ederken; mecazi anlamı, manevi bir yükselme ve üstün olmayı ifade etmektedir.

Üşmûnî, "اللّام" harf-i cerinin hakiki isti'lâ anlamına örnek olarak, { وَيَخْرُونَ }³³³ "Çeneleri üzerine yere kapanırlar" ayetini zikretmiştir.³³⁴ Ayette geçen "لِلْأَدْقَانِ" ifadesindeki "اللّام" harf-i ceri, secdeye kapanma eyleminin çeneler üzerine gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Şiirden ise şu beyti zikretmiştir:

³²⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/145.

³²⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³³⁰ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

³³¹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³³² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/3089.

³³³ el-İsrâ 17/109.

³³⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

”ضَمَمْتُ إِلَيْهِ بِالسِّنَانِ قَمِيصَهُ ... فَحَرَّ صَرِيحًا لِلْيَدَيْنِ وَاللِّفْمِ“³³⁵

“Mızrağın ucunu onun (göğsüne) gömleğinin üzerinden sapladım ve o elleri ve ağzı üzerine, cansız bir şekilde yere yığıldı.”

Şiirde geçen “اللَّامِ” ifadesindeki “اللَّامِ” harf-i ceri hakiki isti‘lâ anlamında olup, düşme eyleminin eller ve ağız üzerine gerçekleştiği ifade edilmiştir.

Üşmûnî, “اللَّامِ” harf-i cerinin mecazi isti‘lâ anlamına örnek olarak ise { وَإِنْ أَسَأْتُمْ }³³⁶ “Eğer kötülük ederseniz, yine kendinize etmiş olursunuz” ayetini istişhâd etmiştir. Ayette geçen “فَلَهَا” ifadesindeki “اللَّامِ” harf-i ceri, yapılan kötülüğün sonucunun kendileri üzerine döneceğini ifade etmiştir. Bu ise mecazi bir üzerine gelme anlamını taşır.

Üşmûnî, mecazi isti‘lâ anlamına bir başka örnek olarak “اشْتَرَطِي لَهُمُ الْوَلَاءَ” “Onlara sadakati şart koş” hadisini zikretmiştir.³³⁷ Hadiste geçen “اللَّامِ” harf-i ceri mecazi isti‘lâ anlamında olup, manevi bir değer olan sadakatin onlar üzerine şart koşulmasını ifade etmiştir.

Üşmûnî, hadisten vermiş olduğu bu örneği zikrettikten sonra, “وَأَنْكَرَهُ النَّحَّاسُ” ifadesiyle Arap dilbilimci Nehhâs’ın (ö. 338/950) bu kullanımı kabul etmediğini bildirmiştir.³³⁸ Fakat burada, Nehhâs’ın tam olarak neyi kabul etmediği hususu kapalı kalmıştır.

Sabbân da haşiyesinde bu duruma dikkat çekerek, “وَأَنْكَرَهُ” ifadesindeki “ؤ” zamirinin, “اللَّامِ” harf-i cerinin mecazi isti‘lâ anlamında mı yoksa mutlak olarak isti‘lâ anlamında mı kullanıldığına işaret ettiği hususunda bir belirsizlik olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Sabbân, ikinci ihtimali, yani mutlak olarak isti‘lâ anlamındaki kullanımını reddetmesini daha kabul edilebilir bulduğunu ifade etmiştir.³³⁹ Sabbân, bunu destekler mahiyette, İbn Hişâm’ın *Muğni’l-Lebib* adlı eserinden Nehhâs’ın ilgili hadise dair şunu söylediğini aktarmıştır: “(Hadiste geçen ‘لَهُمْ’ ifadesinin) anlamı ‘مِنْ أَجْلِهِمْ’ ‘onlar için’ şeklindedir. Çünkü Arapçada, ‘عَلَيْهِمْ’ anlamı yerine ‘لَهُمْ’ anlamının kullanımı bilindik bir şey değildir”.³⁴⁰ Dolayısıyla Nehhâs’ın bu ifadelerinden, “اللَّامِ” harf-i cerinin

³³⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/81.

³³⁶ el-İsrâ 17/7.

³³⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/291.

³³⁸ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/291.

³³⁹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/324.

³⁴⁰ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/324; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, 1/234.

mutlak olarak isti'lâ anlamında kullanımına karşı çıktığı anlaşılmaktadır. İbn Mâlik ve Suyûtî'nin diğer eserlerine bakıldığında, onların da bu konuda Üşmûnî ile aynı fikirde olduğu görülmektedir.³⁴¹

10- “بَعْدَ” (sonra) manasında kullanılması: Bu kullanım, bir olayın veya durumun ardından gelen bir başka durumu ifade eder. Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımına örnek olarak Kur’ân’dan, {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ} ³⁴² “Güneşin batışından sonra namazı kıl” ayetini delil getirmiştir.³⁴³ Ayette geçen “لِذُلُوكِ الشَّمْسِ” ifadesindeki “اللَّام” harf-i ceri, “بَعْدَ” anlamında kullanılmış olup namaz kılma eyleminin, güneşin batışından sonra gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

11- “عِنْدَ” (yanında) manasında kullanılması: Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımına Arap kelimelerinden, “كَتَبْتُهٖ لِخَمْسِ خَلْوَنَ” “Onu, beş günde yazdım” cümlesini örnek olarak getirmiştir.³⁴⁴ Sabbân, haşiyesinde İbnü’l-Demâmîni’den (ö. 827/1424) naklen, bazı dilbilimcilerin bu örnekte geçen “اللَّام” harf-i cerinin manasının “بَعْدَ” olduğunu ileri sürdüklerini ifade etmiştir.³⁴⁵ Dolayısıyla onlara göre bu cümlenin doğru anlamı, “Onu, beş gün geçtikten sonra yazdım” şeklinde olacaktır.

İbn Mâlik ve Suyûtî'nin diğer eserlerine bakıldığında, onların da bu örneği Üşmûnî gibi, “اللَّام” harf-i cerinin “عِنْدَ” manasına karşılık verdikleri görülmektedir.³⁴⁶ Ebû Hayyân ise şerhinde, bu örnekte geçen “اللَّام” harf-i cerinin “بَعْدَ” anlamında olduğunu ifade etmiştir.³⁴⁷

Ayrıca Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin bu kullanımına İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002), el-Cahderî'nin³⁴⁸ (ö. 128/746) kıraatinden naklen; {بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ} ³⁴⁹ “Ayrıca onlar gerçeği kendilerine geldiğinde hemen yalanladılar” ayetini istişhâd ettiğini belirtmiştir. Kıraate göre “لَمَّا” ibaresi, lâm harfinin kesreli ve mîm harfinin şeddesiz

³⁴¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/147; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/202.

³⁴² el-İsrâ 17/78.

³⁴³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³⁴⁴ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/291.

³⁴⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/324.

³⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/147; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/202.

³⁴⁷ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/49.

³⁴⁸ Sabbân, “cahderî” kelimesinin sözlükte “kısa” anlamına geldiğini ve Câfer gibi bir adamın ismi olabileceğini ifade etmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/324.

³⁴⁹ Kâf 50/5.

olarak “لَمَّا” şeklinde okunmasıyla bu anlam ifade edilmiştir.³⁵⁰ İbn Mâlik, bu durumda ayetin takdirinin “عِنْدَ مَجِيئِهِ إِيَّاهُمْ” “kendilerine geldiğinde” şeklinde olacağını bildirmiştir.³⁵¹

12- “فِي” (içinde, -de, -da) manasında kullanılması: Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin “فِي” anlamında kullanımına Kur’ân’dan şu iki ayeti istişhâd etmiştir:³⁵² { وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ لَا يُجَلِّيهَا لَوْ قَتَبْنَا } “Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız” ve { الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ }³⁵³ “Biz, kıyamet gününde adalet terazileri kurarız” ve { الْإِلَّا هُوَ }³⁵⁴ “Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah’tır”. Ayetlerde geçen “اللَّام” harf-i ceri “فِي” anlamında olup, cümleye ilkinde “kıyamet gününde” anlamı katarken, ikicisinde “vaktinde” şeklinde anlam katmıştır.

Üşmûnî, Arap kelimadan ise “مَضَى لِسَبِيلِهِ” “Kendi yolunda gitti” cümlesini örnek olarak zikretmiştir. Örnekte geçen “لِسَبِيلِهِ” ibaresindeki “اللَّام” harf-i ceri “فِي” anlamında kullanılmış olup, cümleye “kendi yolunda” şeklinde anlam katmıştır.

13- “مِنْ” (-den, -dan) manasında kullanılması: Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin “مِنْ” anlamında kullanımına örnek olarak şiiirden şu beyti zikretmiştir:

لَنَا الْفَضْلُ فِي الدُّنْيَا وَأَنْفَكَ رَاغِمٌ ... وَنَحْنُ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ³⁵⁵

“Siz istemeseniz de dünyada üstünlük bizimdir; kıyamet günü de biz sizden daha üstünüz.”

Şiirde geçen “لَكُمْ” ibaresindeki “اللَّام” harf-i ceri “مِنْ” anlamında kullanılmış olup, cümleye “مِنْكُمْ” “sizden” anlamı katmıştır.

14- “عَنْ” (hakkında) manasında kullanılması: Üşmûnî, “اللَّام” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanılmasına örnek olarak Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir:³⁵⁶ { قَالَتْ أَخْرَيْهُمْ لِأَوْلِيئِهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا }³⁵⁷ “Sonrakiler öncekiler için, ‘Ey rabbimiz! Bizi işte bunlar saptırdılar!’ derler.” Ayette geçen “لِأَوْلِيئِهِمْ” ibaresindeki “اللَّام” harf-i ceri

³⁵⁰ Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmuni, 2/291.

³⁵¹ İbn Mâlik, Şerhu’t-Teshîl, 3/147.

³⁵² Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmuni, 2/291.

³⁵³ el-Enbiyâ 21/47.

³⁵⁴ el-A’râf 7/187.

³⁵⁵ Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî, Dîvânu Cerîr bi-Şerhi Muhammed b. Habîb, thk. Nu’mân Muhammed Emîn Taha (Kahire: Dâru’l-ma’ârif, ts.), 1/143; Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmûnî, thk. Hasan Hamed, 2/82.

³⁵⁶ Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmuni, 2/291.

³⁵⁷ el-A’râf 7/38.

“عَنْ” anlamında kullanılmış olup, cümleye “öncekiler hakkında” şeklinde bir anlam katmıştır.

Üşmûnî şiirden ise şu beyti zikretmiştir:

“كَضَرَّائِرِ الْحَسَنَاءِ فُلْنَ لَوَجْهَهَا ... حَسَدًا وَبُغْضًا: إِنَّهُ لَدَمِيمٌ”³⁵⁸

“Güzel kadının kumaları gibi, onun yüzüne haset ve nefretle: ‘O çirkindir’ dediler.”

Şiirde geçen “لَوَجْهَهَا” ifadesindeki “الَّام” harf-i ceri “عَنْ” anlamında kullanılmış olup, cümleye “عَنْ وَجْهَهَا” “yüzüne karşı” şeklinde bir anlam katmıştır.

15- “مَعَ” (birlikte) manasında kullanılması: Üşmûnî, “الَّام” harf-i cerinin “مَعَ” anlamında kullanılmasına örnek olarak şiirden şu beyti zikretmiştir:

“فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَأَنِّي وَمَالِكًا ... لِطُولِ اجْتِمَاعٍ لَمْ نَبْتَ لَيْلَةً مَعًا”³⁵⁹

“Dağıldığımızda, sanki ben ve Mâlik uzun vakitler geçirdiğimiz halde, hiç birlikte bir gece geçirmemişiz gibi olduk.”

Şiirde geçen “لِطُولِ اجْتِمَاعٍ” ifadesindeki “الَّام” harf-i ceri “مَعَ” anlamında kullanılmış olup, cümleye “مَعَ طُولِ اجْتِمَاعٍ” “uzun vakitler geçirmekle beraber” şeklinde bir anlam katmıştır.

Buraya kadarki kısımda, Üşmûnî’nin Suyûtî’den farklı olarak, İbn Mâlik’in zikrettiği “الَّام” harf-i cerinin altı manasının dışında ele aldığı on beş manasını inceledik. Üşmûnî, Suyûtî gibi sadece İbn Mâlik’in *Elfiyye* eserindeki zikrettikleriyle yetinip, onlar üzerinde durabilirdi. Fakat onun, bunlarla yetinmeyip konuyla ilgili olabildiğince kuşatıcı olmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî’nin, kendi dilsel tercihlerine yer vermesi, onun şerh metodolojisinin daha geniş bir perspektife sahip olduğunu göstermektedir.

2.1.5. “فِي” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “فِي” harf-i ceri ile ilgili şu beyte yer vermektedir:

³⁵⁸ Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî es-Sükkerî, *Dîvânu Ebî'l-Esved ed-Du'elî*, thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn (Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, 1418/1998), 403; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/82.

³⁵⁹ Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, 599; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/83.

وَزَيْدًا، وَالطَّرْفِيَّةَ اسْتَنْبَ بِ «بَا ... وَفِي»، وَقَدْ يُبَيِّنَانِ السَّبَبَا³⁶⁰

İbn Mâlik bu dizesinde “فِي” harf-i cerinin, zarfiyyet ve sebebiyet (السَّبَبِيَّة) olmak üzere iki anlamda kullanılabileceğini bildirmiştir. Fakat İbn Mâlik, “اسْتَنْبَ” “açıkla, netleştir” ifadesiyle zarfiyyet anlamını öne çıkartırken; “قَدْ يُبَيِّنَانِ السَّبَبَا” “bazen sebebi açıklayabilir” ifadesiyle sebebiyet anlamının zarfiyyet anlamına göre nispeten daha az gerçekleştiğine dikkat çekmiştir.³⁶¹ Dolayısıyla İbn Mâlik’in bu ifadeleriyle “فِي” harf-i cerinin her iki anlama da delaletinin aynı olmadığına işaret ettiği görülmektedir.³⁶²

İbn Mâlik’in diğer eserlerine bakıldığında, *Şerhu’l-Kâfiye*’de “فِي” harf-i cerinin beş anlamı olduğunu belirtirken, *Şerhu’t-Teshîl*’de altı anlamı olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla İbn Mâlik’in “فِي” harf-i cerinin zarfiyyet ve sebebiyet anlamları dışında; musâhabe (المُصَاحَبَة, birliktelik), isti‘âne (الاسْتِعَانَة, yardım isteme), isti‘lâ ve mukâyese (المُقَايَسَة, karşılaştırma) gibi anlamlara da gelebileceğini diğer kitaplarından öğrenmekteyiz.³⁶³

Ancak, *Elfiyye* adlı eserinde neden bu anlamlardan sadece zarfiyyet ve sebebiyet anlamlarını ele aldığı sorusuna şu şekilde cevap verilebilir: İbn Mâlik’in *Elfiyye* adlı eseri, manzum bir eser olduğundan dolayı konuları olabildiğince veciz bir şekilde aktarması onun en temel özelliklerinden biridir. Burada konuyla ilgili her detayı değil, en önemli ve yaygın kullanımları seçerek zikretmiştir. Dolayısıyla sadece zarfiyyet ve sebebiyet anlamlarını belirtmesi, bu anlamların “فِي” harf-i ceriyle alakalı en yaygın veya temel kullanımlar olduğunu göstermektedir.

Konuyla alakalı Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerini incelediğimizde, Suyûtî’nin İbn Mâlik’e bağlı kalarak “فِي” harf-i cerinin sadece iki temel anlamını vurguladığı görülürken, Üşmûnî’nin bu iki anlamla sınırlı kalmayarak “فِي” harf-i cerinin toplamda on farklı anlamı olduğunu belirtip bunları detaylandığı görülmektedir.³⁶⁴

³⁶⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

³⁶¹ a.mlf., *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

³⁶² Mekkûdî de İbn Mâlik’in ifadelerinden böyle bir durumun anlaşıldığını ifade etmiştir. Bk. Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 151.

³⁶³ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/795-796; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/155-158.

³⁶⁴ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292-293.

örneği getirmiştir: “زَيْدٌ فِي الْمَسْجِدِ” “Zeyd, mescittedir”.³⁷⁰ Örnekte geçen “فِي” harf-i ceri hakiki zarfiyyet anlamında kullanılmış olup, Zeyd’in fiziksel bir mekan olan mescitte olduğunu bildirmiştir. Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin mecazi zarfiyyet anlamına ise Kur’ân’dan şu ayeti getirmiştir: {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} ³⁷¹ “Kısasta sizin için hayat vardır”.³⁷² Ayette geçen “فِي” harf-i ceri mecazi zarfiyyet anlamında kullanılmış olup, soyut bir kavram olan “kısas” ifadesinin başına gelerek kısasta hayat bulunduğunu bildirmiştir.

İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde “فِي” harf-i cerinin zarfiyyet anlamına dair örneklerin oldukça fazla olduğunu belirtmiş ve bunun sebebi olarak, zarfiyyet anlamının “فِي” harf-i cerinin asıl anlamı olduğunu ifade etmiştir.³⁷³ Benzer şekilde, Murâdi ve Ebû Hayyân da “فِي” harf-i cerinin asıl anlamının zarfiyyet olduğunu belirtmişlerdir.³⁷⁴

Ayrıca, İbn Hişâm gibi bazı şârihler, zarfiyyet anlamının hem hakiki hem de mecazi anlamlarının yanı sıra, hakiki anlamının da mekan ve zamanda zarfiyyet olarak iki şekilde gelebileceğine dikkat çektikleri görülmektedir.³⁷⁵ Bu yaklaşıma göre, “فِي” harf-i cerinin hakiki anlamı, fiziksel bir mekanda ya da belirli bir zamanda gerçekleşen olayları ifade ederken, mecazi anlamı daha soyut kavramları veya durumları belirlemektedir.

İbn Mâlik’in “فِي” harf-i cerinin bir diğer anlamı olarak zikrettiği sebebiyet anlamı hakkında Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine baktığımızda ise her iki şârihin de örnekler üzerinden bu kullanımı açıklamaya çalıştığı görülmektedir. İkisi de “فِي” harf-i cerinin sebebiyet anlamına hadisten şu örneği istişhâd etmiştir: “نَحَلَّتْ امْرَأَةٌ النَّارَ فِي هَرَّةٍ” ³⁷⁶ “Bir kadın, bir kediyi hapsedtiği için cehenneme girdi.”³⁷⁷ Hadiste geçen “فِي” harf-i ceri sebebiyet anlamında kullanılmış olup, cümleye kadının cehenneme girme sebebi olarak bir kediyi hapsedmiş olması anlamı katmıştır.

³⁷⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

³⁷¹ el-Bakara 2/179.

³⁷² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

³⁷³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/155.

³⁷⁴ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/53-54; Murâdi, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/755.

³⁷⁵ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/38; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/192.

³⁷⁶ Sabbân, İsrâil oğullarından olan bu kadının, Müslüman olmasına rağmen, kediyi hapsedmesi sebebiyle cehenneme gireceğini bildirmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/327.

³⁷⁷ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

Üşmûnî, aynı zamanda bu kullanımın ta‘îl “التَّغْلِيَّةُ”³⁷⁸ olarak da isimlendirildiğini belirtmiş ve Kur‘ân’dan şu ayeti örnek olarak zikretmiştir: {لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ} ³⁷⁹ “...elde ettiğiniz menfaat sebebiyle dokunurdu...”³⁸⁰ Ayette geçen “فِي” harf-i ceri cümleye sebebiyet anlamı katmıştır.

Buraya kadar İbn Mâlik’in zikrettiği ve Suyûtî ile Üşmûnî’nin şerh ettiği “فِي” harf-i cerinin zarfiyyet ve sebebiyet manaları üzerinde durduk. Suyûtî, İbn Mâlik’e uyararak sadece bu iki anlamı açıklamakla yetinirken, Üşmûnî bu iki anlamla sınırlı kalmamış ve Suyûtî’ye ek olarak “فِي” harf-i cerinin sekiz farklı anlamda daha kullanılabileceğini belirtmiştir.³⁸¹ Üşmûnî, bu anlamları şu şekilde sırasıyla açıklamıştır:

1- Musâhabe: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin musâhabe anlamına örnek olarak Kur‘ân’dan; {قَالَ انْخُلُوا فِي أُمَمٍ} ³⁸² “Allah buyuracak ki: Topluluklar arasında girin...” ayetini şâhit olarak getirmiştir.³⁸³ Ayette geçen “فِي” harf-i ceri cümleye musâhabe anlamı katmış olup, Allah’a iftira eden ve O’nun âyetlerini asılsız sayanların, insan ve cin topluluklarıyla beraber ateşe girmelerini ifade etmiştir. Ayetin takdiri “مَعَ أُمَّمٍ” şeklinde gelmektedir.³⁸⁴

İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitaplarında; Suyûtî ise *Hem‘u’l-Hevâmî’* adlı eserinde “فِي” harf-i cerinin musâhabe anlamına değinmişlerdir.³⁸⁵ Ebû Hayyân, Kûfeli dilbilimcilerin ileri sürdüğünü bildirdiği bu kullanımı zayıf görüş olarak nitelendirmiştir.³⁸⁶

2- İsti‘lâ: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin isti‘lâ anlamına örnek olarak Kur‘ân’dan; {وَلَأَصْلَبَنَّكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ} ³⁸⁷ “Ve sizi hurma dallarına asacağım!” ayetini şahit olarak getirmiştir.³⁸⁸ Ayette geçen “فِي” harf-i ceri cümleye isti‘lâ anlamı katmış olup, asma

³⁷⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/795; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/155.

³⁷⁹ el-Enfâl 8/68.

³⁸⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

³⁸¹ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

³⁸² el-A‘râf 7/38

³⁸³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

³⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/155.

³⁸⁵ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/795, 806; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/155; Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî’*, 4/193.

³⁸⁶ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/55.

³⁸⁷ Tâhâ 20/71.

³⁸⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/292.

eyleminin hurma ağacının dallarının üzerinde gerçekleşeceğini bildirmiştir. Ayetin takdiri “عَلَى جُدُوع النَّخْلِ” şeklinde gelmektedir.³⁸⁹

Üşmûnî bu kullanıma örnek olarak şirden ise şu beyti istişhâd etmiştir:

“بَطْلٌ كَأَنَّ ثِيَابَهُ فِي سَرْحَةٍ ... يُحْدَى نِعَالَ السَّبْتِ لَيْسَ بِتَوْءَمٍ”³⁹⁰

“O öyle bir kahramandır ki, sanki elbiseleri ulu bir ağaçta asılı gibidir... Ve benzeri olmayan, deriden yapılmış kaliteli ayakkabılarla donanmıştır.”

Beyitte geçen “فِي” harf-i ceri, isti‘lâ anlamında kullanılmış olup, elbiselerin bir ağaca asılmış gibi durması, kahramanın boylu poslu olmasına işaret etmektedir.³⁹¹

İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı kitaplarında; Suyûtî ise *Hem‘u’l-Hevâmî’* adlı eserinde “فِي” harf-i cerinin bu kullanımına değinmişlerdir.³⁹² Ebû Hayyân, bu kullanımı da Kûfeli dilbilimcilerin ileri sürdüğünü bildirmiş ve bunu zayıf görüş olarak nitelendirmiştir.³⁹³

3- Mukâyese: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin mukâyese anlamına örnek olarak Kur’ân’dan; {فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْأَخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ} ³⁹⁴ “Dünya hayatının sağladığı nimetler ahiretin yanında çok azdır.”³⁹⁵ Ayette geçen “فِي” harf-i ceri mukâyese anlamında kullanılmış olup, dünya hayatının nimetlerinin ahiret hayatına kıyasla oldukça az olduğunu bildirmiştir.

Sabbân ve Suyûtî, mukâyese anlamında önce gelenin sonrasına kıyasla değerlendirildiğini, dolayısıyla da “فِي” harf-i cerinin daha az faziletli olan ile daha çok faziletli olan arasında geldiğini bildirmişlerdir.³⁹⁶

4- “إِلَى” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin “إِلَى” (-e, -a, -e kadar) anlamına örnek olarak Kur’ân’dan; {فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ} ³⁹⁷ “Ellerini ağızlarına götürdüler” ayetini istişhâd etmiştir.³⁹⁸ Ayette geçen “فِي” harf-i ceri “إِلَى” anlamında

³⁸⁹ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/54.

³⁹⁰ Kureşî, *Cemheretu Eş‘ari’l-‘Arab*, 367; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/84.

³⁹¹ Muhakkikin açıklaması için bk. Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/84.

³⁹² İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/805; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/157; Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî’*, 4/193.

³⁹³ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/55.

³⁹⁴ et-Tevbe 9/38.

³⁹⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/292.

³⁹⁶ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/327; Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî’*, 4/194.

³⁹⁷ İbrâhîm 14/9.

³⁹⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/292.

kullanılmış olup, ellerin ağızlara götürüldüğünü bildirmiştir. Ayetin takdiri “إِلَى أَفْوَاهِهِمْ” şeklinde gelmektedir.

İbn Mâlik, “فِي” harf-i cerinin bu kullanımına diğer kitaplarında değinmezken, Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*’ adlı eserinde, Ebû Hayyân ise *Elfiyye* şerhinde bu kullanıma değinmiştir.³⁹⁹

5- “مِنْ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin “مِنْ” (-den, -dan) anlamına örnek olarak şiiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

”أَلَا عَمَّ صَبَاحًا أَيُّهَا الطَّلُّ الْبَالِي ... وَهَلْ يِعْمَنُ مَنْ كَانَ فِي الْعُصْرِ الْخَالِي
وَ هَلْ يِعْمَنُ مَنْ كَانَ أَحَدَتْ عَهْدِهِ ... ثَلَاثِينَ شَهْرًا فِي ثَلَاثِ أَحْوَالِ“⁴⁰⁰

“Günaydın, ey harabe, eskiyip kalan ... Geçmiş çağlarda kimdi mutlu?

En son kimdi şen olan? ... Üç yıl içerisinde otuz ay boyunca.”

Şiirde geçen “فِي ثَلَاثِ أَحْوَالِ” ifadesindeki “فِي” harf-i ceri “مِنْ” manasında gelmiş olup, cümlenin takdiri “مِنْ ثَلَاثِ أَحْوَالِ” şeklinde olmaktadır.

Sabbân, Üşmûnî’nin burada zikretmiş olduğu “مِنْ” harfinden muradının teb‘iz manası olduğunu ifade etmiştir. Fakat Şümunnî’nin ise ibtidâü’l-gâye anlamında olduğunu ileri sürdüğünü belirlemiştir.⁴⁰¹

İbn Mâlik, “فِي” harf-i cerinin bu kullanımına diğer kitaplarında değinmezken, Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*’ adlı eserinde, Ebû Hayyân ise *Elfiyye* şerhinde bu kullanıma değinmişlerdir.⁴⁰²

6- “بِ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin “بِ” anlamına örnek olarak şiiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

”وَيَرْكَبُ يَوْمَ الرُّوعِ مَنَّا فَوَارِسُ ... بَصِيرُونَ فِي طَعْنِ الْأَبَاهِرِ وَالْكَلَى“⁴⁰³

“Savaş günü atlarına biner süvarilerimiz ... Onlar ki ana damar ve böbreklere mızrak saplama konusunda mahirdirler.”

³⁹⁹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*’, 4/193; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/55.

⁴⁰⁰ Ebû Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü’l-Mürâr, *Dîvânu İmri’i’l-Kays*, thk. ‘Abdurrahmân el-Mustâvî (Beirut: Dâru’l-ma’rife, 1425/2004), 135; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/85.

⁴⁰¹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/327.

⁴⁰² Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*’, 4/193; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/55.

⁴⁰³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Edebu’l-Kâtib*, thk. Muhammedu’d-Dâlî (Beirut: Müessesetü’r-risâle, ts.), 510; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/86.

Şiirde geçen “فِي” harf-i ceri, “بَصِيرُونَ فِي طَعْنِ الْأَبَاهِرِ وَالْكَأَلَى” ifadesinde “بِ” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımı, “بَصِيرٌ” fiilinin normalde “بِ” harf-i ceri ile gelmesi gerektiği doğrudur. Yani, “بَصِيرٌ” kelimesi “...da mahir” anlamını ifade etmek için “فِي” harf-i ceri yerine “بِ” harfi ile birlikte kullanılmaktadır.

Sabbân, Üşmûnî'nin bu anlamdan kastının ilsâk (الإصاق /yapıştırma, bitişirme) olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Ancak, İbn Mâlik *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde “بِ” harf-i cerinin isti'âne anlamına değinirken; *Şerhu't-Teshîl*'inde özel bir anlam belirtmeden doğrudan “بِ” harf-i ceri manasında geldiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁵ Vermiş olduğu örneklerden ise “بِ” harf-i cerinin hem isti'âne hem de ilsâk anlamında gelebileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sabbân'ın, Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu örnekten yola çıkarak “بِ” harf-i cerinin ilsâk anlamında olduğunu ifade ettiğini söyleyebiliriz. Sonuç olarak; “فِي” harf-i cerinin “بِ” anlamında gelmesinden muradın, cümleden cümleye, bağlama ve ifade etmiş olduğu anlama göre şekilleneceğini söyleyebiliriz.

İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı kitaplarında; Suyûtî ise *Hem'u'l-Hevâmî* adlı eserinde “فِي” harf-i cerinin bu kullanımına değinmişlerdir.⁴⁰⁶ Şârihlerden ise Üşmûnî'nin dışında İbn Hişâm ve Ebû Hayyân da şerhlerinde bu kullanıma yer vermişlerdir. Fakat Ebû Hayyân, bu kullanımı da zayıf olarak addetmiştir.⁴⁰⁷

7- Ta'vîz (التَّوْيِض) anlamında kullanılması: Üşmûnî, kelime anlamı “yerine geçme” olan bu terimle, “فِي” harf-i cerinin mahzûf bir harfin yerine geçerek zâid olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Örnek olarak, “ضَرَبْتُ فِيمَنْ رَغِبْتُ” “İstediğin kimseyi dövdüm” cümlesini vermiştir. Örnekte geçen “فِي” harf-i ceri ta'vîz anlamında zâid olarak gelmiştir. Üşmûnî, bu cümlenin aslının “ضَرَبْتُ مَنْ رَغِبْتُ فِيهِ” şeklinde geldiğini belirtmiştir.⁴⁰⁸ Cümlede geçen “رَغِبْتُ فِيهِ” ifadesindeki “فِيهِ” ibaresi hazfedilerek “مَنْ” edatından önce, hazfedildiği harfin yerine zâid olarak getirilmiştir.

⁴⁰⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/328.

⁴⁰⁵ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/806; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/157-158.

⁴⁰⁶ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/806; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/157-158.

⁴⁰⁷ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/39; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/54.

⁴⁰⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/292.

Üşmûnî, İbn Mâlik'in "فِي" harf-i cerinin bu kullanımını, şu beyte kıyasla kabul ettiğini bildirmiştir:

”وَلَا يُؤَاتِيكَ فِيمَا نَابَ مِنْ حَدَثٍ ... إِلَّا أَحُو ثِقَةً فَاَنْظُرْ بِمَنْ تَتَّقُ“⁴⁰⁹

“Karşılaştığın olaylar arasında sana uygun olanı, güvenilir olan kişi dışında kimse getirmez, o halde kime güveneceğini iyi düşün!”

Şiirde, “بِمَنْ تَتَّقُ” ifadesinde geçen “بِ” harf-i ceri, normalde cümlenin sonunda gelmesi gereken “مَنْ تَتَّقُ بِهِ” yapısındaki “بِهِ”nin hafzedilmesi nedeniyle “مَنْ” edatından önce getirilmiş olup, hafzedilen kısmın yerine geçtiği için zâid olarak kullanılmıştır. Bu durumda “بِ” harf-i ceri, cümlede ta‘vîz anlamı ifade etmiştir.

Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin ta‘vîz anlamındaki kullanımını İbn Mâlik'in bu konudaki kıyasıyla desteklemektedir.⁴¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabında “عَنْ”, “فِي” ve “إِلَى”, “اللَّام”, “مِنْ”, “عَلَى” ve “الْبَاء” harf-i cerlerinde gerçekleşen bu kullanımı, bu harf-i cerlerine de kıyas yaparak, bu harf-i cerlerin de ta‘vîz yapısında gelebilmesinin kendisine göre caiz olduğunu belirtmiştir.⁴¹¹ Suyûtî ve Sabbân da İbn Mâlik'in bu görüşünü aktarmış, Ebû Hayyân'ın ise bu kullanımı kabul etmediğini bildirmişlerdir.⁴¹²

Burada dikkat çeken husus ise Üşmûnî “فِي” harf-i cerinin ta‘vîz anlamındaki kullanımını İbn Mâlik'in bu konudaki görüşüyle destekleyerek açıklarken, İbn Mâlik'in diğer eserlerinde bu kullanımı zikretmemiş olmasıdır. Ayrıca Suyûtî de *Hem 'u'l-Hevâmî'* adlı eserinde bu kullanıma temas ettiği halde, şerhinde “فِي” harf-i cerinin anlamları arasında bunu zikretmemiştir. Kaynakları tarattığımızda ise karşımıza, “فِي” harf-i cerinin anlamları arasında ta‘vîz kullanımına ilk temas eden dilbilimcinin İbn Hişâm olduğunu görmekteyiz. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib* adlı eserinde bu kullanımı, Üşmûnî gibi, İbn Mâlik'in bu konudaki görüşüne de atıfta bulunarak “فِي” harf-i cerinin anlamları arasında zikretmiştir.⁴¹³ Dolayısıyla her iki âlimin de ifadelerinin benzerliğine bakılacak olursa, Üşmûnî'nin bu konuda İbn Hişâm'ın eserinden istifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴⁰⁹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/144; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/86.

⁴¹⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/292.

⁴¹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

⁴¹² Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/163-164; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/328.

⁴¹³ İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, 1/184.

8- Te'kîd ifade etmesi: Üşmûnî, “فِي” harf-i cerinin bu kullanımını, ta‘vîz yani yerine geçme olmaksızın doğrudan zâid olarak gelmesi şeklinde tarif etmiştir. Bu kullanımı ise Fârisî'nin zaruret anında kabul ettiğini bildirmiştir.⁴¹⁴ Üşmûnî bu kullanıma örnek olarak şiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

”أنا أبو سعدٍ إذا اللَّيْلُ دَجَا ... يُخَالُ فِي سَوَادِهِ يَرُنْدَجَا“⁴¹⁵

“Ben Ebû Sa'd'ım, gece karardığında ... beni görenler karanlıkta siyah bir deri gördüğünü zanneder.”⁴¹⁶

Şiirde, “فِي سَوَادِهِ” ifadesinde geçen “فِي” harf-i ceri zâid olarak gelmiş ve cümlenin anlamını pekiştirmiştir.

Üşmûnî, aynı zamanda bazı dilbilimcilerin “فِي” harf-i cerinin zâid kullanımına; {وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا بِسْمِ اللَّهِ} ⁴¹⁷ “Nûh: Gemiye Allah'ın adını anarak binin! dedi” ayetini şahit olarak getirdiklerini belirtmiştir.⁴¹⁸ Onlara göre ayette geçen “فِي” harf-i ceri zâid olarak gelmiş olup cümlenin anlamını te'kîd etmiştir.

İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı kitaplarına baktığımızda, “فِي” harf-i cerinin zâid olarak kullanımına yer vermediği görülmektedir. Suyûtî ise “فِي” harf-i cerinin zâid olarak kullanımı noktasında üç farklı görüş olduğunu belirtmiştir: İlk görüşte olanlara göre, “فِي” harf-i ceri tercihe bağlı olarak zâid olarak gelebilir. Bunu iddia edenler yukarıda zikrettiğimiz ayeti delil getirmişlerdir. İkinci görüşte olanlar ise “فِي” harf-i cerinin, ne tercihen ne de zarureten zâid olarak gelebileceğini iddia etmişlerdir. Son görüşte olanlara göre ise ki bu Fârisî'nin görüşüdür, sadece zaruret anında zâid olarak gelebilir. Buna delil olarak ise yukarıda zikrettiğimiz beyti şahit getirmişlerdir.⁴¹⁹

Suyûtî, bütün bunları zikrettiği halde, bu konudaki tercihini açıkça ifade etme gereği duymamıştır. Ebû Hayyân ise “فِي” harf-i cerinin zaruret anında zâid olarak geldiğini kabul eden görüşü zayıf bulmuştur.⁴²⁰

⁴¹⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/292.

⁴¹⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 6/125; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴¹⁶ Bu beyitte, şair kendisini Ebû Sa'd olarak tanıtip gece karanlığında bile belirgin, dikkat çeken bir şekilde görüldüğünü vurgulamaktadır. Gece karanlığının, şairin varlığını ve etkisini gizleyemediğini ifade eder. Mukakkikin açıklaması için bk. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/87.

⁴¹⁷ Hûd 11/41.

⁴¹⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴¹⁹ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/194.

⁴²⁰ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/56.

Üşmûnî'nin ifadelerinden ise “فِي” harf-i cerinin zâid olarak kullanımı hususunda Fârisî ile aynı görüşte olduğu anlaşılmaktadır.⁴²¹ Dolayısıyla Üşmûnî'nin bu konuda İbn Mâlik'ten farklı olarak “فِي” harf-i cerinin zâid olarak kullanımını kabul ettiğini söyleyebiliriz.

Bütün bu açıklamalardan sonra, “فِي” harf-i cerinin içerisinde barındırdığı anlamlarla ilgili Basra ve Kûfe dil ekolü başta olmak üzere, bazı dilbilimciler arasında bazı ihtilaflar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Basra ve Kûfe ekolünün, tam olarak ayrıştığı noktaya değinmedik. Suyûtî ve Ebû Hayyân, bu konuya dair; Basralı dilcilerin, “فِي” harf-i cerinin zarfiyyet anlamı dışında başka hiçbir anlamı olmadığını iddia ettiklerini bildirmişlerdir. Basralıların, zarfiyyet anlamını “فِي” harf-i ceri için adeta bir üst anlam kabul ettiklerini ve hakiki zarfiyyetin dışında zikredilen bütün anlamların ise mecazi zarfiyyet olduğunu ileri sürdüklerini belirtmişlerdir.⁴²² Kûfeli dilciler ise Basralıların aksine, bu konuda daha geniş perspektiften bakarak, “فِي” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu manaları tek tek isimlendirerek aktarmayı daha uygun bulmuşlardır.⁴²³

İbn Mâlik'in “فِي” harf-i ceriyle alakalı her ne kadar diğer eserlerinde beş veya altı anlam zikretse de *Elfiyye* adlı eserinde sadece zarfiyyet ve sebebiyet anlamlarıyla yetinmesi, onun bir bakıma bu eserde Basra ekolüne yakın bir imaj çizdiği şeklinde yorumlanabilir. Suyûtî de ona uyararak bu imajı korusa da Üşmûnî, bu iki anlama sekiz anlam daha ilave ederek Kûfeli dilbilimcilere yakın bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

2.1.6. “الباء” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “الباء” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

لِلْأَنْتَهَا «حَتَّى، وَلَا مُمْ، وَإِلَى» ... وَ «مِنْ، وَبَاءً» يُفْهَمَانِ بَدَلًا

وَزَيْدًا، وَالظَّرْفِيَّةَ اسْتَنْبَنَ بِ «بَا ... وَفِي»، وَقَدْ يُبَيِّنَانِ السَّبَبَا

بِالْبَاءِ اسْتَعْنَى، وَعَدَّ، عَوَّضًا، أَلْصِقَ ... وَمِثْلَ «مَعٌ، وَمِنْ، وَعَنْ» بِهَا انْطِقَ⁴²⁴

⁴²¹ Üşmûnî, *Şerhu 'l-Üşmuni*, 2/292.

⁴²² Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/194; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/53-54.

⁴²³ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/53-56.

⁴²⁴ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

İbn Mâlik, bu dizelerinde “الباء” harf-i cerinin toplamda on anlama gelebileceğinden bahsetmiştir. Bunlar sırasıyla; bedel, zarfiyyet, sebebiyet, isti’âne, ta’diye, ta’vîz, ilsâk, “مَعَ”, “مِنْ” ve “عَنْ” anlamlarıdır.⁴²⁵ Bunlara dair ise herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İbn Mâlik’in diğer eserlerine baktığımızda ise *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde “الباء” harf-i cerinin dokuz anlamı olduğundan bahsederken *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde toplamda on bir anlamına değindiği görülmektedir. İlk eserinde, burada zikredilen on anlamdan ta’vîz anlamını zikretmezken; ikincisinde ta’lîl ve zâid anlamlarını da eklemiş ve isti’âne anlamını ise sebebiyet anlamı altında ele almıştır.⁴²⁶

Konuyla ilgili Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine bakıldığında, Suyûtî’nin, diğer konularda olduğu gibi, İbn Mâlik’in zikrettiği anlamlarla yetinip, her bir anlamı örnekler üzerinden ve geçtiği yerde açıkladığı görülmektedir.⁴²⁷ Üşmûnî ise, İbn Mâlik’in belirttiği anlamlarla yetinmemiş ve “الباء” harf-i cerinin toplamda on beş anlamı olduğunu ifade ederek bu anlamların hepsini bir arada zikretmiştir.⁴²⁸

Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerh metodolojileri karşılaştırıldığında, Suyûtî’nin İbn Mâlik’in zikrettiği anlamlarla yetinip, bu anlamları örnekler üzerinden açıklaması sade ve anlaşılır bir yaklaşım benimsediğini gösterirken; her anlamı geçtiği yerde detaylandırması okuyucunun anlamları bağlamında kavramasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık Üşmûnî ise İbn Mâlik’in belirttiği anlamlarla yetinmeyip bu anlamları çoğaltması ve tüm bu anlamları bir arada sunması, Üşmûnî’nin konuya daha geniş ve detaylı yaklaştığını göstermektedir. Sonuç olarak, her iki âlimin de kendi metotlarınca konuyu daha anlaşılır kılmaya çalıştıklarını söyleyebilir.

İbn Mâlik’in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî’nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

Bedel: Suyûtî, “الباء” harf-i cerinin bedel anlamına şahit olarak şiirden bir örnek zikrederken, Üşmûnî hem şiir hem de hadisten birer örnekle bu anlamı desteklemiştir. Her iki şârih de şiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

⁴²⁵ a.mlf., *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁴²⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/795-796; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/149.

⁴²⁷ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303-304.

⁴²⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293-294.

“فَلَيْتَ لِي بِهِمْ قَوْمًا إِذَا رَكِبُوا... سَنُّوا الْإِغَارَةَ فُرْسَانًا وَرُكْبَانًا”⁴²⁹

“Keşke bunların yerine, savaşa çıktıklarında düşmanlarına saldıran ve onları mağlup eden, hem atlı hem de deve süren savaşçılardan oluşan bir topluluğa sahip olsaydım.”⁴³⁰

Şiirde geçen “بِهِمْ قَوْمًا” ifadesindeki “الباء” harf-i ceri bedel anlamında gelmiş olup, şair sahip olduğu toplumunun, şiirde belirttiği özelliklerde bir toplumla yer değiştirmesini, dolayısıyla onlar gibi savaşçı bir toplum olmasını arzulamaktadır. Bu bağlamda “بِهِمْ قَوْمًا” ifadesinin takdiri “بَدَلٌ قَوْمِي” şeklinde olmaktadır.

Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin bedel anlamına hadisten “مَا يَسُرُّنِي بِهَا حُمْرُ النَّعَمِ” “Onun yerine, kırmızı develer (kadar değerli olan şeyler bile) beni mutlu etmez” cümlesini örnek olarak getirmiştir.⁴³¹ Hadiste geçen “الباء” harf-i ceri bedel anlamında kullanılmış olup, kişinin sahip olduğu veya elde ettiği şeylere bedel olarak kırmızı develer gibi değerli şeyler verilse bile bunların onu mutlu etmeyeceği ifade edilmek istenmiştir.

Konuyla alakalı musannifin diğer eserleri ile şârihlerin açıklamalarına bakıldığında, genel olarak aynı hususlara değindikleri görülmektedir. İbn Mâlik başta olmak üzere, Suyûtî, Ebû Hayyân ve Şâtübî gibi bazı âlimlerin “الباء” harf-i cerinin bedel anlamında olduğunun göstergesi olarak, yerine “بَدَلٌ” lafzının da kullanılabileceğini bildirdikleri görülmektedir.⁴³²

Ebû Hayyân, konuyla ilgili önemli bir noktaya değinerek, “الباء” harf-i cerinin bedel anlamındaki kullanımının ilk dönem dilbilimciler tarafından fazla vurgulanmamasına rağmen, sonraki dilbilimcilerin bu anlama büyük önem verdiğini belirtmiştir. Muhakkik, Ebû Hayyân’ın bu ifadesini yorumlarken, “الباء” harf-i cerinin bedel anlamının İbn Mâlik tarafından *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde zikredildiğini ve bu konudaki yaklaşımının birçok sonraki dilbilimci tarafından benimsendiğini ifade etmiştir.⁴³³ Dolayısıyla bu ifadelerden, İbn Mâlik’in bu konuda bir geleneğe yön verdiği anlaşılmaktadır.

⁴²⁹ Merzûkî, *Şerhu Dîvânü'l-Hamâse*, 21; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴³⁰ Beytin analizi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/329.

⁴³¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴³² Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/159; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/46-47; Şâtübî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/611-612.

⁴³³ Muhakkikin açıklaması için bk. Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/47.

Son olarak, şârihlerin “الباء” harf-i cerinin bedel anlamına verdikleri örneklere bakıldığında, çoğu şârihin Üşmûnî ve Suyûtî’nin zikretmiş olduğu örnekleri zikrettiği görülmektedir.⁴³⁴ Dolayısıyla bu konuda da bir geleneğin oluştuğu söylenebilir.

Zarfıyyet: Her iki şârihin de “الباء” harf-i cerinin zarfıyyet anlamına Kur’ân’dan ikişer ayet örnek verdiği görülmektedir.⁴³⁵ Örnek olarak verilen ayetlerin birinde zaman zarfıyyetine, diğesinde ise mekân zarfıyyetine işaret edilmektedirler. Bu durum, zarfıyyetin hem zaman hem de mekân bağlamında iki farklı şekilde gerçekleştiğini göstermek amacıyla özellikle tercih edilmiştir. Sabbân ve diğere muhakkikler de Suyûtî ve Üşmûnî’nin bu konuya iki örnek vermelerinin sebebinin bu olduğunu vurgulamışlardır.⁴³⁶

Her iki şârihin örnek verdiği ayet sayısı aynı olsa da farklı ayetler seçilmiştir. Suyûtî, örnek olarak şu ayetleri zikretmiştir: {وَأِنَّكُمْ لَأْتَمُرُونَ عَلَيْهِمْ مُصْبِحِينَ وَبِاللَّيْلِ} ⁴³⁷ “Siz sabah akşam onların yurtlarından gelip geçmektesiniz.” ve {وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِيِّ} ⁴³⁸ “Ve sen batı tarafında değildin.” Her iki ayette de geçen “الباء” harf-i ceri zarfıyyet anlamında gelmiş olup, ilk ayette “بِاللَّيْلِ” “geceleyin” ifadesiyle zarfıyyetin zamanda gerçekleştiğine; ikinci ayette ise “بِجَانِبِ الْعَرَبِيِّ” “batı tarafında” ifadesiyle zarfıyyetin mekanda gerçekleştiğine işaret edilmiştir.

Üşmûnî ise “الباء” harf-i cerinin zarfıyyet anlamına şu ayetleri örnek olarak zikretmiştir: {وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ} ⁴³⁹ “Andolsun ki Allah size, Bedir’de yardım etmişti.” ve {نَجَّيْنَاهُمْ بِسَحَرٍ} ⁴⁴⁰ “Onları seher vakti kurtardık.” Her iki ayette de geçen “الباء” harf-i ceri zarfıyyet anlamında gelmiş olup, ilk ayette “بِبَدْرٍ” “Bedir’de” ifadesiyle zarfıyyetin mekanda gerçekleştiğine; ikinci ayette ise “بِسَحَرٍ” “seher vakti” ifadesiyle zarfıyyetin zamanda gerçekleştiğine işaret edilmiştir.

⁴³⁴ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 261; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/47; Murâdî, *Tavzihu’l-makâşid*, 2/753; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/37; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/19; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 151.

⁴³⁵ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁴³⁶ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/329. Muhakkikin açıklaması için bk. Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 303.

⁴³⁷ es-Sâffat 37/137-138.

⁴³⁸ el-Kasas 28/44.

⁴³⁹ Âl-i İmrân 3/123.

⁴⁴⁰ el-Kamer 54/34.

Konuyla alakalı İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde ve Şâtıbî ise şerhinde “الباء” harf-i cerinin zarfiyyet anlamında olup olmadığını, yerine “في” harf-i cerinin gelebilmesine bağladıkları görülmektedir.⁴⁴¹ Şayet “الباء” harf-i cerinin yerine “في” harf-i ceri geçtiğinde manada bir bozulma olmuyorsa, bu durumda “الباء” harf-i ceri zarfiyyet anlamındadır, demişlerdir.

Öte yandan, Suyûtî'nin *Hem'u'l-Hevâmi'* adlı eserinde, “الباء” harf-i cerinin zarfiyyet anlamında olduğunun bir göstergesi olarak, “الباء” harf-i ceri yerine “مِنْ” harf-i cerinin konulabileceğini belirttiği görülmektedir.⁴⁴² Ancak bu bilgiye başka kaynaklarda ulaşılabilmesi bir tashih hatası olabileceği ihtimaline kapı aralamaktadır. Yine de Suyûtî'nin böyle bir iddiada bulunduğu varsayılırsa “مِنْ” harf-i cerinin zarfiyyet anlamıyla ilişkilendirilmesi gerektiğini düşündüğünden bunu ifade etmiş olması muhtemeldir. Ancak bu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü zarfiyyet anlamını daha çok ifade eden “في” harf-i ceri varken, “مِنْ” harf-i cerinin zikredilmesinin izahı kolay olmayacaktır. Sonuç olarak, Suyûtî'nin bu ifadesinde bir tashih hatası olma ihtimali daha kabul edilebilir görünmektedir.

Sebebiyet: Her iki şârih de “الباء” harf-i cerinin sebebiyet anlamına örnek olarak Kur'ân'dan birer ayet vermekle yetinmişlerdir. Suyûtî, {فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَانُوا} ⁴⁴³ “Yahudilerin zulmü sebebiyle...” ayetini istişhâd ederken Üşmûnî, {فَكُلًّا أَخَذْنَا بِذَنْبِهِ} ⁴⁴⁴ “Her birini günahı sebebiyle cezalandırdık” ayetini istişhâd etmiştir. Her iki ayette de geçen “الباء” harf-i ceri sebebiyet ifade etmiş olup, ilkinde cümleye Yahudilerin zulmü sebebiyle anlamı katarken ikincisinde, cümleye her bir günah sebebiyle anlamı katmıştır.

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “الباء” harf-i cerinin sebebiyet olarak zikrettiği anlamı, *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde ta'lîl olarak ele almaktadır.⁴⁴⁵ Bununla birlikte, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde ise her iki anlamı da birbirinden farklı olarak zikrettiği görülmektedir.⁴⁴⁶ İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı eserlerinde ta'lîl anlamına vermiş olduğu örnekler ile şârihlerin sebebiyet anlamına dair vermiş oldukları

⁴⁴¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/151; Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiyye*, 3/623.

⁴⁴² Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/158.

⁴⁴³ en-Nisâ 4/160.

⁴⁴⁴ el-Ankebût 29/40.

⁴⁴⁵ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/804.

⁴⁴⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/149-150.

örnekler incelendiğinde, İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserinde sebebiyet anlamından kastının ta'lîl anlamı olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Hayyân ve Murâdî de bu hususa dikkat çekerek, Arap dilbilimcilerin çoğuna göre “الباء” harf-i cerinin sebebiyet ile ta'lîl anlamlarının birbiriyle aynı olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁴⁷ Fakat İbn Mâlik, her ne kadar *Elfiyye* ve *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserlerinde bu konuda çoğunluğa uyararak sebebiyet ve ta'lîl anlamlarını aynı kabul etmiş görünse de *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabında bu iki anlamı birbirinden ayırarak farklı şekillerde tarif etmiştir.

Suyûtî'nin “الباء” harf-i cerinin sebebiyet ve ta'lîl anlamlarını aynı kabul ettiğini söyleyebiliriz. Bu kanaatimizi “الباء” harf-i cerinin sebebiyet anlamına vermiş olduğu örnek ve *Hem'u'l-Hevâmî*' adlı eserinde Ebû Hayyân'ın konuyla alakalı görüşüne yer vererek onu doğrulaması da desteklemektedir.⁴⁴⁸

Üşmûnî ise “الباء” harf-i cerinin hem sebebiyet hem de ta'lîl anlamlarına gelebileceğini ayrı ayrı belirtmiştir.⁴⁴⁹ Bu durum, ilk bakışta İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı eserindeki ayırımı destekler görünmektedir. Ancak Üşmûnî'nin her iki anlama verdiği örnekler incelendiğinde, aslında bu iki anlamın birbirine çok benzediği ve birçok dilcinin de aynı örnekleri her iki anlam için kullandığı anlaşılmaktadır. Zira Üşmûnî'nin ta'lîl anlamına verdiği örnek, Suyûtî'nin sebebiyet anlamına verdiği örnekle aynıdır.⁴⁵⁰ Bununla birlikte Üşmûnî'nin sebebiyet anlamına vermiş olduğu örnek de Murâdî gibi bazı âlimlerce ta'lîl anlamı altında ele alınmıştır.⁴⁵¹ Dolayısıyla Üşmûnî'nin, “الباء” harf-i cerinin hem sebebiyet hem de ta'lîl anlamlarına verdiği örneklerin her ikisinin de sebep bildirmesi bakımından aynı değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Üşmûnî'nin her iki anlama da benzer örnekler verdiği halde bu anlamları diğer dilciler gibi tek bir anlam altında toplamayıp ayrı ayrı ele almış olması iki şekilde açıklanabilir: İlk olarak, Üşmûnî bu ayırımı yaparak “الباء” harf-i cerinin ifade ettiği bu anlamların diğer dilciler tarafından iki farklı şekilde isimlendirildiğine dikkat çekmiş

⁴⁴⁷ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/53-54; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/756; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/160.

⁴⁴⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 303; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/160.

⁴⁴⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁵⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁵¹ Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî, *el-Cenâ'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*, thk. Faḥreddîn Kabâve - Muhammed Nedîm Fâdil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992), 39; Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ el-Galâyînî, *Câmi'u'd-Dürûsi'l-Arabiyye* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414 /1993), 3/169.

olabilir. Yani, her iki anlamı da benzer örneklerle zikrederek okuyucuya bu iki anlamın benzer şeyler ifade ettiğini göstermek istemiş olabilir. İkinci olarak Üşmûnî, İbn Mâlik'in *Şerh't-Teshîl* adlı eserindeki ayırımı takip etmek istemiş ve bunu desteklemek amacıyla her iki anlamı da ayrı şekilde ele almış olabilir. Ancak bu ikinci ihtimal, İbn Mâlik'in *Şerh't-Teshîl* adlı eserindeki ayırımı ismen uyuyor gibi görünse de ifade etmiş olduğu mana ve örnekler açısından, tam olarak uyum sağlamadığı için daha az olası görünmektedir.

Sonuç olarak, her ne kadar İbn Mâlik *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde “الباء” harf-i cerinin sebebiyet ve ta'lîl anlamlarını birbirinden ayırsa da, *Elfiyye* adlı eserinde sebebiyet anlamıyla aslında ta'lîl anlamına işaret ettiğini görmekteyiz. Bu ise Suyûtî ve diğer dilbilimcilerin de kabul ettiği, sebebiyet ve ta'lîl anlamlarının aynı olduğuna işaret eden bir durumdur. Üşmûnî'nin ise, her ne kadar “الباء” harf-i cerinin anlamlarını ayrı ayrı ele almış olsa da, her iki anlama zikretmiş olduğu örneklerle onun da bu konuda Suyûtî gibi düşündüğünü söyleyebiliriz.

Üşmûnî'nin ayrı olarak değindiği ta'lîl anlamı, İbn Mâlik'in zikrettiği on anlamdan sonra ele alınacaktır.

İsti'âne: Hem Suyûtî hem de Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin isti'âne anlamına dair herhangi bir açıklama yapmadan, sadece birer örnek vermekle yetinmişlerdir. Suyûtî, “الباء” harf-i cerinin bu anlamına besmeleyi “بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ” “*Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla...*” örnek verirken, Üşmûnî Arap kelimelerinden “كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” “*Kalemle yazdım*” cümlesini örnek olarak vermiştir.⁴⁵² Her iki örnekte de “الباء” harf-i ceri isti'âne anlamında ele alınmış olup, ilk örnekte cümleye “bir işe başlarken yahut işi yaparken Allah'ın adıyla, Allah'tan yardım istendiği” anlamı katarken, ikinci örnekte “yazı eyleminin kalemden yardım alınarak gerçekleştiği” anlamı katmıştır. Dolayısıyla bu iki örnekte, “الباء” harf-i cerinin isti'âne anlamının, hem manevi bir desteği hem de fiziksel bir aracın kullanımıyla gerçekleşen desteği ifade ettiğini görmekteyiz.

“الباء” harf-i cerinin isti'âne anlamıyla ilgili, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân arasında vuku bulan bir görüş ayrılığı dikkat çekmektedir. Daha önce “sebebiyet” başlığı altında, İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde, “الباء” harf-i cerinin hem sebebiyet hem de ta'lîl

⁴⁵² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

anlamalarını birbirlerinden farklı olarak ele aldığına, *Elfiyye* adlı eserinde ise sebebiyet anlamından kastının ta'lîl anlamı olduğuna işaret edilmiş ve bu anlamı açıklanmıştı. Ancak *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde zikretmiş olduğu ta'lîl anlamı açıklandığı halde, orada bahsedilen sebebiyet anlamı açıklanmamıştı. Şimdi isti'âne anlamında sebebiyet manası tekrar gündeme gelmiş olmaktadır.

İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde “الباء” harf-i cerinin isti'âne anlamını sebebiyet anlamı içerisinde ele aldığını ifade etmiştir. Orada, sebebiyet anlamının, “الباء” harf-i cerinin, bir fiilin gerçekleşmesinde etkili olan ancak doğrudan fâil olmayan bir varlık üzerine geldiğinde kullanıldığını ve bu kullanımın mecazi bir anlam taşıdığını belirtmiştir.⁴⁵³ Yani, “الباء” harf-i ceri, fiili gerçekleştiren gerçek fâil yerine, fiilin gerçekleşmesinde etkili olan bir sebebi belirtmek için kullanılır ve bu durum, dilbilimsel olarak mecazi bir ifade oluşturur. İbn Mâlik, bu kullanıma örnek olarak; { فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ }⁴⁵⁴ “...onunla size rızık olarak her türlü ürünler çıkaran...” ve { تَرْهَبُونَ }⁴⁵⁵ “Onunla Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı korkutursunuz” ayetlerini istişhâd etmiştir. İlk ayette geçen “به” ifadesindeki zamirle su kastedilmiş olup, bu ifadede suyun, meyvelerin çıkarılmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. İkinci ayette geçen “به” ifadesindeki zamirle ise güç kastedilmiş olup, gücün, düşmanların korkmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Mâlik, her iki örnekte de “الباء” harf-i cerinin bitiştiği zamirlerin mercii olan “su” ve “güç” kelimelerinin cümleye sebep anlamı katarak fiilin gerçekleşmesinde etkili olduklarını, ancak doğrudan fâil olmadıklarını belirtir. Zira bu iki kelime doğrudan fail olarak kullanılsaydı, bu kullanım mecazi anlamda doğru ve mümkün olabilirdi.⁴⁵⁶

Bununla birlikte İbn Mâlik, sebebiyet anlamına örnek olarak Arap kelimelerinden şu cümleleri de zikretmiştir: “كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” “Kalemle yazdım” ve “قَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ” “Bıçakla kestim”. İbn Mâlik'e göre, her iki örnekte de “الباء” harf-i cerinin bitiştiği “kalem” ve “bıçak” kelimeleri, fiilin gerçekleşmesine yardımcı bir sebep olarak görülmektedir. İbn Mâlik, vermiş olduğu bu son örneklerdeki “الباء” harf-i cerini, dilbilimcilerin “بَاءٌ

⁴⁵³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/150.

⁴⁵⁴ İbrâhîm 14/32.

⁴⁵⁵ el-Enfâl 8/60.

⁴⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/150.

”الإستِعَانَةَ” yani isti‘âne anlamı ifade eden ”الباء” olarak yorumladıklarını bildirmiştir. Fakat buna rağmen kendisinin, buradaki ”الباء” harf-i cerini, sebebiyet anlamında ele almayı daha uygun bulduğunu; bunun gerekçesi olarak ise Allah’a izafe edilen fiillerde sebebiyet kullanımının caiz olup, isti‘âne kullanımının ise caiz olmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁷

Sonuç olarak, İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde, sebebiyet ve ta‘lîl anlamlarını birbirinden ayırdığını, isti‘âne anlamını ise sebebiyet anlamı içerisinde ele almayı tercih ettiğini ifade edebiliriz.

Ebû Hayyân, İbn Mâlik’in isti‘âne anlamını, sebebiyet anlamı içerisinde ele aldığı görüşünü, ”قَوْلٌ أَنْفَرَدَ بِهِ” ifadesiyle aktarmıştır.⁴⁵⁸ Yani bu görüşün sadece İbn Mâlik tarafından dile getirildiği ileri sürülmüştür. Suyûtî ve Murâdî’nin de eserlerinde bu hususa dikkat çektikleri görülmektedir.⁴⁵⁹

”الباء” harf-i cerinin bu iki anlamını ayrı olarak ele alan çoğu dilbilimci ise bunları şu şekilde tarif etmiştir: ”الباء” harf-i ceri, fiilin sebebine dahil olduğu takdirde sebebiyet ifade ederken; fiil ile mef‘ûlün, yani fiili gerçekleştirmede yardımcı olacak aletin arasına dahil olduğu takdirde isti‘âne anlamı ifade eder.⁴⁶⁰ Örnek üzerinden açıklamak gerekirse: Sebebiyet anlamına, ”مَاتَ زَيْدٌ بِالْجُوعِ” ”Zeyd açlıktan öldü” örneğini verirken, isti‘âne anlamına ise ”كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ” ”Kalemle yazdım” cümlesini örnek olarak getirmişlerdir. İlk örnekte ”بِالْجُوعِ” ifadesinde geçen ”الباء” harf-i ceri sebebiyet ifade etmiş olup, Zeyd’in açlık sebebiyle öldüğüne işaret etmektedir. İkinci örnekte ise ”بِالْقَلَمِ” ifadesinde geçen ”الباء” harf-i ceri isti‘âne anlamında gelmiş olup, yazı eyleminin kaleminden yardım alınarak gerçekleştiğini ifade etmiştir.

Ta‘diye: Üşmûnî, ”بَاءُ النَّقْلِ” nakil ”الباء”sı olarak da isimlendirildiğini ifade etmiştir. ”الباء” harf-i cerinin bu kullanımında, lâzım fiilin fâille birlikte mef‘ûle de etki etmesini sağlayan if‘âl babının hemzesinin yerine geçerek fiili müteaddî hale getirdiğini bildirmiştir. Bu kullanıma örnek olarak ise Arap

⁴⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/150.

⁴⁵⁸ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl fî şerhi’t-Teshîl*, thk. Hasan Hindâvî (Dımaşk - Riyad: Dâru’l-Kalem - Dâru Künûzü İşbiliye, 1418-1423/1997-2013), 11/193.

⁴⁵⁹ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/756; Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî*, 4/158.

⁴⁶⁰ Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî*, 4/158; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/329.

kelamından, “ذَهَبْتُ بِرَيْدٍ” “Zeyd’i götürdüm” cümlesini zikretmiştir.⁴⁶¹ Verilen örnekte, “ذَهَبَ” fiili lâzım bir fiil olduğu halde, mef’ûlünün başına “الباء” harf-i ceri eklenerek geçişli olması sağlanmış ve böylece müteaddî bir anlam kazanmıştır. Üşmûnî, bu cümlenin “أَذْهَبْتُهُ” “onu götürdüm” şeklinde, yani if’âl babının hemzesiyle kullanıldığında da aynı manayı ifade ettiğini belirtmiştir. Bu kullanıma Kur’ân’dan {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ}⁴⁶² “Allah, onların nurlarını yok etti” ayetini istişhâd ederek, bu ayetin “أَذْهَبَ اللَّهُ نُورَهُمْ” “Allah, onların nurlarını yok etti” şeklinde de bir kıraati olduğundan bahsetmiştir.⁴⁶³

Üşmûnî’nin yapmış olduğu bu açıklamalar ile vermiş olduğu örnekler bakıldığında, ta’ diye anlamında kullanılan “الباء” harf-i cerinin if’âl babının hemzesiyle aynı anlama geldiğinin üzerinde sıkça durduğu gözlemlenmektedir. Ta’ diye ifade eden “الباء” harf-i cerinin her bir örneğinden sonra, if’âl babının hemzesiyle kullanımına da yer verdiği görülmektedir. Ayrıca Üşmûnî’nin konuyla ilgili zikretmiş olduğu ifadelerin hemen hemen aynıyla İbn Hişâm’ın *Muğni* adlı eserinde de karşılaşmaktayız.⁴⁶⁴ Üşmûnî, her ne kadar onun ismini zikretmese de bu konuda ondan alıntılarda bulunmuş olabileceği kanaatindeyiz.

Suyûtî’nin ise konuyla ilgili Üşmûnî’nin de zikretmiş olduğu {ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ}⁴⁶⁵ ayetini vererek bir kaideden bahsettiği görülmektedir. Suyûtî, ta’ diye anlamı ifade eden “الباء” harf-i ceri ile if’âl babının hemzesinin aynı cümlede bulunamayacağına dikkat çekmiştir.⁴⁶⁶ Çünkü, her ikisi de fiili bir şekilde müteaddî yaptığından dolayı, bir mef’ûle yönelik iki farklı geçişlilik sebebinin aynı anda uygulanmasının bir çelişki oluşturduğuna işaret etmiştir. Dolayısıyla Suyûtî bununla, “الباء” harf-i ceri ile if’âl babının hemzesi arasında bir seçim yapılması gerektiğini ve bu iki unsurun aynı anda kullanılmasının dilbilgisi kuralları açısından uygun olmayacağını vurgulamıştır.

Konuyla ilgili musannifin diğer eserleri ile şârihlerin şerhlerine bakıldığında, hemen hemen aynı bilgi ve örneklerle karşılaşıldığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte;

⁴⁶¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁶² Bakara 2/17.

⁴⁶³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293; Kaynaklarda bu kıraatin Yemânî kıraati olduğundan bahsedilmektedir. Bk. Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-‘Arabî, 1420/1999), 2/314.

⁴⁶⁴ İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, 1/107.

⁴⁶⁵ Bakara 2/17.

⁴⁶⁶ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 304.

Suyûtî, Ebû Hayyân ve Murâdî gibi bazı dilbilimcilerin, ta‘diye anlamı ifade eden “الباء” harf-i cerinin, lazım fiillerin yanında müteaddî fiillere de dahil olabileceğine dikkat çektikleri görülmektedir.⁴⁶⁷ Bu kullanıma örnek olarak Kur’ân’dan { لَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ }⁴⁶⁸ “Eğer Allah’ın, insanların bir kısmıyla diğer kısmını engellemesi olmasaydı” ayetiyle, Arap kelimelerinden “صَكَكْتُ الْحَجَرَ بِالْحَجَرِ” “Taşı taşa çarptım” cümlesini getirmişlerdir.⁴⁶⁹ İlk örnekte geçen “دَفَعُ” mastarı ile ikincisinde geçen “صَكَكْتُ” fiilleri aslı itibarlarıyla iki mef‘ûle müteaddî oldukları kabul edilirse “الباء” harf-i cerinin ikinci mef‘ûlün önünden kaldırılması durumunda da anlam değişmeyecektir. Dolayısıyla onlara göre burada geçen “الباء” harf-i cerinin de ta‘diye anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Ta‘vîz⁴⁷⁰: Suyûtî ve Üşmûnî’nin “الباء” harf-i cerinin bu kullanımına dair şerhlerine bakıldığında, her iki şârihin de Arap kelimelerinden benzer örnekler sunduğu görülmektedir. Fakat Üşmûnî, doğrudan örnekler üzerinden konuyu ele alırken, Suyûtî öncelikle bu kullanım hakkında akla gelebilecek bir soruya cevap vererek giriş yapmıştır.

Suyûtî, “الباء” harf-i cerinin ta‘vîz anlamının, daha önce zikredilen bedel anlamıyla karıştırılabileceği endişesiyle, okuyucunun zihninde “sanki tekrara mı düşülmüş?” şeklinde bir soru işareti oluşabileceğini düşünerek, bu iki anlamın farklı olduğunu vurgulama gereği duymuştur. Buna karşın, Üşmûnî böyle bir endişe taşımamış ve doğrudan örnekler üzerinden açıklama yaparak konuya giriş yapmıştır.

Üşmûnî’nin böyle bir açıklama yapma gereği hissetmemesini iki şekilde yorumlayabiliriz: İlk olarak, Üşmûnî’nin hitap ettiği kitlenin bu ayırımı zaten bildiğini varsaymasıdır; dolayısıyla bu durumu tekrar zikretmenin bir fayda sağlamayacağını düşünmüş olabilir. İkinci olarak ise Üşmûnî, ta‘vîz anlamını bedelden farklı bir anlam olarak ele aldığı için, her iki kullanımın birbirinden ayrı olduğunu zaten belirttiğinden, bu durumu tekrar açıklama gereği duymamıştır. Bu ihtimalleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bu iki ihtimalin ilk akla gelenler olduğu söylenebilir.

⁴⁶⁷ Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî‘*, 4/157; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/58; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/757.

⁴⁶⁸ el-Hac 22/40.

⁴⁶⁹ Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî‘*, 4/157; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/58.

⁴⁷⁰ İbn Mâlik’in, *Elfiyye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerinde “الباء” harf-i cerinin ta‘vîz anlamına değindiği halde *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde bu anlamına değinmediği görülmektedir.

Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin ta‘vîz anlamının “بَاءُ الْمُقَابَلَةِ” yani mukâbele “الباء”sı şeklinde de isimlendirildiğini bildirmiş ve bu kullanıma örnek olarak “بِعْتُ هَذَا بِأَلْفٍ” “*Bunu, bin dinar karşılığında sattım*” cümlesini getirmiştir.⁴⁷¹ Suyûtî de bunun bir benzeri olan “بِعْتُكَ هَذَا بِهَذَا” “*Bunu sana, şunun karşılığında sattım*” cümlesini örnek olarak zikretmiştir.⁴⁷² Her iki örnekte de “الباء” harf-i ceri ta‘vîz anlamında kullanılmış olup cümleye, “...*karşılığında*” gibi bir anlam katmıştır.

Sabbân, haşiyesinde ta‘vîz “الباء”sı ile bedel “الباء”sı arasındaki anlam farkını şöyle açıklamıştır: “Ta‘vîz ‘الباء’sı, bir şeyin bir şeyle karşılıklı değiştirilmesini ifade eder. Bedel ‘الباء’sı ise karşılıklı değişim olmaksızın, sadece iki şeyden birinin diğerine tercih edilmesini ifade eder.”⁴⁷³ Dolayısıyla bu ifadelerden yola çıkarak, ta‘vîz “الباء”sının ticari işlemler ve karşılıklı tazminatlar için kullanıldığını, bedel “الباء”sının ise bir şeyin diğerine üstün tutulması gibi bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz.

İbn Mâlik başta olmak üzere çoğu şârih bu iki kullanımın birbirinden ayrı olduğunu kabul ederken, Ebû Hayyân, diğerlerinin aksine şerhinde “الباء” harf-i cerinin bu iki kullanımının da aynı olduğunu ileri sürmüştür. Ebû Hayyân, İbn Mâlik’in bedel ve ta‘vîz anlamlarını her ne kadar ayrı lafızlarla zikretse de manalarının aynı olduğunu bildirmiştir.⁴⁷⁴ Dolayısıyla Ebû Hayyân, “الباء” harf-i cerinin bedel ve ta‘vîz anlamlarını bir kabul ederken; Suyûtî, Üşmûnî, Murâdî, İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî gibi şârihlerin bu iki anlamın birbirinden farklı olduğunu kabul ettiklerini söyleyebiliriz.⁴⁷⁵

İlsâk: Sözlükte “yapıştırmak” veya “birleştirmek” anlamlarına gelen bu kelime, terim olarak, bir şeyin bir başka şeye yapıştırılması veya bağlanması anlamını ifade eder.⁴⁷⁶

Suyûtî, “الباء” harf-i cerinin ilsâk anlamına hiçbir açıklama yapmadan, sadece, İbn Mâlik’in diğer eserlerinde de zikretmiş olduğu şu örneği vermekle yetinmiştir: “وَصَلْتُ

⁴⁷¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁷² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304.

⁴⁷³ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/330.

⁴⁷⁴ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/58.

⁴⁷⁵ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/753, 757; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/36-37; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/19, 22; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 151-152; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302, 304.

⁴⁷⁶ Şâtibî, *el-Makâşidü's-şâfiye*, 3/633-634; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/4032.

هَذَا بِهَذَا “*Bunu, bununla birleştirdim.*”⁴⁷⁷ Örnekte geçen “الباء” harf-i ceri, iki şeyin (bunlar somut şeyler de olabilir soyut da) arasına girerek birini diğerine birleştirmesi sebebiyle ilsâk anlamı ifade etmiştir.

Üşmûnî'nin ise “الباء” harf-i cerinin ilsâk anlamının biri hakiki diğeri mecazi olmak üzere, iki şekilde kullanımı olduğuna dikkat çekerek konuya giriş yaptığı görülmektedir.⁴⁷⁸ Aynı zamanda, bu kullanımın “الباء” harf-i cerinin en temel ve ayrılmaz anlamlarından biri olduğunu ve bu nedenle Sîbeveyhi'nin “الباء” harf-i ceri için yalnızca bu anlamla yetindiğini belirtmiştir.⁴⁷⁹

Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin ilsâk anlamının hakiki kullanımına örnek olarak Arap kelimelerinden şu cümleyi şahit getirmiştir: “أَمْسَكْتُ بِرَيْدٍ” “*Zeyd'i tuttum.*”⁴⁸⁰ Örnekte geçen “الباء” harf-i ceri hakiki ilsâk anlamında kullanılmış olup, kişinin Zeyd'i fiziksel olarak tuttuğunu belirtmiştir. Sabbân, “أَمْسَكْتُ بِرَيْدٍ” ifadesinin anlamının, onun bedeninden yahut elbisesinden bir şeyi tutmak olduğunu, bunun ise “أَمْسَكْتُ رَيْدًا” “*Zeyd'i tuttum*” ifadesinden daha güçlü bir anlam ifade ettiğini bildirmiştir.⁴⁸¹ Çünkü, “الباء” harf-i cerinin kullanıldığı durumda, onun herhangi bir şekilde hareket etmekten alıkonulduğu anlamı anlaşılmaktadır.⁴⁸²

Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin mecazi ilsâk anlamına ise şu örneği vermiştir: “مَرَرْتُ بِه” “*Ona uğradım.*”⁴⁸³ Örnekte geçen “الباء” harf-i ceri mecazi ilsâk anlamında kullanılmış olup, cümleye, bir kişinin bir başkasıyla veya bir yerle mecazi anlamda bir temas kurduğu anlamı katmıştır. Sabbân, bu cümlede kişinin ona uğramasından maksadın, onun bulunduğu en yakın yere uğraması olduğunu; dolayısıyla “uğramak” fiilinin, onun bulunduğu en yakın yere bitiştiğini ifade ettiğini bildirmiştir.⁴⁸⁴

⁴⁷⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304.

⁴⁷⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁷⁹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293; Sabbân, Sîbeveyhi'nin bu tavrının bazı durumlarda tekellüfe sebep olacağını bildirmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/330.

⁴⁸⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁸¹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/330.

⁴⁸² “الباء” harf-i cerinin ilsâk anlamıyla ilgili başın mesh edilmesi konusundaki tartışmalar için bk. Şükrü Şirin, *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Nahiv İlişkisi: İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân Örneği*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 130-133.

⁴⁸³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁸⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/330.

Konuyla ilgili musannif ve diğer şârihlerin eserlerine bakıldığında, dilbilimciler arasında bazı detay farklılıklar olmakla beraber hemen hemen aynı hususlara değindikleri görülmektedir.⁴⁸⁵

“مَعَ” anlamında kullanılması: Her iki şârihin de “الباء” harf-i cerinin bu anlamına hiçbir açıklama yapmadan sadece Kur’ân’dan birer ayet istişhâd etmekle yetindikleri görülmektedir. Suyûtî, örnek olarak {نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ}⁴⁸⁶ “Biz seni övgü ile tesbih ederken...” ayetini zikretmiştir.⁴⁸⁷ Ayette geçen “الباء” harf-i ceri “مَعَ” anlamında gelmiş olup cümleye birliktelik anlamı katmıştır. Ayetin takdiri “مَعَ حَمْدِكَ” şeklinde gelmektedir.

Üşmûnî ise örnek olarak, {اهْبِطْ بِسَلَامٍ}⁴⁸⁸ “...selâmetle in” ayetini zikretmiştir. Ayette geçen “الباء” harf-i ceri “مَعَ” anlamında gelmiş olup, cümleye birliktelik anlamı katmıştır. Üşmûnî, ayetin takdirinin “مَعَ سَلَامٍ” şeklinde geldiğini bildirmiştir.⁴⁸⁹

Üşmûnî’nin şerhinde şu husus dikkat çekmektedir: İbn Mâlik, dizelerinde “الباء” harf-i cerinin “مَعَ” anlamına geldiğini belirtmesine rağmen, Üşmûnî, daha önceki harf-i cerlerde yaptığı gibi “مُؤَافَقَةٌ مَعَ” şeklinde bir ifade kullanmamış ve doğrudan “مَعَ” harfinin ifade ettiği musâhabe anlamını vurgulamıştır.⁴⁹⁰ Dolayısıyla Üşmûnî, bu ifadesiyle, İbn Mâlik’in “مَعَ” harfinden kastının musâhabe olduğuna dikkat çekmek istemiştir.

İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde “الباء” harf-i cerinin musâhabe anlamındaki kullanımında, “الباء” harf-i cerinin yerine “مَعَ” harfinin kullanılabileceğini ve bununla cümlede hal durumunda gelebileceğini bildirmiştir. Sibeveyhi’nin ise bu durumu, cümlede mef’ûlün bih konumunda değerlendirdiğini ifade etmiştir.⁴⁹¹

Konuyla ilgili diğer şârihlerin açıklamalarına bakıldığında, onların da Suyûtî ve Üşmûnî’ye benzer açıklamalar yaptıkları görülmektedir.⁴⁹²

⁴⁸⁵ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 263; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/62; Murâdî, *Tavzihu’l-makâşid*, 2/757; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/36; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/22; Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/633-634; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 152.

⁴⁸⁶ el-Bakara 2/30.

⁴⁸⁷ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 304.

⁴⁸⁸ Hûd 11/48.

⁴⁸⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁹⁰ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁹¹ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/150-151.

⁴⁹² İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 263; Murâdî, *Tavzihu’l-makâşid*, 2/757; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/37; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/22; Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/634-635; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 152.

“مِنْ” anlamında kullanılması: Hem Suyûtî hem de Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin “مِنْ” harfi anlamında kullanımından muradın, “مِنْ”in teb‘îz anlamı olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁴⁹³ Her iki şârih de “الباء” harf-i cerinin bu anlamına örnek olarak Kur’ân’dan, {عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ} ⁴⁹⁴ “Bu, Allah’ın kullarının kendisinden içtikleri bir pınardır” ayetini istişhâd etmişlerdir.⁴⁹⁵ Ayette geçen “الباء” harf-i ceri min-i teb‘îz anlamında olup, cümleye Allah’ın kullarının pınarın suyundan bir kısmını içecekleri anlamı katmıştır.⁴⁹⁶

Üşmûnî, Suyûtî’ye ek olarak şiirden şu beyti de istişhâd etmiştir:

”شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ، ثُمَّ تَرَفَعَتْ ... مَتَى لَجَجَ خُضْرٌ لَهْنٌ نَيْيَجٌ“⁴⁹⁷

“(Bulutlar), denizin suyunu içtiler, sonra yükseldiler... Yeşil dalgaların arasından sesli bir şekilde geçtiler.”⁴⁹⁸

Beyitte geçen “الباء” harf-i ceri min-i teb‘îz anlamında gelmiş olup, cümleye, deniz suyundan bir kısmının içildiği anlamı katmıştır. İbn Mâlik ve bazı dilciler, burada geçen “شَرِبَ - يَشْرَبُ” fiilinin “رَوَى - يَرْوَى” manasını içerisinde barındırdığını ifade etmişlerdir.⁴⁹⁹ Dolayısıyla beyitte salt bir şekilde su içmek yerine, kana kana su içildiği belirtilmiştir.

Konuyla alakalı diğer eserlere bakıldığında, “الباء” harf-i cerinin min-i teb‘îz anlamını Kûfeliler ile birlikte Asmaî, Fârisî, İbn Kuteybe (ö. 276/889) ve İbn Mâlik’in ileri sürdüğü belirtilmiştir.⁵⁰⁰ Buna karşın bazı dilbilimcilerin ise “şayet ‘الباء’ harf-i

⁴⁹³ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁹⁴ el-İnsân 76/6.

⁴⁹⁵ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁹⁶ Sabbân, Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) bu ayette geçen “الباء” harf-i cerini min-i tebîz yerine musâhabe anlamında değerlendirdiğini belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/331.

⁴⁹⁷ İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, 515; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁴⁹⁸ Bu beyit, Arapların, bulutların bazı yerlerde denize yaklaşıp istedikleri kadar suyu aldıklarına, sonra hızla yükselip gürültüyle hareket ettiklerine dair inanışlarını betimler. Bu süreçte, su tatlılaşır, taşınır ve Allah’ın istediği yere yağmur olarak iner. Bu, günümüz bilimiyle, deniz suyunun güneşin ısıyla buharlaşıp, havayla bir yerden bir yere taşınması ve yükseklerde Allah’ın isteğiyle bulut haline gelip yağmur olarak düşmesi sürecinin kadim bir yorumudur. Muhakkikin açıklaması için bk. İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/6.

⁴⁹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/153; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/331; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/758.

⁵⁰⁰ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/758; Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 3/635-636; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/152-153; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/160.

cerinin teb‘îz anlamı olmuş olsaydı, ‘زَيْدٌ بِالْقَوْمِ’ cümlesinin ‘Zeyd, şu kavimdendir’ gibi bir manasının olması gerekirdi!” şeklinde bu kullanıma itiraz ettikleri ifade edilmiştir.⁵⁰¹

Ayrıca konuyla ilgili Şâtıbî’nin, İbn Mâlik’e *Elfiyye*’deki ifadeleri sebebiyle eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Şâtıbî, İbn Mâlik’in, “الباء” harf-i cerinin “مِنْ” yerine hangi anlamlarda kullanılabileceğini belirtmemesinin yanlış anlaşılmalara yol açabileceğini ifade etmiştir. Ona göre, bu durum iki şekilde sorun yaratır: Birincisi, “الباء” harf-i cerinin “مِنْ” harfinin bütün anlamlarında kullanılabileceği düşüncesidir. İkincisi ise “الباء” harf-i cerinin “مِنْ” harfinin anlamlarından sadece birinde kullanıldığı, ancak hangi anlamda olduğu belirtilmemesidir. Şâtıbî, “الباء” harf-i cerinin yalnızca teb‘îz anlamında “مِنْ” yerine kullanıldığını ve bunun *Şerhu’t-Teshîl*’de min-i teb‘îz olarak açıkça belirtildiğini vurgulamıştır.⁵⁰² Bu nedenle burada da aynı şekilde sınırlanması gerektiğini ifade etmiştir.

Şâtıbî aynı zamanda bazılarının, Arap dilindeki kullanımlara dayanarak bunun yalnızca min-i teb‘îz anlamında kullanıldığını ve başka anlamlara karşı tedbir alınmasına gerek olmadığını ileri sürebileceğini belirtmiş, ancak bu mazereti geçerli bulmamıştır.⁵⁰³ Çünkü İbn Mâlik’in, bilinen bir kullanımdan değil, kuraldan bahsettiğini belirtmiştir.⁵⁰⁴ Dolayısıyla da Şâtıbî, İbn Mâlik’in bu açıklamalarının tam anlamıyla doğru olmadığını ifade etmiştir.

Şâtıbî’nin bu açıklamaları, şerh metodolojisinde oldukça önem arz etmektedir. Konuyla ilgili Suyûtî ve Üşmûnî başta olmak üzere çoğu şârihin “الباء” harf-i cerinin “مِنْ” anlamına dair açıklamalarına baktığımızda, aslında “مِنْ” anlamını olduğu gibi bırakmayıp, onun da hangi anlama geldiğini belirtmeleri, anlamın üzerindeki belirsizliği kaldırıp konunun daha iyi anlaşılmasını sağladığını söyleyebiliriz.

“عَنْ” (mücâveze) anlamında kullanılması: Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanımında, “مُؤَافَقَةٌ عَنْ” ifadesi yerine, “عَنْ” harfinin ifade ettiği mucâveze anlamını vurgulamıştır.⁵⁰⁵ Böylece Üşmûnî, bu yaklaşımıyla, İbn Mâlik’in “عَنْ”

⁵⁰¹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/160; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, 11/193.

⁵⁰² Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-Şâfiyye*, 3/636.

⁵⁰³ a.mlf., *el-Makâsîdü’s-Şâfiyye*, 3/636-637.

⁵⁰⁴ a.mlf., *el-Makâsîdü’s-Şâfiyye*, 3/637.

⁵⁰⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

harfinden kastının mücâveze anlamı olduğuna dikkat çekmek istemiştir. Suyûtî ise, İbn Mâlik'in kavramlarını olduğu gibi ele almayı tercih etmiş ve bu şekilde zikretmeyi daha uygun görmüştür.⁵⁰⁶

Konuyla ilgili her iki şârih de Kur'ân'dan birer ayet istişhâd etmiştir. Suyûtî, { سَأَلَ }
{ سَأَلَ بِعَذَابِ }⁵⁰⁷ “*Birisi, (hiç kimsenin savamayacağı) azabı sordu*” ayetini zikrederken,
Üşmûnî { فَاسْأَلْ بِهِ خَيْرٌ }⁵⁰⁸ “*O’nu bilen birine sor*” ayetini istişhâd etmiştir.⁵⁰⁹ Her iki
ayette de geçen “الباء” harf-i ceri “عَنْ” anlamında kullanılmış olup, cümleye mücâveze
anlamı katmıştır.

Üşmûnî, zikretmiş olduğu ayette, “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında
kullanıldığının delili olarak; { يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ }⁵¹⁰ “*Size dair haberleri soruyorlar*”
ayetini zikretmiştir.⁵¹¹ Ayette “الباء” harf-i ceri yerine doğrudan “عَنْ” harfi kullanılmıştır.

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında
kullanımıyla ilgili dilbilimciler arasında bir ihtilaf olduğu görülmektedir. Kimi âlimler bu
kullanımı “سَأَلَ” fiiliyle sınırlı tutarken, kimileri başka yerlerde de “الباء” harf-i cerinin
“عَنْ” anlamında kullanılabileceğini ileri sürmüştür. Sözelimi Kûfeli âlimlere göre,
“الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanılabilmesi için fiilin “سَأَلَ” ve türevlerinden
olması gerekmektedir.⁵¹² İbn Mâlik ve onu takip edenler ise bu sınırlamanın olmadığını
savunmuşlardır.⁵¹³

Basralı dilciler ise her iki gruptan da ayrılarak, “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında
kullanımını tümüyle reddetmiş ve “الباء” harf-i cerinin bu kullanımlarında sebebiyet ifade
ettiğini iddia etmişlerdir.⁵¹⁴ Buna delil olaraksa: Şayet “الباء” harf-i ceri “عَنْ” anlamında
kullanılmış olsaydı, “أَطَعَمْتُهُ جُوعًا” “*Onu açılığundan dolayı doyurdum*” ve “سَقَيْتُهُ بِعِطَاشٍ”
“*Ona susuzluğundan dolayı su verdim*” cümlelerinin, “عَنْ جُوعًا” ve “عَنْ عِطَاشٍ” şeklinde

⁵⁰⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304.

⁵⁰⁷ el-Meâric 70/1.

⁵⁰⁸ el-Furkân 25/59.

⁵⁰⁹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁵¹⁰ el-Ahzâb 33/20.

⁵¹¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

⁵¹² Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/331; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/161; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*,
2/758; Şâtıbî, *el-Makâşidü's-Şâfiye*, 3/639; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/60-61.

⁵¹³ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/161.

⁵¹⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/331; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/162.

de kullanımı olmuş olurdu.” şeklinde bir açıklama yapmışlardır.⁵¹⁵ Dolayısıyla Basralılara göre “الباء” harf-i cerinin böyle bir kullanımı olmadığından dolayı, bu kullanımı reddetmekte herhangi bir problem görmemişlerdir. Fakat, bu kullanımı kabul edenlere göre ise bu örneklerde geçen “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanılması noktasında herhangi bir problem olmadığını da belirtmiş olalım.

Suyûtî ve Üşmûnî’nin bu tartışmalardaki yaklaşımlarını değerlendirdiğimizde, her iki şârihin de şerhlerinde “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanımına değindikleri ve bu konuda aksi yönde herhangi bir açıklama yapmadıkları görülmektedir.⁵¹⁶ Bu durum, onların bu konuda Kûfeli dilcilerden yana tavır aldıklarını ve “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanılmasını kabul ettiklerini göstermektedir.

Her iki şârihin bu kullanıma verdikleri örnekleri incelediğimizde ise zikredilen örneklerin “سَأَلَ” fiiliyle kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, İbn Mâlik’in aksine, Suyûtî ve Üşmûnî’nin bu kullanımı Kûfeli dilciler gibi sadece “سَأَلَ” ve türevlerini içeren cümlelerle sınırlı tuttıkları izlenimini vermektedir.⁵¹⁷ Dolayısıyla her iki şârih de bu konuda İbn Mâlik’ten farklı olarak Kûfeli dilcilerin görüşlerine uyum sağlamış görünmektedir.

Konuyla ilgili diğer şârihlerin örneklerine baktığımızda, Ebû Hayyân, Murâdî, Şâtîbî, İbnü’n-Nâzım ve Mekkûdî’nin, “الباء” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanımında İbn Mâlik’e uyduklarını görmekteyiz.⁵¹⁸ Yani, bu harfin kullanımında herhangi bir sınırlama yapmamışlardır. Öte yandan, İbn Akîl ve İbn Hişâm ise Üşmûnî ve Suyûtî gibi, bu kullanımın “سَأَلَ” fiilini içeren cümlelerle sınırlı tutulduğu görüşüne daha yakın olduklarını ve bu nedenle Kûfeli dilcilerle aynı çizgide yer aldıklarını söyleyebiliriz.⁵¹⁹

Buraya kadarki kısımda, İbn Mâlik’in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî’nin ise şerh ettiği “الباء” harf-i cerinin on anlamı tek tek ele alındı. Şimdi sırasıyla Üşmûnî’nin diğerlerinden farklı olarak ele aldığı anlamlar zikredilecektir. Bu manalara geçmeden önce Sabbân’ın da dikkat çekmiş olduğu bir hususa değinmekte fayda var: Üşmûnî, “الباء”

⁵¹⁵ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/162.

⁵¹⁶ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁵¹⁷ a.mlf., *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 304; a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁵¹⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/60-61; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/758; İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’l-bnu’n-Nâzım*, 263; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 152.

⁵¹⁹ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/37; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/22.

harf-i cerinin on farklı anlamını zikrettikten sonra, “هَذَا مَا ذَكَرَهُ فِي هَذَا الْكِتَابِ” “*Bütün bunlar (İbn Mâlik’in) bu kitabında zikrettiği anlamlardır*” ifadesinde bulunmuştur.⁵²⁰ Üşmûnî, bu ifadesiyle adeta İbn Mâlik’in zikrettiği anlamlar ile kendi ekleyeceği anlamları birbirinden ayırmıştır. Ancak Üşmûnî, bu ifadeyi kullanırken aslında o noktaya kadar toplamda on bir anlam zikretmişti. Kendi ilave edeceği anlamlardan biri olan ta‘lîl anlamını, İbn Mâlik’in anlamları arasında belirtmişti.

Sabbân buradan yola çıkarak, Üşmûnî’nin bu ifadeleri arasında bir çelişki olduğunu belirtmiştir. Sabbân bu durum için şöyle demiştir: “Şayet Üşmûnî, ta‘lîl anlamını bu on manadan sonra zikretmiş olsaydı daha doğru bir yaklaşım benimsemiş olurdu.”⁵²¹ Sabbân, bu çelişkinin ise ancak Üşmûnî’nin “الباء” harf-i cerinin sebebiyet ve ta‘lîl anlamlarını aynı anlamda kabul etmesiyle giderilebileceğinden bahsetmiştir.⁵²² Bu durumda, toplamda on anlam olmuş olur ki bu, çelişkiyi ortadan kaldırır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Üşmûnî’nin sebebiyet ve ta‘lîl anlamlarına verdiği örnekler birbirine oldukça benzemektedir. Dolayısıyla Üşmûnî’nin bu iki anlamı gerçekten bir kabul etmiş olabileceği fikri, bu ifadelerle daha da doğruluk kazanmaktadır.

Şimdi Üşmûnî’nin, İbn Mâlik ve Suyûtî’den farklı olarak zikrettiği manalar sırasıyla ele alınacaktır:

Ta‘lîl: Üşmûnî’nin şerhinde “الباء” harf-i cerinin sebebiyet anlamıyla ta‘lîl anlamının birlikte değerlendirildiği belirtilmiş, sebepleri de zikredilmişti. Dolayısıyla burada sadece Üşmûnî’nin bu anlam için vermiş olduğu örneği zikretmekle yetinilecektir.

Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin bu kullanımına örnek olarak, Suyûtî’nin sebebiyet anlamında istişhâd ettiği şu ayeti zikretmiştir: { فَبِظُلْمٍ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ }⁵²³ “*Yahudilerin yapmış oldukları zulüm sebebiyle, kendilerine helal kılınmış temiz ve hoş şeyleri onlara haram kıldık.*”⁵²⁴ Ayete geçen “الباء” harf-i ceri ta‘lîl anlamında gelmiş olup cümleye “zulümleri sebebiyle” gibi bir anlam katmıştır.

⁵²⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

⁵²¹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/332.

⁵²² Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/332.

⁵²³ en-Nisâ 4/160.

⁵²⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

“**عَلَى**” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında kullanılmasına örnek olarak Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ}525 “...ona yüklerle mal emanet etsen...”526 Üşmûnî, ayette geçen “الباء” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında olduğunun delili olarak Kur’ân’dan, {هَلْ أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِنْ}527 “Onun hakkında size, daha önce kardeşi hakkında güvendiğim gibi mi güveneceğim?” ayetini zikretmiştir.

Üşmûnî, “تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ” ifadesinde geçen “الباء” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında kullanıldığında delil olarak, “أَمْنُكُمْ عَلَيْهِ” ve “أَمِنْتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ” ifadelerini getirmiştir.528 Bu cümlelerde, “أَمْنٌ” fiilinin “عَلَى” harf-i ceriyle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî de buna kıyasla, aynı fiilin geçtiği “تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ” ifadesindeki “الباء” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında olduğuna işaret etmiştir. Bu durumda, ayetin takdiri, “عَلَى” şeklinde gelmektedir.

Konuyla alakalı diğer eser ve şerhlere baktığımızda, İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde, Suyûtî’nin ise *Hem’u’l-Hevâmî* adlı eserinde bu kullanıma değinmiş olduklarını görmekteyiz.529 Şârihlerden ise İbn Hişâm ve Ebû Hayyân’ın bu kullanıma şerhlerinde yer verdiklerini söyleyebiliriz.530 Ayrıca Suyûtî ve Ebû Hayyân’ın, “الباء” harf-i cerinin “عَلَى” anlamındaki kullanımın Kûfeli dilcilerin görüşü olduğunu bildirdiklerini görmekteyiz.531 Dolayısıyla Üşmûnî’nin “الباء” harf-i cerinin bu anlamını zikrederek Kûfeli dilcilerden yana tavır aldığını söyleyebiliriz.

Kasem: Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin yemin ifade eden harflerin aslı olduğunu, dolayısıyla da yemin cümlesinde fiilin bu harf-i cerle birlikte zikredildiğini bildirmiştir.532 Örnek olarak ise Arap kelimelerinden “أُقْسِمُ بِاللَّهِ” “Allah’a yemin olsun ki...” ve “بِكَ لِأَفْعَلَنَّ” “Sana yemin olsun ki mutlaka yayacağım” cümlelerini zikretmiştir.533

525 Âl-i İmrân 3/75.

526 Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

527 Yûsuf 12/64.

528 Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

529 İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/152; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/161.

530 Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/61-62; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/37.

531 Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/61-62; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/161.

532 Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

533 a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293.

Üşmûnî, ilk örnekte yemin “الباء”sının zahir isme bitiştiğine, ikinci örnekte ise zamire bitiştiğine dikkat çekmiştir.

Musannif ve diğer şârihlerin eserlerine baktığımızda, “الباء” harf-i cerinin anlamları arasında yemin anlamını zikretmediklerini görmekteyiz. Bu nedenle, Üşmûnî’nin bu konuda yalnız kaldığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte yemin manasının ilsâk manası içinde düşünülerek ayrıca zikredilmemiş olduğu da söylenebilir.⁵³⁴

“إلى” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin “إلى” anlamında kullanımına örnek olarak Kur’ân’dan, {وَقَدْ أَحْسَنَ بِي} ⁵³⁵ “*Bana çok iyi davrandı*” ayetini istişhâd etmiştir.⁵³⁶ Ayette geçen “الباء” harf-i cerinin “إلى” anlamında olduğunu, takdirinin ise “أَحْسَنَ إِلَيَّ” şeklinde geldiğini bildirmiştir.

Üşmûnî, bazı âlimlerin “أَحْسَنَ” kelimesinin “لَطْفَ” anlamını da içerdiğini ve bu yüzden “أَحْسَنَ” kelimesinin normalde “إلى” harf-i ceriyle kullanılırken, “الباء” harf-i ceriyle kullanılmasının uygun olduğunu düşündüklerini belirtmiştir. Bu görüşe göre, “لَطْفَ” kelimesi ihsanda bulunmak anlamında “الباء” harf-i ceriyle birlikte kullanıldığı için, “أَحْسَنَ” kelimesinin de aynı şekilde kullanılabilmesi savunulmaktadır. Ancak, Üşmûnî bu görüşü zayıf bulduğunu “قِيلَ” ifadesiyle aktararak göstermiştir.⁵³⁷

İbn Mâlik, diğer eserlerinde bu kullanıma değinmezken, Suyûtî ve Ebû Hayyân’ın bu kullanıma kısmen değindikleri görülmektedir. Suyûtî, “الباء” harf-i cerinin “إلى” anlamında gelmesinin intihâü’l-gâye ifade ettiğini belirtmiştir.⁵³⁸ Ebû Hayyân ise bu kullanıma verilen örneklerin tümüyle te’vîl edilebileceği gerekçesiyle bu kullanımı zayıf olarak nitelendirmiştir.⁵³⁹

Zâid: Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin son anlamı olarak zâid kullanımını ele almıştır. Üşmûnî, “الباء” harf-i cerinin cümle içerisinde zâid gelerek cümlenin manasını te’kîd ettiğini bildirmiştir.⁵⁴⁰ Bu kullanımı ise Kur’ân ve Arap kelimelerinden ikişer örnekle desteklemiştir.

⁵³⁴ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/158-159.

⁵³⁵ Yûsuf 12/100.

⁵³⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/293-294.

⁵³⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵³⁸ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/159.

⁵³⁹ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/62.

⁵⁴⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

Üşmûnî, Kur’ân’dan şu ayetleri istişhâd etmiştir: {كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا} ⁵⁴¹ “Allah şahit olarak yeter” ve {وَلَا تُنْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ} ⁵⁴² “Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.” ⁵⁴³ Üşmûnî, her iki ayette de “بِاللَّهِ” ve “بِأَيْدِيكُمْ” ifadelerinde geçen “الباء” harf-i cerinin zâid olarak gelip, bulunduğu cümlelerin anlamlarını te’kîd ettiğini belirtmiştir.

Üşmûnî, Arap kelimelerinden ise şu örnekleri şâhit olarak getirmiştir: “بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ” “Sana bir dirhem yeter” ve “لَيْسَ زَيْدٌ بِقَائِمٍ” “Zeyd ayakta değildir.” ⁵⁴⁴ Her iki örnekte de geçen “الباء” harf-i ceri zâid olup, cümleden çıkarıldığında anlamın kuvvet derecesi dışında herhangi bir değişiklik olmamaktadır. Bu harfin zâid kullanımı, cümlenin vurgusunu artırmakta, fakat anlamını değiştirmemektedir.

Üşmûnî’nin, “الباء” harf-i cerinin ifade ettiği anlamlara verdiği örnekleri incelerken, her bir anlam için genellikle tek bir örnek zikrettiğini görmekteyiz. Ancak, zâid anlamına geldiğinde ise toplamda dört örnek verdiğini fark ediyoruz. Bu durum, Üşmûnî’nin burada özel bir duruma dikkat çekmek istediğini göstermektedir.

Üşmûnî, şerh metodolojisi gereği tek bir örnek vermekle yetinebilirdi, ancak dört örnek kullanmayı tercih etmiştir. Bu dört örneği incelediğimizde, “الباء” harf-i cerinin her bir örnekte farklı konumlarda olan kelimelere bitiştiğini görüyoruz. Bunlar sırasıyla fâil, mef’ûl, mübtedâ ve “لَيْسَ”nin haberi. ⁵⁴⁵ Dolayısıyla Üşmûnî bu dört örneği vererek, “الباء” harf-i cerinin bu dört konumda zâid olarak gelebileceğine işaret etmektedir. Bu duruma Sabbân da haşiyesinde dikkat çekmiştir. ⁵⁴⁶

Konuyla ilgili diğer eserlere baktığımızda, “الباء” harf-i cerinin zâid olarak kullanıldığı yerler konusunda farklı görüşlerin olduğunu görmekteyiz. Sözelimi İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde, “الباء” harf-i cerinin fâil, mef’ûl ve mübtedâ konumlarında zâid olarak geldiğini belirtmiş ve diğer konumlara “كَانَ” babında değindiğini ifade ederken; Suyûtî *Hem’u’l-Hevâmî’* adlı eserinde, bu yerlerin toplamda altı olduğunu ileri sürmüştür. ⁵⁴⁷ Bunları fâil, mef’ûl, mübtedâ, haber, hâl ve te’kîd olarak

⁵⁴¹ el-İsrâ 17/96.

⁵⁴² el-Bakara 2/195.

⁵⁴³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁴⁴ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁴⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁴⁶ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/332.

⁵⁴⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/153-154; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî’*, 4/162.

sıralamıştır.⁵⁴⁸ Sabbân haşiyesinde bu yerlere nefiy edatlarından olan “لَيْسَ” ve “مَا”nın haberini de eklemiştir.⁵⁴⁹

Sonuç olarak, “الباء” harf-i cerinin zâid olarak kullanıldığı yerler konusunda çeşitli görüşler olsa da, genel olarak fâil, mef’ûl, mübtedâ ve haber konumlarında zâid olarak kullanımı üzerinde bir mutabakat olduğunu söyleyebiliriz. Sabbân, bu konumlara ek olarak nefiy edatlarından olan “لَيْسَ” ve “مَا”nın haberini de ekleyerek kullanım alanlarını genişletmiştir.

“الباء” harf-i cerine dair bütün bu anlattıklarımızdan sonra, genel bir değerlendirme yapılacak olursa şunlar söylenebilir: Suyûtî ve Üşmûnî’nin, İbn Mâlik’in bu beyitlerini serh ederken farklı metodolojik yaklaşımlar benimsemişlerdir. Suyûtî, genellikle İbn Mâlik’in beyitlerinde zikrettiği anlamlarla yetinmiş, bu anlamları örnekler üzerinden ve geçtiği yerlerde açıklayarak sade ve anlaşılır bir yaklaşım benimsemiştir. Suyûtî’nin bu yaklaşımın, okuyucunun anlamları bağlamında kavramasına yardımcı olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla Suyûtî, her bir anlamı detaylandırmak yerine İbn Mâlik’in belirttiği anlamlara bağlı kalmayı tercih etmiştir.

Üşmûnî ise İbn Mâlik’in belirttiği anlamlarla yetinmeyip, “الباء” harf-i cerinin toplamda on beş anlamı olduğunu ifade ederek, bu anlamları bir arada zikretmiştir. Üşmûnî’nin bu yaklaşımı, konuyu daha kapsamlı ve detaylı bir şekilde ele aldığını göstermektedir. Üşmûnî, İbn Mâlik’in belirttiği anlamları detaylandırmakla kalmayıp, bu anlamlara yenilerini ekleyerek daha kapsamlı bir serh sunmuştur.

2.1.7. “عَلَى” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “عَلَى” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

عَلَى لِلِاسْتِعْلَاءِ، وَمَعْنَى «فِي، وَعَنْ» ... بِ «عَنْ» تَجَاوَزاً عَنِّي مَنْ قَدْ فَطِنُ
وَاسْتُعْمِلَ اسْمًا، وَكَذَا «عَنْ، وَعَلَى» ... مِنْ أَجْلِ دَا عَلَيْهِمَا «مِنْ» نَحْلًا⁵⁵⁰

İbn Mâlik, bu dizelerinde “عَلَى” edatının harf-i ceri olarak toplamda üç anlamda gelebileceğini bildirmiştir. Bu anlamlar sırasıyla; isti’lâ, “فِي” ve “عَنْ” anlamlarıdır. İbn Mâlik, ayrıca “عَلَى” edatının bazı yerlerde başına “مِنْ” harfi dahil olması sebebiyle isim

⁵⁴⁸ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/162.

⁵⁴⁹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/332.

⁵⁵⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

olarak da kullanımı olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik'in, “عَلَى” edatıyla ilgili sadece bu bilgilendirmeye yetindiği, bunun haricinde konuyla ilgili başka bir açıklama yapmadığı görülmektedir.

İbn Mâlik'in konuyla alakalı *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı eserlerine baktığımızda, ilkinde “عَلَى” harf-i cerinin *Elfiyye*'de zikretmiş olduğu üç anlamı üzerinde dururken, ikincisinde ise toplamda sekiz anlamından bahsettiğini görmekteyiz.⁵⁵¹ Bu farklılığın, İbn Mâlik'in *Elfiyye* ve *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserlerinin nazım, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinin ise nesir şeklinde yazılmış olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çünkü, nazım eserlerde sözü kısaltmak ve belirli bir kafiyeye uydurmak, eserin özelliklerindedir. Dolayısıyla İbn Mâlik'in nazım eserlerinde bu anlamları olabildiğince azalttığını ve özlü bir anlatım tercih ettiğini söyleyebiliriz.

Bununla beraber, burada üzerinde durulan anlamların diğerlerine göre daha önemli olduğu düşünülebilir. İbn Mâlik'in bu üç anlama öncelik vermesi, bu anlamların dildeki kullanımının daha yaygın ve belirgin olduğunu düşündüğünden kaynaklanmış da olabilir.

Konuyla ilgili Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerinde ise Suyûtî'nin bu konuda İbn Mâlik'e uyararak sadece üç anlamı ele aldığı, Üşmûnî'nin ise bu üç anlamla yetinmeyip, “عَلَى” harf-i cerinin toplamda on anlamı olduğundan bahsettiği görülmektedir.⁵⁵²

İbn Mâlik'in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

İsti'lâ: Üşmûnî'nin, isti'lâ anlamının “عَلَى” harf-i cerinin asıl anlamı olduğunu belirterek konuya giriş yaptığı görülmektedir.⁵⁵³ Akabinde ise bu anlamın biri hakiki diğeri mecazi olmak üzere iki kullanımı olduğunu bildirmiş ve her bir kullanıma örnek sunmuştur.⁵⁵⁴ Suyûtî'nin ise konuya doğrudan isti'lâ anlamının hissi ve manevi olmak üzere iki kullanımı olduğundan bahsederek girdiği görülmektedir.⁵⁵⁵ Akabinde ise bu kullanımlara birer örnek vermiştir.

⁵⁵¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/808; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

⁵⁵² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁵³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁵⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294; Sabbân, şârihlerden Şemseddin Muhammed el-Fâridî el-Hanbelî'nin (ö. 981/1512), “تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ” “Allah'a tevekkül ettim” örneğinde olduğu gibi “عَلَى” harf-i cerinin, bazen ise ne hakiki ne de mecazi anlamda olduğunu belirttiğini bildirmiştir. Çünkü, örnekte de olduğu gibi, Allah'a karşı ne hakiki ne de mecazi bir üstünlük olamayacağını ifade etmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/333.

⁵⁵⁵ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304.

Üşmûnî ve Suyûtî'nin isti'lâ anlamıyla ilgili ifadelerinden iki önemli çıkarım yapabiliriz. İlk olarak, Üşmûnî, isti'lâ anlamının “عَلَى” harf-i cerinin temel ve asıl anlamı olduğunu vurgulamaktadır. Üşmûnî'nin bu vurgusu, onun için bu anlamın özellikle önemli olduğunu ifade ederken Suyûtî, isti'lâ anlamının asıl anlam olduğuna dair böyle bir vurguda bulunmaz.

İkinci olarak, kavram farklılıkları dikkat çekmektedir. Üşmûnî, isti'lâ anlamını “hakiki” ve “mecazi” olarak ikiye ayırırken Suyûtî, aynı anlamı “hissi” ve “manevi” olarak ikiye ayırmaktadır.⁵⁵⁶ Her iki kavram farklı görünse de özünde aynı anlamları ifade etmektedir. İbn Mâlik'in diğer eserlerine bakıldığında, onun da bu konuda Suyûtî gibi “hissi” ve “manevi” ayırımını uyguladığı görülmektedir.⁵⁵⁷ Bu da, Suyûtî'nin kavram tercihlerinde İbn Mâlik'in diğer eserlerinden esinlendiğini ve onunla uyumlu kavramlar kullandığını göstermektedir.

Her iki şârih de “عَلَى” harf-i cerinin isti'lâ anlamının hakiki-hissi kullanımına Kur'ân'dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ} ⁵⁵⁸ “Onların üzerinde ve gemilerde taşınırsınız.”⁵⁵⁹ Ayette geçen “عَلَيْهَا” ifadesi, hayvanlar (develer, atlar vb.) üzerinde taşınmayı; “عَلَى الْفُلْكِ” ifadesi ise gemiler üzerinde taşınmayı ifade eder. Bu kullanım, “عَلَى” harf-i cerinin hakiki isti'lâ anlamında kullanılmış olduğunu gösterir. Yani, insanlar veya yükler fiziksel olarak hayvanların ve gemilerin üstüne yerleştirilir ve bu taşıma işlemi bu varlıklar aracılığıyla gerçekleştirilir.

“عَلَى” harf-i cerinin mecazi-manevi isti'lâ anlamında kullanımına ise Üşmûnî, Kur'ân'dan, {فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ} ⁵⁶⁰ “Onların bazısını bazısına üstün kıldık” ayetini istişhâd ederken Suyûtî, Arap kelimelerinden “تَكَبَّرَ زَيْدٌ عَلَى عَمْرٍو” “Zeyd, Amr'a karşı büyüklük tasladı” cümlesini örnek olarak getirmiştir.⁵⁶¹ Her iki örnekte de “عَلَى” harf-i ceri mecazi isti'lâ anlamında kullanılmış olup ilk örnekte, bazı kulların bazılarına karşı daha üstün olduğu ifade edilirken, diğer örnekte Zeyd'in Amr'a karşı üstünlük tasladığı

⁵⁵⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁵⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

⁵⁵⁸ el-Mü'minûn 23/22.

⁵⁵⁹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/808; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

⁵⁶⁰ el-İsrâ 17/21.

⁵⁶¹ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/808; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/162.

veya kibirlendiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımı, fiziksel bir üstünlük kurmaktan ziyade, manevi bir üstünlük veya baskınlık anlamı taşımaktadır.

Konuyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında, şârihlerin genel olarak bu kullanımı zikretmelerine rağmen, detay kısmında birbirlerinden farklılaştıkları söylenebilir. Sözelimi İbnü'n-Nâzım, Ebû Hayyân, Şâtıbî ve Mekkûdî, Suyûtî ve Üşmûnî'ye benzer açıklamalar yapıp “عَلَى” harf-i cerinin isti'lâ anlamının hakiki ve mecazi olarak iki kullanımın olduğuna değinirken; İbn Akîl ve İbn Hişâm'ın bu ayırımı girmeyip sadece hakiki anlamına birer örnek vermekle yetindikleri görülmektedir.⁵⁶² Murâdî ise diğerlerinin aksine, bu kullanıma dair herhangi bir örnek vermemiştir. Sadece, “عَلَى” harf-i cerinin bu anlamının asıl anlamı olduğunu belirtmiş ve Basralı dilcilerin çoğunun bu anlam dışında bir anlamı kabul etmediğini, diğer anlamları da bu anlama tevîl ettiklerini ifade etmiştir.⁵⁶³ Dolayısıyla bu farklı yaklaşımlar, şârihlerin “عَلَى” harf-i cerinin isti'lâ anlamını nasıl ele aldıkları ve yorumladıkları konusunda çeşitlilik olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde “عَلَى” harf-i cerinin, “لَام” harf-i ceriyle birlikte karşıt anlamda kullanımının da isti'lâ anlamı içerisinde değerlendirilebileceğini belirtmiştir.⁵⁶⁴ Örnek olarak şu şiiri sunmuştur:

“فِيَوْمٍ عَلَيْنَا وَيَوْمٍ لَنَا ... وَيَوْمٍ نُسَاءُ وَيَوْمٍ نُسْرٌ”⁵⁶⁵

“Bir gün aleyhimize, bir gün lehimize; bir gün üzüntü, bir gün sevinç.”

Şiirde geçen “عَلَى” harf-i ceri olumsuz durumu ifade ederken, “لَام” harfi olumlu durumu ifade etmektedir.

“فِي” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamında kullanımından muradın zarfiyyet anlamı olduğuna dikkat çekerek konuya giriş

⁵⁶² İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 263; Ebû Hayyân, *Menhecî's-sâlik*, 3/68; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/40; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/23; Şâtıbî, *el-Makâsidü's-şâfiye*, 3/650; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 152.

⁵⁶³ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâsid*, 2/759-760.

⁵⁶⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162; Suyûtî ve Şâtıbî de bu kullanıma dikkat çekmişlerdir. Bk. Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/186; Şâtıbî, *el-Makâsidü's-şâfiye*, 3/651.

⁵⁶⁵ Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed el-Yûsî, *Zehru'l-Ekem fi'l-Emssâl ve'l-Hikem*, thk. Muhammed Hacî - Muhammed el-Ahdar (Mağrib: eş-Şirketu'l-Cedîde - Dâru'ss-Sekâfe - Dâru'l-Beydâ, 1401/1981), 3/135; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/162; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/186; Şâtıbî, *el-Makâsidü's-şâfiye*, 3/651.

yapmıştır.⁵⁶⁶ Her iki şârih de “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımına örnek olarak Kur’ân’dan birer ayet istişhâd etmekle yetinmişlerdir.

Üşmûnî, örnek olarak şu ayeti zikretmiştir: {عَلَى جِينٍ غَفْلَةٍ} ⁵⁶⁷ “...habersiz olduğu bir sırada...”⁵⁶⁸ Ayette geçen “عَلَى” harf-i ceri zarfiyyet anlamında gelmiştir. Zarfiyyet, zaman veya mekânla ilgili bir durumu ifade edebileceği için bu ayette “عَلَى” harf-i cerinin zaman zarfiyyetini ifade ettiğini söylemek uygun olacaktır. Dolayısıyla “عَلَى جِينٍ غَفْلَةٍ” ifadesinin, “gaflet zamanı” veya “habersiz olunan bir zaman” anlamını taşıdığı görülmektedir.

Suyûtî ise “عَلَى” harf-i cerinin “في” anlamına şu ayeti zikretmiştir: {وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا} ⁵⁶⁹ “Süleyman’ın hükümrânlığı hakkında şeytanların uydurdıkları yalanların ardına düştüler.”⁵⁷⁰ Ayette geçen “عَلَى” harf-i ceri “في” anlamında kullanılmış olup, şeytanların bu uydurmalarının, Süleyman’ın hükümrânlığı sırasında veya onun hükümrânlığı ile ilgili bir zamanda ya da bağlamda gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu kullanım, olayın ya da durumun belirli bir zaman veya yer içinde gerçekleştiğini ifade eder ve bu bağlamda “عَلَى” harf-i cerinin, “في” anlamını taşıdığı görülür.

Konuyla ilgili diğer eserlere baktığımızda, İbn Mâlik’in, *Şerhu’l-Kâfiye*’de “عَلَى” harf-i cerinin “في” anlamındaki kullanımına, Suyûtî ve Üşmûnî’nin zikretmiş olduğu örnekleri verdikten sonra, “وَالْأَصْلُ فِيهَا الْإِسْتِعْلَاءُ” ifadesini kullandığı görülmektedir.⁵⁷¹ Burada “فِيهَا” ifadesinde geçen zamir iki şekilde de yorumlanabilir: Birincisi, bu zamirin “عَلَى” harf-i cerini kastetmesidir. Bu durumda, “عَلَى” harf-i cerinin asıl anlamının isti’lâ olduğu belirtilmiş olur. İkinci yorum ise bu zamirin “في” anlamını kastetmesidir. Bu durumda ise “عَلَى” harf-i cerinin “في” anlamında kullanıldığında bile isti’lâ anlamını içerdiği belirtilmiş olur.

⁵⁶⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁶⁷ el-Kasas 28/15.

⁵⁶⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/102.

⁵⁷⁰ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 304.

⁵⁷¹ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/808.

Her iki yorumun da doğruluk payı olmakla birlikte, ikinci yorumun burada daha öne çıktığını söyleyebiliriz. Çünkü, İbn Mâlik, beyitte “عَلَى” harf-i cerinin ilk olarak isti‘lâ anlamında geldiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla şerhinde de bu anlamdan başlaması beklenirdi. Ancak öyle yapmayıp, ilk olarak “فِي” anlamındaki kullanımından başlamış ve akabinde bu ifadeyi kullanmıştır.

Bütün bunlarla birlikte, aslında üçüncü bir yorumdan daha bahsedebiliriz. Bu ise İbn Mâlik’in, bu ifadesiyle adeta hem “عَلَى” harf-i cerinin asıl anlamının isti‘lâ olduğunu, hem de “فِي” anlamında kullanıldığında bile bunu isti‘lâ anlamı kapsamında değerlendirenlerin de olduğunu belirtmek istediğini göstermektedir. Yani, bu ifadesiyle her iki ihtimali de bildirmek istemiş olabilir. Çünkü, ilk ihtimal olan “عَلَى” harf-i cerinin asıl anlamının isti‘lâ olduğu herkesçe bilinen bir durumdur. İkinci ihtimal olan “عَلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamındaki kullanımında da isti‘lâ anlamında olduğu hususu ise Şâtibî ve bazı dilciler tarafından da desteklenmektedir.⁵⁷² Sonuç olarak, İbn Mâlik’in ifadesi her iki anlama da işaret ederek konunun kapsamını genişletmiş olabilir.

Ebû Hayyân da “عَلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamındaki kullanımının dilciler arasında bir ihtilaf konusu olduğunu, yaygın olan görüşün ise “عَلَى” harfinin bu anlamda kullanılmadığı yönünde olduğunu bildirmiştir.⁵⁷³ Ayrıca, bu kullanımların bir tür tazmin olduğunu ifade etmiştir. Murâdî de benzer görüşleri desteklemiştir.⁵⁷⁴

Diğer şârihlere bakıldığında ise genel olarak konuya Suyûtî ve Üşmûnî’nin vermiş olduğu örnekleri zikretmekle yetindikleri görülmektedir.⁵⁷⁵ Dolayısıyla “عَلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamındaki kullanımına verilen örneklerde bir tür gelenek oluştuğunu söyleyebiliriz.

“عَنْ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanımından muradın mücâveze anlamı olduğuna dikkat çekerek konuya giriş yapmıştır.⁵⁷⁶ Her iki şârihin de “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımına örnek olarak şiirden şu beyti istişhâd etmekle yetindikleri görülmektedir:

⁵⁷² Şâtibî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/651.

⁵⁷³ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/69.

⁵⁷⁴ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/759.

⁵⁷⁵ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 264; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/41; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/23; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 152.

⁵⁷⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

«إِذَا رَضِيْتُ عَلَيَّ بَنُو قُشَيْرٍ ... لَعَمْرُ اللَّهِ أَعَجَبَنِي رِضَاهَا»⁵⁷⁷

“Eğer Kuşeyr kabilesi benden razı olursa, Allah'a yemin ederim ki onların rızası hoşuma gider.”

Beyitte geçen “عَلَيَّ” ifadesindeki “عَلَى” harf-i cerinin anlamı, “عَنْ” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla ilgili kısmın takdiri “رَضِيْتُ عَلَيَّ” şeklinde gelmektedir.

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, çoğu şârihin “عَلَى” harf-i cerinin “عَنْ” anlamındaki kullanımına dair açıklamalarının Suyûtî ve Üşmûnî’ye benzer şekilde yapıldığı görülmektedir. Neredeyse hepsinin bu kullanıma örnek olarak aynı şiiri istişhâd ettiğini söyleyebiliriz.⁵⁷⁸ Bu ortak kullanım, şârihler arasında bir mutabakat olduğunu ve bu örneğin, bu anlamı açıklamak için uygun bulunduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, İbn Mâlik’in *Şerhu’-t-Teshîl* adlı eserinde, “عَلَى” ve “عَنْ” harf-i cerlerinin her ikisinin de mücâveze, yani uzaklaşma anlamını ifade etmelerinden dolayı belirli durumlarda birbirinin yerini alabileceğini bildirdiğini görmekteyiz. İbn Mâlik, bu iki harf-i cerin birbiri yerine kullanıldığı bazı yerleri ise şu şekilde sıralamıştır: “بَعُدَّ” (uzaklaştı), “خَفِيَ” (gizlendi), “تَعَدَّرَ” (zorlaştı), “استحال” (imkânsız oldu), “حرم” (haram oldu), “غضب” (kızdı), “رَضِيَ” (razı oldu), “أبطأ” (gecikti), “أحال” (uzaklaştı) vs.⁵⁷⁹ Şâtîbî ve Murâdî de şerhlerinde bu hususa değinmişlerdir.⁵⁸⁰

Ebû Hayyân ve Murâdî, “عَلَى” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanımının Kûfeli dilcilerin görüşü olduğunu, İbn Kuteybe ve İbn Mâlik’in de bu konuda onlara tabi olduğunu bildirmişlerdir.⁵⁸¹ Ayrıca Ebû Hayyân, “عَلَى” harf-i cerinin “فِي” anlamında belirttiği gibi “عَنْ” anlamındaki kullanımında da dilciler arasında bir ihtilaf olduğunu, yaygın olan görüşün ise “عَلَى” harfinin bu anlamda kullanılmadığı yönünde olduğunu bildirmiştir. Bu anlamı kabul etmeyenlerin ise te’vîle başvurduklarını ifade etmiştir.⁵⁸²

⁵⁷⁷ İbn Kuteybe, *Edebu’l-Kâtib*, 507; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁷⁸ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 264; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/66; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/41; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/24; Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/652; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 152.

⁵⁷⁹ İbn Mâlik, *Şerhu’-t-Teshîl*, 3/163.

⁵⁸⁰ Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/652; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/760.

⁵⁸¹ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/760; Ebû Hayyân, *et-Tezyîl ve’t-tekmîl*, 11/234.

⁵⁸² Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/69.

Buraya kadar, İbn Mâlik'in "عَلَى" harf-i ceri için zikrettiği, Suyûtî ile Üşmûnî'nin ise şerh ettiği üç anlam ele alındı. Şimdi ise Üşmûnî'nin, farklı olarak ele aldığı "عَلَى" harf-i cerinin yedi anlamına sırasıyla değinilecektir:

Ta'lîl: Üşmûnî, "عَلَى" harf-i cerinin "اللام" harfi gibi sebep belirtme anlamında kullanılabileceğini bildirmiştir. Bu kullanımına ise hem ayet hem de şiirden birer örnek istişhâd etmekle yetinmiştir.⁵⁸³

Kur'ân'dan şu ayeti zikretmiştir: {وَلْتَكْبُرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ} ⁵⁸⁴ "(Bu) size yol gösterdiği için Allah'ı yüceltmeniz içindir."⁵⁸⁵ Ayette geçen "عَلَى" harf-i ceri ta'lîl anlamında kullanılmış olup, Allah'ı yüceltmenin sebebi olarak O'nun size yol göstermesi belirtilmiştir.

Üşmûnî, şiirden ise şu beyti istişhâd etmiştir:

«عَلَامَ تَقُولُ الرُّمَحَ يُثَقِّلُ عَاتِقِي ... إِذَا أَنَا لَمْ أَطْعُنْ إِذَا الْحَيْلُ كَرَّتْ»⁵⁸⁶

"Niçin mızrağın omuzumu ağırlaştırdığını söylüyorsun? Eğer düşman üzerine atılan atlar hücum ederken mızrağı kullanmayacaksam (niçin taşıyorum)?"

Beyitte geçen "عَلَى" harf-i ceri ta'lîl anlamında kullanılmış olup, eğer savaşılmayacaksa mızrağın omuzda ağırlık yapmasının sebebi sorgulanmıştır.

Üşmûnî'nin "عَلَى" harf-i cerinin ta'lîl anlamında kullanımına hem ayetten hem de şiirden örnek getirmesi, bu anlamın dilde gerçek ve geçerli bir kullanım olduğunu vurgulama amacını taşıdığı şeklinde değerlendirilebilir.

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl*, Suyûtî'nin ise *Hem'u'l-Hevâmi'* adlı eserlerinde bu anlama değindikleri görülmektedir.⁵⁸⁷ Ebû Hayyân ise "عَلَى" harf-i cerinin bu kullanımını zayıf olarak addetmiştir.⁵⁸⁸

Musâhabe: Üşmûnî, "عَلَى" harf-i cerinin "مَعَ" edatı gibi musâhabe, yani birliktelik anlamında kullanılabileceğini bildirmiştir.⁵⁸⁹ Bu kullanıma örnek olarak Kur'ân'dan şu iki ayeti istişhâd etmekle yetinmiştir: {وَأَتَى الْمَالَ عَلَىٰ حُبِّهِ} ⁵⁹⁰ "Mala olan sevgilerine

⁵⁸³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁸⁴ el-Bakara 2/185.

⁵⁸⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁸⁶ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 2/436; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁸⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/164; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, 4/187.

⁵⁸⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/70.

⁵⁸⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁹⁰ el-Bakara 2/177.

rağmen verenlerin...” ve {وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ} ⁵⁹¹ “Şüphesiz Rabbin, insanların zulmüne rağmen affedicidir.”⁵⁹²

Bu ayetlerde geçen “عَلَى” harf-i ceri, “مَعَ” anlamında kullanılarak cümlelere birliktelik anlamı katmıştır. İlk ayette, mala olan sevgi ile birlikte malın verilmesi ifade edilirken, ikinci ayette ise zulüm ile birlikte Allah’ın affediciliği ifade edilmektedir.

Konuyla ilgili diğer eserlere baktığımızda, İbn Mâlik ve Suyûtî’nin yanında İbn Hişâm’ın da bu anlama değindiği görülmektedir.⁵⁹³ Suyûtî, “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımını, Kûfeli dilciler ile birlikte İbn Kuteybe ve İbn Mâlik’in zikrettiğini bildirmiş, Ebû Hayyân ise bu kullanımı zayıf olarak addetmiştir.⁵⁹⁴

“مِنْ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin “مِنْ” harfi anlamında kullanılabileceğini bildirmiş ve bu kullanıma örnek olarak Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmekle yetinmiştir: {إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ} ⁵⁹⁵ “Onlar insanlardan ölçüp aldıklarında tam ölçerler.”⁵⁹⁶

Ayette geçen “عَلَى” harf-i ceri, “مِنْ” anlamında kullanılmıştır. Bu durumda “عَلَى النَّاسِ” ifadesi, “مِنَ النَّاسِ” olarak anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl*, Suyûtî’nin ise *Hem’u’l-Hevâmî* adlı eserlerinde bu anlama değindikleri görülmektedir.⁵⁹⁷ Ebû Hayyân ise “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımını zayıf olarak addetmiştir.⁵⁹⁸

“الْبَاء” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin “الْبَاء” harfi anlamında kullanılabileceğini bildirmiş ve bu kullanıma örnek olarak Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ} ⁵⁹⁹ “Doğru olan, söylemememdir.”⁶⁰⁰

Ayette geçen “عَلَى” harf-i ceri Üşmûnî’ye göre, “الْبَاء” anlamında kullanılmıştır. Yani, burada ifade “حَقِيقٌ بِأَنْ لَا أَقُولَ” olarak anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cümle, “Doğru olan, söylemememdir” ifadesine karşılık gelirken, “Doğru olan, söylemememle ilgilidir”

⁵⁹¹ er-Ra’d 13/6.

⁵⁹² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁹³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/163; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/186.

⁵⁹⁴ Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/186; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/70.

⁵⁹⁵ el-Mutaffifîn 83/2.

⁵⁹⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁵⁹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/164; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/186.

⁵⁹⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/70.

⁵⁹⁹ el-A’raf 7/105.

⁶⁰⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

gibi bir anlam taşımıştır. Ayrıca Üşmûnî, Übey b. Ka'b'ın (ö. 33/654 [?]) bu ayeti “البَاء” harfi ile okuduğu bir kıraatten bahsederek bu kullanımı desteklediği görülmektedir.⁶⁰¹

Konuyla ilgili diğer eserlere baktığımızda, İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl*, Suyûtî'nin ise *Hem'u'l-Hevâmî* adlı eserlerinde bu anlama değindikleri görülmektedir.⁶⁰² Ebû Hayyân ise şerhinde “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımını zayıf olarak addetmiştir.⁶⁰³

“الزِّيَادَةُ لِلتَّغْوِيضِ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin zâid olduğu bu kullanımında, hazfedilmiş herhangi bir kelimenin yerine geçerek telafi edici bir rol üstlendiğini ifade etmiştir.⁶⁰⁴ Bu kullanımda “عَلَى” harf-i cerinin, cümlenin anlamını güçlendirmek ve eksikliği tamamlamak amacıyla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımına örnek olarak şiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

«إِنَّ الْكَرِيمَ وَأَبِيكَ يَعْتَمِلُ ... إِنَّ لَمْ يَجِدْ يَوْمًا عَلَى مَنْ يَتَّكِلُ»⁶⁰⁵

“Babanın üzerine yemin olsun ki, asil kişi, güvenebileceği kimseyi bulamasa da, yine de çalışıp çabalar.”

Üşmûnî, beytin takdirinin “مَنْ يَتَّكِلُ عَلَيْهِ” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁶⁰⁶ Dolayısıyla beyitte geçen “مَنْ” edatından önce yer alan “عَلَى” harf-i cerinin, aslında “يَتَّكِلُ” fiilinden sonra gelmesi gerektiği halde, oradan hazfedilip onun yerine zâid olarak, “مَنْ” edatından önce geldiğini ifade etmiştir.

Konuyla ilgili muhakkikin açıklamasına bakıldığında, beyitte geçen “عَلَى” harf-i cerinin dilbilimciler arasında iki şekilde yorumlandığını bildirdiği görülmektedir: İlk yoruma göre, buradaki “عَلَى” harf-i ceri zâid olarak gelmiştir. Bunu savunan dilcilere göre, bu durumda “مَنْ” kelimesi isim mevsul olarak değerlendirilmiştir. Yani, cümlede “عَلَى” harfi olmasa da anlam bozulmaz ve cümlenin takdiri şu şekilde gelir: “إِنَّ لَمْ يَجِدْ يَوْمًا الَّذِي يَتَّكِلُ عَلَيْهِ”.⁶⁰⁷

⁶⁰¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/165.

⁶⁰² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/165; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/187.

⁶⁰³ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/69.

⁶⁰⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁶⁰⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/143; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁶⁰⁶ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/294.

⁶⁰⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/92.

İkinci yoruma göre ise buradaki “عَلَى” edatı harf-i cer olarak isti‘lâ anlamında gelmiştir. Bunu savunan dilcilere göre ise “مَنْ” kelimesi istifhâm edatı olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda cümlenin takdiri “إن لم يجد يوماً شيئاً، ثم استأنف فقال: “عَلَى من يتكل؟” şeklinde gelmektedir. Yani, “Eğer bir gün bir şey bulamazsa, (burada duracak ve yeni bir cümleye başlayarak şöyle diyecek:) kime dayanacak?” Bu kullanımda, “عَلَى” harf-i ceri zâid olarak değil, aksine yeni bir cümlede soru edatına bitişen bir harf-i cer olarak kullanılmıştır.⁶⁰⁸

Üşmûnî’nin “عَلَى” harf-i cerinin zâid olarak kullanımına bu beyti istişhâd etmesi, onun bu konuda ilk yorumu benimseyen dilcilerle aynı görüşte olduğunu göstermektedir.⁶⁰⁹

Konuyla ilgili olarak İbn Mâlik’in *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserine bakıldığında, bu kullanımı “عَلَى” harf-i ceri bahsinde zikretmediği görülmektedir. Ancak detaylı bir inceleme yapıldığında, İbn Mâlik’in bu kullanımı “عَنْ” harf-i ceri bahsinde zikrettiği anlaşılmaktadır.⁶¹⁰ İbn Mâlik’in “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımını ilgili yerde değil de “عَنْ” harf-i ceri bahsinde ele alması, “عَنْ” harf-i cerinin “عَلَى” harf-i cerinden önce zikredilmesi nedeniyle olabilir. Yani İbn Mâlik, orada “عَنْ”, “عَلَى” ve “الباء” harf-i cerlerinin toplu olarak bu anlama geldiğini belirtmiş ve bir daha “عَلَى” bahsinde zikretme gereği duymamış olabilir. Bu, İbn Mâlik’in tercih ettiği bir metodoloji olsa da “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımını diğer anlamlarını verdiği bölümde de zikretmesi faydalı olabilirdi. Bu, okuyucuların konuyu daha sistematik bir şekilde anlamalarını sağlayabilirdi.

“الزِّيَادَةُ لِغَيْرِ تَعْوِيضٍ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin zâid olarak kullanıldığı bu anlamda, daha önceki anlamdan farklı olarak, hazfedilmiş herhangi bir kelimenin yerine geçmeden cümle içerisinde doğrudan zâid olarak geldiğini ifade

⁶⁰⁸ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/92.

⁶⁰⁹ Ebû Hayyân, Sîbeveyhi’nin “عَلَى” harf-i cerinin zâid olarak kullanımını kabul etmediğini, buna rağmen İbn Mâlik’in, İbn Cinnî’yi takip ederek “عَلَى” harf-i cerinin zâid olarak kullanılabileceğini savunduğunu bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Hayyân, *İrtişâfu’d-Darab*, 4/1736.

⁶¹⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/158.

etmiştir.⁶¹¹ Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanımının ise diğerlerine kıyasla az olduğunu belirterek, şiirden örnek olarak şu beyti istişhâd etmiştir:

”أَبَى اللَّهِ إِلَّا أَنْ سَرَحَةَ مَالِكٍ ... عَلَى كُلِّ أَفْنَانِ الْعِضَاءِ تَرُوقُ“⁶¹²

“Allah, Mâlik’in büyük ağacının her dalının, tüm dikenli ağaçların dallarından daha güzel görünmesini istemiştir.”

Beyitte geçen “عَلَى” harf-i ceri zâid olarak kullanılmış olup, cümleden çıkarıldığında anlamın değişmediği, ancak bu durumda cümlenin vurgu ve etkisini azalacağı söylenebilir.

Üşmûnî bu beyti zikrettikten sonra “فِيهِ نَظْرٌ” diyerek “عَلَى” harf-i cerinin burada zâid olarak gelip gelmediği noktasında farklı görüşlerin olduğuna işaret etmiştir. Fakat, bu görüşlere değinmediği görülmektedir.⁶¹³

Sabbân, haşiyesinde bu ihtilafın “تَرُوقُ” fiilinden kaynaklandığını belirtmiş ve bunun nedeninin, “تَرُوقُ” fiilinin “تُعْجِبُ” “beğenmek” anlamı dışında başka anlamlara da gelebileceğini ifade etmiştir. Zira bu fiilin “تَزِيدُ” “artmak” ve “تُفَضِّلُ” “tercih etmek” anlamlarında da kullanılabileceğini belirterek bu anlamlarda kullanıldığında “عَلَى” harf-i ceriyle geçişlilik kazanacağını vurgulamıştır.⁶¹⁴ Dolayısıyla “تَرُوقُ” fiilinin bu iki anlamda kullanıldığı varsayıldığında “عَلَى” harf-i cerinin cümlede zâid değil, aksine gerekli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Sabbân da bu görüşün daha doğru olduğunu savunmuştur.⁶¹⁵

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, İbn Mâlik ve Suyûtî’nin de bu kullanımı zikrettiği görülmektedir.⁶¹⁶

”الِإِسْتِدْرَاكِ وَالْإِضْرَابِ“ (İstidrâk ve İdrâb): Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin istidrâk ve idrâb anlamlarında da kullanılabileceğini belirtmiştir. İstidrâk, bir cümlenin anlamını düzeltmek veya önceki cümlenin eksikliğini tamamlamak amacıyla kullanılırken idrâb;

⁶¹¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁶¹² Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Rasâilu’s-Se’âlibî* (b.y.: y.y., ts.), 58; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, thk. Hasan Hamed, 2/92.

⁶¹³ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/294.

⁶¹⁴ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/334.

⁶¹⁵ a.mlf., *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/334.

⁶¹⁶ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/165; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/187.

öncesinde söylenen hükümden vazgeçip yerine başka bir hüküm belirtmek anlamında kullanılan bir terimdir.⁶¹⁷

Üşmûnî, “عَلَى” harf-i cerinin bu kullanıma örnek olarak şiirden şu dizeleri istişhâd etmiştir:

بِكُلِّ تَدَاوِينَا فَلَمْ يُشْفَ مَا بَنَا ... عَلَى أَنَّ قُرْبَ الدَّارِ خَيْرٌ مِنَ البُعْدِ
“عَلَى أَنَّ قُرْبَ الدَّارِ لَيْسَ بِنَافِعٍ ... إِذَا كَانَ مَنْ تَهَوَّاهُ لَيْسَ بِذِي وِدٍّ”⁶¹⁸

“Her türlü tedavi ile tedavi olmaya çalıştık, ama derdimize deva bulamadık...

Oysaki, yakın olmak uzak olmaktan daha iyidir.

Ama, eğer sevdiğin kişi seni sevmiyorsa, eve yakın olmak da fayda etmez”

Her iki dizede de geçen “عَلَى أَنَّ قُرْبَ الدَّارِ” ifadesindeki “عَلَى” harf-i cerinin istidrâk ve idrâb anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. İlk dizede, “*Oysaki, yakın olmak uzak olmaktan daha iyidir*” ifadesiyle, önceki cümlenin ima etmiş olduğu yakınlık ve uzaklığın her yönden eşit olduğu düşüncesi düzeltilmiş olmaktadır. İkinci dizede ise “*Ama, eğer sevdiğin kişi seni sevmiyorsa, eve yakın olmak da fayda etmez*” ifadesiyle, mutlak yakınlığın her zaman uzaklıktan daha iyi olduğu düşüncesi düzeltilmiş olmaktadır.⁶¹⁹

Buraya kadar Üşmûnî’nin, İbn Mâlik ve Suyûtî’den farklı olarak ele aldığı “عَلَى” harf-i cerinin anlamlarına değinildi. Konu başında belirtildiği üzere, “عَلَى” edatının biri harf diğeri isim olmak üzere iki kullanımı vardır. Bu bağlamda, musannif ve her iki şârihe göre “عَلَى” edatının harf olarak ifade ettiği anlamları zikredildi. Şimdi ise “عَلَى” edatının isim olarak nasıl kullanıldığı ve her iki şârih tarafından ilgili dizenin nasıl şerh edildiği incelenecektir.

İbn Mâlik, dizelerinde “عَلَى” edatının başına “مِنْ” harfi getirilerek isim olarak da kullanılabileceğini belirtmişti.⁶²⁰ Suyûtî’nin, konuyla ilgili olarak, herhangi bir açıklama yapmadan sadece bu kullanıma şiirden bir örnek vermekle yetindiği görülmektedir.⁶²¹ Üşmûnî ise Suyûtî’den farklı olarak “عَلَى” edatının isim olarak kullanıldığında hangi

⁶¹⁷ İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/329; a.mlf., “Tekit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/367.

⁶¹⁸ Merzûkî, *Şerhu Dîvânu’l-Hamâse*, 910; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/93.

⁶¹⁹ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/334.

⁶²⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁶²¹ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 306-307.

anlamı ifade ettiğini belirtmiş ve ardından Suyûtî'nin de zikrettiği şiiri örnek olarak istişhâd etmiştir.

Üşmûnî, “عَلَى” edatının isim olarak kullanımında “فَوْقَ” “üstünde” anlamına geleceğini belirtmiştir.⁶²² Her iki şârih de bu kullanıma örnek olarak şu şiiri istişhâd etmiştir:

“عَدَّتْ مِنْ عَلَيْهِ بَعْدَ مَا تَمَّ ظَمُّهَا ... تَصِلُ وَعَنْ قَيْضِ بَرِّزَاءِ مُجْهَلٍ”⁶²³

“(Kaya kuşu), susuzluğa dayanamayınca (yavrularının) ve yumurta kabuklarının üzerinden ayrılarak, meçhul bir çöle doğru gitti.”

Beyitte geçen “مِنْ عَلَيْهِ” ibaresindeki “عَلَى” edatı isim olarak kullanılmış olup, “فَوْقَ” anlamında gelmiştir. İlgili ibarenin takdiri “مِنْ فَوْقِهِ” şeklindedir.

Konuyla alakalı diğer eserlere baktığımızda, “عَلَى” edatının isim olarak kullanımıyla ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğü görülmektedir. Sözelimi İbnü't-Tarâve (ö. 528/1134), Ebû Ali el-Fârisî ve Şelevbîn'in (ö. 645/1247) “عَلَى” edatını her zaman mu‘rab bir isim olarak kabul ettikleri, dolayısıyla harf olarak kabul etmedikleri bildirilmiştir. Bunun nedeni olarak ise “عَلَى” edatının harflere benzerlik göstermemesi ve anlam bakımından bir harf olmamasını göstermişlerdir.⁶²⁴

Öte yandan, Ebû Hayyân ve İbn Hişâm'ın ise şayet “عَلَى” edatı isim olarak kullanılmış olsaydı, “عَلَى” edatının geçtiği her yerde “فَوْقَ” kelimesinin kullanılabilir olması gerektiğini bildirdikleri ifade edilmiştir. Bu durumunun her zaman mümkün olmaması sebebiyle ise “عَلَى” edatının isim olarak kullanımının problemlili olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶²⁵ Murâdî ise Basralı dilcilerin bu konudaki meşhur görüşünün “عَلَى” edatının hem harf-i cer hem de “مِنْ” bitiştiği takdirde isim olabileceği yönünde olduğunu bildirmiştir.⁶²⁶

Dolayısıyla “عَلَى” edatının isim olarak kullanımının dilbilimciler arasında hem kabul gören hem de tartışılan yönleri olan bir konu olduğunu söyleyebiliriz. İbn Mâlik'in

⁶²² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁶²³ İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, 504; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 307; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁶²⁴ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/339; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/188; Murâdî, “عَلَى” edatının sadece isim olarak kullanımının Sîbeveyhi'nin görüşü olduğunu iddia ettiklerini bildirmiştir. Bk. Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/764.

⁶²⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/339; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/188-189.

⁶²⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/764.

bu konudaki açıklamalarına bakıldığında, onun Basralı dilcilerle aynı görüşte olduğunu görmekteyiz. Zira İbn Mâlik, dizelerinde “عَلَى” edatının hem harf-i cer olarak kullanılabileceğini hem de “مِنْ” ile bittiğinde isim olabileceğini belirtmiştir.⁶²⁷

2.1.8. “عَنْ” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “عَنْ” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

عَلَى لِلِاسْتِعْلَا، وَمَعْنَى «فِي، وَعَنْ» ... بِ «عَنْ» تَجَاوَزاً عَنِّي مَنْ قَدْ فَطَنَ
وَقَدْ تَجِي مَوْضِعَ «بَعْدِ، وَعَلَى» ... كَمَا «عَلَى» مَوْضِعَ «عَنْ» قَدْ جُعِلَا
وَاسْتُعْمِلَ اسْمًا، وَكَذَا «عَنْ، وَعَلَى» ... مِنْ أَجْلِ ذَا عَلَيْهِمَا «مِنْ» دَخَلَا⁶²⁸

İbn Mâlik, bu dizelerinde “عَنْ” edatının harf-i cer olarak toplamda üç anlamda gelebileceğini bildirmiştir. Bu anlamlar sırasıyla mücâveze, “بَعْدِ” ve “عَلَى” anlamlarıdır. Fakat, bunlardan mücâveze anlamını “عَنْ” harf-i cerine bitiştirerek adeta onunla iç içe olduğuna dikkat çekerken, “بَعْدِ” ve “عَلَى” anlamlarını ise “قَدْ تَجِي” ifadesiyle aktararak, nispeten daha az kullanımları olduğuna işaret ettiği görülmektedir.⁶²⁹ İbn Mâlik, ayrıca “عَنْ” edatının, bazı yerlerde başına “مِنْ” harfi dahil olması sebebiyle isim olarak da kullanımı olduğunu belirtmiştir.⁶³⁰ İbn Mâlik’in “عَنْ” edatıyla ilgili sadece bu bilgilendirmeyle yetindiği, bunun haricinde konuyla ilgili başka bir açıklama yapmadığı görülmektedir.

İbn Mâlik’in konuya dair *Şerhu’l-Kâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerine bakıldığında, ilkinde “عَنْ” harf-i cerinin *Elfiyye*’de zikretmiş olduğu üç anlamı üzerinde dururken, ikincisinde toplamda altı anlamından bahsettiği görülmektedir.⁶³¹ İbn Mâlik’in eserleri arasındaki bu farklılığın sebebine “عَلَى” harf-i ceri bahsinde değindiğimizden dolayı, burada tekrardan ifade etmeyeceğiz. Sadece şunu belirtmek gerekir ki, İbn Mâlik’in, “عَنْ” harf-i ceri için burada sadece bu üç anlamı zikretmesinin nedeni olarak,

⁶²⁷ Ferrâ ve Kûfeli dilcilerden bir grubun, “عَلَى” ve “عَنْ” harf-i cerlerine “مِنْ” bittiği takdirde de harf olarak kullanımlarına devam edeceklerini iddia ettikleri belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/764.

⁶²⁸ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116-117.

⁶²⁹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁶³⁰ a.mlf., *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116.

⁶³¹ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/808; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/158.

bu anlamların diğerlerine göre dilde daha yaygın olarak kullanılması olduğunu söyleyebiliriz.

Konuyla alakalı Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerine bakıldığında ise Suyûtî'nin İbn Mâlik'e uyararak sadece üç anlamı ele aldığı görülürken, Üşmûnî'nin “عَنْ” harf-i cerinin toplamda on anlamı olduğuna ve İbn Mâlik'in ise bunlardan sadece üçüyle yetindiğine değindiği görülmektedir.⁶³²

İbn Mâlik'in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

Mücâveze: Her iki şârih de “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamında kullanımına değinmişlerdir. Ancak, Suyûtî bu kullanımı sadece bir örnek vererek yüzeysel bir şekilde ele alırken, Üşmûnî daha ayrıntılı bir şekilde konuyu işlemiştir.

Üşmûnî, öncelikle mücâveze anlamının “عَنْ” harf-i cerinin temel kullanımı olduğunu vurgulamış ve ardından Basralı dilcilerin “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımından başka bir kullanımı kabul etmediklerini belirtmiştir.⁶³³ Üşmûnî, bu ifadeyle aslında hem kendisinin hem de İbn Mâlik'in, “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamı dışında başka anlamları da olduğunu belirtmeleri sebebiyle, Basralı dilcilerin aksine Kûfeli dilcilere yakın bir tavır sergilediklerine işaret etmiş olmaktadır.⁶³⁴

Suyûtî, “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamına Arap kelimadan “رَمَيْتُ السَّهْمَ عَنْ” “Oku, yaydan fırlattım” örneğini verirken; Üşmûnî ise “سَافَرْتُ عَنِ الْبَلَدِ” “Şehirden uzaklaştım” ve “رَغَبْتُ عَنْ كَذَا” “Şundan uzak durdum” örneklerini zikretmiştir.⁶³⁵ Bütün bu örneklerde geçen “عَنْ” harf-i ceri mücâveze anlamında kullanılmıştır. İlk örnekte,

⁶³² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295.

⁶³³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295; Sabbân, Basralı dilcilerin mücâveze anlamının açıkça görülmediği yerlerde, mücâveze anlamına uygun bir mana bulmak için büyük bir çaba sarf ettiklerini; ancak, diğer harflerde yaptıkları gibi te'vîl veya başka bir yöntemi kullanmadıklarını ifade etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/335.

⁶³⁴ Konuyla ilgili olarak Ebû Hayyân'ın şerhi ile Suyûtî'nin Hem'u'l-Hevâmî' adlı eserlerine bakıldığında, “عَنْ” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu anlamlara dair Basra ve Kûfe ekolü arasındaki ayrımına değindiklerini görülmektedir. Suyûtî, “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamı dışındaki hiçbir anlamını Basralı dilcilerin kabul etmediğini ve diğer anlamları da mücâveze anlamı içerisinde değerlendiklerini bildirmiştir. Benzer şekilde Ebû Hayyân da mücâveze anlamı dışındaki anlamlara sunulan delillerin aslında geçerli olmadığını; çünkü, Basralı dilcilerin bu anlamları kabul etmediğini belirtmiştir. Ebû Hayyân, bu delillerin Kûfeli dilciler tarafından ileri sürüldüğünü ve dolayısıyla onların bu anlamları kabul ettiğini vurgulamıştır. Bk. Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî'*, 4/190-191; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/73.

⁶³⁵ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295.

“عَنْ” harf-i cerinin, okun atış nedeniyle yaydan uzaklaştığını ifade ettiği görülmektedir. İkinci örnekte, bu harf-i cer şehirden uzaklaşmayı belirtirken; üçüncü örnekte ise “رَغِبْتُ” fiili ile birlikte belirli bir şeyden uzak durmayı veya ondan hoşlanmamayı ifade etmektedir.

Üşmûnî'nin verdiği örneklere bakıldığında, mücâveze anlamının iki şekilde kullanıldığını vurgulamak istediği anlaşılmaktadır. Çünkü şârih, tek bir örnekle yetinmek yerine iki örnek vermeyi tercih etmiştir ki, bu durum özellikle dikkate değerdir. Verilen örnekler incelendiğinde, örneklerden birinin mekânsal yani fiziksel uzaklaşmayı, diğersinin ise manevi yani soyut bir uzaklaşmayı ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamına iki örnek vermesinin arkasında, bu kullanımın hem hakiki hem de mecazi olarak iki farklı şekilde gerçekleşebileceğine dikkat çekmek isteğinin olabileceğini söyleyebiliriz. Suyûtî'de ise böyle bir yaklaşım görülmemektedir.

Konuyla alakalı diğer şerhlere bakıldığında, çoğu şârihin “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamına sadece örnek vermekle yetindikleri görülmektedir. Bununla birlikte İbn Mâlik, Suyûtî, Şâtıbî ve Murâdî'nin, “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamı gereği sık kullanıldığı fiillere değindikleri görülmektedir. Bunlar arasında: “صَدَّ” (vazgeçti), “أَعْرَضَ” (yüz çevirdi), “أَضْرَبَ” (vazgeçti), “أَنْحَرَفَ” (saptı), “عَدَلَ” (vazgeçti), “نَهَى” (yasakladı), “تَأَى” (uzaklaştı) vb. fiiller yer almaktadır.⁶³⁶

Ayrıca Şâtıbî'nin, İbn Mâlik'in “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamını zikrederken kullandığı “مَنْ قَدْ فَطَّنَ” ifadesiyle iki grubun anlaşıldığına işaret ettiği görülmektedir. Şâtıbî, “فَطَّنَ” ifadesinin “فَهَّمَ” yani “anlamak” manasına geldiğini belirtmiş ve “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamını anlayanlardan muradın ise ya Araplar ya da nahivciler olduğunu vurgulamıştır.⁶³⁷ Sözelimi Araplar kastedildiğinde, onların bu kelimenin mücâveze anlamındaki kullanımını anladıkları anlaşılmaktayken, nahivciler kastedildiğinde ise Sîbeveyhi ve onun çevresindeki dil bilimciler gibi bir grubun, Arapların “عَنْ” kelimesini çeşitli kullanımlarda mücâveze anlamında kullandıklarını fark

⁶³⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/158; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/189-190; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/760; Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/653-654.

⁶³⁷ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/654-655.

ettikleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle, “عَنْ” kelimesinin çoğu kullanımında mücâveze anlamını taşıdığına dikkat çekmişlerdir.⁶³⁸

“بَعْدَ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımını “الْبَعْدِيَّةُ” yani “ardışıklık” olarak isimlendirmiştir.⁶³⁹ Üşmûnî bu kullanımla, iki olay veya durum arasındaki ardışıklığı ve sıralamayı ifade etmek istemiştir.

Suyûtî, “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımına Kur’ân’dan bir ayet vermekle yetinirken, Üşmûnî örnek olarak iki ayet zikretmiştir. Her iki şârih de şu ayeti istişhâd etmiştir: {لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ} ⁶⁴⁰ “Şüphesiz halden hale geçeceksiniz.”⁶⁴¹ Ayette geçen “عَنْ” harf-i ceri “بَعْدَ” anlamında gelmiş olup, bir durumdan sonra diğer bir duruma geçişi ifade etmiştir. Üşmûnî bu anlamı “حَالًا بَعْدَ حَالٍ” yani “halden hale” şeklinde bir sıralamayı ifade ederek açıklamıştır.⁶⁴²

Üşmûnî, Suyûtî’den farklı olarak ise şu ayeti istişhâd etmiştir: {عَمَّا قَلِيلٍ لِيُصْبِحُنَّ} ⁶⁴³ “Çok geçmeden pişman olacaklardır.”⁶⁴⁴ Bu ayette de “عَنْ” harf-i ceri “بَعْدَ” anlamında gelmiş olup cümleye, kısa bir süre sonra pişman olacakları anlamı katmıştır.

Konuyla ilgili diğer eserlere bakıldığında, bazı detay farklılıklar olmakla beraber hemen hemen aynı örnekler üzerinden konuyu açıkladıkları görülmektedir.

“عَلَى” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında kullanımından muradın isti’lâ anlamı olduğuna dikkat çekmiş ve hem Kur’ân hem de şiirden bu kullanımı desteklemiştir.⁶⁴⁵ Suyûtî’nin ise “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımına sadece şiirden bir örnek vermekle yetindiğini görmekteyiz.⁶⁴⁶

Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin “عَلَى” anlamındaki kullanımına Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {فَإِنَّمَا يَنخُلُ عَنْ نَفْسِهِ} ⁶⁴⁷ “...ancak kendisine cimrilik yapmış olur.”⁶⁴⁸ Ayette geçen “عَنْ نَفْسِهِ” ifadesindeki “عَنْ” harf-i ceri “عَلَى” anlamında kullanılmış olup,

⁶³⁸ Şâtıbî, *el-Makâsîdü’ş-şâfiye*, 3/654-655.

⁶³⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁴⁰ el-İnşikâk 84/19.

⁶⁴¹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 305; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁴² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁴³ el-Mü’minûn 23/40.

⁶⁴⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁴⁵ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁴⁶ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 305.

⁶⁴⁷ Muhammed 47/38.

⁶⁴⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

kişinin cimrilik yaparken aslında kendisine karşı üstünlük kurmaya çalıştığını, ancak bu üstünlüğün nihayetinde kendisine zarar verdiğini ifade eder. Yani, kişinin cimriliği, kendisine karşı yapılan bir eylem olarak değerlendirilir.

Her iki şârih de “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımına şiiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

“لَا إِبْنَ عَمِّكَ لَا أَفْضَلْتَ فِي حَسَبٍ ... عَنِّي وَلَا أَنْتَ دَيَّانِي فَتُخْزُونِي”⁶⁴⁹

“Vallahi ey amca oğlu, ne soyca benden üstünsün ne de benim hâkimimsin ki beni rezil edebilesin.”

Şiirde geçen “عَنْ” harf-i ceri “عَلَى” anlamında kullanılmış olup, cümleye bir şeyin başka bir şey üzerinde baskınlık veya üstünlük kurması anlamı katmıştır. Şair, amcasının oğlunun, soy ve nesep bakımından kendisine baskın olmadığını vurgulamıştır.

İbn Mâlik’in “عَلَى” harf-i cerinin “عَنْ” anlamında kullanıldığı gibi bunun tam tersinin, yani “عَنْ” harf-i cerinin de “عَلَى” anlamında kullanıldığını belirttiği “كَمَا عَلَى” ifadesinden Suyûtî’nin bir çıkarım yaptığı görülmektedir. Suyûtî, İbn Mâlik’in bu ifadesiyle aslında her bir harfin kendine özgü bir anlamı olduğuna ve gerektiğinde bunlardan birinin diğerine niyâbeten kullanılabileceğine açıkça işaret ettiğini belirtmiştir.⁶⁵⁰ Suyûtî, böyle bir çıkarımla aslında İbn Mâlik’in bu konuda hangi dil okuluna tabi olduğuna dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Çünkü, harf-i cerlerin birbiri yerine kullanımı hususunda Basra ve Kûfe ekolü arasında bir görüş ayrılığı olduğu bilinmektedir. Basralı dilcilerin çoğu, harf-i cerlerin birbiri yerine kullanımını kabul etmezken, Kûfeli dilciler bunu caiz görmüşlerdir.⁶⁵¹ Dolayısıyla Suyûtî, İbn Mâlik’in bu ifadesiyle, Kûfeli dilcilerden yana bir yaklaşım benimsediğine dikkat çekmek istemiş olabilir. Murâdî de şerhinde buna işaret etmiştir.⁶⁵² Üşmûnî ise bu ifadede böyle bir çıkarım yapmamıştır.

“عَنْ” harf-i cerinin “عَلَى” anlamında kullanımıyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında, hemen hemen bütün şârihlerin, Üşmûnî ve Suyûtî’nin istişhâd etmiş olduğu şiiiri bu

⁶⁴⁹ İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, 513; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 305; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295; Şiirde geçen “لَا” ibaresindeki lâm harf-i ceri hazfedilmiş olup, takdiri “لَا” şeklinde gelmektedir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/336.

⁶⁵⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 305.

⁶⁵¹ Sâmerrâî, *Meânî'n-nahv*, 3/6-7.

⁶⁵² Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/760ظ

kullanıma şâhit olarak zikrettikleri görülmektedir.⁶⁵³ Dolayısıyla “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımına verilen örnekler hususunda bir geleneğin oluştuğu söylenebilir.

Sonuç olarak, İbn Mâlik’in “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamı dışında başka anlamlarını da zikretmesi, onun bu konuda Kûfeli dilcilerle aynı görüşte olduğunu göstermektedir. Suyûtî’nin bu konudaki tam görüşü bilinmemekle birlikte, Üşmûnî’nin İbn Mâlik’in üç anlamına ek olarak yedi anlam daha zikretmesi, onun da Kûfeli dilcilerle aynı yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.

Buraya kadar, İbn Mâlik’in “عَنْ” harf-i ceri için zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerh ettiği üç anlam ele alındı. Şimdi ise Üşmûnî’nin, İbn Mâlik ve Suyûtî’den farklı olarak ele aldığı “عَنْ” harf-i cerinin yedi anlamına sırasıyla değinilecektir:

Ta‘lîl: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin ta‘lîl anlamına Kur’ân’dan şu iki ayeti istişhâd etmekle yetinmiştir: {وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ} ⁶⁵⁴ “Biz de senin sözün yüzünden ilahlarımızı bırakacak değiliz” ve {وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ} ⁶⁵⁵ “İbrahim’in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi.”⁶⁵⁶ Her iki ayette de “عَنْ” harf-i ceri ta‘lîl anlamında gelmiş olup, cümleye ilk ayette “senin sözün yüzünden” anlamı katarken, ikincisinde ise “ona verdiği bir söz yüzünden” anlamı katmıştır.

“عَنْ” harf-i cerinin ta‘lîl anlamına İbn Mâlik ve Suyûtî’nin diğer eserlerinde, Ebû Hayyân⁶⁵⁷ ve İbn Hişâm’ın ise şerhlerinde değindiği görülmektedir.⁶⁵⁸

Zarfiyyet: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin zarfiyyet anlamına şiirden şu beyti şâhit getirmiştir:

”وَأَسْ سِرَاةَ الْحَيِّ حَيْثُ لَقِيَتْهُمْ ... وَلَا تَكُ عَنْ حَمْلِ الرَّبَاعَةِ وَإِنِّيَا“⁶⁵⁹

⁶⁵³ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 264; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/72; Murâdî, *Tavzîhu’l-mağâsîd*, 2/760; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/43; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/23; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 153.

⁶⁵⁴ Hûd 11/53.

⁶⁵⁵ et-Tevbe 9/114.

⁶⁵⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁵⁷ Ebû Hayyân, İbnü’s-Serrâc’ın da “عَنْ” harf-i cerinin bu anlamı üzerinde Kûfeli dilbilimcilere uyduğunu bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/73.

⁶⁵⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/160; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/73; Suyûtî, *Hem‘u’l-Hevâmî*, 4/190; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/45.

⁶⁵⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/95.

“Toplumunun şerefli kişileriyle her karşılaştığında yardım ve teselli sun ve liderlik yükünü taşımaktan geri durma.”

Beyitte geçen “عَنْ” harf-i ceri zarfıyet anlamında (في) kullanılmış olup cümleye, yükü taşıma hususunda geri kalınmaması anlamı katmıştır.⁶⁶⁰ İbn Mâlik de *Şerhu't-Teshîl*'de beytin takdirinin “فِي حَمْلِ الرَّبَاعَةِ” şeklinde geldiğini belirtmiştir.⁶⁶¹

Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî* adlı eserinde, beyitte geçen “عَنْ” harf-i cerinin “في” anlamında olmasına dair bir tartışmadan bahsetmiştir: Suyûtî, “في” anlamında kullanımını {وَلَا تَنِيَّا فِي ذِكْرِي}⁶⁶² “Beni anmakta gevşeklik göstermeyin” ayetine dayandırıldığını belirtmiş, ancak, “وَنِي” fiilinin “عَنْ” harf-i ceriyle kullanıldığı gerekçesiyle bu kullanımın reddedildiğini bildirmiştir.⁶⁶³ Çünkü, bu durumda “وَنِي عَنْهُ” ifadesiyle “وَنِي فِيهِ” ifadesi arasında bir anlam farkı olacağını; ilkinde mücâveze anlamını taşıırken, ikincisinde ise zarfıyet anlamı barındırdığını ifade etmiştir.⁶⁶⁴ Dolayısıyla Suyûtî, şiirde “عَنْ” harf-i ceri kullanıldığından dolayı mücâveze anlamının daha doğru olacağına işaret etmek istemiştir.

“مِنْ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin “مِنْ” anlamında kullanımına Kur’ân’dan şu iki ayeti şahit getirmekle yetinmiştir: { وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ } “O, kullarından tövbeyi kabul edendir” ve { أُولَئِكَ الَّذِينَ نَنْقَبِلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ مَا } “İşte onların yaptıklarının en güzelini kabul ederiz.”⁶⁶⁷ Her iki ayette de “عَنْ” harf-i ceri “مِنْ” anlamında kullanılmıştır.

“الْبَاء” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin “الْبَاء” anlamında kullanımına Kur’ân’dan şu ayeti şahit getirmiştir: { وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى } “O, hevâdan konuşmaz.” Ayette geçen “عَنْ” harf-i ceri “الْبَاء” anlamında olup cümleye, “O, hevâsıyla konuşmaz” şeklinde bir anlam katmıştır. Üşmûnî, burada “عَنْ” harf-i cerinin, sözün

⁶⁶⁰ Sabbân, İbn Hişâm’ın şiirde geçen “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamında olduğunu ileri sürdüğünü belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/336.

⁶⁶¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/161.

⁶⁶² Tâhâ 20/42.

⁶⁶³ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/191.

⁶⁶⁴ a.mlf., *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/191-192.

⁶⁶⁵ eş-Şûrâ 42/25.

⁶⁶⁶ el-Ahkâf 46/16.

⁶⁶⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁶⁸ en-Necm 53/3.

kaynağının ne olduğunu belirttiğini; sözün hevâdan değil, vahiyden kaynaklandığını ifade etmiştir.⁶⁶⁹

İsti‘âne: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin isti‘âne anlamını İbn Mâlik’in ileri sürdüğünü ve örnek olarak da Arap kelimadan “رَمَيْتُ عَنْ الْقَوْسِ” “(Oku) yayla attım” örneğini zikrettiğini belirtmiştir.⁶⁷⁰ Çünkü, Arapların bu cümleyi “رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ” şeklinde “الْبَاء” harf-i ceriyle birlikte kullandıklarını ifade etmiştir.

Üşmûnî, İbn Mâlik’in bu kullanımının Harîrî’ye (ö. 516/1122) karşı bir reddiye içerdiğini vurgulamıştır.⁶⁷¹ Çünkü Harîrî, “رَمَيْتُ بِالْقَوْسِ” örneğinin “الْبَاء” harf-i ceriyle kullanımında, anlamın “عَنْ” harf-i ceriyle kullanımına göre değişiklik göstereceğini belirtmiştir. Harîrî’ye göre, “عَنْ” harf-i ceriyle kullanımında “Oku yaydan attım” anlamı ortaya çıkarken, “الْبَاء” harf-i ceriyle kullanımında “Yayı attım” anlamı ifade edilmektedir. Dolayısıyla Harîrî, “Oku yaydan attım” anlamının doğru şekilde ifade edilmesi için cümlenin “عَنْ” harf-i ceriyle kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Sonuç olarak İbn Mâlik, aynı örneğin hem “عَنْ” hem de “الْبَاء” harf-i ceriyle kullanımlarında anlamın değişmediğini düşünürken, Harîrî bu görüşe katılmamakta ve anlamın değişeceğini belirtmektedir.⁶⁷²

Konuyla ilgili dikkat çekici bir husus, İbn Mâlik’in “رَمَيْتُ عَنْ الْقَوْسِ” örneğinde geçen “عَنْ” harf-i cerinin isti‘âne anlamında olduğunu ileri sürerken Suyûtî’nin bu örneği “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze anlamı için vermesidir.⁶⁷³ Aynı şekilde şârihlerden İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî’nin de verdikleri örnekler incelendiğinde, Suyûtî ile aynı fikirde oldukları görülmektedir.⁶⁷⁴ Bu durum, müellif ve bazı şârihler arasında “عَنْ” harf-i cerinin mücâveze ve isti‘âne kullanımları konusunda çeşitli görüş farklılıkları veya bu kullanımlara yükledikleri anlamlar açısından farklılıklar bulunduğunu göstermektedir.

⁶⁶⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁷⁰ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁷¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295; Üşmûnî’nin bu ifadeyi Murâdî’den alıntılıdığı görülmektedir. Bk. Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî el-Murâdî, *el-Cene’d-dânî fi hurûfi’l-me‘ânî*, thk. Faḥreddîn Kabâve - Muḥammed Nedîm Fadıl (Beyrut: y.y., 1413/1992), 246-247.

⁶⁷² Murâdî, *el-Cene’d-dânî*, 246-247; Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü’l-Ğavvâs fi Evhâmi’l-Havâs*, thk. Arafat Maṭracî (Beyrut: y.y., 1418/1998), 206.

⁶⁷³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/160; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdyye*, 304.

⁶⁷⁴ İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/43; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/23; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 153.

Bedel: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin bedel anlamına Kur’ân’dan ve hadisten birer örnek vermekle yetinmiştir. Üşmûnî, Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir: { وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا }
{تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا} ⁶⁷⁵ “Öyle bir günden sakının ki, o gün kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez.” Hadisten ise şu örneği getirmiştir: “صُومِي عَنْ أُمِّكَ” “Annenin yerine oruç tut.” ⁶⁷⁶ Her iki cümlede de “عَنْ” harf-i ceri bedel anlamında kullanılmış olup, ilk cümlede “kimse kimsenin yerine” anlamını, ikinci cümlede ise “annenin yerine” anlamını katmaktadır.

Suyûtî, “عَنْ” harf-i cerinin bedel anlamını İbn Mâlik’in ileri sürdüğünü bildirmiştir. ⁶⁷⁷

“الزِّيَادَةُ لِلتَّغْوِيضِ” anlamında kullanılması: Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin zâid olarak geldiği bu kullanımda, hafzedilmiş herhangi bir kelimenin yerine geçerek onun rolünü üstlendiğini ifade etmiştir. ⁶⁷⁸

Üşmûnî, bu kullanıma örnek olarak şiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

«أَنْجَزَ عِنْ نَفْسٍ أَتَاهَا حِمَامُهَا ... فَهَلَّا أَلَّتِي عَنْ بَيْنِ جَنْبَيْكَ تَدْفَعُ» ⁶⁷⁹

“Bir cana ölüm geldiğinde kederleniyor musun?... Peki, ya canını veren o değil de sen olursan?”

Beyitte geçen “عَنْ” harf-i ceri, normalde “تَدْفَعُ” fiilinden sonra gelmesi gerektiği halde, hafzedilerek, “أَلَّتِي” ism-i mevsulünden sonra eklenmiştir. Bu harf-i cer, hafzedildiği kelimenin yerine zâid olarak getirilmiştir. Dolayısıyla ilgili kısmın takdiri “فَهَلَّا تَدْفَعُ عَنْ أَلَّتِي بَيْنَ جَنْبَيْكَ” şeklinde olmaktadır. ⁶⁸⁰

Üşmûnî, “عَنْ” harf-i cerinin, hafzedilmiş bir kelimenin yerine zâid olarak geldiği kullanımına örnek olarak bu şiiri zikretmiştir. Ancak, “عَنْ” harf-i cerinin burada hangi kelimenin yerine geçtiğini belirtmemiştir. Ancak bu izaha yer vermeyişini hafzedilen kelimenin de yine aynı kelime olmasıyla açıklamak mümkündür. Zira bu kullanımda

⁶⁷⁵ el-Bakara 2/48.

⁶⁷⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁷⁷ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/192; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/159.

⁶⁷⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295; Sabbân, İbnü'd-Demâmî'nin Muğni ve et-Teshîl adlı kitaplarda, “عَنْ” harf-i cerinin zâid olmasının şartı olarak, ta'vîzi yani hafzedilenin yerine geçmeyi ileri sürdükleri ifade edilmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/337.

⁶⁷⁹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/144; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/295.

⁶⁸⁰ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/337.

“عَنْ” harf-i ceri bulunması gereken yerden hazfedilip bir başka yerde kullanılmıştır. Dolayısıyla Üşmûnî’nin, “عَنْ” harf-i cerinin bu kullanımının herkesçe bilindiğini varsaydığı ve açıklama gereği duymadığı düşünülebilir.

Buraya kadar Üşmûnî’nin, İbn Mâlik ve Suyûtî’den farklı olarak ele aldığı “عَنْ” harf-i cerinin anlamlarına değinildi. Şimdi ise “عَنْ” edatının isim olarak nasıl kullanıldığı ve her iki şârih tarafından ilgili dizenin nasıl şerh edildiği incelenecektir.

İbn Mâlik, dizelerinde “عَنْ” edatının, “عَلَى” edatında olduğu gibi, başına “مِنْ” harfi getirilerek isim olarak da kullanımı olduğundan bahsetmiştir.⁶⁸¹ Suyûtî, konuyla ilgili herhangi bir açıklama yapmadan sadece şiirden istişhâd etmekle yetinirken Üşmûnî, “عَنْ” edatının isim olarak kullanımında hangi anlamı ifade ettiğini belirttiği ve ardından bu kullanımı şiirle desteklediği görülmektedir.⁶⁸²

Üşmûnî, “عَنْ” edatının isim olarak kullanımında “جَانِبٌ” “*taraf, yan*” anlamına geleceğini belirtmiş ve şu şiiri istişhâd etmiştir:⁶⁸³

“وَلَقَدْ أَرَانِي لِلرَّمَا حِ دَرِيئَةً ... مِنْ عَن يَمِينِي تَارَةً وَأَمَامِي”⁶⁸⁴

“Beni mızraklara hedef olarak gösterdi... Bazen sağımdan, bazense önümden (fırlatılmaktadır).”

Suyûtî ise “عَنْ” edatının isim olarak kullanımına şiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

“فَقُلْتُ لِلرَّكْبِ لَمَّا أَنْ عَلَا بِهِمْ ... مِنْ عَن يَمِينِ الْحُبَيْبَا نَظْرَةً قُبُلًا”⁶⁸⁵

“Yolcular (Şam’da bulunan) Hubayyâ mevkiinin sağ tarafından yukarı doğru yöneldiklerinde, onlara dedim ki: Bu, daha önce olmamış bir bakıştı, (lütfen ikinci bir kez daha bakmama izin verin).”

Her iki beyitte de geçen “مِنْ عَن يَمِينِي” ibaresindeki “عَنْ” edatı isim olarak kullanılmış olup, “جَانِبٌ” anlamında gelmiştir.

Konuyla alakalı diğer eserlere bakıldığında, “عَنْ” edatının isim olarak kullanımıyla ilgili genel olarak şârihlerin benzer ifadeler kullandıkları görülmektedir. Burada özellikle

⁶⁸¹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 116; Ferrâ ve Kûfeli dilcilerden bir grubun, “عَلَى” ve “عَنْ” harf-i cerlerine “مِنْ” bitiştigi takdirde de harf olarak kullanımlarına devam edeceklerini iddia ettikleri belirtilmiştir. Detaylı bilgi için bk. Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/764.

⁶⁸² Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 306-307; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁶⁸³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁶⁸⁴ Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, 10/158; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁶⁸⁵ Kureşî, *Cemheretu Eş’âri’l-‘Arab*, 652; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 307.

Murâdî, İbnü'n-Nâzım, İbn Hişâm gibi şârihlerin, İbn Mâlik'in vurgulamış olduğu “عَنْ” edatının başına sadece “مِنْ” harfi getirildiği takdirde isim olarak kullanılabilceği görüşüne dikkat çektiklerini söyleyebiliriz.⁶⁸⁶ Çünkü, bazılarının, “عَنْ” edatının başına “مِنْ” harfi dışında “عَلَى” ve “فِي” harfleri getirilerek de isim olarak kullanıldığına dair görüşler beyan ettikleri ifade edilmiştir. Murâdî ve Ebû Hayyân, bunları nadir olarak nitelendirmiştir.⁶⁸⁷

2.1.9. “كَ” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “كَ” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

وَمَا رَوَوْا مِنْ نَحْوِ «رُبِّيهِ فَتَى» ... نَزْرُ، كَذَا «كَهَا»، وَنَحْوَهُ أَتَى
شَبَّهَ بِكَافٍ، وَبِهَا التَّعْلِيلُ قَدْ ... يُعْنَى، وَزَائِدًا لِتَوْكِيدِ وَرَدٍ
وَاسْتُعْمِلَ اسْمًا، وَكَذَا «عَنْ، وَعَلَى» ... مِنْ أَجْلِ ذَا عَلَيْهِمَا «مِنْ» دَخَلًا⁶⁸⁸

İbn Mâlik'in, bu dizlerinde “كَ” harf-i ceriyle ilgili olarak üç durumdan bahsettiği görülmektedir: İlk olarak, “كَ” harf-i cerine nadir de olsa bir zamirin, özellikle gâib zamirinin bitişebileceğine dikkat çekmektedir.⁶⁸⁹ Çünkü, daha önceki dizelerinde “كَ” harf-i cerini, zahir isme has kılınan harf-i cerler arasında sayarak, aslında “كَ” harf-i cerinin bir zamire bitişemeyeceğini belirtmişti.⁶⁹⁰ Fakat, daha sonra “رُبِّ” harf-i cerinde olduğu gibi, “كَ” harf-i cerinin de az da olsa zamire bitiştiği kullanımları olduğuna işaret etmiştir.

İkinci olarak, “كَ” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu anlamları ele almış ve bunların toplamda üç tane olduğunu bildirmiştir. Bunlar sırasıyla teşbih, ta'lîl ve zâid anlamlarıdır. İbn Mâlik, “كَ” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu bu üç anlamdan ta'lîl anlamının, diğerlerine nazaran daha az gerçekleştiğine dikkat çekmiştir.

⁶⁸⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/763; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 266; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/56.

⁶⁸⁷ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/763; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/81.

⁶⁸⁸ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116-117.

⁶⁸⁹ İbn Mâlik'in özellikle gâib zamirine bitiştiğine işaret etmesi “كَهَا” ibaresine dayandırılmıştır. Detaylarına ileride değinilecektir.

⁶⁹⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

Üçüncü olarak ise “ك” edatının harf olarak sahip olduğu bu özelliklerinin yanı sıra, aynı zamanda isim olarak da kullanılabileceğine dikkat çektiği görülmektedir. İbn Mâlik, “ك” edatıyla ilgili olarak bu bilgileri vermekle yetinmiştir.

İbn Mâlik’in, ilk olarak değindiği, “ك” harf-i cerine nadir de olsa zamirin bitişebileceği durumla ilgili Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine bakıldığında, her ikisinin de zahir isme has kılınan “ك” harf-i cerinin nadiren de olsa zamire bitişebileceğine dikkat çektikleri görülmektedir.⁶⁹¹ Üşmûnî, İbn Mâlik’in bu durumu açıklarken zikrettiği “كها” ifadesinden yola çıkarak, “ك” harf-i cerine bitişen zamirin gâib zamiri olmasının gerektiğini bildirmiştir. Yani, “ك” harf-i cerinin, muhatap ve mütekellim zamirlerine bitişmesi durumunu aradan çıkarmıştır.⁶⁹² Suyûtî ise İbn Mâlik’in ifadesinden böyle bir çıkarım yapmamış olup genel olarak zamire bitişmesinin nadir olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹³ Dolayısıyla Suyûtî’nin bu ifadesinden adeta, “ك” harf-i cerine gâib zamirin yanı sıra, muhatap ve mütekellim zamirlerinin de bitişebileceği gibi bir durum anlaşılmaktadır.

Suyûtî’nin bu konudaki tam görüşünü öğrenebilmek için *Hem ‘u’l-Hevâmi’* adlı eserine bakıldığında, genel olarak zamire bitişmesinden bahsettiği ve bu konuda İbn Mâlik ve Ebû Hayyân’ın görüşlerine atıfta bulunduğu görülmektedir.⁶⁹⁴ Suyûtî, İbn Mâlik’in bu zamiri sadece gâib zamiri ile sınırladığını belirtmiş, buna karşılık Ebû Hayyân’ın ise bu zamirin gâib zamiri dışında da gelebileceğine dair görüş ve örneklerini zikretmiştir.⁶⁹⁵ Suyûtî’nin ifadelerinden “ك” harf-i cerine bitişen zamirin sadece gâib zamiri ile sınırlı olmayıp, muhatap ve mütekellim zamirlere de bitişebileceğinin vurguladığı anlaşılmaktadır.⁶⁹⁶ Dolayısıyla bu durum Suyûtî’nin, İbn Mâlik ve onu takip eden Üşmûnî’den farklı bir görüşte olduğunu göstermektedir.

⁶⁹¹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 299; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/286.

⁶⁹² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/286.

⁶⁹³ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 299.

⁶⁹⁴ a.mlf., *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/196.

⁶⁹⁵ a.mlf., *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/196; Ebû Hayyân, “ك” harf-i cerine zamirin bitişmesi hususunda, Arap dilinde bu kullanımı caiz gören birini görmediklerini ifade etmiştir. Bu kullanımın sadece şiir ve zaruret anında meydana gelen istisnai bir durum olduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/23.

⁶⁹⁶ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/196.

Her iki şârihin de bu kullanıma şiirden ikişer örnek istişhâd ettikleri görülmektedir. Üşmûnî, zamirin bitiştiği “ك” harf-i cerine şu şiiri şahit olarak getirmiştir:

”خَلَى الدُّنَابَاتِ شِمَالًا كُنْبًا ... وَأُمٌّ أَوْ عَالٍ كَهَا أَوْ أَقْرَبًا“⁶⁹⁷

“(Yaban eşeği), kuzey yönüne yakın bir yerde bulunan Zenâbât’ı geride bırakarak kaçtı. Ummu Av’âl tepesi, uzaklık bakımından ona benzer veya daha yakındır.”

Suyûtî ise şu şiiri şahit olarak getirmiştir:

”لَئِنْ كَانَ مِنْ جِنِّ لَأُبْرَحَ طَارِقًا ... وَإِنْ يَكُ إِنْسًا مَا كَهَا الْإِنْسُ يَفْعَلُ“⁶⁹⁸

“Eğer gelen bir cinse, onu buradan uzaklaştıracağım; ve eğer bir insansa, insanların böyle yapmadığı bir şeyi yapmış.”

Bu örneklere ek olarak her iki şârih şu şiiri de şahit getirmiştir:

”وَلَا تَرَى بَعْلًا وَلَا حَلَانًا ... كَهْ وَلَا كَهَنَّ إِلَّا حَاطِلًا“⁶⁹⁹

“Bir koca veya eşler göremezsin ki, onlar (yaban eşeği) gibi olup (eşlerini) korusun.”

Bütün bu örneklerde, “ك” harf-i cerine gâib zamirinin bitiştiği görülmektedir. Suyûtî de her ne kadar bu konuda İbn Mâlik’ten farklı düşünerek “ك” harf-i cerine gâib zamiri dışında da zamirlerin bitişebileceğini ima etse de vermiş olduğu örneklerde “ك” harf-i cerine sadece gâib zamirinin bitiştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum, Suyûtî’nin, şerh anlayışında, şerhe konu olan eserin musannifinin görüşlerine önem verdiği ve onları dikkate aldığı şeklinde yorumlanabilir.

Konuyla alakalı diğer şârihlere bakıldığında, onların da hemen hemen benzer açıklamalarda buldukları söylenebilir.⁷⁰⁰

İbn Mâlik’in ikinci olarak değindiği, “ك” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu teşbih, ta‘lîl ve zâid anlamlarıyla ilgili olarak, Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine bakıldığında birbirlerinden farklı yaklaşımlar sergiledikleri görülmektedir. Suyûtî, İbn Mâlik’e uyararak sadece bu üç anlama değinip, her birine birer örnek vermekle yetinirken Üşmûnî, bu üç

⁶⁹⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/66.

⁶⁹⁸ Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, 11/344; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/196.

⁶⁹⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/67; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 300.

⁷⁰⁰ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/23; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/744-745; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/14; Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/569; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 149.

anlamla yetinmeyip “ك” harf-i cerinin toplamda dört anlamı olduğunu vurgulamış ve bu anlamları detaylı bir şekilde açıklamıştır.⁷⁰¹

İbn Mâlik’in zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî’nin ise şerh ettiği bu manalar sırasıyla şunlardır:

Teşbih (benzetme): Her iki şârih de “ك” harf-i cerinin teşbih anlamına Arap kelamından şu örneği vermiştir: “زَيْدٌ كَالْأَسَدِ” “Zeyd aslan gibidir”.⁷⁰² Örnekte geçen “ك” harf-i ceri teşbih anlamında kullanılmış olup, Zeyd aslana benzetilerek, Zeyd’in sahip olduğu niteliklerin aslanın özelliklerine benzer olduğu anlatılmıştır.

Üşmûnî, Suyûtî’ye ek olarak, teşbih anlamının “ك” harf-i cerinin asıl anlamı olduğuna dikkat çekmiştir.⁷⁰³

“ك” harf-i cerinin teşbih anlamına dair diğer şârihlerin açıklamalarına bakıldığında, genellikle Üşmûnî ve Suyûtî gibi kısa ve öz bir şekilde bu kullanıma değindikleri görülmektedir.⁷⁰⁴

Ta’lîl: Her iki şârih de “ك” harf-i cerinin ta’lîl anlamına Kur’ân’dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {وَأَذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ} ⁷⁰⁵ “O’nu, size doğru yolu gösterdiği için anın.”⁷⁰⁶ Üşmûnî, ayetin takdirinin “لِهَدَايَتِكُمْ” “size doğru yolu gösterdiği için” şeklinde geldiğini belirtmiştir.⁷⁰⁷

Üşmûnî’nin, ta’lîl anlamına verdiği örnekten sonra, İbn Mâlik’in iki eseri arasındaki söylem farkına dikkat çektiği görülmektedir. Üşmûnî, İbn Mâlik’in *Elfîyye* adlı eserinde, “ك” harf-i cerinin ta’lîl anlamındaki kullanımının az olduğunu belirttiğini, aynı açıklamayı *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde de yinelediğini, ancak *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde ise “وَدَلَّالْتُّهَا عَلَى التَّعْلِيلِ كَثِيرَةٌ” ifadesiyle “ك” harf-i cerinin ta’lîl anlamındaki kullanımının çok olduğunu vurguladığını belirtmiştir.⁷⁰⁸ Üşmûnî’nin bu ifadelerinden,

⁷⁰¹ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 305; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/295-296.

⁷⁰² a.mlf., *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 305; a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁷⁰³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁷⁰⁴ Şâtîbî’nin diğerlerinden farklı bir tasnifte bulunduğu belirtilmelidir. Şâtîbî, “ك” harf-i cerini zâid olan ve zâid olmayan şeklinde ikiye ayırmış, zâid olmayan kısmı ise teşbih ve ta’lîl olarak iki alt kategoriye ayırmıştır. Diğer şârihler ise bu tür bir tasnif yapmamış ve İbn Mâlik’in ifadelerine daha yakın bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bk. Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-Şâfiye*, 3/661.

⁷⁰⁵ el-Bakara 2/198.

⁷⁰⁶ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 305; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁷⁰⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

⁷⁰⁸ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296; Murâdî’nin de aynı hususa dikkat çektiği görülmektedir. Detaylı bilgi için bk. Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşîd*, 2/761.

İbn Mâlik'in birbirine zıt iki açıklaması sebebiyle bir çelişkiye düştüğü izlenimi çıkabilir. Ancak, İbn Mâlik'in her iki açıklamasını da kendi bağlamında değerlendirdiğimizde, her iki açıklamanın da doğru olabileceğini söyleyebiliriz. Örneğin, “ك” harf-i cerinin ta‘lîl anlamındaki kullanımının az olduğunu belirtmesi, bu kullanımın teşbih anlamına kıyasla daha az oldu şeklinde anlaşılabilir. Öte yandan, ta‘lîl anlamındaki kullanımının çok olduğunu belirtmesi ise genel olarak dildeki kullanım sıklığına atıfta bulunduğu şekilde yorumlanabilir.⁷⁰⁹

Üşmûnî'nin konuyu aktarırken İbn Mâlik'in diğer iki eserine atıfta bulunması, onun şerh anlayışında, şerhe konu olan eserin yazarının sadece ilgili eserine değil, aynı zamanda diğer kitaplarına da bakılması gerektiği yaklaşımı benimsediğini göstermektedir. Bu durum, Üşmûnî'nin musannifin görüşlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamaya çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

Zâid: Her iki şârih de “ك” harf-i cerinin zâid olarak kullanımında, cümlenin manasını te'kîd edeceğini ifade etmiştir.⁷¹⁰ Bu kullanıma örnek olarak her iki dilci de Kur'ân'dan şu ayeti istişhâd etmiştir: {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ} ⁷¹¹ “Hiçbir şey O'na benzemez.”⁷¹²

Ayette geçen “ك” harf-i ceri zâid olarak gelmiş olup, “مِثْل” “benzer” kelimesine izâfe olmuştur. Arapçada, zâid olarak kullanılan harfler cümlenin anlamını değiştirmeden, onu pekiştirir veya vurgular. Bu ayette “ك” harf-i ceri, Allah'ın eşi ve benzeri olmadığını daha güçlü bir şekilde ifade etmek için kullanılmıştır. Yani, “مِثْلِهِ” ifadesi zaten Allah'ın bir benzeri olmadığını belirtirken, “ك” harf-i ceri eklenerek bu anlam daha da pekiştirilmiştir. Dolayısıyla ayette “ك” harf-i cerinin zâid olarak kullanımıyla Allah'ın eşsizliğine vurgu yapıldığını söyleyebiliriz.⁷¹³

Üşmûnî, aynı zamanda Suyûtî'den farklı olarak bu kullanıma şiiirden de şu beyti şahit getirmiştir:

... لَوَاحِقُ الْأَقْرَابِ فِيهَا كَالْمَقَّقِ⁷¹⁴

⁷⁰⁹ Bu konudaki benzer yorumlar için bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 305; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/337.

⁷¹⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 305; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁷¹¹ eş-Şûrâ 42/11.

⁷¹² a.mlf., *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 305; a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁷¹³ Bu ayet etrafında “ك” harfinin zâid olup olmadığıyla alakalı dilbilimciler arasında birtakım tartışmalar dönmüştür. Bu tartışmalar için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/337.

⁷¹⁴ Merzûkî, *Şerhu Dîvânu'l-Hamâse*, 1148; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296

“... Hazır olan (atların) zayıfları içerisinde çok uzun boyluları da var.”

Şiirde geçen “كَ” harf-i ceri zâid olarak gelmiştir. Üşmûnî, ilgili kısmın takdirinin “فِيهَا الْمَقَّقِ” şeklinde yani, “كَ” harf-i ceri olmaksızın geldiğini bildirmiştir.⁷¹⁵

“كَ” harf-i cerinin zâid olarak kullanımına dair diğer şerhlere bakıldığında, bazı detay açıklamalar dışında hemen hemen çoğunun benzer açıklamalarda buldukları görülmektedir. Özellikle şârihlerin bu kullanım için zikredilen, {أَلَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ} ⁷¹⁶ ayeti üzerinde durduklarını söyleyebiliriz. Nitekim İbn Mâlik ve Şâtıbî'nin bu ayette geçen “كَ” harf-i cerinin zâid olmaması halinde başka tartışmalara mahal vereceğinden bahsettikleri görülmektedir. Sözelimi bu durumda, benzeri olmayan bir şeyin varlığı söz konusu olacağından, bunun ise imkânsız olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁷¹⁷

Suyûtî, bazı dilcilerin ayette geçen “كَ” harf-i cerinin değil de “مِثْلٌ” kelimesinin zâid olduğunu ileri sürdüklerini bildirmiş; fakat bunun doğru olmadığını, çünkü isimlerde zâidlik mevzusunun sabit olmadığını belirtmiştir.⁷¹⁸

Ebû Hayyân'ın söz konusu zâid kullanımı, kendi içerisinde teşbih manasını te'kîd için gelen ve te'kîd için gelmeyen şeklinde ikiye ayırdığı görülmektedir.⁷¹⁹ Her iki kullanıma vermiş olduğu örnekler ise Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu ayet ve şiirdir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin “كَ” harf-i cerinin zâid oluşunu iki farklı örnekle açıklamasının nedeni, bu harfin zâid kullanımının iki farklı şekilde gerçekleşebileceğini vurgulamak isteği olabilir.

Buraya kadar İbn Mâlik'in “كَ” harf-i ceri için zikrettiği, Suyûtî ve Üşmûnî'nin de şerh ettiği üç anlam ele alındı. Şimdi ise Üşmûnî'nin, farklı olarak ele aldığı “كَ” harf-i cerinin isti'lâ anlamına değinilecektir:

İsti'lâ: Üşmûnî'nin, “كَ” harf-i cerinin isti'lâ yani “عَلَى” anlamında kullanılmasını, Arapların: “كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟” “Nasıl oldun?” sorusuna verdikleri, “كَحَيْرٍ” “İyiyim” cevabına bağladığı görülmektedir. Üşmûnî, “كَحَيْرٍ” ifadesinin takdirinin “عَلَى حَيْرٍ” şeklinde olduğunu belirtmiştir.⁷²⁰

⁷¹⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁷¹⁶ eş-Şûrâ 42/11.

⁷¹⁷ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/170; Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiye*, 3/663.

⁷¹⁸ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/195.

⁷¹⁹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/78-79.

⁷²⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

Üşmûnî, “ك” harf-i cerinin isti‘lâ anlamındaki kullanımının az olduğunu vurgulamış ve bu kullanımın İbn Mâlik tarafından *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserinde belirtildiğini ifade etmiştir.⁷²¹ Bu durum, Üşmûnî’nin İbn Mâlik’in eserlerine dayanarak yaptığı yorumları dikkate aldığını ve az da olsa bu tür kullanımların varlığını göz ardı etmediğini göstermektedir.

Konuyla ilgili diğer şerhlere baktığımızda, “ك” harf-i cerinin isti‘lâ anlamındaki kullanımına yalnızca İbn Hişâm’ın değindiğini tespit edebildik.⁷²² İbn Mâlik ve Suyûtî, eserlerinde bu kullanımı Kûfeli dilciler ile Ferrâ ve Ahfeş’in de aktardığını belirtmişlerdir.⁷²³ Sabbân ise haşiyesinde, “كَحَيْرٍ” ifadesinin “بِحَيْرٍ” anlamında kullanıldığını, yani “ك” harf-i cerinin “عَلَى” yerine “ب” anlamında da kullanılabileceğini savunanların olduğunu ifade etmiştir.⁷²⁴ Ancak İbn Mâlik, Üşmûnî ve diğer dilciler bu örnekte genellikle “عَلَى” anlamını ön plana çıkarmışlardır. Bu farklı yaklaşımlar, dilcilerin “ك” harf-i cerinin kullanımları konusundaki yorumlarının çeşitliliğini ortaya koymaktadır.

Buraya kadarki kısımda “ك” harf-i cerinin ifade etmiş olduğu anlamlar ele alındı. Şimdi ise İbn Mâlik’in konuyla alakalı üçüncü olarak değindiği, “ك” edatının harf olmasının yanında isim olarak da kullanılabileceğine dair ifadelerinin, Suyûtî ve Üşmûnî açısından nasıl anlaşıldığı ele alınacaktır:

Suyûtî, “ك” edatının isim olarak kullanımından bahsettikten hemen sonra, cümle içerisindeki konumlarını örneklerle açıklamıştır. Suyûtî, “ك” edatının isim olarak dört farklı konumda kullanılabileceğini belirtmiştir.⁷²⁵ Üşmûnî ise önce “ك” edatının isim olarak hangi anlama geldiğini açıklamış, ardından bu kullanıma şiirden iki örnek vermiştir. Son olarak da bu konunun dilciler arasında tartışılan bir yönüne dikkat çekmiştir.⁷²⁶

⁷²¹ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/170.

⁷²² İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/46.

⁷²³ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/170; Suyûtî, *Hem’u’l-Hevâmî*, 4/195.

⁷²⁴ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/338.

⁷²⁵ Suyûtî, *el-Behcetu’l-Merdiyye*, 306.

⁷²⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/296.

Suyûtî, “ك” edatının cümle içerisinde mübtedâ, fâil, muzâfun ileyh ve harf-i cerin mecrûru olmak üzere toplamda dört farklı konumda gelebileceğini bildirmiş ve her bir kullanımı şiirle desteklemiştir.⁷²⁷ Bu şiirler sırasıyla şu şekildedir:

“أَبَدًا كَالْفَرَائِ فَوْقَ ذُرَاهَا ... حِينَ يَطْوِي الْمَسَامِعَ الصَّرَّارَ”⁷²⁸

“Yaban eşekleri her zaman tepelerin en yükseklerindedir, (özellikle geceleyin öten) circir böcekleri kulakları tıkadığında.”

“أَتَنْتَهُونَ وَلَنْ يَنْهَى ذَوِي شَطَطٍ ... كَالطَّعْنِ يَذْهَبُ فِيهِ الرَّيْتُ وَالْفُتْلُ”⁷²⁹

“Duracak mısınız? Zalimler asla durmaz... Tıpkı bir yaraya koyulan, yağ ve ipliklerin yok olması gibi.”

“وَلَعَبَتْ طَيْرٌ بِهِمْ أَبَابِيلُ ... فَصَيَّرُوا مِثْلَ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ”⁷³⁰

“Ebâbil kuşları onlarla oynadı. Onları yenilmiş ekin yaprakları gibi yaptılar.”

“بِكَ اللَّفْوَةِ الشَّعْوَاءِ جُلْتُ وَلَمْ أَكُنْ ... لِأَوْعِ إِلَّا بِالْكَمِيِّ الْمُقَنَّعِ”⁷³¹

“Gagalı kartal gibi kaygısızca dolaşım ve sadece silah kuşanmış cesur kahramanlar aradım.”

Bütün bu şiirlerde geçen “ك” edatı isim olarak kullanılmıştır. İlk şiirde geçen “كَالْفَرَائِ” ifadesinde mübtedâ, ikinci şiirde geçen “كَالطَّعْنِ” ifadesinde fâil, üçüncü şiirde geçen “مِثْلَ كَعَصْفٍ” ifadesinde muzâfun ileyh ve son şiirde geçen “بِكَ اللَّفْوَةِ” ifadesinde “ب” harf-i cerinin mecrûru olarak gelmiştir. Suyûtî, “ك” edatının isim olarak kullanımıyla ilgili olarak sadece bu açıklamaları yapmakla yetinmiştir.

Üşmûnî ise “ك” edatının isim olarak kullanımında “مِثْلَ” “gibi” anlamında olduğuna dikkat çekmiş ve Suyûtî’nin de zikretmiş olduğu “بِكَ اللَّفْوَةِ الشَّعْوَاءِ” şiiri ile şu şiiri bu kullanıma şahit olarak getirmiştir:⁷³²

“بِيضٌ ثَلَاثٌ كِنِعَاجٍ حَمَّ ... يَضْحَكُنْ عَنِ الْبَرْدِ الْمُنْهَمِّ”⁷³³

“Üç beyaz (kadın vardır ki), boynuzsuz koyun gibi... (Dişleri) erimiş dolu tanesi gibi (parıldayarak) gülerler.”

⁷²⁷ a.mlf., *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 306.

⁷²⁸ a.mlf., *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 306. Kaynaklarda kime ait olduğuna dair bir bilgi bulamadık.

⁷²⁹ Merzûkî, *Şerhu Dîvânu 'l-Hamâse*, 757; Suyûtî, *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 306.

⁷³⁰ Bağdâdî, *Hizânetu 'l-Edeb*, 10/189; Suyûtî, *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 306.

⁷³¹ Üşmûnî, *Şerhu 'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/98; Suyûtî, *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 306.

⁷³² Üşmûnî, *Şerhu 'l-Üşmûnî*, 2/296.

⁷³³ Bağdâdî, *Hizânetu 'l-Edeb*, 10/168; Üşmûnî, *Şerhu 'l-Üşmûnî*, 2/296.

Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu her iki şiirde de “ك” edatının harf-i cerin mecrûru olarak geldiği görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin, Suyûtî gibi “ك” edatının isim olarak geldiği farklı konumlara dikkat çekme gereği duymadığını ve sadece isim olduğunu gösterecek şekilde şiirden iki şahit getirmekle yetindiğini ifade edebiliriz.

Üşmûnî, “ك” edatının isim olarak kullanımının, Sîbeveyhi ve diğer dilbilimciler tarafından sadece zaruret durumlarında, yani şiirsel zorunlukta kabul edildiğini belirtmiştir. Ancak, aralarında Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Mâlik'in de bulunduğu birçok dilbilimcinin, bu kullanımı yalnızca şiirle sınırlamadığını ve şiir dışındaki metinlerde de isim olarak kullanılabileceğini ifade ettiklerini vurgulamıştır.⁷³⁴

Suyûtî ve Üşmûnî'nin “ك” edatının isim olarak kullanımıyla ilgili açıklamalarına baktığımızda, her iki şârihin de farklı yönler odaklandığını görmekteyiz. Suyûtî, “ك” edatının isim olarak cümle içerisinde hangi konumlarda kullanıldığını vurgularken Üşmûnî, doğrudan “ك” edatının isim olarak kullanımına yoğunlaşmış ve dilbilimciler arasındaki bu kullanımın kapsamıyla ilgili tartışmalara dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, her iki şârih de “ك” edatının isim olarak kullanımına dair farklı boyutları ele almış, böylece kendilerince önemli gördükleri hususlara dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Konuyla alakalı diğer eserlere bakıldığında, şârihlerin iki husus üzerinde durdukları görülmektedir: İlk olarak, “ك” edatının isim olarak kullanıldığında, cümlede hangi konumlarda gelebileceğine dair farklı örnekler sunmuşlardır. Sözgelimi İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde Suyûtî'nin de belirttiği fâil, mübtedâ, muzâfun ileyh ve harf-i cerin mecrûru konumlarına değinirken, *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde ise bunlara “كَنْ”nin ismini de eklediği görülmektedir.⁷³⁵ Suyûtî'nin, *Hem'u'l-Hevâmî'* adlı eserinde ise bunlara mef'ûl konumunu da eklediği görülmektedir.⁷³⁶ Şârihlerden kimi Suyûtî gibi sadece bu konumlara dikkat çekerken, kiminin de Üşmûnî gibi “ك” edatının isim yönüne odaklandığını söyleyebiliriz.

Şârihlerin üzerinde durduğu ikinci husus, “ك” edatının isim, harf ya da her ikisi de olduğuna dair dilciler arasındaki tartışmalardır. Dolayısıyla bu konuda üç farklı görüşün

⁷³⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁷³⁵ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/812-813; İbn Mâlik, “ك” edatının sıla cümlesinde gelmesi halinde harf olmasının isim olmasından daha evla olacağını bildirmiştir. Bk. a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/170-171.

⁷³⁶ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî'*, 4/198.

olduğu anlaşılmaktadır: Birinci görüş, “ك” edatını mutlak olarak harf kabul edenlerin görüşüdür ki onlar, isim oluşunu sadece şiir zaruretiine dayandırmaktadırlar. Bu görüş Sîbeveyhi ve Basralı dilcilerin çoğunluğuna dayandırılmıştır.⁷³⁷

İkinci görüş, “ك” edatını mutlak olarak isim kabul edenlerin görüşüdür ki bu görüşü İbn Madâ el-Kurtubî’nin ileri sürdüğü belirtilmiştir.⁷³⁸ Suyûtî, İbn Madâ’nın bu görüşte olmasının sebebi olarak, “ك” edatının anlamının “مِثْلٌ” olduğunu, dolayısıyla da isim anlamında olan her şeyin isim olacağını iddia ettiğini bildirmiştir. Ancak çoğu dilci, “ك” edatının tek bir harf olarak gelmesi ve zâid oluşun sadece harflerde görüldüğü gerekçesiyle bu görüşü reddetmiştir. Suyûtî, bazı dilcilerin “ك” edatının zâid oluşundan dolayı isim olduğunu iddia ettiğini, fakat ismin zâid oluşunun kanıtlanmadığı gerekçesiyle bu görüşün reddedildiğini belirtmiştir.⁷³⁹

Üçüncü görüş ise “ك” edatını hem isim hem de harf olarak kabul edenlerin görüşüdür ki onlara göre “ك” edatı hem şiir hem de nesirde isim olarak kullanılabilir. Bu görüş ise Ahfeş ve Ebû Ali el-Fârisî’nin aralarında bulunduğu bir gruba dayandırılmıştır.⁷⁴⁰

Ebû Hayyân, İbn Mâlik’in “ك” edatının isim olarak kullanımıyla ilgili ifadesinde, bunun sadece şiirde mi yoksa nesirde de mi geçerli olduğuna dair bir açıklama yapmadığını belirtmiştir. Ancak, kelamın zahirine bakıldığında, nesirde de kullanımının mümkün olduğuna işaret ettiğini ve bu görüşüyle Ahfeş ile aynı düşüncede olduğunu bildirmiştir.⁷⁴¹ Murâdî ve Mekkûdî de aynı şekilde İbn Mâlik’in bu konuda Ahfeş ile aynı görüşte olduğunu belirtmişlerdir.⁷⁴²

Suyûtî, ayrıca Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) de bu konuda Ahfeş ve İbn Mâlik ile aynı görüşte olduğuna değinmiştir. Dolayısıyla üçüncü görüşte olanlara göre “ك” edatı şiir dışında nesirde de “زَيْدٌ كَالْأَسَدِ” “Zeyd aslan gibidir” örneğinde olduğu gibi isim olarak gelebilmektedir. Bu durumda, “زَيْدٌ” mübtedâ, “ك” edatı haber, “الأسد” ise muzâfun ileyh

⁷³⁷ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/80; Şâtübî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/664; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 154.

⁷³⁸ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/762; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/338.

⁷³⁹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/199.

⁷⁴⁰ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/199; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/762.

⁷⁴¹ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/80.

⁷⁴² Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/762; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 154.

olmaktadır. Fakat Suyûtî, İbn Hişâm'ın bunu doğru bulmadığını ve eğer bu doğru olsaydı günlük dilde “مَرَرْتُ بِكَالْأَسَدِ” “Aslan gibisine uğradım” gibi örneklerin de duyulmuş olması gerektiğini belirttiğini ifade etmiştir.⁷⁴³ İbn Hişâm'ın şerhine baktığımızda, bu kullanımın yalnızca şiire mahsus olduğunu vurguladığını görmekteyiz.⁷⁴⁴ Dolayısıyla İbn Hişâm'ın bu konuda İbn Mâlik'in aksine Sîbeveyhi ile aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz.

Şâtîbî'nin, şerhinde “كَ” edatını mutlak olarak isim kabul edenlerin görüşünü Ahfeş'e dayandırdığı görülmektedir. Ayrıca, İbn Mâlik'in de bu konuda İbn Ebü'r-Rebî' (ö. 688/1289) ile birlikte “كَ” edatının isim olarak kullanımının şiirde çok, nesirde ise nispeten daha az gerçekleştiği görüşünde olduğunu bildirmiştir.⁷⁴⁵ Dolayısıyla Şâtîbî, diğer şârihlerden farklı olarak, yukarıda zikrettiğimiz ikici görüşü Ahfeş'e, üçüncü görüşü ise İbn Ebü'r-Rebî'e dayandırmıştır. Sonuç olarak, burada Şâtîbî'nin diğerlerinden farklı bir tasnif ve görüşte bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.1.10. “حَتَّى” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “حَتَّى”⁷⁴⁶ harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

بِالظَّاهِرِ اِخْصُصْ «مُنْدُ، مُدْ، وَحَتَّى ... وَالْكَافَ، وَالْوَاوَ، وَرُبَّ، وَالتَّاءَ
لِلْاِئْتِهَاءِ «حَتَّى، وَلَاَمْ، وَإِلَى» ... وَ «مِنْ، وَبَاءً» يُفْهَمَانِ بَدَلًا⁷⁴⁷

İbn Mâlik, bu dizelerinde “حَتَّى”⁷⁴⁸ harf-i cerinin iki önemli özelliğini ele almıştır. İlk olarak, bu edatın zahir isimlere has kılındığını belirtmiştir ki, biz bu özelliği “Mecrûrları İtibariyle Harf-i Cerler” başlığı altında inceledik. İkinci olarak ise “حَتَّى”

⁷⁴³ Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/199.

⁷⁴⁴ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/53.

⁷⁴⁵ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/664.

⁷⁴⁶ “حَتَّى” edatı dört farklı şekilde kullanılır. Bunlar: Atıf harfi, ibtidâ harfi, ta'lil harfi ve cer harfi olarak. Biz burada “حَتَّى” edatının cer harfi oluşu üzerinde duracağız. Bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/166; Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/607.

⁷⁴⁷ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115, 116.

⁷⁴⁸ Ebû Hayyân, *Elfiyye* şerhinde “حَتَّى” edatının harf-i cer olarak kullanılması hususunda birtakım tartışmaların olduğunu bildirmiştir. Cumhur, “حَتَّى” edatını harf-i cer olarak kabul ederken Kisâî ise “حَتَّى” edatından sonra gizli bir “إِلَى” harf-i ceri takdir edip bununla cer yapmıştır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/10.

harf-i cerinin intihâü'l-gâye yani maksadın veya eylemin bitişi için kullanıldığını bildirmiştir.

Suyûtî ve Üşmûnî'nin konuyla ilgili şerhlerine bakıldığında öncelikle “حَتَّى” harf-i cerinin zahir isme has kılınmasıyla ilgili bir hususa dikkat çektikleri görülmektedir. Her iki şârih de İbn Mâlik'in, zahir isme has kılınan “رُبَّ” ve “الكاف” harf-i cerlerine az da olsa zamirin de bitişebileceği ile alakalı zikretmiş olduğu “ وَمَا رَوَوْا مِنْ نَحْوِ «رُبُّهُ فَتَى» “ وَنَحْوُهُ أَتَى ”749 beytinde geçen “ وَنَحْوُهُ أَتَى ” ifadesinden “حَتَّى” harf-i cerine de bazen zamirin bitişebileceği gibi bir anlam çıkardıkları anlaşılmaktadır.⁷⁵⁰

Üşmûnî, “ وَنَحْوُهُ أَتَى ” ifadesinin üç şekilde anlaşılabileninden bahsetmiştir: İlk olarak, “الكاف” harf-i cerinin “رُبَّ”de olduğu gibi sadece gâib muttasıl zamirlere bitişebileceği şeklinde yorumlanabileceği; “كَهُ، كَهْ” örneklerinde olduğu gibi. İkinci olarak, muttasıl ve munfasıl bütün zamirlere bitişebileceği şeklinde yorumlanabileceği; “كَأَنْتَ، كَهْ، كَكَ” örneklerinde olduğu gibi. Son olarak ise zahir isme has kılınan bütün harf-i cerlere zamirin bitişebileceği şeklinde yorumlanabileceğinden bahsetmiştir. Bütün bu durumların ise İbn Mâlik'in de belirttiği gibi oldukça az gerçekleştiğini bildirmiştir.⁷⁵¹

Suyûtî ise “ وَنَحْوُهُ أَتَى ” ifadesinden Üşmûnî gibi bir anlam çıkarmaktan ziyade doğrudan örnekler vererek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Suyûtî'nin vermiş olduğu örneklere bakıldığında, Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu ilk ve son ihtimalini; yani “الكاف” harf-i cerinin “رُبَّ”de olduğu gibi sadece gâib muttasıl zamirlere bitişebileceği ile zahir isme has kılınan bütün harf-i cerlere zamirin bitişebileceği ihtimalini dikkate aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵²

Suyûtî ve Üşmûnî'nin, zahir isme has kılınan bütün harf-i cerlere zamirin bitişebileceği duruma sadece “حَتَّى” harf-i cerinden örnekler verdikleri görülmektedir. Dolayısıyla zahire has kılınan harf-i cerler arasından sadece “حَتَّى” harf-i cerine örnekler vermeleri bize; beyitte geçen “رُبَّ” ve “الكاف” harf-i cerlerinden sonra en çok zamir

⁷⁴⁹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 116.

⁷⁵⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 300; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/286-287.

⁷⁵¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/286; Murâdî, *Tavzihu'l-makâşid*, 2/747-748.

⁷⁵² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 300.

bitişen harf-i cerin “حَتَّى” olduğunu göstermektedir. Suyûtî bir şiirle bunu desteklerken, Üşmûnî iki şiirle desteklemiştir.⁷⁵³

Her iki şârih de şu beyti zikretmiştir:

«فَلَا وَاللَّهِ لَا يَلْقَى أَنَا... فَتَى حَتَّاكَ يَا بَنَ أَبِي زِيَادٍ»⁷⁵⁴

“Hayır, yemin olsun ki, senin gibi bir delikanlı, ey Ebû Ziyad'ın oğlu, insanlar arasında bulunmaz.”

Şiirde geçen “حَتَّى” harf-i cerine müfred muhatap zamiri olan “كَ” bitişmiş olup “حَتَّى” harf-i cerinden dolayı mahallen mecrûr olmuştur.

Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak şu beyti de zikretmiştir:

«أَتَتْ حَتَّاكَ تَقْصِدُ كُلَّ فَجٍّ... تُرْجِي مِنْكَ أَنَّهَا لَا تَحْيَبُ»⁷⁵⁵

“Her yoldan sana doğru gelmiş, senden umduklarını bulamayacaklarını düşünmeden dönmeyi ümit ediyorlar”

Şiirde geçen “حَتَّى” harf-i cerine müfred muhatap zamiri olan “كَ” bitişmiş olup “حَتَّى” harf-i cerinden dolayı mahallen mecrûr olmuştur.

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı kitabında “حَتَّى” harf-i cerini zahir isme has kılınan edatlardan biri olarak belirttiği halde Suyûtî ve Üşmûnî'nin, “وَنَحْوُهُ أَتَى” ifadesinden hareketle “حَتَّى” harf-i cerine de zamirin bitişebileceği gibi bir anlam çıkardıkları görülmektedir. Halbuki İbn Mâlik'in *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* gibi önemli kitaplarına baktığımızda da “حَتَّى” harf-i cerinin zahir dışında bir kelimeye bitişeceğine dair bir görüşüne rastlamamaktayız. Hatta buna cevaz verenlerin olmasına rağmen, Sîbeveyhi'nin bunu kesinlikle kabul etmediğini ve İbnü's-Serrâc'ın da bu konuda onu doğru bulduğunu belirterek, “حَتَّى” edatının zamirle bağlantısının bilinen bir durum olmadığını vurguladığını ifade etmiştir.⁷⁵⁶

İbn Mâlik'in “حَتَّى” harf-i cerini zahire has kılmasından ve Sîbeveyhi ve İbnü's-Serrâc gibi önemli dilbilimcilerin bu konudaki görüşleri üzerinde durmasından

⁷⁵³ Murâdî, “حَتَّى” harf-i cerine zamirin bitiştiğine dair zikredilen şiirlerin Basralı dilciler tarafından zaruret olarak yani şiirden kaynaklı istisnai durumlar olarak nitelendirildiğini bildirmiştir. Ebû Hayyân ve İbn Akîl de bu şiirlerin şaz (kural dışı) olduğunu, dolayısıyla üzerine kıyas yapılamayacağını belirtmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Murâdî, *Tavzîhu'l-mağâşid*, 2/748; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/11-12; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/19.

⁷⁵⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 300; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/69.

⁷⁵⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 9/475; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/69.

⁷⁵⁶ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/168.

anlaşılacağı üzere İbn Mâlik'e göre "حَتَّى" harf-i cerinin zamire bitişmesi durumunun kabul edilebilir olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu hususta Suyûtî ve Üşmûnî'nin İbn Mâlik'ten farklı düşünerek "حَتَّى" harf-i cerinin zahir ismin yanında zamirlere de bitişebileceğine dair bir kanaat ortaya koydukları görülmektedir.

Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'* adlı kitabında bu konudaki taraflara değinmiş ve "حَتَّى" harf-i cerininin sadece zahir isimlere has kılınmasını savunanların cumhur olduğunu; zahire birlikte zamirlere de bitişebileceğini savunanların ise Müberred ve Kûfeli dilciler olduğunu bildirmiştir.⁷⁵⁷ Dolayısıyla bu konuda İbn Mâlik'in, Sîbeveyhi ve İbnü's-Serrâc'ın da bulunduğu cumhurdan yana tavır aldığını; Suyûtî ve Üşmûnî'nin ise Müberred ve Kûfeli dilcilerden yana tavır aldığını söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında bazı şârihlerin bu konuya hiç temas etmediği görülürken bazısının ise konu hakkındaki tartışmalara kısmen değindiği görülmektedir. Sözelimi İbnü'n-Nâzım ve İbn Hişâm, ilgili konuya hiç değinmezken; Ebû Hayyân, konu hakkındaki görüş ayrılıklarına dikkat çekmiştir.⁷⁵⁸ İbn Akîl ve Şâtîbî'nin ise ilgili meselede İbn Mâlik'e uyararak cumhur ve Basralı dilcilerden yana tavır aldıkları görülmektedir.⁷⁵⁹

Ebû Hayyân ve İbn Akîl, "حَتَّى" edatının Hüzeyl kabilesi lehçesinde "عَتَّى" formunda, yani "ح" harfinin "ع" harfine dönüşmesiyle telaffuz edildiğini belirtmişlerdir.⁷⁶⁰ İbn Akîl, bu durumu İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) { فَتَرَبَّصُوا بِهِ حَتَّى }⁷⁶¹ ayetini "عتى حين" şeklinde okuduğuna dair bir kıraatle de desteklemektedir.⁷⁶² İbn Mâlik de *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde İbn Mes'ûd'un böyle bir kıraati olduğundan bahsedip, bununla ilgili Hz. Ömer'in (r.a.) yaşadığı bir olayı aktarmıştır.⁷⁶³

⁷⁵⁷ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/166.

⁷⁵⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/19.

⁷⁵⁹ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/11; Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/568-569.

⁷⁶⁰ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/12; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/40; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/167.

⁷⁶¹ el-Mü'minûn 23/25.

⁷⁶² İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/12.

⁷⁶³ Bu olay şu şekilde zikredilmektedir: "Hz. Ömer (r.a.), bir adamın (Kur'an'dan bir ayeti) 'عتى حين' şeklinde okuduğunu duydu ve ona 'Sana bunu kim öğretti?' diye sordu. Adam, 'İbn Mes'ûd' yanıtını verince bunun üzerine İbn Mes'ûd'a şöyle bir mektup yazdı: 'Allah bu Kur'an'ı Arapça olarak Kureys lehçesinde indirdi. Bundan dolayı insanlara (Kur'an'ı) Kureys lehçesiyle öğret, Hüzeyl lehçesiyle değil. Selametle.'" Detaylı bilgi için bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/168-169; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/168.

İbn Mâlik'in "حَتَّى" harf-i cerinin intihâü'l-gâye anlamında olduğunu belirttiği beyit üzerine Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhleri incelendiğinde; Suyûtî'nin bu konuyu herhangi bir açıklama yapmaksızın sadece bir örnekle ele aldığı, Üşmûnî'nin ise konuyu oldukça detaylı bir şekilde işlediği görülmektedir.⁷⁶⁴

Üşmûnî öncelikle bu harf-i cerin hem zaman hem de mekanda intihâü'l-gâye için kullanıldığını belirtmiş ve bu açıdan aynı anlamı ifade eden "إِلَى" harf-i cerinin "حَتَّى"dan daha geniş bir kullanım alanı olduğunu ifade etmiştir.⁷⁶⁵ Bunun sebebi olarak ise "سِرْتُ" "أَلْبَارِحَةَ إِلَى نِصْفِهَا" "Dün gece yarısına kadar yürüdüm" şeklinde bir cümle kurabiliyorken, aynı cümleyi "سِرْتُ أَلْبَارِحَةَ حَتَّى نِصْفِهَا" şeklinde "حَتَّى" harf-i ceri ile birlikte kurmanın doğru bir kullanım olamayacağını bildirmiştir.⁷⁶⁶ Çünkü "حَتَّى" harf-i cerinin mecrûrunun mutlaka bir son veya sonla ilişkili bir şey olması gerektiğini vurgulamıştır.⁷⁶⁷ Buna örnek olarak ise "أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأْسِهَا" "Balığı başına kadar yedim" cümlesi ile { سَلَامٌ هِيَ } "O gece tan yeri ağarınca kadar esenlik doludur." ayetini istişhâd etmiştir.⁷⁶⁹ İlk örnekte, yeme eyleminin balığın başına ulaşılmasıyla birlikte bittiği anlaşılmaktadır. Zikredilen ayette ise "حَتَّى" harf-i cerinin mecrûru olan "مَطْلَعِ الْفَجْرِ" "...tan yeri ağarınca kadar" ifadesi, Kadir gecesi olan o gecenin selam, barış ve huzur dolu atmosferinin devam ettiği son noktayı göstermektedir. Suyûtî konuya sadece bu ayeti örnek vermekle yetinmiştir.⁷⁷⁰

Konuyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında; İbnü'n-Nâzım, Murâdî, İbn Hişâm ve İbn Akîl gibi şârihlerin de Üşmûnî gibi "حَتَّى" harf-i cerinin mecrûrunun mutlaka bir son veya sonla ilişkili bir şey olması gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir.⁷⁷¹ Suyûtî'nin *Hem 'u'l-Hevâmî'* adlı eserinde de benzer bir görüşü benimsediği görülmektedir.⁷⁷²

⁷⁶⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 302; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

⁷⁶⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 150; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/799; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/164.

⁷⁶⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/752; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/18; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/799.

⁷⁶⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 261; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/752; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/47; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/17; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/799.

⁷⁶⁸ el-Kadr 97/5.

⁷⁶⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288;

⁷⁷⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 302.

⁷⁷¹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 261; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/752; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/47; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/17.

⁷⁷² Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/165.

Ancak, İbn Mâlik'in eserlerinde bu konuda birbirine zıt iki görüşü paylaştığı dikkat çekmektedir. *Şerhu'l-Kâfiye* adlı eserinde Üşmûnî ve diğer şârihler gibi “حَتَّى” harf-i cerinin mecrûrunun mutlaka bir son veya sonla ilişkili bir şey olması gerektiğini ifade ederken, *et-Teshîl* ve şerhinde bunun tam tersini, yani bir son ifade etmesinin zorunlu olmadığını vurgulamıştır.⁷⁷³ İbn Mâlik'in bu çelişmesine Murâdî ve Suyûtî de dikkat çekmiş ve Zemahşerî ile Mağrib dilbilimcilerinin de bu konuda Üşmûnî ve diğerleri ile aynı görüşte olduklarını belirtmişlerdir.⁷⁷⁴

Üşmûnî, “Tenbîh” başlığı altında ise “حَتَّى” ve “إِلَى” harf-i cerleriyle alakalı bazı tartışmalara değinmiştir. Üşmûnî, cümlenin bağlamının “حَتَّى” ve “إِلَى” harf-i cerlerinden sonrasını kapsamaması veya kapsamamasına göre bir ayırımdan bahsetmiş ve her iki durumda da bu harf-i cerlerin amellerine devam edebileceğini ifade etmiştir. Ancak doğru olanın “حَتَّى” harf-i cerinde sonrasını kapsamaması; “إِلَى” harf-i cerinde ise yaygın olduğu üzere kapsamaması olduğunu vurgulamıştır. Bu hususta, bağlamın “حَتَّى” harf-i cerinden sonrasını kapsamamasının tartışmasız bir şekilde zorunlu olduğunu ileri süren Şeyh Şehâbeddin el-Karâfî'nin (ö. 684/1285) görüşünü zayıf bulmuş ve bunun böyle olmayıp tartışmaların oldukça çok olduğuna değinmiştir. Üşmûnî tartışılmayan tek noktanın atıf harfi olarak kullanılan “حَتَّى” edatı olduğunu, harf-i cer olan “حَتَّى” edatında ise tartışmaların bulunduğunu ifade etmiştir.⁷⁷⁵

Üşmûnî, “حَتَّى” harf-i cerinin kendisinden sonraki kısmın önceki kısma dahil olduğu ve olmadığına örnek olarak şiirden şu beyitleri istişhâd etmiştir:

«أَلْفَى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ ... وَالزَّادَ حَتَّى نَعْلِهِ أَلْفَاهَا»⁷⁷⁶

“Kervanını hafifletmek için sahifeyi attı... yiyeceğini, hatta ayakkabısını bile attı.”

«سَقَى الْحَيَا الْأَرْضَ حَتَّى أَمَكْنَ عُزَيْبٌ ... لَهُمْ فَلَا زَالَ عَنْهَا الْخَيْرُ مُحْدُودًا»⁷⁷⁷

“(Diliyorum ki), şiddetli yağmurlar yağsın, (canlandırsın her bir karışı), ancak onların topraklarına hiç dokunmasın, kesilsin orada yağmurun akışı.”

⁷⁷³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/799; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/166.

⁷⁷⁴ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/752; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/165.

⁷⁷⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/289.

⁷⁷⁶ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 3/21; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/75.

⁷⁷⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/76.

İlk beyitte, kişinin kervanındaki yükü hafifletmek için sahip olduğu eşyaları tek tek attığı belirtilmektedir. “حَتَّى” harf-i cerinden önce sahifesini ve yiyeceklerini attığını, sonrasında ise bunlara ayakkabılarını da dahil ettiğini anlatmaktadır.

İkinci beyitte ise şairin yağmurun bolca yağıp yeryüzünü canlandırmasını fakat bu yağmurun kastetmiş olduğu kişilerin yerlerine gitmemesini arzu etmiştir. Şair “حَتَّى” harf-i cerinden önce yağmurun bolca yağmasını dilerken, bu durumun “حَتَّى” harf-i cerinden sonra zikrettiği kişilerin yerlerine ulaşmamasını temenni etmiştir. Dolayısıyla bu beyitte “حَتَّى” harf-i cerinden sonra gelenin, öncesine dahil olmadığını görmekteyiz.

Üşmûnî'nin zikretmiş olduğu “حَتَّى” ve “إِلَى” harf-i cerlerinden sonra gelenin, öncesine dahil olup olmaması durumu, şer'î metinlerden fikhî hüküm çıkarılması hususunda oldukça önemli bir yere sahiptir. Örneğin {ثُمَّ أَتَمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ} ⁷⁷⁸ “...sonra orucu geceye kadar tamamlayın.” ayetinde gece vaktinin, orucun bir parçası olup olmadığını anlamamız için “إِلَى” harf-i cerinin bu konudaki kullanımını bilmemiz gerekmektedir.⁷⁷⁹ Bu ayette, “إِلَى” harf-i cerinden sonra zikredilen “اللَّيْلِ” “gece” lafzı, öncesinde zikredilen “الصِّيَامَ” “oruç” lafzının bir parçası olmadığından ve bu konuya dair başka şer'î karineler olmasından dolayı buradaki “إِلَى” harf-i cerinden önceki hükmün sonrasını kapsamadığı söylenebilir. Bu, orucun kesintisiz olarak geceye kadar devam ettiğine ve gece vaktinin orucun parçası olmadığına dair bir yoruma işaret eder. Dolayısıyla bu ayetten, oruç ibadetinin gündüz boyunca sürdürülüp, güneş battıktan sonra iftar ile sonlandırılması gerektiği ve bu şekilde, geceyi oruca dahil etmekten kaçınılması gerektiği açıkça anlaşılmaktadır.

Diğer yandan Üşmûnî'nin ise “حَتَّى” harf-i ceri ile ilgili detaylı ve kapsamlı bir analiz yaptığı görülmektedir. Üşmûnî'nin bu konuya geniş yer vermesi, belki de dilbilgisindeki inceliklere ve ayrıntılara daha fazla önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Üşmûnî'nin bu yaklaşımı, eseri kaleme almadaki amaçlarıyla uyum içinde olduğunu göstermektedir.⁷⁸⁰

⁷⁷⁸ el-Bakara 2/187.

⁷⁷⁹ Bu konudaki farklı örnekler için bk. Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/171.

⁷⁸⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/3.

2.1.11. “رُبَّ” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “رُبَّ” harf-i ceri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

وَإِخْصُصْ بِـ «مُدٌّ، وَمُنْدٌ» وَقْتًا، وَبِـ «رُبٌّ» ... مُنْكَرًا، وَالتَّاءِ لِـ «اللَّهِ، وَرَبِّ
وَمَا رَوَّوْا مِنْ نَحْوِ «رُبِّهِ فَتَى» ... نَزْرًا، كَذَا «كَهَا»، وَنَحْوَهُ أَتَى
وَحَذِقتُ «رُبِّ» فَجَرَّتْ بَعْدَ «بَلِّ» ... وَالْفَاءِ»، وَبَعْدَ الْوَاوِ شَاعَ ذَا الْعَمَلِ⁷⁸¹

İbn Mâlik, daha önceki beyitlerinde “رُبَّ”⁷⁸² edatının zahir isme has kılınan harf-i cerlerden biri olduğunu bildirmişti. Bu dizelerinde ise öncelikle “رُبَّ” harf-i cerinin sadece nekra isimlere has kılındığını ve zamirlere bitiştigi takdirde “رَبِّهِ فَتَى” örneğinde olduğu gibi, bu durumun oldukça nadir olduğunu belirtmiştir. Ayrıca “رُبَّ” harf-i cerinin hazfedilip, “بَلِّ”, “فَ” ve “و” edatlarından sonra da cer amelina devam edebileceğini vurgulamış ve bunlar içerisinde ise en yaygınının “و” edatıyla birlikte gerçekleştiğini belirtmiştir.

Konuya giriş yapmadan önce, “رُبَّ” edatı ile ilgili bir tartışmaya kısaca değinmekte fayda var. Dilbilimciler arasında “رُبَّ” edatının isim mi yoksa harf mi olduğu noktasında bir görüş ayrılığı vardır. Basralı dilciler “رُبَّ” edatının harf olduğunu iddia ederken, Kûfeli dilciler ve Ahfeş isim olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁸³ İbn Mâlik bu konuda Basralı dilcilerden yana tavır alarak “رُبَّ” edatının; ismin lafzi ve manevi hiçbir özelliğini kendisinde barındırmaması dolayısıyla harf olarak kabul edilmesinin daha doğru olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁴ Sabbân haşiyesinde, İbn Mâlik’in *Elfiyye* adlı eserinde “رُبَّ” edatını harf-i cerler arasında zikrederek zaten bu konudaki tercihini açıkça gösterdiğini bildirmiştir.⁷⁸⁵ Şâtibî de şerhinde bu ayırımı değinmiş ve İbn Mâlik’in bu tercihini doğru bulduğunu ifade etmiştir.⁷⁸⁶ İbnü’n-Nâzım, Ebû Hayyân, Murâdî, İbn Hişâm, İbn Akîl,

⁷⁸¹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115-117.

⁷⁸² “رُبَّ” harf-i cerinin gelebileceği formlar için bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/174-175; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/172-173; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/303.

⁷⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/175; Şâtibî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/576; Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/302; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/173-174.

⁷⁸⁴ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/175.

⁷⁸⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/302.

⁷⁸⁶ Şâtibî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/576.

Mekkûdî, Suyûtî ve Üşmûnî gibi diğer şârihlere bakıldığında ise genel olarak “رُبَّ” edatının isim veya harf oluşuyla ilgili şerhlerinde bir detaya girmedikleri görülmektedir.

Bu bilgilerden sonra yukarıda zikredilen beyitlerin Suyûtî ve Üşmûnî özelinde şerhlerinin nasıl yapıldığına bakıldığında, “رُبَّ” harf-i cerinin nekra isimlerin başında gelmesiyle alakalı Suyûtî’nin ilk olarak nekra oluşun nasıllığına dikkat çektiği, Üşmûnî’nin ise örneklerle yetindiği görülmektedir. Suyûtî, “رُبَّ” harf-i cerinin mecrûrunun nekra oluşunun iki şekilde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır: Bu ya hem lafzen hem de manen gerçekleşebilir ya da sadece manen gerçekleşebilir.⁷⁸⁷ Suyûtî, bu açıklamayı yaparken İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserine atıfta bulunmuş ve İbn Mâlik’in bu görüşte olduğunu bildirmiştir. Bu durumu “رُبَّ رَجُلٍ وَأَخِيهِ” “Nice adam ve onun kardeşi vardır ki...” örneğiyle açıklamıştır. Suyûtî’nin *Şerhu’l-Kâfiye*’den naklen verdiği bu örnekte “أَخِيهِ” lafzının her ne kadar mârife görünse de mana olarak nekra geldiğine işaret etmiştir.⁷⁸⁸ İbn Mâlik, mana olarak nekra gelen bu lafzın takdirinin ise “رُبَّ رَجُلٍ ، وَأَخٍ لَهُ” şeklinde olduğunu belirttiği görülmektedir.⁷⁸⁹

Üşmûnî ise “رُبَّ” harf-i cerinin mecrûrunun nekra oluşunu, Suyûtî gibi detaylı açıklama gereği görmemiş ve sadece örnekler üzerinden nekra oluşu gösterme yoluna gitmiştir. Üşmûnî, nekra oluşu “رُبَّ رَجُلٍ” örneğiyle açıklamıştır. Örnekte “رُبَّ” harf-i cerinin mecrûru olan “رَجُلٍ” kelimesini lafzen nekra olarak zikretmiş ve bunun tersi olan “الرَّجُلِ” şeklinde mârife gelmesinin ise doğru bir kullanım olmadığını bildirmiştir.⁷⁹⁰

Üşmûnî’nin vermiş olduğu örneklere bakıldığında, nekra oluşu sadece lafzi olarak ele aldığı görülmektedir. Bu nedenle, Üşmûnî’ye göre İbn Mâlik tarafından belirtilen nekralık durumunun sadece lafzi olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Halbuki Suyûtî’nin de atıfta bulunduğu gibi İbn Mâlik, nekralığın hem lafzi hem de manevi olarak gerçekleşebileceğini belirtirken Üşmûnî’nin bu boyutları ele almaması, onun şerh metodolojisinde bir eksiklik olduğunu gösterebilir. Çünkü akademik bir perspektiften bakıldığında, bir metni şerh ederken o metnin yazarının tüm görüşlerini ve ifadelerini dikkate almak, şerhin kapsamlılığı ve doğruluğu açısından önemlidir. Üşmûnî’nin bu

⁷⁸⁷ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 299.

⁷⁸⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/792; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 299.

⁷⁸⁹ a.mlf., *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/792.

⁷⁹⁰ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/285.

geniş perspektifi göz ardı etmesi, onun metodolojisinde belli bir seçiciliği veya eksikliği yansıtabilir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin İbn Mâlik'in nekralık konusundaki yorumlarına tam olarak vakıf olmaması şerh metodolojisi açısından eleştirilebilir bir nokta olarak değerlendirilebilir.

Suyûtî ise bu konuda Üşmûnî'nin düşmüş olduğu gibi bir eksikliğe düşmemiş ve eserine şerh yazdığı musannifin diğer kitaplarındaki görüşleri de göz önünde bulundurmuştur. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu yaklaşımı, İbn Mâlik'in düşüncelerinin tutarlılığını korumak adına önemli bir metodolojik tercih olarak değerlendirilebilir.

Diğer şârihlere bakıldığında başta İbnü'n-Nâzım, İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî olmak üzere, bu konuda genel olarak Üşmûnî'ye benzer açıklamalar yapmış oldukları görülmektedir.⁷⁹¹ Dolayısıyla Suyûtî gibi İbn Mâlik'e uyararak nekralığın nasıllığı konusuna girmeyip örnekler üzerinden bir anlatım tercih etmişlerdir.

“رُبَّ” harf-i cerine zamirin bitiştiği durumların az olduğunun zikredildiği beytin şerhinde ise Suyûtî'nin, zamirin bitişmesi durumunu iki açıdan değerlendirdiğini görmekteyiz. Suyûtî'ye göre “رُبَّ” harf-i cerine zamirin bitişmesi, onun hem zahir dışında bir isme bitiştiği hem de mârife bir isme bitiştiği anlamına gelmektedir.⁷⁹² Bu iki durum daha önce de belirtildiği üzere “رُبَّ” harf-i cerinin yapısına ters durumlardır.⁷⁹³ Fakat her ne kadar ters de olsa böyle kullanımların nadiren karşımıza çıkmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir. Suyûtî'nin, İbn Mâlik'in bu ifadesinden iki farklı anlam çıkarması onun metni analiz ederken zaman zaman titiz davrandığını göstermektedir.

Aynı beyitle ilgili Üşmûnî'nin şerhine baktığımızda ise onun aynı yerden Suyûtî gibi bir çıkarım yapmadığı görülmektedir. Üşmûnî, İbn Mâlik'i destekler nitelikte örnek olarak şiirden şu beyti istişâd etmiştir:

“وَإِهْ رَأْبْتُ وَشِيْكَآ صَدْعَ أَعْظَمِهِ ... وَرُبُّهُ عَطْبًا أَنْقَدْتُ مِنْ عَطْبِهِ”⁷⁹⁴

“Ah, neredeyse helak olacak nice adam kurtardım da onların yaralarını onardım.”

⁷⁹¹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnü'n-Nâzım*, 258; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/19; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/12; Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 148.

⁷⁹² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 299.

⁷⁹³ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

⁷⁹⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/66.

Şiirde geçen “رُبَّهٗ” ifadesi, İbn Mâlik’in vurgulamış olduğu az da olsa bu şekilde geleceğine dair rivayeti desteklemektedir. Yani Üşmûnî, bu şiiri getirmekle bu gibi örneklerin şiirlerde karşımıza çıkabileceğini göstermek istemiş olabilir. Fakat İbn Mâlik’in de belirttiği gibi bunların oldukça az olduğunu bildirmiştir.

Üşmûnî’nin, beyitte geçen ve bir şeyin miktarının az olduğunu ifade eden “نَزْرٌ” lafzını “فَلِيلٌ” “az” olarak şerh ettiği görülmektedir.⁷⁹⁵ Suyûtî ise böyle bir açıklama yapma gereği duymamıştır. Dolayısıyla bu durum şerh metodolojisinde Üşmûnî’ye göre “نَزْرٌ” ifadesinin şerhe muhtaç bir kavram olduğu şeklinde anlaşılabilir.

Ayrıca Üşmûnî’nin, “Tenbîh” başlığı altında “رُبَّ” harf-i cerine bitişen zamirin müfred, müzekker olması ve ardından gelen kelimenin manasına uygun olarak onu tefsir etmesi gerektiğini bildirmiştir. Örnek olarak ise “رُبَّهٗ رَجُلًا” ve “رُبَّهٗ امْرَأَةً” örneklerini vermiştir.⁷⁹⁶ Her iki örnekte de zamir, müfred, müzekker ve kendisinden sonrakini açıklayıcı olarak gelmiştir. Diğer şârihlerden İbnü’n-Nâzım, İbn Hişâm, Ebû Hayyân, Murâdî ve Şâtıbî’nin de bu duruma değindikleri görülmektedir.⁷⁹⁷

İbn Mâlik de *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserinde aynı duruma temas etmiş ve mümeyyez olan yani zamirden sonra gelen kelimenin sayı ve cinsiyet hususunda ne kadar değişirse değişsin, zamirin asla değişmediğine dair görüşün yaygın olan görüş olduğunu bildirmiştir. İbnü’l-Enbârî’nin (ö. 577/1181) ise diğerlerinden farklı olarak zamirin, sayı ve cinsiyet bakımından da mümeyyez olan kelimeye uymasının caiz olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir.⁷⁹⁸ Dolayısıyla yaygın olan görüşe göre “رُبَّهٗ امْرَأَةً” olarak ifade edilen cümlenin İbnü’l-Enbârî’ye göre “رُبَّهٗا امْرَأَةً” şeklinde de ifade edilmesinde herhangi bir beis yoktur.

İbn Mâlik’in bu konudaki yaygın görüş olarak isimlendirdiği yaklaşımın, Ebû Hayyân ve Murâdî’nin şerhlerinde de belirtildiği üzere Basralı dilcilerin görüşü olduğunu; İbnü’l-Enbârî’nin görüşü üzerinden aktardığı yaklaşımın ise Kûfeli dilcilerin görüşü olduğunu anlamaktayız.⁷⁹⁹

⁷⁹⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/285.

⁷⁹⁶ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/286.

⁷⁹⁷ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’l-bnu’n-Nâzım*, 258; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/19; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/22; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/744; Şâtıbî, *el-Makâşidü’s-şâfiye*, 3/580.

⁷⁹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/794.

⁷⁹⁹ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/22; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/744; Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/309.

Dolayısıyla “رُبَّ” harf-i cerine bitişen zamirin durumu hakkında Üşmûnî ve İbn Mâlik’in açıklamalarına bakıldığında her ikisinin de bu konuda Basralı dilcilerden yana tavır aldıkları görülmektedir. Suyûtî, şerhinde bu konudaki tercihini belirtmemiş olsa da *Hem ‘u’l-Hevâmi’* adlı eserinden onun da İbn Mâlik ve Üşmûnî ile benzer görüşleri paylaştığını anlamaktayız.⁸⁰⁰ Bu durum, Suyûtî’nin zaten genel kabul gören bir görüşü benimsediği için şerhinde tekrar bu tercihinin değinme gereği duymadığını düşündürebilir. Bu, onun şerh metodolojisinde, yaygın kabulleri yeniden dile getirmek yerine daha özgün ve yeni noktalara odaklanmayı tercih ettiğini gösteren bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

İbn Mâlik’in konuyla alakalı son olarak değindiği “رُبَّ” harf-i cerinin hazfedildiği halde “بَلِّ”, “ف” ve “و” edatlarından sonra da cer amelini devam edebileceğine dair sözlerini, Suyûtî ve Üşmûnî’nin bazı farklılıklarla birlikte hemen hemen benzer şekilde şerh ettiği görülmektedir. Her iki şârih de İbn Mâlik’e uyararak, “رُبَّ” harf-i cerinin hazfedilip “بَلِّ”, “ف” ve “و” edatlarından sonra gizli bir şekilde cer amelini devam ettirdiklerini ifade etmiştir. Akabinde İbn Mâlik’in ifadelerinden, “رُبَّ” harf-i cerinin “بَلِّ” ve “ف” edatlarıyla kullanımının oldukça az olduğunun; “و” edatıyla kullanımının ise oldukça yaygın olduğunun anlaşıldığını belirtmişlerdir. Her iki şârihin de “رُبَّ” harf-i cerinin bu kullanımlarını benzer şiirlerle desteklediği görülmektedir. Fakat Suyûtî’nin, her bir edatı bir şiirle desteklediği görülürken Üşmûnî’nin “بَلِّ” ve “ف” edatlarına şiirden ikişer örnek verdiği görülmektedir.⁸⁰¹

Her iki şârihin de bu edatların kullanımına dair şiirlerden örnekler getirmeleri, Arap dilinde böyle bir kullanımın olduğunu kuvvetlendirmek istediklerinden kaynaklanabilir. Çünkü bir dilbilgisi kuralını veya kullanımını desteklemek için Arap şiirinden örnekler getirmek, genellikle dilbilimciler arasında güçlü bir delil olarak kabul edilir.

Suyûtî’nin her edat için tek bir şiirle yetinirken, Üşmûnî’nin “بَلِّ” ve “ف” gibi nadiren kullanılan edatlar için birden fazla şiirden örnek sunması iki şekilde yorumlanabilir: İlk olarak, İbn Mâlik’in bu edatların az kullanıldığını belirtmesine

⁸⁰⁰ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/179-180.

⁸⁰¹ Suyûtî, *el-Behcetü l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu l-Üşmuni*, 2/299-300.

rağmen Üşmûnî'nin birden fazla örnekle yanıt vermesi, İbn Mâlik'in ifadelerinin pratikteki uygulamalarla tam olarak örtüşmediği şeklinde yorumlanabilir. Yani her ne kadar İbn Mâlik bu edatların kullanımının az olduğunu belirtse de Üşmûnî aslında bunun böyle olmadığını ve şiirlerde de görüldüğü gibi buna dair pek çok örnek olduğunu ifade etmiş olabilir. İkinci olarak ise bu durum Üşmûnî'nin alandaki bilgisini ve otoritesini sergilemek istediği bir yöntem olarak da değerlendirilebilir.

Bu iki ihtimalden ilkinin doğruluk payının diğerine göre daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Üşmûnî'nin “Tenbîhân” başlığı altında İbn Mâlik'in *et-Teshîl* adlı kitabından naklen zikretmiş olduğu “*harf-i cerinin 'فاء' harfinden sonra nispeten çok, 'واو' harfinden sonra daha da çok ve 'بل' harfinden sonra ise daha az kullanılmaktadır*” ifadesinden de anlaşılacağı üzere İbn Mâlik'in ilgili beyitte az ve çok olarak belirttiği durumun görecelik ifade ettiği bildirilmiştir.⁸⁰² Yani, “ف” harfinin çok oluşu “بَل” harfinin ona göre daha az oluşuna; “ف” harfinin az oluşunu ise “و” harfinin ona göre daha çok oluşuna bağlandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Üşmûnî'nin ifade etmiş olduğu bu açıklamalardan ilk ihtimal olan, İbn Mâlik'in bu edatların kullanımının az olduğunu belirttiği halde, aslında bunun böyle olmadığını şiirlerden yola çıkarak anlatmaya çalıştığı ihtimalinin daha doğru olduğu görülmektedir. Üşmûnî bu vesileyle İbn Mâlik'in az ve çok olarak addettiği durumun aslında birbirlerine nispeten az ya da çok olacağı şeklinde anlaşılması gerektiğine işaret etmiştir. İbn Hişâm ve Murâdî'nin de şerhlerinde Üşmûnî'nin bu görüşünü destekler nitelikte konuyu açıkladıkları görülmektedir.⁸⁰³

Suyûtî ve Üşmûnî'nin yukarıda değindiğimiz hususlara örnek verirken İbn Mâlik'in beyitte zikretmiş olduğu tertibe uyarak öncelikle “بَل” harfine, sonrasında ise sırasıyla “ف” ve “و” harflerine şiirden örnekler sundukları görülmektedir. Her iki şârih de “بَل” harfine şu beyti şahit getirmiştir:

”بَلْ بَلْدِ مِلْءِ الْفَجَاجِ قَتْمَهُ ... لَا يُشْتَرَى كَتَانُهُ وَجَهْرَمُهُ“⁸⁰⁴

“Nice ülkeler vardır ki yollarını toz kaplamıştır, oradan ne keten alınır ne de halı.”

⁸⁰² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/175; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

⁸⁰³ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/73-77; Murâdî, *Tavzîhu'l-makâsîd*, 2/777.

⁸⁰⁴ Suyûtî, şiirde geçen “الْفَجَاجِ” “dağlar arasındaki geniş yol” kelimesi yerine bedeli olan “الإكام” “tepe” kelimesinin kullanıldığı rivayeti aktarmıştır. Bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/108.

Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak şu beyti de zikretmiştir:

”بَلْ بَلَدِ ذِي صُعْدٍ وَأَصْبَابِ“⁸⁰⁵

“Nice ülkeler vardır ki iniş ve çıkışları (yükseltileri) çoktur.”

Her iki beyitte de “بَلْ” edatından sonra gizli bir “رُبَّ” harf-i ceri takdir edilmiş olup “بَلْدِ” lafzını mecrûr yapmıştır.

“ف” edatına ise örnek olarak şu beyitleri zikretmişlerdir:

”فَمِثْلِكَ حُبْلَى قَدْ طَرَفْتُ وَمُرْضِعٍ ... فَأَلْهَيْتُهَا عَنْ ذِي تَمَانِمٍ مُحُولِ“⁸⁰⁶

“Ben, senin gibi nice gebe ve emzikli kadınlara geceleri gitmiş ve onları bir yaşına basmış, nazar boncuklu, emzikteki çocuklarından alıkoymuşumdur.”

Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak şu beyti de zikretmiştir:

”فَحُورٍ قَدْ لَهَوْتُ بِهِنَّ عَيْنٍ ... نَوَاعِمٍ فِي الْمُرُوطِ وَفِي الرِّيَاطِ“⁸⁰⁷

“Nice gözleri iri olan, gözlerinin beyazı ve siyahı belirgin olan kadınlarla vakit geçirdim ki... Onlar kuşakları ve örtüleri içinde yumuşacıklardır.”

Her iki beyitte de “ف” edatından sonra gizli bir “رُبَّ” harf-i ceri takdir edilmiş olup “مِثْلِ” ve “حُورِ” lafızlarını mecrûr yapmıştır.

“و” edatına örnek olarak ise şu beyti zikretmişlerdir:

”وَأَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ ... عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي“⁸⁰⁸

“Nice gece vardır ki deniz dalgaları gibi karanlıklarını... beni sınamak için çeşitli sıkıntılarla birlikte üzerime serer.”

Beyitte “و” edatından sonra gizli bir “رُبَّ” harf-i ceri takdir edilmiş olup “أَيْلِ” lafzını mecrûr yapmıştır.

Suyûtî ve Üşmûnî'nin, bu örnekleri zikrettikten sonra İbn Mâlik'in değinmemiş olduğu bir hususa değindikleri görülmektedir. Bu ise “رُبَّ” harf-i cerinin zikrettiğimiz “بَلْ”, “ف” ve “و” edatları olmadan da bazen gizli bir şekilde, başına geldiği lafızda cer ameline devam etmesidir.⁸⁰⁹ Her iki şârih de bu duruma örnek olarak şu şiiri istişhâd etmiştir:

⁸⁰⁵ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/33; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/109.

⁸⁰⁶ İmrüülkays, *Dîvân*, 30; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/299.

⁸⁰⁷ Kureşî, *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, 478; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/110.

⁸⁰⁸ İmrüülkays, *Dîvân*, 48; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/110.

⁸⁰⁹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/300.

”رَسْمٌ دَارٍ وَقَفْتُ فِي طَلَّةٍ ... كِدْتُ أَقْضِي الْحَيَاةَ مِنْ جَلَّةٍ“⁸¹⁰

“Nice (sevgilinin) evinin harabesi yanında durdum ki... Onun bende anımsattığı değer sebebiyle neredeyse kendimi öldürüyordum.”

Şiirde geçen “رَسْمٌ” lafzı gizli bir “رُبٌّ” harf-i ceri tarafından mecrûr olmuştur.

İbn Mâlik, *Elfiyye*'sinde, “رُبٌّ” harf-i cerinin “بَلٌّ”, “ف” ve “و” gibi edatlar olmadan da gizli bir şekilde amelini devam ettirmesini açıkça belirtmemiş olsa da *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* gibi diğer eserlerinde bu tür bir kullanıma değindiği görülmektedir. “رُبٌّ” harf-i cerinin diğer harflerden soyutlanarak kullanımının, “بَلٌّ”, “ف” ve “و” gibi harflerle olduğundan daha az bir kullanım alanı olduğunu belirtmiştir.⁸¹¹ Dolayısıyla İbn Mâlik'in bu kullanımını *Elfiyye* adlı kitabında zikretmeye gerek duymaması da bu sebepten olabilir. Çünkü oldukça az olan bir kullanımını, *Elfiyye* gibi konunun veciz ve kısa anlatılması gereken manzum eserlerde zikretmenin çok da bir faydası olmamaktadır. İbn Mâlik de bu şekilde düşünmüş olabilir. Fakat İbn Mâlik her ne kadar böyle bir kullanımı zikretme gereği duymasa da Suyûtî ve Üşmûnî şerhlerinde bu konuya da değinmekte fayda görmüşlerdir. Bu ise onların şerh metodolojisinde musannifin eksik bıraktığı noktaları tamamlama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üşmûnî'nin, “Tenbîhân” başlığı altında “رُبٌّ” harf-i cerinin “بَلٌّ”, “ف” ve “و” gibi edatlardan sonra takdir edilip edilmemesiyle ilgili olarak Basra ve Kûfe ekolü arasındaki görüş ayırımına değindiği görülmektedir. Üşmûnî, İbn Mâlik'in *et-Teshîl* adlı eserinden naklen; “بَلٌّ” ve “ف” edatlarıyla mecrûr yapılmaması konusunda dilbilimciler arasında bir ittifak olduğunu ve bu ittifakı İbn Usfûr'un da aktardığını bildirmiştir.⁸¹² *İrtişâfü'd-darab* adlı eserden naklen ise bazı dilbilimcilerin “رُبٌّ” harf-i cerinin yerine geçmeleri dolayısıyla “بَلٌّ” ve “ف” edatlarıyla da cer yapılabileceğini iddia ettiklerini ifade etmiştir.⁸¹³ Kûfeli dilciler ve Müberred'in ise cer yapan âmilin bizzat “و” harfi olduğu görüşünde olduklarını, dolayısıyla gizlenmiş bir “رُبٌّ” harf-i cerinden dolayı ismin

⁸¹⁰ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 10/20; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 309; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/111.

⁸¹¹ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/186; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/820-822.

⁸¹² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/300; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/186.

⁸¹³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/300.

mecrûr oluşunu reddettiklerini ifade etmiştir.⁸¹⁴ Ancak doğru olan görüşün, “و” harfinden sonra gizlenmiş bir “رُبَّ” harf-i cerinin olması gerektiğini, bunun ise Basralı dilcilerin görüşü olduğunu belirtmiştir.⁸¹⁵ Murâdî de aynı şeyleri dile getirmiştir.⁸¹⁶

Üşmûnî'nin ifadelerinden bu konuda bir tercihte bulunup Basralı dilcilerden yana bir tavır aldığı görülmektedir. İbn Mâlik ise her ne kadar bu konudaki tercihini *Elfiyye* adlı eserinde açıkça belirtmese de diğer eserlerinde açıkça bu konuda Basralı dilcilerin görüşünü doğru bulduğunu vurgulamaktadır. Suyûtî bu konuda açıkça bir tercihte bulunmamış, sadece karşıt görüşü zikrederek böyle söyleyenlerin de olduğunu bildirmiştir.

Üşmûnî'nin, “Tenbîhât” başlığı altında Suyûtî'ye ek olarak “رُبَّ” harf-i cerinin manasına da temas ettiği görülmektedir. Üşmûnî, “رُبَّ” harf-i cerinin çoğunlukla “تَكْثِيرٌ” yani “çoğaltma, büyüme” anlamlarına geldiğini, ancak zaman zaman “تَقْلِيلٌ” yani “azaltma, küçültme” gibi anlamlar da taşıyabileceğini belirtmiştir. “تَكْثِيرٌ” anlamına örnek olarak Peygamber efendimizin (s.a.v.) şu hadisini istişhâd etmiştir: “يَا رُبَّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا” “Ah, dünyada giyinmiş fakat kıyamet günü çıplak kalacak ne kadar çok kadın var”. Ayrıca Arapların Ramazan ayı sona ermesinden sonra söyledikleri şu sözü de buna örnek getirmiştir: “يَا رُبَّ صَائِمَةٍ لَنْ يَصُومَهُ وَقَائِمَةٍ لَنْ يَقُومَهُ” “Ah, bu Ramazan'da oruç tutup da bir daha oruç tutmayacak ve gecesini ihya edip de bir daha gece ibadetini kalkmayacak ne kadar çok insan var.”⁸¹⁷ Üşmûnî, bu iki örnekte de “رُبَّ” harf-i cerinin “تَكْثِيرٌ” anlamında kullanıldığını yani durumun genellikle beklenenin çok üstünde olduğunu vurgulayarak “çoğaltma” anlamı taşıdığını ifade etmiştir. Üşmûnî, “تَقْلِيلٌ” anlamına ise şiiirden şu beyti istişhâd etmiştir: “أَلَا رُبَّ مَوْلُودٍ وَلَيْسَ لَهُ أَبٌ ... وَذِي وَدٍ لَمْ يَلِدْهُ أَبَوَانِ” “Ne kadar azdır babası olmadan doğan bir çocuk ve ebeveyni olmaksızın çocuk sahibi olanlar!”⁸¹⁸ Bu beyitte geçen “رُبَّ” harf-i ceri ise “تَقْلِيلٌ” yani “azaltma” anlamında kullanılmıştır.

⁸¹⁴ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300; Şâtîbî'nin şerhinde zikretmiş olduğu Kûfe ekolünün bu konudaki cerh edilme sebepleri için bk. Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-Şâfiyye*, 3/705-706.

⁸¹⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

⁸¹⁶ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâsîd*, 2/777.

⁸¹⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/298.

⁸¹⁸ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/298; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/178.

İbn Mâlik'in, *Şerh 't-Teshîl* adlı eserine bakıldığında “رُبُّ” harf-i cerinin manası hususunda Üşmûnî ile aynı görüşte olduğu görülmektedir.⁸¹⁹ Suyûtî'nin bu konudaki tercihini ise *Hem 'u'l-Hevâmi'* adlı eserinden öğreniyoruz. O, bu konuda İbn Mâlik ve Üşmûnî'nin görüşünün tam tersi olan, çoğunlukla “تَقْلِيلٌ” anlamında kullanıldığını, bazen ise “تَكْثِيرٌ” anlamına da gelebileceğini belirtmiştir.⁸²⁰ Dolayısıyla Üşmûnî'nin “رُبُّ” harf-i cerinin manası hakkındaki anlayışının İbn Mâlik'le örtüştüğü görülürken, Suyûtî'nin bu konuda onlardan farklı bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır.

Diğer şerhlere bakıldığında da “رُبُّ” harf-i cerinin manası noktasında bazı farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Sözelimi İbn Hişâm, bu konuda İbn Mâlik ve Üşmûnî'nin görüşüne katılırken, İbnü'n-Nâzım ise Suyûtî ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁸²¹

Sonuç olarak, İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserinde “رُبُّ” harf-i ceriyle alakalı yapmış olduğu açıklamalara ve onun üzerine Suyûtî ve Üşmûnî'nin yazmış oldukları şerhlere bakıldığında, “رُبُّ” harf-i cerinin kendi içerisinde birçok tartışma barındırdığını ifade edebiliriz. Bu tartışmaların taraflarını genelde Basra ve Kûfe ekolü oluşturmaktadır. İbn Mâlik ve her iki şârihin açıklamalarında ise bu tartışmalarda Basra ekolünün görüşünün daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Diğer şerhlere bakıldığında ise genel olarak Suyûtî ve Üşmûnî'nin zikrettiği hususlara değinmekle birlikte bazen onların değinmedikleri hususlara da dikkat çektikleri ve bazı yerlerde konuyu daha detaylı anlatırken bazı durumlarda daha yalın bir anlatım tarzı benimsedikleri görülmektedir.

2.1.12. “مُدُّ” ve “مُنْدُ” Harf-i Cerleri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “مُدُّ” ve “مُنْدُ” harf-i cerleri ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

وَإِخْصُصْ بِـ «مُدُّ، وَمُنْدُ» وَقْتًا، وَبِـ «رُبُّ» ... مُنْكَرًا، وَالتَّاءُ لِـ «اللَّهِ، وَرَبُّ

وَ «مُدُّ، وَمُنْدُ» اسْمَانِ حَيْثُ رَفَعَا ... أَوْ أَوْلِيَا الْفِعْلِ كَ «جِنْتُ مُدُّ دَعَا

وَإِنْ يَجْرًا فِي مُضِيِّ فَكَ «مِنْ» ... هُمَا، وَفِي الْخُضُورِ مَعْنَى «فِي» اسْتَبْنُ 822

⁸¹⁹ İbn Mâlik, *Şerhu 't-Teshîl*, 3/175-178.

⁸²⁰ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/175; “رُبُّ” harf-i cerinin barındırdığı manalar için bk. a.mlf., *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/174-175.

⁸²¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/51; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 258.

⁸²² İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115, 117.

İbn Mâlik, ilk beyitte “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının harf-i cer olarak amel etmeleri için bir zamana has kılınmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁸²³ Yani “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının, harf-i cer olarak amel edebilmeleri için, kendilerinden sonra gelen kelimenin zamanla ilgili (gün, saat veya an gibi) olması gerektiğini vurgulamıştır. İkinci ve üçüncü beyitlerde ise “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının, öncelikle harf-i cer olmalarının yanında isim de olabileceklerine değinmiş ve daha sonra harf-i cer olmaları durumunda kendilerinden sonra gelen kelimeye anlam bakımından ne gibi bir katkı sunduğunu açıklamıştır.⁸²⁴

İbn Mâlik, “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının isim oldukları takdirde, kendisinden sonra gelen kelimeyi merfû yaptıklarını ifade etmiş ve bu edatların, “جِئْتُ مُدُّ دَعَا” “Çağırıldığında geldim” örneğinde olduğu gibi bir fiil cümlesinin başında da gelebileceğini bildirmiştir. İbn Mâlik, bu edatların harf-i cer olarak kullanılmaları halinde, kendilerinden sonra gelen kelimenin işaret ettiği zaman dilimine bağlı olarak farklı anlamlar kazandığını belirtmiştir. Eğer bu kelimeler geçmiş zamana delalet ederse, bu edatların “مِنْ” manasında kullanıldığını, şimdiki zamana delalet ederse “فِي” manasında kullanıldığını bildirmiştir.⁸²⁵

Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerine bakıldığında, ilk beyitle ilgili olarak Suyûtî'nin ilk olarak vakte dikkat çektiği, Üşmûnî'nin ise öncelikle konuyla alakalı Arapların kullanımına dikkat çektiği görülmektedir. Suyûtî, İbn Mâlik'in zikrettiği vakti, “gayr-ı müstakbel” yani gelecek zaman dışında bir vakit olarak şerh etmiştir.⁸²⁶ Arap dilinde zaman kavramı, geçmiş, şimdiki ve gelecek olmak üzere üç kategoride incelendiğinden dolayı, bunlardan gelecek zamanı dışarıda bıraktığımızda geçmiş ve şimdiki zaman kalmaktadır. Dolayısıyla Suyûtî'nin bu vakti, geçmiş ve şimdiki zamana hasrettiğini söyleyebiliriz. Suyûtî'nin, bu konuda vermiş olduğu iki örneğe bakıldığında, bu kanıyı desteklediği görülmektedir. Suyûtî, konuyu şu örneklerle açıklamıştır: “مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمًا” “Onu, bugün görmedim.” ve “مَا رَأَيْتُهُ مُنْدُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ” “Onu, Cuma gününden beri görmedim.”⁸²⁷ Her iki örnekte de “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatları zaman bildiren “يَوْمٌ” “gün”

⁸²³ a.mlf., *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115.

⁸²⁴ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 117.

⁸²⁵ a.mlf., *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 117.

⁸²⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁸²⁷ a.mlf., *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

kelimesine izafe olmuş ve harf-i cer olarak kendilerinden sonraki kelimeyi mecrûr yapmışlardır. İlk örnek şimdiki zamana, ikinci örnek ise geçmiş zamana işaret etmektedir.

Burada iki şey dikkat çekmektedir: Birincisi, Suyûtî'nin, “مُدُّ” ve “مُنْدُ” harf-i cerlerinden önce açıklamış olduğu “كَيْ”, “لَعْلَ”, “مَتَّى” ve “تَ” harf-i cerlerine hiçbir örnek vermediği halde ilk defa bu konuda örnek vermesidir. Suyûtî'nin “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının vakit kavramıyla ilişkisini tanımlarken örnekler vermesi, bu kullanımların Arap dilindeki kabulü yansıttığını göstermek için olabilir. Eğer Suyûtî'nin amacı sadece teorik bir açıklama yapmak olsaydı, muhtemelen diğer konularda olduğu gibi burada da örnek kullanmaya gerek duymazdı. Ancak bu durumda, örneklerin sunulması, Arap dilindeki zaman kavramlarının gerçekten böyle kullanıldığını ispatlama çabasından kaynaklanıyor olabilir. İkincisi ise Suyûtî'nin, vakit kavramını açıklarken doğrudan geçmiş ve şimdiki zaman kavramlarını kullanmak yerine, dolaylı olarak bunları ifade etmiş olmasıdır.

Bir şeyi doğrudan adlandırmadan dolaylı yollarla ifade etmesi genellikle kinaye olarak adlandırılır.⁸²⁸ Bu, özellikle Arap edebiyatında yaygın olan bir yöntemdir, çünkü bu yaklaşım metinlere çok katmanlı ve zengin anlamlar kazandırabilir. Suyûtî'nin zaman kavramını “gayr-ı müstakbel” gibi bir terim ve iki örnekle dolaylı olarak ifade etmeye çalışması, onun okuyucuların bilgisine ve anlama yeteneğine güvendiğini gösterebilir.

Aynı beyitle ilgili Üşmûnî'nin açıklamalarına bakıldığında ise ilk olarak vakte dikkat çekmekten ziyade, bu edatların Arap kelimelerinde nasıl kullanıldığına dikkat çektiği görülmektedir. Üşmûnî, söze Arapların şöyle bir kullanımının olduğunu zikrederek başlamıştır: “مَا رَأَيْتُهُ مُنْدُ أَنْ اللَّهَ خَلَقَهُ.” “Onu Allah yarattığından beri görmedim.”⁸²⁹ Üşmûnî bu örneği vermekle, İbn Mâlik'in “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarını bir zamana has kıldığı halde kullanımda farklı bir durum olduğu varmış gibi görünmesine dikkat çekmek istemiş olabilir. Akabinde de bu cümlenin takdirini “مُنْدُ زَمَنْ أَنْ اللَّهَ خَلَقَهُ” şeklinde yaparak bu ve benzeri örneklerde her ne kadar açık bir şekilde zamana delalet eden kavram bulunmasa bile bu edatlardan sonra bir zaman takdir edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Üşmûnî, “Tenbîh” başlığı altında ise Suyûtî gibi bu vaktin sadece geçmiş veya şimdiki zamandan birinde olacağını, gelecek zamanda olamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Üşmûnî, bu iki edattan sonra gelen kelime veya cümlenin, geçmiş veya şimdiki zamandan

⁸²⁸ İsmail Durmuş, “Kinaye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/34.

⁸²⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

birine delalet etmesinin yanında bu zamanın, mübhem değil de muayyen (belirli) bir zaman olması gerektiğini vurgulamıştır. Örnek olarak ise Suyûtî'nin vermiş olduğu, “ مَا رَأَيْتُهُ مُذُ يَوْمَنَا ” ve “ مَا رَأَيْتُهُ مُذُ يَوْمِ الْجُمُعَةِ ” örneklerini vermiştir. Her iki örnekte de “ مُذُ ” ve “ مُذُ ” edatlarına bitişen kelimeler hem muayyen olarak gelmiş hem de geçmiş ya da şimdiki zamandan birine delalet etmiştir. Üşmûnî bu örneklerin tersi olan, “ مَا رَأَيْتُهُ مُذُ ” ve “ لَأَرَاهُ مُذُ غَدٍ ” gibi kullanımların ise hem mübhem olarak geldiklerinden hem de geçmiş veya şimdiki zamandan birine delalet etmediklerinden kural dışı olduklarını, dolayısıyla da böyle bir kullanımın geçersiz olduğunu bildirmiştir.⁸³⁰

Üşmûnî'nin, “ مُذُ ” ve “ مُذُ ” edatlarına bitişen kelimeler hakkındaki açıklamalarına bakıldığında, aslında bu açıklamaların mefhumu muhalefeti de kapsadığı görülmektedir. Yani muayyen olması gerektiğini ifade ederken mübhem olmaması anlaşılırken; geçmiş veya şimdiki zamandan birine delalet etmesi gerektiğini ifade ederken gelecek zamana delalet etmemesi gayet net bir şekilde anlaşılmaktadır. Üşmûnî'nin sözün mefhumu muhalefetini zikretmesine aslında hiç gerek olmadığı halde onu zikretme gereği duyması, konuyu tekit etme amacından kaynaklanabileceğini düşündürmektedir. Çünkü örneğin, bir hüküm “ *Erkekler için bu yasaktır* ” dediğinde, mefhumu muhalefet prensibi gereği bu hükmün kadınlar için yasak olmadığı anlaşılabilir. Yani, ifade edilmese de hükmün sadece belirtilen grup için geçerli olduğu ve diğer gruplar için geçerli olmadığı varsayılır. Fakat buna rağmen “ *Erkekler için bu yasaktır* ” ifadesinden sonra mefhumu muhalifi olan “ *Kadınlar içinse bu yasak değildir* ” demek, genellikle belirsizlikleri gidermek, yanlış anlaşılmaları önlemek veya belirli bir konuya dikkat çekmek ve manayı tekit etmek için kullanılır. Üşmûnî de konuya yaklaşımıyla böyle bir tavır sergilemek istemiş olabilir.

Üşmûnî burada, “ مُذُ ” ve “ مُذُ ” edatlarının harf-i cer olarak amel etmesi için, bu edatlara has kılınan zamanın geçmiş veya şimdiki zamandan biri olmasının yanında bir de muayyen yani mârife olmasını şart koşmuştur. Suyûtî'nin ise böyle bir şart koşmadığı görülmektedir. Suyûtî'nin, Üşmûnî'nin belirttiği “ zamanın muayyen olması ” şartını açıkça zikretmemesi iki farklı şekilde yorumlanabilir: Birincisi; Suyûtî'nin, böyle bir şartı zikretmemesi, bu tür kullanımların dışında kalan alternatif durumları da kabul edebileceğini gösteriyor olabilir. Yani Suyûtî'ye göre, zamanın muayyen olduğu “ مَا رَأَيْتُهُ ”

⁸³⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

”مُدُّ يَوْمًا“ örneği kadar, mübhem olduğu ”مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمٍ“ örneği de kabul edilebilir bir kullanımdır.

İkinci yorum ise Suyûtî'nin, her ne kadar Üşmûnî'nin belirttiği şartı açıkça zikretmese de verdiği örneklerle bu kurala uyması, Üşmûnî'nin görüşünü desteklediğini gösterebilir. Suyûtî'nin vermiş olduğu örneklerle bakıldığında, ”مُدُّ“ ve ”مُنْدُ“ edatlarına bitişen zamanın muayyen olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Suyûtî'nin, daha önce de yaptığı gibi, vermiş olduğu örneklerle kapalı bir biçimde de olsa Üşmûnî ile aynı görüşte olduğu söylenebilir. Kanaatimizce, bu iki yorumdan ikincisinin doğruluk payı diğerine göre daha büyüktür. Çünkü diğer şârihlerin bu konuda verdikleri örneklerle baktığımızda da, zamana delalet eden kelimenin muayyen olarak geldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla böyle bir şartın, her ne kadar zikredilmese de kapalı bir şekilde var olduğunu söyleyebiliriz.

Suyûtî ve Üşmûnî, İbn Mâlik'in ”مُدُّ“ ve ”مُنْدُ“ edatları hakkında bilgi verdiği ikinci ve üçüncü beyitlerini şu şekilde şerh etmişlerdir:

Suyûtî, İbn Mâlik'in zikrettiği ”و «مُدُّ، وَمُنْدُ» اسْمَانِ حَيْثُ رَفَعَا“ ”مُدُّ ve ”مُنْدُ“ edatları (kendilerinden sonrakini) merfû yapan isimlerdir” ifadesine örnek olarak ”مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ“ ”Onu, iki gündür görmedim” cümlesini vermiştir.⁸³¹ Örnekte ”مُدُّ“ edatının isim olmasından kaynaklı ”يَوْمَانِ“ kelimesi merfû olarak gelmiştir. Akabinde Suyûtî, bu edatların isim olmalarından kaynaklı birtakım manalar ifade edebileceğine dikkat çekmiş ve geçmiş zamanda kullanıldıklarında ”أَوَّلُ الْمُدَّةِ“ yani ”sürenin başlangıcı” anlamına geldiğini bildirmiştir. Bu ifade genellikle, belirli bir zaman periyodunun ilk anını veya başlangıç noktasını ifade etmek için kullanılır. Örneğin, ”مَا رَأَيْتَهُ مَدَّ يَوْمَ الْجُمُعَةِ“ cümlesinde, onu görmemenin başlangıcı Cuma günüdür. Yani onu Cuma gününden beri görmediğini ifade ediyor. Geçmiş zaman dışındaki kullanımlarında ise ”جَمِيعُ الْمُدَّةِ“ yani ”zaman diliminin tamamı” anlamına geleceğini bildirmiştir.⁸³² Bu ifade ise genellikle, belirli bir olayın veya durumun başından sonuna kadar olan tüm zaman aralığını kapsamak için kullanılır. İbn Mâlik'in buna örnek olarak verdiği ”مَا رَأَيْتَهُ مُدُّ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ“ cümlesinin takdirinin, ”مدة انتفاء الرؤية ثلاثة أيام“ ”Onu görmediğim süre üç gündür”

⁸³¹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 307.

⁸³² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 307.

şeklinde olacağını, dolayısıyla burada geçmiş zaman dışında bir vakit söz konusu olduğundan, zaman diliminin hepsini kapsamış olup, onu görmemenin süresinin üç günü kapsayacak şekilde olduğunu bildirmiştir.⁸³³

Suyûtî, bu açıklamalarından sonra ise “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının isim olmaları halinde i’râblarının nasıl olacağına dair birtakım görüşler zikretmiştir. Suyûtî, görüşleri serdederken önce kendince doğru olan görüşü vermiş, sonrasında ise zayıf gördüğü görüşleri serdetmiştir. Suyûtî’ye göre, “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatları isim olarak kullanıldıklarında, bu edatlar mübtedâ rolünü üstlenir ve kendilerinden sonra gelen kelimeler ise haber olarak işlev görür. Bunun tam tersini, yani bu edatların haber, kendilerinden sonra gelen kelimelerin ise mübtedâ olduğunu söyleyenler ile bu edatların zarf, kendilerinden sonra gelen kelimelerin ise mahzûf tam fiil olan “كَانَ” fiilinin fâili olduğunu söyleyenlerin görüşlerinin ise zayıf olduğunu belirtmiştir.⁸³⁴

Suyûtî, ilgili beytin ikinci kısmında İbn Mâlik’in, “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının fiil cümlesinin başına gelebileceğine dair ifadesini eksik bulmuş olmalı ki, buranın şerhinde fiil cümlesinin yanında isim cümlesinin de başına gelebileceğine dikkat çekmiş ve buna bir de şiirden örnek getirmiştir:

“وما زلت أبغي الخير مذ أنا يافع ... وليدًا وكهلاً حين شبت وأمردا”⁸³⁵

“Gençliğimden beri hep iyiliği aradım; hem çocukken, hem gençken, hem de saçlarım ağarınca.”

Şiirde geçen “مُدُّ” edatından sonra “أنا يافع” isim cümlesi gelmiş olup ona izafe olmuştur.

Üşmûnî’ye baktığımızda ise ilgili beyitlerin şerhinde öncelikle “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının hem isim hem de harf olarak kullanımları olduğuna değinmiş ve isim olduğu takdirde ne gibi farklar olduğuna dikkat çekmiştir. Üşmûnî, “مُدُّ، وَمُنْدُ» اسْمَانِ حَيْثُ «، وَمُنْدُ، وَمُنْدُ» beytini şerh ederken İbn Mâlik’in bu ifadeyle “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının müfred ismin başına gelip onları merfû yaptığını; “أَوْ أَوْلِيَا الْفِعْلِ كَحَيْثُ مُدُّ دَعَا” ifadesiyle ise “مُدُّ” ve

⁸³³ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 2/814.

⁸³⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 307.

⁸³⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/101; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 307.

“مُنْدٌ” edatlarının cümlelerin de başına gelebileceğini, cümle türlerinden ise özel olarak fiil cümlesinin başına gelebileceğini vurguladığını belirtmiştir.⁸³⁶

Üşmûnî bu açıklamalarıyla adeta şerhe konu olan kitabın müellifinin ilgili beyitlerle neyi kastetmek istediğinin peşine düştüğünü ve onun zihin dünyasına girmeye çalıştığını göstermektedir. İlgili beyitlerin şerhinde Suyûtî’de ise böyle bir tavır görülmemektedir. Suyûtî, doğrudan örnekler vererek konuyu anlamlandırmaya çalışırken Üşmûnî, öncelikle müellifin muradını anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Suyûtî’nin burada doğrudan lafız odaklı şerh yoluna gittiğini, Üşmûnî’nin ise mana odaklı ve musannifin zihin dünyasını anlamaya yönelik şerh yapmaya çalıştığını ifade edebiliriz.

Bu durumu destekleyecek bir başka şey ise Üşmûnî’nin, İbn Mâlik’in “مُنْدٌ” ve “مُنْدٌ” edatlarının müfred ismin yanında fiil cümlesinin de başına gelebileceği hakkındaki ifadesiyle alakalı şunları demesidir: “*İbn Mâlik’in burada sadece fiil cümlesini zikretmesi, bu edatların genellikle bir fiil cümlesiyle kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle (musannif) sadece fiil cümlesini zikretmekle yetinmiştir.*”⁸³⁷ Üşmûnî’nin bu açıklaması da yukarıda belirttiğimiz, musannifin zihin dünyasını okuma gayesine matuftur. Ayrıca Üşmûnî de Suyûtî gibi Mâlik’in “مُنْدٌ” ve “مُنْدٌ” edatlarının fiil cümlesinin yanında isim cümlesinin de başına gelebileceğini ifade etmiştir.⁸³⁸

Üşmûnî, “مُنْدٌ” ve “مُنْدٌ” edatlarının müfred ismin başına gelmesine örnek olarak Arap kelamından, “ما رأيته مُنْدٌ يَوْمَ يَوْمَانِ” ve “ما رأيته مُنْدٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” örneklerini getirmiştir. “مُنْدٌ” ve “مُنْدٌ” edatlarının isim olmalarından dolayı örnekte bu edatların mübtedâ, kendilerinden sonra gelen kelimelerin ise haber olduğunu ifade etmiştir. Üşmûnî, İbn Mâlik’in de muradının bu olduğunu belirtmiş ve cümlelerin takdirinin şu şekilde olduğunu bildirmiştir: “أَمْدٌ انْقِطَاعِ الرُّؤْيَةِ يَوْمَانِ” “*Görüşün kesildiği süre iki gündür*” ve “أَوَّلُ انْقِطَاعِ الرُّؤْيَةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ” “*Görüşün kesilmesinin başlangıcı Cuma günüdür.*” Her iki cümlelerin de mübtedâ ve haberden oluştuğu görülmektedir. Üşmûnî, Suyûtî gibi bunun dışındaki diğer i’râb halleri olan; bu edatların haber, sonrasında gelen kelimelerin mübtedâ olduğu

⁸³⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁸³⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

⁸³⁸ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/296.

görüşü ile bu iki edatın zarf, sonrasında gelen kelimelerin ise mahzûf bir fiilin fâili olduğu görüşünü zayıf görüş sîgasıyla aktarmıştır.⁸³⁹

Üşmûnî'nin, Suyûtî'ye ek olarak bu görüşlerin takdirlerini de verdiği görülmektedir. Üşmûnî, zayıf görüş olarak addettiği mübtedâ ve haberin tam tersi şekilde geldiği durumda “بينى وبين الرؤية يومان” cümlesinin takdirinin “ما رأيته مُدَّ يَوْمَان” şeklinde olacağını bildirmiştir. Verilen takdirde, “بينى وبين الرؤية” ifadesi şibih cümle olup mukaddem haberdir, “يومان” kelimesi ise muahhar mübtedâ olarak gelmiştir. Her iki edatın zarf, sonrasında gelen kelimelerin ise mahzûf bir fiilin fâili olduğu görüşünün aynı örnek üzerinden takdirinin ise “مذ كان يومان” “İki günden beri” veya “مذ مضى يومان” “İki gün geçtiğinden beri” şeklinde geldiğini bildirmiştir. Yani “مُدَّ” edatı ile “يومان” kelimesi arasında takdiri bir “كان” ya da “مضى” fiilinin dahil olduğunu ve “يومان” kelimesinin bu takdîren var olan fiillerin fâili konumunda olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁰

Üşmûnî, “مُدَّ” ve “مُنْدُ” edatlarının alabileceği muhtemel i'râblardan zikrettiğimiz sonuncusu olan “Her iki edatın zarf, sonrasında gelen kelimelerin ise mahzûf bir fiilin fâili olduğu...”na dair görüşü her ne kadar zayıf kabul etse de; Süheylî, İbn Mâlik ve Kûfeli dilcilerin ekseriyetinin bu görüşü benimsediklerini bildirmiştir.⁸⁴¹ Dolayısıyla Üşmûnî ve Suyûtî'ye göre zayıf olan bu görüş İbn Mâlik'e göre sahih kabul edilmiş ve her iki şârih de bu konuda İbn Mâlik'ten ayrılmıştır.

Üşmûnî ilgili beytin ikinci kısmı olan “مُدَّ” ve “مُنْدُ” edatlarının cümleye izafe olmasına örnek olarak şiirden iki beyit istişhâd etmiştir: Biri Suyûtî'nin de zikretmiş olduğu “مُدَّ” ve “مُنْدُ” edatlarının isim cümlesine izafe olduğu “وما زلت أبعي الخير مذ أنا” beyti iken diğeri ise bu edatların fiil cümlesine izafe olduğuna işaret eden şu beyittir:

“ما زال مذ عقدت يداه إزاره ... فسمأ فأدر ك خمسة الأشبار”⁸⁴²

“Elleri izarını bağladığı zamandan beri durmadı... yükseldi ve beş arşın yüksekliğe ulaştı.”

Şiirde “مُدَّ” edatından sonra “عقدت” ile başlayan bir fiil cümlesi gelmiş olup Üşmûnî, “مُدَّ” ve “مُنْدُ” edatlarının fiil cümlesine de izafe olacağını bu şiirle desteklemiştir.

⁸³⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁰ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴² Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 1/212; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

Üşmûnî, yaygın kabul gören görüşe göre “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının, bahsi geçen iki beyitte cümleye izafe edilen zarflar olarak işlev gördüklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, bazı yorumcular bu iki edatın, arkalarından gelen cümle ile aralarında takdiri bir zaman ögesi bulunduğunu ve bu edatların aslında bu zaman kavramına izafe edildiğini öne sürmüşlerdir. Diğer bir görüş ise bu edatların mübtedâ olarak kullanıldığını ve takdir edilen zaman kavramının da haber olduğunu iddia etmektedir. Ancak Üşmûnî, bu son iki görüşün zayıf olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴³

Suyûtî ve Üşmûnî, üçüncü beytin şerhinde ise “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının kullanımına yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır. Geçmiş zaman bağlamında bu edatlar “مِنْ” anlamında iken, şimdiki zamanda “فِي” anlamında kullanıldıklarını belirtmişlerdir.⁸⁴⁴ Suyûtî bu açıklamaları yeterli bulurken, Üşmûnî daha önce sunduğumuz örnekleri yeniden ele alarak ek açıklamalar yapma gereği duymuştur. Üşmûnî, belirledikleri bu kuralın özellikle mârife isimle kullanıldığında geçerli olduğunu vurgulamıştır.⁸⁴⁵ Eğer “مُدُّ” ve “مُنْدُ” harf-i cerlerinin mecrûrları nekra ise bu durumda “مِنْ” ve “إِلَى” anlamlarını bir arada barındırdığını ifade etmiştir. Örneğin, “ما رأيتَه مذ يوم الجمعة” cümlesi geçmiş zaman bildirdiği için “من يوم الجمعة” takdirinde olup “*Cuma gününden beri onu görmedim*” anlamında iken, “ما رأيتَه منذ يومنا” ifadesi şimdiki zaman bildirdiği için “في يومنا” takdirinde olup “*Bugün içinde onu görmedim*” anlamına gelmektedir. Her iki örnekte de “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarından sonraki ifadeler mârife olarak kullanılmıştır. Eğer bu edatların arkasından gelen ifade “ما رأيتَه مذ يومين” şeklinde nekra gelmiş olsaydı, “مِنْ” ve “إِلَى” anlamlarını aynı anda barındıracak ve iki gün boyunca (yani geçen süreyi başından sonuna kadar kapsayacak şekilde) onu görmedim, şeklinde bir anlam çıkarılacaktı. Üşmûnî, dilbilimcilerin çoğunluğunun bu yorumu desteklediğini belirtmiştir.⁸⁴⁶

Burada bir mesele üzerinde durmamız gerekmektedir. Üşmûnî, “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarıyla alakalı olan ilk beyti şerh ederken, orada şöyle bir ifade de bulunmuştu: “...*bu iki edattan sonra gelen kelime veya cümlelerin, geçmiş veya şimdiki zamandan birine*

⁸⁴³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdıyye*, 307; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁶ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

delalet etmesinin yanında bu zamanın, mübhem değil de muayyen bir zaman olması gerekmektedir".⁸⁴⁷ Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Üşmûnî'nin daha önce, "مُدُّ" ve "مُنْدُ" edatlarının harf-i cer olarak amel edebilmesi için, kendilerine bitişen zaman bildiren kelimenin nekra değil de mârife olması gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Fakat üçüncü beytin şerhinde ise bu edatlara bitişen kelimelerin nekra gelmesi durumunda olası kazanacağı manalardan bahsetmektedir. İlk bakışta burada bir tezat varmış gibi gözükabilir fakat ilgili ifadelerle baktığımızda Üşmûnî'nin, zaman ifade eden kelimenin nekre gelebilmesi için "كما في المعدود" şeklinde bir kayıt düştüğü görülmektedir.⁸⁴⁸ Yani kelimenin nekre gelebilmesi için sayılabilen bir unsur olması gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla "ما رأيته مذ يوم" örneğinde "يوم" kelimesi sayılamaz olduğundan bu kullanım kurala aykırı olurken, "ما رأيته مذ يومين" örneğindeki "يومين" kelimesi birden fazla olup sayılabilir olduğundan dolayı Üşmûnî'ye göre doğru bir kullanımı temsil etmektedir.

Üşmûnî konu ile alakalı son olarak "Tenbîhât" başlığı altında iki duruma temas etmiştir: İlk olarak Arapların çoğunun, bu edatların şimdiki zaman için kullanıldığında harf-i cer olmalarının zorunluluğu konusunda hemfikir olduğunu belirtmiştir. Akabinde, "مُنْدُ" edatının geçmiş zaman için kullanıldığında harf-i cer formunu tercih etmenin, merfû formundan daha uygun olduğunu; "مُدُّ" için ise tam tersinin, yani merfû formunun harf-i cer formundan daha uygun olduğu ifade etmiştir.⁸⁴⁹ Bu son iki duruma ise şiiirden şu beyitleri istişhâd etmiştir:

850 "فَمَا نَبِّكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَعِرْفَانٍ... وَرَبِّعٍ عَفَّتْ آثَارُهُ مُنْدُ أَرْمَانَ"

"Durun! Sevgilinin ve yurdunun hatırına ağlayalım... Ve onun uzun zamandır terk edilmiş izlerine (ağlayalım)."

851 "لِمَنْ الدِّيَارُ بَقْنَةَ الْجَرِّ ... أَفَوَيْنَ مُذَّ جَجَّ وَمُنْدُ دَهْرٍ"

"Taş vadisindeki bu evler kime ait? ... Pek çok hac ve uzun zamanlardan beri burada kalmışlar"

⁸⁴⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁸ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁴⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297.

⁸⁵⁰ İmrüülkays, *Dîvân*, 14; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/102.

⁸⁵¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve 'ş-Şu'arâ*, 1/139; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/103.

Her iki beyitte de “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatları, kendilerinden sonra gelen ve geçmiş zaman anlamı ifade eden “أَزْمَانٍ” ve “دَهْرٍ” isimlerine bitişerek onları mecrûr kılmışlardır.

İkinci olarak ise “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının kökünün ne olduğuna temas etmiştir. Üşmûnî, “مُدُّ” edatının aslının “مُنْدُ” olduğunu; bunun delilinin ise “مُدُّ الْيَوْمَ” örneğinde olduğu gibi sakin harfle karşılaştığında “مُدُّ” edatındaki “ذ” harfinin zamme harekesine dönüşmesi olduğunu ifade etmiştir. Şayet aslı zamme harekesi olmasaydı mutlaka kesre okunurdu. Bazı Arapların “مُدُّ زَمَنٍ طَوِيلٍ” şeklinde sakin harfle karşılaşmadığında da zamme olarak okumasının bunu desteklediğini belirtmiştir.⁸⁵² Üşmûnî, İbn Melekûn’unun ise “مُدُّ” ve “مُنْدُ” edatlarının her ikisini de harf ve benzerleri gibi çekimlenmemesi sebebiyle asıl olarak kabul ettiğini, fakat bu tezi “لَكِنَّ”, “كَأَنَّ”, “أَنَّ” ve “رُبَّ” gibi kelimelerin hafifletilmiş hallerinin çürüttüğünü bildirmiştir. Mülâkî ise “مُدُّ” edatının isim olduğu kabul edilirse aslının “مُنْدُ” olacağını, harf olarak kabul edilirse kendisinin bizzat asıl olacağını ifade etmiştir.⁸⁵³

Konuyla alakalı diğer şerhlere bakıldığında da hemen hemen Suyûtî ve Üşmûnî’nin açıklamalarına benzer şeyler görülmektedir. Fakat her bir şârihin konuyu kendi metodunca şerh etmeye çalıştığı vurgulanabilir. Sözelimi İbnü’n-Nâzım, İbn Hişâm, İbn Akil ve Mekkûdî gibi şârihlerin Suyûtî’ye benzer şekilde konuyu yalın ve fazla detaya girmeden aktarırken; Murâdî, Şâtîbî ve Ebû Hayyân gibi şârihlerin ise Üşmûnî’ye benzer şekilde oldukça detay vererek konuyu izah etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Özellikle Murâdî’nin meseleleri sistematik bir şekilde kategorilere ayırarak sunumu, konunun kapsamlı ve anlaşılır bir biçimde ele alınması noktasında oldukça etkili olmuştur.

2.1.13. “كِي” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, harf-i cer bahsinde “كِي” edatı ile ilgili hiçbir açıklama yapmayıp “كِي” edatını sadece harf-i cer olarak zikretmekle yetinmiştir.⁸⁵⁴ İbn Mâlik’in bu yaklaşımına, “كِي” harf-i cerinin nadir kullanımı ve garabeti; yani dilin genel yapısı içinde biraz dışı

⁸⁵² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

⁸⁵³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

⁸⁵⁴ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 115; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 298.

düşmüş veya az tanınmış olmasının sebep olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁵⁵ Aynı zamanda *Elfiyye* gibi nazımdan oluşan metinlerde her şeyin açıklamasını yapmak metnin kafiye ve hece sayısını bozacağından nazmın formuna aykırıdır. Dolayısıyla İbn Mâlik bu gibi nedenlerden dolayı “كَيِّ” edatı gibi, açıklama gereği duymadığı şeyleri sadece zikretmekle yetinmiştir. Suyûtî ve Üşmûnî ise İbn Mâlik’in açıklama gereği duymadığı bu harf-i cerleri, kendi üslup ve metotlarınca şerh etmişlerdir.

Her iki şârih de “كَيِّ” harf-i cerinin Araplar tarafından kullanımının az olduğuna dikkat çekmiş ve sadece üç yerde harf-i cer olarak amel edeceğini belirtmişlerdir. Bunlar: 1- İstifhâm edatı olan “مَا”dan önce gelirse, 2- Mastar edatı olan “مَا” ve sılasından önce gelirse, 3- Mastar edatı olan “أَنَّ” ve sılasından önce gelirse.⁸⁵⁶ Suyûtî zikretmiş olduğu bu yerlerin hiçbirine örnek vermeden geçerken Üşmûnî bunların her birini örneklerle açıklamıştır.

İstifhâm edatı olan “مَا” ya örnek olarak Üşmûnî, Arapların bir şeyin sebebini sormak için kullandığı “لِمَهُ” “Niçin?” manasına gelen “كَيْمَهُ”⁸⁵⁷ terkiibini vermiştir.⁸⁵⁸ Mastar edatı olan “مَا” ve sılası önüne gelen “كَيِّ” harf-i cerine örnek olarak ise şu şiiri istişhâd etmiştir:

«إِذَا أَنْتَ لَمْ تَنْفَعِ فَضُرَّ فَإِنَّمَا ... يُرَادُ الْفَتَى كَيْمًا يَضُرُّ وَيَنْفَعُ»⁸⁵⁹

“Eğer birisine fayda sağlayacak durumda değilsen, (zarar ve eziyeti hak eden kimseye) zarar ver; çünkü insandan fayda ve zarar vermesi beklenir.”

Üşmûnî Ahfeş’in, şiirde geçen “كَيْمًا يَضُرُّ وَيَنْفَعُ” ibaresinde “يَضُرُّ وَيَنْفَعُ” fiillerinin, “كَيِّ” harf-i ceri ve ona bitişen mastar edatı olan “مَا”den sonra gelmesiyle “لِلضَّرِّ وَالنَّفْعِ” takdirinde mastar manası kazanmış olduğunu belirttiğini ifade etmiştir.⁸⁶⁰ Üşmûnî bu

⁸⁵⁵ İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/781.

⁸⁵⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/283; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁸⁵⁷ İbn Akîl, bu durumda cer alameti olarak “مَا” harfinin sonundaki elifin düşürülüp, üzerinde vakfedildiği içense sonuna sekte “hâ”sının birleştirildiğini ifade etmiştir. Bk. İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/3.

⁸⁵⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁵⁹ Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî, *el-Hamâse*, thk. Muhammed İbrâhîm Huvvar - Ahmed Muhammed 'Ubeyd (Abu Dabi: y.y., 1428/2007), 419; Kaynaklarda şiirin kime ait olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kimisi Nâbiga ez-Zübyânî'ye (ö. 604 [?]) nisbet ederken kimisi de Nâbiga el-Ca'dî'ye (ö. 65/685 [?]) nisbet etmiştir. Kimisi ise Kays b. Hatîm'e (ö. 620) nisbet etmektedir. Muhakkikin yorumu için bk. Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/738; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁶⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/283.

örnekteki “ما” edatının mâ-i kâffe⁸⁶¹ olduğunu ileri sürenler olduğuna da değinmiş fakat bu görüşü zayıf bulmuştur.⁸⁶²

Mastar edatı olan “أَنْ” ve sılası önüne gelen “كَيْ” harf-i cerine örnek olarak ise “جِئْتُ كَيْ أَكْرَمَ زَيْدًا” “Zeyd’e ikramda bulunmak için geldim.” örneğini vermiştir. Örnekte “كَيْ” harf-i cerinden sonra takdiri bir “أَنْ” olduğunu ve fiille birlikte “أَنْ” mastar-ı müevvel konumunda olup “كَيْ” harf-i cerinden dolayı mecrûr olduklarını belirtmiştir.⁸⁶³ Akabinde “أَنْ” edatının genellikle takdiri olarak geldiğini fakat zaruret anında zahir olarak da kullanılabileceğini ifade edip örnek olarak şiiirden şu beyti istişhâd etmiştir:

”فَقَالَتْ أَكُلُّ النَّاسِ أَصْبَحَتْ مَانِحًا ... لِسَانَكَ كَيْمَا أَنْ تَعْرُ وَتَخْدَعَا“⁸⁶⁴

“(Kadın) dedi ki: Tüm insanlara mı sunuyorsun?... Dilini, (onları) aldatıp kandırabilmek için mi?”

Şiiirde geçen “كَيْمَا أَنْ تَعْرُ وَتَخْدَعَا” ibaresindeki “أَنْ” edatı açık bir şekilde gelmiştir.

Üşmûnî, “كَيْ” edatının mastar edatı olan “أَنْ”in gizli geldiği durumda harf-i cer olarak değil de masdariyye olarak kullanılmasının daha evla olacağını düşünmektedir. “كَيْ” edatının masdariyye olarak kabul edilebilmesi içinse öncesinde sebebiyet bildiren bir ta‘lîl lâminin (لَكَيْ) takdir edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁶⁵ Fakat bu durumda mastar edatı olan “أَنْ”in gizli olmaktan ziyade hazfedilmiş olduğu düşünülmelidir. Çünkü “كَيْ” edatının öncesinde ta‘lîl lâmi olduğu takdirde “كَيْ” edatından sonra “أَنْ”in olması mümkün değildir. Dolayısıyla Üşmûnî’nin, mastar edatı olan “أَنْ”in gizli gelmesi durumunda “كَيْ” edatını, harf-i cer olarak değil de muzâri fiili nasb eden edatlardan biri olarak kabul etmeyi daha uygun bulduğunu söyleyebiliriz.⁸⁶⁶ Üşmûnî, bu kullanıma örnek olarak “لِكَيْلَا تَأْسُوا”⁸⁶⁷ “Üzülmeyesiniz diye...” ayetini istişhâd etmiştir.⁸⁶⁸ Ayette

⁸⁶¹ ”مَا الْكَافَّةُ“ ”Mâ-i kâffe“ zâid bir harf olup, ardından gelen harfin veya fiilin işlevini iptal eder. Bk. Osman Aktaş - Luay Hatem Yaqoob, “Arapçada ‘Mâ’ Edatının Anlam Türleri: Amme Cüzü Örneği”, *Eskiyeni* 44 (Eylül 2021), 648.

⁸⁶² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁶³ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁶⁴ Ebû Amr Cemîl b. Abdullah b. Ma’mer el-Uzri el-Kudaî, *Dîvân-ı Cemîl Büseyna*, (Beyrut: Dâru Sâdır), 79; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁶⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

⁸⁶⁶ Bu durumda “كَيْ” edatından sonra mastar edatı olan “أَنْ” yok hükmündedir.

⁸⁶⁷ el-Hadîd 57/23.

⁸⁶⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

geçen “كَيِّ” edatı ta‘lîl lâminin bitişmesi sebebiyle mastar manasında olmuş olup, muzâri fiilin başına gelerek onu nûnun hazfî ile mansûb kılmıştır.

Üşmûnî, “*I’râbü’l-fiil*” bahsinde muzâri fiili nasb eden edatlardan biri olan “كَيِّ” edatının üç çeşit olduğunu ifade edip bunları şu şekilde sıralamıştır: 1- “كَيِّ” edatı “كَيْفٌ” den kısaltılmış bir isimdir. 2- “كَيِّ” edatı mana ve amel bakımından ta‘lîl lâmi konumundadır. 3- “كَيِّ” edatı mana ve amel bakımından mastar harfi olan “أَنَّ” konumundadır.⁸⁶⁹ Üşmûnî’nin ikinci kısım olarak zikrettiği, “كَيِّ” edatı mana ve amel bakımından ta‘lîl lâmi konumundadır” ifadesi “كَيِّ” edatının harf-i cer olduğu durumu ifade etmekte olup, bu kısmı harf-i cer bahsinde zikretmiştir.

Üşmûnî’nin üçüncü kısım olarak zikrettiği, “كَيِّ” edatının mana ve amel bakımından mastar harfi olan “أَنَّ” konumunda olması demek, muzâri fiili nasb eden edatlardan biri olmasıyla ilgilidir. Yani “كَيِّ” edatının muzâri fiili nasb edebilmesi için “كَيِّ” edatının öncesinde ta‘lîl lâminin gelmesi ve sonrasında ise “أَنَّ” in olmaması gerekmektedir. Bu takdirde “كَيِّ” edatı harf-i cer olamaz.

Üşmûnî, burada her ne kadar “كَيِّ” edatının üç çeşit olduğunu bildirmiş olsa da İbn Mâlik *Şerhu’t-Teshîl*’de “كَيِّ” edatının, mastar ve harf-i cer olmak üzere iki çeşit olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷⁰ “كَيِّ” edatının harf-i cer ya da masdariyye olup olmaması noktasında ise Basra ve Kûfe ekolü arasında ihtilaf olduğu ifade edilmiştir. Sîbeveyhi ve Basralı dilcilerin çoğuna göre “كَيِّ” edatı hem harf-i cer hem de masdariyye olarak kullanılabilirken; Kûfeli dilcilere göre sadece masdariyye, yani muzâri fiili nasb eden harf olarak kullanılabilirdiği ifade edilmiştir.⁸⁷¹ Ebû Hayyân’ın da belirttiği gibi Basra ekolü “كَيِّ” edatını harf-i cer olarak kabul ederken; Kûfe ekolü “كَيِّ” edatının asla harf-i cer olmadığını, aksine yalnızca masdariyye olarak kullanılabileceğini kabul etmiştir.⁸⁷² Dolayısıyla Suyûtî ve Üşmûnî’nin İbn Mâlik’e uyararak, “كَيِّ” edatını harf-i cerler arasında zikretmesi ve nerelerde cer olarak amel edeceğine işaret etmeleri, bu konuda Basra ekolünün görüşünü benimsediklerini göstermektedir.

⁸⁶⁹ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, 3/548-549.

⁸⁷⁰ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/148.

⁸⁷¹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 3/550.

⁸⁷² Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/9.

Ayrıca Üşmûnî, Kûfeli dilcilere bir eleştiride bulunarak şöyle demiştir: Kûfeli dilciler, “كَيْمَةٌ” ifadesindeki “كَيْ” edatının mastar oluşunu delillendirmek için “كَيْ تَفْعَلُ” şeklinde bir tevilde bulunmuşlardır. Bu gibi teviller, çokça hazif gerektirmektedir. Bu ise birçok soru işaretine sebep olmaktadır. Örneğin burada: “مَا” istifhâm edatı niçin cümlelerin başında değil? “مَا” istifhâm edatının elifi cer hali dışında niçin düşmüş? Nasb eden unsur kaldığı halde mansûb olan fiil neden düşmüş? Üşmûnî bu ve benzerlerinin hala soru işareti olarak kaldığını ve Kûfeli dilciler tarafından henüz kanıtlanmamış olduğunu ifade etmiştir.⁸⁷³ Dolayısıyla Üşmûnî’nin Kûfeli dilcilerin görüşlerine yönelik eleştirisi, onun kendi görüşlerini ve Basra ekolünün yaklaşımlarını daha sağlam ve kanıta dayalı olarak gördüğü şeklinde yorumlanabilir.

İbn Mâlik’in “كَيْ” edatı hakkında *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerinde söylediklerine bakıldığında, Suyûtî ve Üşmûnî’nin de İbn Mâlik’in açıklamalarına benzer açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. İbn Mâlik de diğer iki şârih gibi “كَيْ” edatının üç yerde harf-i cer olarak amel ettiğini ifade etmiştir.⁸⁷⁴ Sözelimi her ne kadar Üşmûnî de İbn Mâlik’e uyarak “كَيْ” edatının üç yerde harf-i cer olarak amel ettiğini ifade etse de bu yerlerden biri olan mastar edatı “أَنَّ”den önce gelmesi durumunda (“أَنَّ”in gizli olması şartıyla) daha doğru olanın “كَيْ” edatının masdariyye olarak amel etmesi olduğuna işaret etmiştir.⁸⁷⁵ Üşmûnî’nin ifadelerinden; “كَيْ” edatından önce ta’lîl lâmi ile sonrasındaki mastar edatı “أَنَّ”in gizli olması durumunda “كَيْ” edatının hem harf-i cer hem de masdariyye olarak amel edebileceği, fakat evla olanın masdariyye olarak amel etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Üşmûnî’ye göre “كَيْ” edatının, İbn Mâlik ve Suyûtî’nin aksine, iki yerde harf-i cer olarak amel etmesinin daha doğru olduğu söylenebilir. Bunlar ise istifhâm edatı olan “مَا”dan önce gelmesi ve mastar edatı olan “مَا” ve sılasından önce gelmesi durumlarıdır.

Diğer şerhlere bakıldığında “كَيْ” edatının hangi durumlarda harf-i cer olarak amel ettiği noktasında bir görüş ayrılığı olduğu görülmektedir. Sözelimi Mekkûdî, İbn Mâlik ve Suyûtî’ye uyarak “كَيْ” edatının üç yerde harf-i cer olarak amel ettiğini ifade ederken;

⁸⁷³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 3/550

⁸⁷⁴ İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/148-149; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/781-782.

⁸⁷⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/283.

İbn Hişâm, Üşmûnî gibi “كَي” edatının üç yerde harf-i cer olarak geldiğini fakat bunlardan mastar edatı “أَنَّ”in gizli gelmesi durumunda “كَي” edatının masdariyye olarak kullanılmasının daha evla olacağını bildirmiştir.⁸⁷⁶

Diğer şârihlerden İbnü'n-Nâzım ve İbn Akil'e bakıldığında ise “كَي” edatının, “istifhâm edatı olan ‘ما’ ve mastar edatı olan ‘أَنَّ’ ve sılasından önce gelmesi” durumunda olmak üzere sadece iki yerde harf-i cer olarak amel edeceğini belirttikleri görülmektedir.⁸⁷⁷ İbnü'n-Nâzım, üçüncü kısım olan “mastar edatı ‘ما’ ve sılasından önce gelmesi” durumunu ise nadir olarak addetmiş ve bu kısmı diğerleri arasında zikretme gereği duymamıştır.⁸⁷⁸ Murâdî de İbnü'n-Nâzım'ın belirttiği gibi “mastar edatı ‘ما’ ve sılasından önce gelmesi” durumunun nadir olduğunu belirtmiş, fakat bu durumu İbnü'n-Nâzım'ın aksine, “كَي” edatının harf-i cer olarak amel ettiği kısımlar arasında saymıştır.⁸⁷⁹

Ebû Hayyân'ın şerhine bakıldığında ise bu konuda bir görüş belirtmekten ziyade olanı aktardığı görülmektedir. Ebû Hayyân konuyla ilgili “كَي” edatının harf-i cer olup olmaması noktasında Basra ve Kûfe ekolü arasında bir ihtilaf olduğunu ifade etmiş ve Basralı dilcilerin “كَي” edatını harf-i cer olarak kabul ederken, Kûfeli dilcilerin “كَي” edatını asla harf-i cer olarak kabul etmediklerini bildirmiştir. Ebû Hayyân, Basralı dilcilerin ise “كَي” edatının harf-i cer olarak sadece iki yerde amel ettiğini, bunların ise “istifhâm edatı olan ‘ما’ ve mastar edatı olan ‘أَنَّ’ ve sılasından önce gelmesi” olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸⁰

Bütün bu görüşleri değerlendirdiğimizde ortaya üç farklı grubun çıktığı söylenebilir: Birinci grup İbn Mâlik, Suyûtî ve Mekkûdî'den oluşan ve “كَي” edatının üç yerde harf-i cer olarak amel ettiğini ifade edenleri kapsar. Bu üç durum şu şekildedir: 1- İstifhâm edatı olan “ما”dan önce gelirse, 2- Mastar edatı olan “ما” ve sılasından önce gelirse, 3- Mastar edatı olan “أَنَّ” ve sılasından önce gelirse.

⁸⁷⁶ Mekkûdî, *Şerhu'l-Mekkûdî*, 147-148; İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/9-13.

⁸⁷⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 255-256; İbn Akil, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/3-4.

⁸⁷⁸ a.mlf., *Şerhu'bnu'n-Nâzım*, 256.

⁸⁷⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâşid*, 2/738.

⁸⁸⁰ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/9.

İkinci grup, Üşmûnî ve İbn Hişâm'dan oluşmakta olup “كِي” edatının zikredilen bu üç yerden ilk ikisinde harf-i cer olarak amel ettiğini, sonuncusu olan mastar edatı olan “أَنْ” ve sılasından önce gelmesi durumunda ise “أَنْ”ın gizli gelmesi şartıyla, masdariyye olmasının daha evla olacağını ifade edenleri kapsar.

Üçüncü grup ise İbnü'n-Nâzım, İbn Akil ve Murâdî'den oluşmakta olup, “كِي” edatının zikredilen bu üç yerden bir ve üçüncü durumlarda harf-i cer olarak amel ettiğini ifade edenleri kapsar. Bunlardan İbnü'n-Nâzım, ikinci durumu nadir kabul edip zikretme gereği duymazken, Murâdî hem nadir kabul etmiş hem de zikretmiştir.

Ebû Hayyân'ın konuyla ilgili değindiği; Basralı dilcilerin “كِي” edatının harf-i cer olarak sadece iki yerde amel ettiğine dair görüşü göz önünde bulundurulduğunda, yukarıda zikrettiğimiz üçüncü grubun, Basra ekolünün görüşüyle tam bir uyum içinde olduğu görülmektedir. Üçüncü gruptan sonra, Basra ekolünün görüşüyle tam bir uyum olmasa da aynı durumları kapsaması sebebiyle birinci grubu zikredebiliriz. İkinci grupta zikredilen şârihlerin, mastar edatı olan “أَنْ”ın gizli gelmesi durumunda “كِي” edatının masdariyye olarak kullanılmasının daha uygun olduğunu iddia etmeleri, her ne kadar onları Basralı dilcilerden ayırsa da burada sadece bir te'vil farklılığı olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, “كِي” edatını harf-i cer olarak kabul etmeleri, onları Kûfe ekolünden ziyade Basra ekolüne yaklaştırmaktadır.

Sonuç olarak “كِي” edatıyla ilgili şârihlerin görüş ve açıklamalarına bakıldığında bazı görüş farklılıkları olmakla beraber genel itibariyle benzer şeylerden bahsettikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu konuda İbn Mâlik'le birlikte bir gelenek oluştuğu ve bu gelenekte ise Basra ekolünün ağır bastığı söylenebilir.

2.1.14. “لَعْلٌ” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, harf-i cer bahsinde “لَعْلٌ” edatı ile ilgili de hiçbir açıklama yapmayı sadece harf-i cer olarak zikretmekle yetinmiştir.⁸⁸¹ İbn Mâlik'in bu yaklaşımına, “لَعْلٌ” edatının sadece Ukayl kabilesi tarafından harf-i cer olarak kullanılmasının, dolayısıyla da Araplar nezdinde çokça bilinmemesinin sebep olduğunu söyleyebiliriz.⁸⁸² Aynı zamanda

⁸⁸¹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 115.

⁸⁸² a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiye*, 2/783; a.mlf., *Şerhu't-Teshil*, 3/186.

“كِي” edatı bahsinde zikrettiğimiz gibi nazım formunun her detayın verilmesine imkân vermemesinin de bu yaklaşıma sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İbn Mâlik’in “لَعْلَ” edatı hakkındaki açıklamalarını görebilmek için diğer eserlerine müracaat edilmesi gerekmektedir.

İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerinde, Ukayl kabilesinin “لَعْلَ” edatını harf-i cer olarak kullandığını belirtmiş ve Ferrâ ile diğer bazı dilcilerin de bu edatı aynı şekilde kullandıklarını aktarmıştır. Ayrıca İbn Mâlik, “لَعْلَ” edatının sonundaki lâm harfinin fetha (لَعْلَ) ve kesre (لَعْلَ) ile gelen iki farklı formu olduğunu ifade etmiş ve bunu şiir örnekleriyle desteklemiştir.⁸⁸³

İbn Mâlik’in, sadece Ukayl kabilesi tarafından harf-i cer olarak kullanılan “لَعْلَ” edatını eserlerinde zikretmesi, onun dilbilgisine yönelik detaylı ve kapsamlı yaklaşımının bir yansıması olarak görülebilir. Bu tür bir detayın dikkate alınması, dilbilgisi çalışmalarının sadece genel ve yaygın kullanımları değil, aynı zamanda belirli topluluklar veya kabileler arasındaki özgün kullanımları da içermesi gerektiğinin bir göstergesi olabilir. İbn Mâlik’in, “لَعْلَ” edatını harf-i cer olarak zikretmesinde Ferrâ’nın etkisi kesin olarak bilinmese de Ferrâ gibi önceki âlimlerin görüşleri ve dilbilgisi anlayışları, İbn Mâlik gibi sonraki âlimler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olmuş olabilir. İbn Mâlik’in, konuyu Ferrâ’nın da görüşüyle destekleyerek açıklaması, bunu doğrulayıcı bir yaklaşım olarak görülmektedir.⁸⁸⁴

Suyûtî ve Üşmûnî’nin “لَعْلَ” edatı hakkındaki açıklamalarına bakıldığında onların da İbn Mâlik’e uyarak, bu edatın Araplar tarafından çok kullanılmadığını belirttikleri ve bunu sadece Ukayl kabilesinin harf-i cer olarak kullandığını ifade ettikleri görülmektedir.⁸⁸⁵ Suyûtî sadece bunu ifade etmekle yetinirken, Üşmûnî “لَعْلَ” edatının “لَعْلَ”, “عَلَّ” ve “عَلَّ” formlarında da gelebildiğini aktarmış ve bu edatın harf-i cer olarak kullanıldığına dair Arap şiirinden şu iki beyti şahit olarak getirmiştir:⁸⁸⁶

لعل الله فضلكم علينا ... بشيء أن أمكم شريم⁸⁸⁷

⁸⁸³ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/783; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/186.

⁸⁸⁴ a.mlf., *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/783; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/186.

⁸⁸⁵ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/284; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 298.

⁸⁸⁶ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/284.

⁸⁸⁷ Kime ait olduğu bilinmemektedir; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/61.

“Belki Allah, sizi, annenizin ‘Şerim’ olması nedeniyle bize üstün kılmıştır.”⁸⁸⁸

“لعل أبي المغوار منك قريب”⁸⁸⁹

“Belki benim savaşçı babam sana yakındır.”

İlk beyitteki “الله” lafzı ile ikinci beyitteki “أبي المغوار” lafzı “لعل” edatından dolayı mecrûr gelmişlerdir. Üşmûnî’nin, sadece Ukayl kabilesinde harf-i cer olarak kullanılan “لعل” edatına şiirden iki örnek getirmesi, hem bu kullanımı desteklediğini hem de bu kullanımın dilbilgisi analizlerinde dikkate alınması gerektiğini vurgulamak amacı taşıdığını söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili diğer şerhlere bakıldığında genel olarak İbn Mâlik’e benzer açıklamalar yapmakla birlikte bazı detaylarda farklılaştıkları görülmektedir. Sözgelimi İbnü’n-Nâzım, Murâdî, İbn Hişâm, İbn Akîl, Şâtıbî ve Ebû Hayyân, “لعل” edatının Ukayl kabilesinde harf-i cer olarak kullanıldığını belirtirken Mekkûdî, “لعل” edatını bir kabileye has kılmayıp, genel olarak Arap kelimelerinde kullanılan bir harf-i cer olduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁰ İbnü’n-Nâzım ve diğer âlimlerin, bu edatın özellikle Ukayl kabilesi tarafından harf-i cer olarak kullanıldığını belirtmeleri, Arap dilinin kabilesel ve coğrafi çeşitliliğine dikkat çekerken Mekkûdî’nin “لعل” edatını genel olarak Arap kelimelerinde kullanılan bir harf-i cer olarak değerlendirmesi, bu edatın daha yaygın bir kullanımını ve kabulünü öne sürdüğünü göstermektedir.

Ayrıca Ebû Hayyân ve Murâdî gibi bazı şârihler, “لعل” edatını harf-i cer olarak kabul edenlerin yanında kabul etmeyen bir grubun da bulunduğu işaret etmişlerdir.⁸⁹¹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi* adlı kitabında, kabul etmeyenlerden birinin de Ebû Ali el-Fârisî

⁸⁸⁸ Şair, görünüşte bir övgü ifadesi kullanılarak aslında eleştirel bir yorumda bulunuyor. “Şerim” kelimesi, fizyolojik bir özelliği tanımlamak için kullanılıyor ve bu bağlamda, annenin fiziksel bir kusuruna işaret ediyor. “Şerim” kelimesi, iki farklı anatomik yolu (idrâr ve dışkı yolları) birleşik veya burun kemiğinin ön kısmı (arı kemiği) kesik olan kadınları tanımlamak için kullanılır. Bu bağlamda, şair bu fizyolojik özellik üzerinden bir eleştiri yapıyor. Şair, “Belki Allah, sizi bizden üstün kıldı...” diyerek başlayıp, üstünlük sebebi olarak da annenin “Şerim” oluşunu ekleyerek, karşı tarafı övmek yerine onları küçümseyici bir şekilde eleştirmiştir. Şair, bu ifadeyi kullanarak övgü gibi görünen ancak aslında eleştiri içeren bir yorum yapmıştır. Bu durum, Arap edebiyatında sıkça karşılaşılan ve özellikle hiciv türünde ustalıkla kullanılan bir yöntem olup “zemmün yüşbiü’l-medh” olarak isimlendirilir. Muhakkikin açıklaması için bk. Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/61.

⁸⁸⁹ Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, 10/426; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 1/104.

⁸⁹⁰ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 256; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/739; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/4; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/7; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/16; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtıbî el-Gırnâtî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye fi şerhi’l-Hulâsati’l-kâfiye*, thk. Ayyâd b. Aydi’s-Sübeytî (Mekke: Câmî’atü Ümmi’l-Kurâ, 1448/2007), 3/562; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 148.

⁸⁹¹ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâşid*, 2/739; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/16.

olduğunu bildirmiştir.⁸⁹² Ebû Hayyân, “لَعْلٌ” edatını harf-i cer olarak kabul etmeyenlerin, bu edatı isim cümlesinin başına gelerek ismini nasb eden ve haberini ref’ eden bir âmil olarak kabul ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla bu konuda istişhâd edilen örnekleri te’vil etme yoluna gittiklerini ileri sürmüştür.⁸⁹³ Ebû Hayyân, akabinde “لَعْلٌ” edatı hakkında bir tercihte bulunarak şöyle demiştir: “Doğru olan görüş لَعْلٌ edatının harf-i cer olarak amel etmesidir; çünkü Ferrâ ve Ahfeş’in onunla cer yaptığı aktarılmış ve Ebû Zeyd onun Ukayl lehçesi olduğunu belirtmiştir.”⁸⁹⁴ Ebû Hayyân’ın, “لَعْلٌ” edatının harf-i cer olarak amel etmesini, Ferrâ ve Ahfeş gibi dilcilerin kullanımlarına bağlaması, geçmişte yaşamış ve öne çıkmış âlimlerin dilbilgisi anlayışlarının, kendilerinden sonraki âlimler üzerinde ne derece belirleyici ve etkili olduklarını göstermektedir.

İbn Akîl, “لَعْلٌ” edatı bahsinde Üşmûnî’nin zikretmiş olduğu her iki beyti şahit olarak verip i’râblarını yapmıştır. İlk beyitte geçen “الله” lafzı ile ikinci beyitteki “أبي” lafzının mübtedâ, devamlarında gelen “فضلكم” ve “قريب” lafızlarının ise haber olduğunu bildirmiştir. “لَعْلٌ” edatının ise mübtedânın başında gelen, “بِحَسْبِكَ دِرْهَمٌ” “Sana bir dirhem yeter.” cümlesindeki “ب” harf-i ceri gibi zâid harf-i cer olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁵ İbn Akîl, “لَعْلٌ” edatının Ukayl kabilesi tarafından harf-i cer olarak kabul edildiğini de bildirdikten sonra ilgili örnekteki kullanımını zâid olarak tanımlamıştır. Halbuki asli harf-i cerler, kendilerine özgü anlamlar taşıyan ve cümle içinde müteallakları olan birer edatken; zâid harf-i cerler cümleye ek anlam katmadan sadece dilbilgisi işlevi gören edatlardır. Dolayısıyla İbn Akîl’in, “لَعْلٌ” edatını zâid harf-i cer olarak tanımlamasının bir gerekçesi olmalıdır. Şayet bu tanımlama zâid yerine “zâide benzer harf-i cer” kastedilerek yapılmışsa, ifade de bir eksiklik olduğu düşünülebilir.⁸⁹⁶ Ancak bu düşüncenin doğruluğunu ispatlayacak bir veriye ulaşamadığı gibi ilgili yerin nasıl izah edileceğine dair bir görüş de tespit edilememiştir.

Sabbân haşiyesinde, “لَعْلٌ” edatının sadece dört formda harf-i cer olarak amel edeceğini, bunların dışında harf-i cer olarak amel etmesinin caiz olmadığını

⁸⁹² Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/207.

⁸⁹³ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/16.

⁸⁹⁴ a.mlf., *Menhecü’s-sâlik*, 3/17.

⁸⁹⁵ İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/5.

⁸⁹⁶ Muhakkikin açıklaması için bk. İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/5-6.

belirtmiştir.⁸⁹⁷ Şerhlere bakıldığında, “لَعْلَ” edatının gelebileceği formlarla ilgili âlimlerin iki kısma ayrıldığını söyleyebiliriz. Sözelimi İbnü’n-Nâzım, Ebû Hayyân ve Şâtıbî, İbn Mâlik’e uyarak, “لَعْلَ” edatının sondaki lâm harfinin fethalı (لَعْلَ) ve kesreli (لَعْلَ) olmak üzere iki şekilde gelebileceğini ifade etmişlerdir.⁸⁹⁸ Öte yandan, Murâdî, İbn Hişâm, İbn Akîl, Üşmûnî ve Suyûtî’nin ise bu iki forma ek olarak, “لَعْلَ” edatının başındaki lâm harfinin hafzedilmesiyle birlikte sondaki lâm harfinin fethalı (عَلَّ) ve kesreli (عَلَّ) şekillerinde de gelebileceğini ifade etmişlerdir.⁸⁹⁹ Dolayısıyla bu görüşler, Arap dilinin pratik ve değişken yapısına işaret ettiği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca şârihlerin genel itibariyle Sabbân’ın belirttiği dört form dışına çıkmamaları, bu konuda bir geleneğin oluştuğunu göstermektedir.

2.1.15. “مَتَّى” Harf-i Ceri

İbn Mâlik, harf-i cer bahsinde “مَتَّى” edatıyla ilgili de hiçbir açıklama yapmayıp sadece harf-i cer olarak zikretmekle yetinmiştir.⁹⁰⁰ İbn Mâlik’in bu yaklaşımına, “مَتَّى” edatının sadece Hüzeyl kabilesi tarafından harf-i cer olarak kullanılmasının, dolayısıyla da Araplar nezdinde çokça bilinmemesinin sebep olduğunu söyleyebiliriz.⁹⁰¹ Aynı zamanda nazım formunun her detayın verilmesine imkân vermemesinin de bu yaklaşıma sebep olduğu söylenebilir. Dolayısıyla İbn Mâlik’in “مَتَّى” edatı hakkındaki açıklamalarını öğrenebilmek için diğer eserlerine müracaat etmek gerekmektedir.

İbn Mâlik’in, *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şâfiye* ve *Şerhu’t-Teshîl* adlı eserlerine bakıldığında, “مَتَّى” edatının Hüzeyl kabilesi tarafından “مِنْ” “-den, -dan” manasında bir harf-i cer olarak kullanıldığını belirttiği görülmektedir.⁹⁰² Buna destek olarak ise her iki eserinde de şiirden aynı örneği istişhâd ettiği söylenebilir.

⁸⁹⁷ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/304.

⁸⁹⁸ İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/783; İbn Mâlik, *Şerhu’t-Teshîl*, 3/186; İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 256; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/17; Şâtıbî, *el-Makâsîdü’ş-şâfiye*, 3/562.

⁸⁹⁹ Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/739; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/4; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/7; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/284; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 298.

⁹⁰⁰ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 115.

⁹⁰¹ a.mlf., *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/784; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/186.

⁹⁰² a.mlf., *Şerhu’l-Kâfiyeti’ş-Şâfiye*, 2/784; a.mlf., *Şerhu’t-Teshîl*, 3/186.

Suyûtî ve Üşmûnî'nin de şerhlerinde İbn Mâlik'e uyarak “مَتَى” edatının Hüzeyl kabilesi lehçesinde harf-i cer olarak kullanıldığını belirttikleri görülmektedir.⁹⁰³ Suyûtî “مَتَى” edatıyla ilgili sadece bu açıklamayla yetinirken, Üşmûnî, “مَتَى” edatının “مِنْ” (min-i ibtidâiyye) manasında olduğunu ve Araplardan duyulan “أَحْرَجَهَا مَتَى كُمِه” “Onu yeninden çıkardı” cümlesindeki “مَتَى” edatına “مِنْ” manası yüklediklerini ifade etmiştir.⁹⁰⁴ Üşmûnî bu manayı desteklemek için şiirden, İbn Mâlik'in de zikrettiği, şu beyti istişâd etmiştir:

“شَرِبْنَ بِمَاءِ الْبَحْرِ، ثُمَّ تَرَفَعَتْ ... مَتَى لَجَجِ خُضْرٍ لُهُنَّ نَيْبِج”⁹⁰⁵

“(Bulutlar), denizin suyunu içtiler, sonra yükseldiler... Yeşil dalgaların arasından sesli bir şekilde geçtiler.”⁹⁰⁶

Şiirde geçen “مَتَى” harf-i ceri “مِنْ” manasında gelmiş olup kendisinden sonra gelen “لَجَجِ” “dalgalar” kelimesi “مَتَى” harf-i cerinden dolayı mecrûr olmuştur.

Konuyla ilgili bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, Üşmûnî'nin “مَتَى” edatı hakkında söylediklerinin İbn Mâlik'in diğer eserlerinde zikrettiği hususlarla birebir aynı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin, bu konuda İbn Mâlik'le aynı görüşte olduğunu ve onun şerh metodolojisinde, şerhe konu olan metnin musannifinin görüşlerinin oldukça önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Öte yandan Suyûtî'nin “مَتَى” edatı hakkında oldukça kısa bilgi vermesi, onun bu konudaki görüşünün tam olarak anlaşılmasını zorlaştırdığını ve diğer eserlerine bakılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Suyûtî'nin, *Hem 'u'l-hevâmi'* ve *el-Elğâzü'n-Nahviyye* adlı kitaplarında “مَتَى” edatının, biri harf diğeri isim olmak üzere iki kullanımının olduğunu belirtmiştir.⁹⁰⁷ Harf olarak kullanımını Hüzeyl kabilesi lehçesine dayandırmış ve “مَتَى” edatının “مِنْ” manasında harf-i cer olarak kullanıldığını bildirmiştir.⁹⁰⁸ İsim olarak kullanımında ise “مَتَى” edatının “وَسَطَ” “ortasında” manasında kullanıldığını ifade etmiştir.⁹⁰⁹ Suyûtî,

⁹⁰³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/284; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

⁹⁰⁴ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/284.

⁹⁰⁵ İbn Kuteybe, *Edebu'l-Kâtib*, 515; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, 2/284; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, 2/784; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, 3/186

⁹⁰⁶ Bk. 498 nolu dipnot.

⁹⁰⁷ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/210; a.mlf., *el-Elğâzü'n-Nahviyye*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Turâs, t.y.), 71-72.

⁹⁰⁸ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/211.

⁹⁰⁹ a.mlf., *Hem 'u'l-Hevâmi'*, 4/211; a.mlf., *el-Elğâzü'n-Nahviyye*, 72.

“مَتَى” edatının isim olarak kullanımını ise Arapların, “وَضَعْتُهُ مَتَى كُمِّي” “Onu (kol) yenimin içine koydum.” şeklindeki kullanımlarına bağlamıştır.⁹¹⁰ Örnekte geçen “مَتَى كُمِّي” ifadesinin takdirinin “وَسَطَ كُمِّي” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Suyûtî, Üşmûnî tarafından zikredilen şiirdeki “مَتَى لُجَجٍ” ifadesi hakkında, Kisâi’ye göre burada kullanılan “مَتَى” edatının “وَسَطَ” manasında isim olarak kullanıldığını aktarmıştır.⁹¹¹

Suyûtî’in konu hakkındaki açıklamalarına bakıldığında, İbn Mâlik ve Üşmûnî’den farklılaştığı söylenebilir. İbn Mâlik ve Üşmûnî, “مَتَى” edatının sadece harf yönüne değinip onu harf-i cer olarak aktarırken, Suyûtî “مَتَى” edatının sadece harf değil, aynı zamanda isim olarak kullanımına değinmiş ve bunu Arap kelimadan delillendirme yoluna gitmiştir. Fakat Suyûtî, şerhinde bu açıklamalara değinmeden sadece “مَتَى” edatının kullanımının azlığına işaret edip Hüzeyl kabilesinin lehçesinde bu edatın harf-i cer olduğuna işaret etmekle yetinmiştir. Dolayısıyla Suyûtî’nin “مَتَى” edatı hakkında görüş olarak her ne kadar İbn Mâlik ve Üşmûnî’den ayrıldığı görülse de şerhinde İbn Mâlik’i teyit eder biçimde açıklamalar yapması, onun şerh metodolojisinde kendi görüşlerinden ziyade şerhe konu olan musannifin görüşlerini önemseydiğini göstermektedir.

Konuyla alakalı diğer şerhlere bakıldığında; İbnü’n-Nâzım, Murâdî, Mekkûdî, İbn Hişâm ve İbn Akîl gibi şârihlerin, İbn Mâlik’e uyarak “مَتَى” edatının sadece harf-i cer yönüne değinip benzer açıklamalar yaptıkları görülürken, Ebû Hayyân ve Şâtîbî gibi şârihlerin “مَتَى” edatının sadece harf-i cer yönüne değinmekle kalmayıp, onun aynı zamanda isim olarak da kullanıldığını belirttikleri görülmektedir.⁹¹²

Sözgelimi Ebû Hayyân, “مَتَى” edatının istifhâm, şart edatı, isim ve harf olarak kullanıldığını ifade etmiş ve “مِنْ” manasında harf-i cer oluşunu, şiirden iki şâhitle birlikte, Hüzeyl kabilesine dayandırmıştır.⁹¹³ Akabinde Ebû Sâid es-Sükkerî’nin de (ö. 275/888) “مَتَى” edatının “مِنْ” manasında geldiğine dair aynı şiirleri istişhâd ettiğini, fakat bunu

⁹¹⁰ a.mlf., *Hem ‘u’l-Hevâmi’*, 4/211.

⁹¹¹ a.mlf., *el-Elğâzû’n-Nahviyye*, 72.

⁹¹² İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 257; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/739; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/17-18; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, 3/6; İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl*, 3/6; Şâtîbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/563-565; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 148.

⁹¹³ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/17.

yaparken “مَتَى” edatının “مِنْ” manasında kullanımını Hüzeyl kabilesine nisbet etmediğini bildirmiştir. Ayrıca bazı dilcilerden nakledildiğine göre, “مَتَى” edatının “وَسَطٌ” “ortasında” manasında bir isim olarak kullanıldığını aktarmıştır.⁹¹⁴

Ebû Hayyân, “مَتَى” edatının “مِنْ” anlamında bir harf-i cer olarak kullanıldığını ve bunun Hüzeyl kabilesiyle özdeşleştirildiğini şiir örnekleriyle desteklemişken, Sükkerî’nin aynı şiir örneklerini kullanmasına rağmen bu kullanımı Hüzeyl kabilesine atfetmemesi dikkat çekicidir. Ebû Hayyân’ın Sükkerî’nin görüşünü zikretme gereği duyması, muhtemelen âlimler arasındaki bu tür farklı yorumları belgelemek ve “مَتَى” edatının kullanımının anlaşılmasına yönelik bir tartışma ortamı oluşturmak için olabilir. Aynı zamanda Ebû Hayyân’ın, Sükkerî’nin görüşünü zikretmesi, “مَتَى” edatının “مِنْ” manasında kullanımının kabilesel bir özellikten ziyade, genel bir Arapça kullanım özelliği olabileceği fikrini öne sürdüğü şeklinde de yorumlanabilir.

Şâtıbî’nin şerhine bakıldığında ise “مَتَى” edatıyla ilgili diğer şârihlerin değinmediği bazı detaylar verdiği görülmektedir. Sözelimi Şâtıbî de “مَتَى” edatının Hüzeyl kabilesi lehçesinde “مِنْ” manasında harf-i cer olduğunu belirtip, İbnü’s-Sikkât’in de (ö. 244/858) bunu aktardığını bildirmiştir. Kisâî’nin ise “مَتَى” edatının “وَسَطٌ” manasında isim olarak kullandığını belirtmiştir.⁹¹⁵ Şâtıbî, Hüzeyl lehçesinde “مَتَى” edatının harf olması noktasında ise bir görüş ayrılığı olduğunu ifade etmiştir. İbnü’s-Sikkât ve İbn Cinnî gibi âlimlerin, “مَتَى” edatının hem “مِنْ” manasında harf-i cer olduğunu, hem de “وَسَطٌ” manasında isim olduğunu zikrettiklerini bildirmiştir. Ayrıca İbnü’s-Sikkât’in, *el-Maksûr ve’l-memdûd* adlı kitabında, “مَتَى” edatının “وَسَطٌ” manasında gelmesini Arapların, “جَعَلْتُهُ فِي مَتَى كَمِي” “Onu (kol) yenimin içine koydum.” şeklindeki kullanımlarına bağladığını belirtmiştir. Örmekte geçen “فِي مَتَى كَمِي” ifadesinin “فِي وَسَط كَمِي” takdirinde olduğunu, dolayısıyla “مَتَى” edatının başına “فِي” harf-i cerinin gelmesinin ise onun bir isim olduğuna delil olduğunu ifade etmiştir.⁹¹⁶

Şâtıbî, “مَتَى” edatının Hüzeyl lehçesinde bir harf olup olmadığı konusunda İbn Mâlik’in yaklaşımını değerlendirmiş ve eğer “مَتَى” edatının Hüzeyl lehçesinde bir harf

⁹¹⁴ a.mlf., *Menhecü’s-sâlik*, 3/18.

⁹¹⁵ Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/563.

⁹¹⁶ a.mlf., *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/564.

olduğu kanıtlanamazsa, İbn Mâlik'in bu edatı harf-i cer olarak kabul etmesinin temelsiz bir iddia olacağını belirtmiştir. Ancak, Şâtıbî bu eleştiriyi kabul etmeyerek, “مَتَّى” edatının Hüzeyl dilindeki kullanımını hakkında farklı görüşler bulunduğunu ve bu edatın “وَسَطٌ” ve “مِنْ” anlamlarında kullanıldığına dair iki ana yaklaşımın mevcut olduğunu bildirmiştir. Birinci grup, “مَتَّى” edatının “وَسَطٌ” anlamında isim olmasını savunmuş ve delil olarak “وَضَعْتُهُ فِي مَتَى كَمَي” örneğini getirmişlerdir. İkinci grup ise “مِنْ” anlamında harf-i cer olmasını savunmuş ve bahsedilen beyitleri buna delil getirmişlerdir.⁹¹⁷ İbn Cinnî gibi bazı âlimler ilk grupta yer alırken; İbnü's-Sikkît, İbn Mâlik ve dilcilerden bir topluluk ise ikinci grupta yer almıştır. Şâtıbî sonuç olarak, İbn Cinnî ve Batalyevsî (ö. 521/1127) gibi âlimlerin her iki kullanımını da kabul edilebilir bulunduğunu, İbn Mâlik'in ise bu iki görüşten sadece birine dayandığını ifade etmiştir.⁹¹⁸ Şâtıbî'nin bu analizi, “مَتَّى” edatının kullanımı üzerine farklı görüşlerin olduğunu ve bu görüşlerin detaylı bir inceleme gerektirdiğini göstermektedir.

“مَتَّى” edatı hakkındaki bütün bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda, İbn Mâlik'le birlikte bir geleneğin oluştuğunu ve “مَتَّى” edatının harf-i cer olarak kullanımının bu gelenekte kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Ebû Hayyân ve Şâtıbî'nin şerhlerinde “مَتَّى” edatının harf olmasının yanında isim olarak da kullanıldığına dair görüşlerin olması ise konuyu daha da anlamlı kılmaktadır. Çünkü İbn Mâlik'in, “مَتَّى” edatının sadece harf-i cer yönünü ele alıp diğer yönüne değinmemesi ve pek çok şârihin de bu konuda onu takip etmesi, okuyucuda “مَتَّى” edatı hakkında onun sadece harf olarak kullanıldığına dair düşünce oluşturabilir. Dolayısıyla konuyla alakalı Ebû Hayyân ve Şâtıbî'nin açıklamalarının oldukça önem arz ettiğini ifade edebiliriz.

2.1.16. “الْوَاوُ” ve “ت” Harf-i Cerleri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “الْوَاوُ” ve “ت” kasem harflerini harf-i cer olarak ele almış, fakat bu harfler hakkında oldukça sınırlı bilgi ile yetinmiştir. Örneğin, “الْوَاوُ” harf-i ceri hakkında hiçbir açıklama yapmazken, “ت” harf-i ceri hakkında sadece şu beyte yer vermiştir:

⁹¹⁷ a.mlf., *el-Makâsîdü's-şâfiyye*, 3/565.

⁹¹⁸ a.mlf., *el-Makâsîdü's-şâfiyye*, 3/565.

وَإِخْصُصْ بِـ «مُدُّ، وَمُنْدُ» وَقْتًا، وَبِ «رُبُّ» ... مُنْكَرًا، وَالتَّاءُ لِـ «اللَّهِ، وَرَبُّ»⁹¹⁹

Daha önce, “Mecrûrları İtibariyle Harf-i Cerler” başlığı altında, İbn Mâlik’in “الواو” ve “ت” harf-i cerlerinin her ikisini de zâhir isme has kılınan harf-i cerlerden kabul ettiği ifade edilmişti.⁹²⁰ İbn Mâlik, bu dizesinde ise “ت” harf-i cerinin sadece “اللَّهِ” ve “رَبُّ” lafızlarına bitişebileceğini vurgulamıştır. Diğer bir ifadeyle, “ت” harf-i cerinin, “اللَّهِ” ve “رَبُّ” lafızları dışında herhangi bir zahir isme veya zamire bitişmeyeceğini bildirmiştir.

Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine bakıldığında, onların da bu konuda İbn Mâlik’e uyarak sadece “ت” harf-i ceri üzerinde durdukları görülmektedir. Her iki şârih de “ت” harf-i cerinin, “اللَّهِ” ve “رَبُّ” lafızlarına bitişebileceğini belirtmiş ancak, “رَبُّ” kelimesinin bir özelliğini vurgulamışlardır. “ت” harf-i cerinin bitiştiği “رَبُّ” kelimesinin “الكعبة” ya da mütekellim “yâ”sından birine muzâf olması gerektiğini bildirmişlerdir.⁹²¹

Her iki şârih de benzer örneklerle bu kullanımı desteklemişlerdir: { وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ }⁹²² “Allah’a yemin olsun ki putlarınıza muhakkak bir tuzak kuracağım”, “تَرَبِّ” “الكعبة” “Kâbe’nin rabbine yemin olsun ki” ve “تَرَبِّي لَأَفْعَلَنَّ” “Rabbime and olsun ki kesinlikle yapacağım”.

Her iki şârih de “ت” harf-i cerinin “تَالرَّحْمَنِ” “Rahman’a yemin olsun ki” şeklinde Araplardan duyulan nadir bir kullanımı olduğuna da değinmiştir.⁹²³ Üşmûnî’nin buna “تَحْيَاتِكَ” “Yaşamın üzerine yemin olsun ki” şeklinde bir kullanımı da eklediği görülmektedir.⁹²⁴

Konuyla ilgili diğer eser ve şerhlere bakıldığında, Suyûtî ve Üşmûnî’nin aktardıklarının dışında, dört meselenin üzerinde durdukları görülmektedir. Bunlar:

- 1- “الواو” ve “ت” kasem harflerinin, kasem fiilinin izharıyla zikredilip zikredilmemesi meselesi.
- 2- “الواو” harfinin “ب” harfinden bedel oluşu meselesi.
- 3- “ت” harfinin “الواو” harfinden bedel oluşu meselesi.

⁹¹⁹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 115.

⁹²⁰ a.mlf., *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 115.

⁹²¹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 299; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/285.

⁹²² el-Enbiyâ 21/57.

⁹²³ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdıyye*, 299; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/285.

⁹²⁴ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/285.

4- “ت” harf-i cerinin bitiştiği “الله” ve “رَبِّ” lafızlarının Araplar tarafından kullanım oranlarının aynı olmaması meselesi.

Bunlardan ilki olan “الْوَاو” ve “ت” kasem harflerinin, kasem fiilinin izharıyla zikredilip zikredilmemesi meselesine bakıldığında, Ebû Hayyân, Suyûtî, İbn Akîl ve İbnü'n-Nâzım'ın bu konuya yer verdikleri görülmektedir. Bütün bu dilciler, “الْوَاو” ve “ت” kasem harflerinin, kasem fiiliyle birlikte kullanımlarının caiz olmadığını bildirmişlerdir.⁹²⁵ Dolayısıyla “أَفْسِمُ وَاللَّهِ” veya “أَفْسِمُ تَأَلَّهِ” gibi ifadeler caiz olmamaktadır.⁹²⁶ Ebû Hayyân ve Suyûtî, İbn Keysân'ın (ö. 320/932 [?]) ise bu kullanımı caiz gördüğünü belirtmişlerdir.⁹²⁷

İkinci olarak, “الْوَاو” harfinin “ب” harfinden bedel oluşu meselesine bakıldığında bu konuda dilbilimciler arasında iki farklı görüş ileri sürüldüğü belirtilmiştir: Bir tarafta cumhur, “الْوَاو” harfinin “ب” harfinden bedel oluşunu kabul ederken, diğer tarafta Süheylî ve onun gibi düşünenlerin bunu kabul etmeyip “الْوَاو” harfinin mahzûf bir kasem fiili üzerine atfedilen atıf harfi olduğunu ileri sürdükleri aktarılmıştır.⁹²⁸ Cumhuriyetin bu hususu kabul etmesinin gerekçesi olarak, “الْوَاو” ve “ب” harflerinin birbirlerine hem lafzen hem de manen benzer olduğu ifade edilmiştir. Şâtıbî, bu benzerliği şu şekilde açıklamıştır: “Lafız açısından her iki harf de dudaklardan çıkar. Anlam açısından ise ‘ب’ harfi ilsâk ifade ederken, ‘الْوَاو’ harfi ise cem’ (birlik) ifade eder. İbn Cinnî, bir şey başka bir şeye yakın olduğunda onunla birleştiğini söylemiştir.”⁹²⁹ Suyûtî, İbn Mâlik ve Zemahşerî'nin de bu konuda cumhurdan yana bir yaklaşım benimsediklerini bildirmiştir.⁹³⁰ Süheylî'nin ise “الْوَاو” harfinin atıf harfi olmasını, “رَبِّ” harfinin yerine geçen “الْوَاو” harfine benzettiği şekilde ifade edilmiştir.⁹³¹ Aynı şekilde “الْوَاو” harfinin atıf harfi olmasını, atıf harflerinin de zamirlere bitişmediği şeklindeki hususla desteklediği görülmektedir.⁹³²

⁹²⁵ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu'bnü'n-Nâzım*, 259; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/21; İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/12; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/236.

⁹²⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl*, 3/12.

⁹²⁷ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/21; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/236.

⁹²⁸ a.mlf., *Menhecü's-sâlik*, 3/21; Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/569; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/236.

⁹²⁹ Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/569.

⁹³⁰ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/236.

⁹³¹ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/21; Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî*, 4/237.

⁹³² Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/569.

Ebû Hayyân bu iki görüşü de reddedip “الْوَاو” harfinin bedel ya da atif harfi olmadığını, kasem için vazedilmiş bir harf-i cer olduğunu savunmuştur. Buna gerekçe olarak ise “الْوَاو” harfinin “بِ” harfinden bedel olsaydı hareketlerinin aynı olması gerektiğini; atif harfi olsaydı ise başına atif harfi gelemeyeceğini belirtmiştir.⁹³³ Ebû Hayyân, konuyla ilgili İbn Usfûr’un “الْوَاو” harfinin “بِ” harfinden bedel oluşunun nahivciler tarafından üzerinde ittifak edildiği yönündeki ifadelerinde bir yanlıya düştüğünü ifade etmiştir.⁹³⁴ Ebû Hayyân bu ifadesiyle, bu konuda ittifaktan ziyade bir ihtilafın olduğunu vurgulamıştır.

Üçüncü olarak, “ت” harfinin “الْوَاو” harfinden bedel oluşu meselesine bakıldığında ise Ebû Hayyân’ın çoğu dilcinin bu hususu kabul ettiğini bildirdiği görülmektedir.⁹³⁵ Onlara göre, “ت” harfi “الْوَاو” harfinin yerine geçip onun kullanım özelliklerine sahip olmuştur. Bunun delili olarak ise “تُرَاثٌ” ve “تُحْمَةٌ” kelimelerinin asıllarının “وَارِثٌ” ve “وَحْمَةٌ” şeklinde gelmesini ileri sürmüşlerdir.⁹³⁶ Yani, bu kelimelerdeki “ت” harfinin aslında “الْوَاو” olduğuna, dolayısıyla da “ت” harfinin “الْوَاو” harfinden bedel olabileceğine işaret etmişlerdir. Bununla birlikte Şâtıbî, “ت” harfinin zâhir isme has kılınmasını savunanların, bu durumu “الْوَاو” harfinin de zâhir isme has kılınmasına dayandırdıklarını belirtmiştir.⁹³⁷

Ebû Hayyân bu görüşü kabul etmeyerek “ت” harfinin kasem için vazedilmiş bir harf olduğunu, bunun ise Süheylî’nin görüşü olduğunu bildirmiştir.⁹³⁸ Suyûtî de Kutrub ve bazı dilcilerin “ت” harfinin “الْوَاو” harfinin yerini almayan bağımsız bir harf olduğunu savunduklarını belirtmiştir.⁹³⁹

Dördüncü ve son olarak ise şârihlerin “ت” harf-i cerinin bitiştiği “اللَّهُ” ve “رَبِّ” lafızlarının Araplar tarafından kullanım oranlarının aynı olmaması durumuna dikkat çektikleri görülmektedir. Bu mesele, İbn Mâlik’in “ت” harf-i cerinin sadece “اللَّهُ” ve “رَبِّ” lafızlarına bitişebileceğini zikrettiği ifadelerinde, “اللَّهُ” ve “رَبِّ” lafızlarının adeta “ت”

⁹³³ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/21-22; Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/237.

⁹³⁴ a.mlf., *Menhecü’s-sâlik*, 3/22.

⁹³⁵ a.mlf., *Menhecü’s-sâlik*, 3/21; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/743; Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/570.

⁹³⁶ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/21.

⁹³⁷ Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiye*, 3/570.

⁹³⁸ Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/21.

⁹³⁹ Suyûtî, *Hem ‘u’l-Hevâmî*, 4/238.

harf-i ceriyle kullanımlarının aynı oranda olduğu izlenimi vermesi üzerine ortaya çıkmıştır. Konuyla ilgili Sabbân, Mekkûdî, Murâdî ve İbnü'n-Nâzım “ت” harf-i cerinin “اللَّهُ” lafzıyla kullanımının asıl olduğuna, “رَبِّ” lafzıyla kullanımının ise nispeten daha az olduğuna dikkat çekerken Şâtıbî, İbn Akîl ve Ebû Hayyân ise “رَبِّ” lafzıyla kullanımının nadir olarak kabul edildiğini vurgulamışlardır.⁹⁴⁰ Dolayısıyla İbn Mâlik’in bu konuda “ت” harf-i cerinin her iki lafza da aynı derecede nispet edildiğini ima etmesinin diğer şârihler tarafından eleştirildiğini söyleyebiliriz.

Diğer şârihlerin “الْوَاوُ” ve “ت” harf-i cerleriyle ilgili olarak dikkat çekmeye çalıştığı bu dört tartışmalı meseleye Suyûtî ve Üşmûnî’nin değinmediği görülmektedir. Suyûtî ve Üşmûnî’nin bu dört tartışmalı meseleye değinmemelerinin nedeni, şerh geleneğinde farklı yaklaşımların benimsenmesi olabilir. Şerh geleneğinde şârihlerin metni açıklarken belirli bir öncelik ve odak noktasına sahip olmaları yaygındır. Bu bağlamda, Suyûtî ve Üşmûnî, metnin ana yapısına ve İbn Mâlik’in orijinal eserindeki temel noktalarına odaklanmayı tercih etmiş olabilirler.

Öte yandan çoğu şârihin, Üşmûnî ve Suyûtî gibi sadece İbn Mâlik’in bilgi verdiği “ت” harf-i cerine yoğunlaştığı, “الْوَاوُ” harf-i cerine ise ya hiç değinmediği ya da yalnızca kısmen bilgi verdiği görülmektedir. Bu durum, şârihler ve dilbilimciler arasında “الْوَاوُ” harfinin kase harfi olarak kullanımı konusunda ortak bir kabul olduğu ve bu nedenle ayrıntılı açıklamalara ihtiyaç duyulmadığı şeklinde yorumlanabilir. “ت” harf-i ceri ise daha nadir ve karmaşık bir kullanım sunduğundan, şârihler bu harf üzerinde daha fazla durma gereği hissetmiş olabilirler.

2.1.17. “حَاشَا” ve “عَدَا”، “خَلَا” Harf-i Cerleri

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “حَاشَا”، “عَدَا”، “خَلَا” edatları ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

وَاسْتَنْتَنَ نَاصِبًا بِ «لَيْسَ، وَخَلَا» ... وَبِ «عَدَا» وَبِ «يَكُونُ» بَعْدَ لَا
وَاجْرُزُ بِسَابِقِي «يَكُونُ» إِنْ تُرِدُ ... وَبَعْدَ «مَا» انْصَبَ، وَأَنْجِرَارٌ قَدْ يَرِدُ

⁹⁴⁰ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/309; Mekkûdî, *Şerhu’l-Mekkûdî*, 148; Murâdî, *Tavzîhu’l-makâsîd*, 2/742-743; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu’bnu’n-Nâzım*, 259; Şâtıbî, *el-Makâsîdü’s-şâfiyye*, 3/570; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl*, 3/12; Ebû Hayyân, *Menhecü’s-sâlik*, 3/21.

وَحَيْثُ جَرًّا فَهُمَا حَرْفَانِ ... كَمَا هُمَا إِنْ نَصَبَا فِعْلَانِ

وَك «حَلَا»: «حَاشَا»، وَلَا تَصْحَبُ «مَا» ... وَقِيلَ: «حَاشَن»، وَحَشَا» فَأَحْفَظُهُمَا⁹⁴¹

İbn Mâlik, “حَلَا”, “عَدَا” ve “حَاشَا” edatlarına her ne kadar harf-i cer bahsinde yer verse de gerekli açıklamaları istisna bahsinde yapmış olup, harf-i cer bahsinde bu edatları açıklamamıştır.

İbn Mâlik, bu dizelerinde öncelikle “حَلَا” ve “عَدَا” istisna edatlarının müstesnâyı mansûb veya mecrûr yapabileceğini belirtmiştir. Ayrıca bu edatların, müstesnânın i'râbına bağlı olarak fiil ya da harf olmalarından da bahsederek mecrûr yaptıkları takdirde harf, mansûb yaptıklarında fiil olarak kabul edildiğini bildirmiştir. Eğer bu edatlara “مَا” bitişirse, fiil olma özelliğinden dolayı müstesnânın mansûb olması gerektiğini, ancak nadiren de olsa mecrûr olarak da gelebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, “حَاشَا” edatının “حَلَا” edatına benzediğini, ancak onun gibi “مَا” harfine bitişmeyeceğini vurgulamıştır. Son olarak, “حَاشَا” edatının “حَاشَن” ve “حَشَا” şeklinde iki farklı kullanımı daha olduğuna değinmiştir.

Konuyla ilgili Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerine bakıldığında, her ikisinin de İbn Mâlik'e uyarak “حَلَا” ve “عَدَا” istisna edatlarının müstesnâyı hem mansûb hem de mecrûr yapabileceğini belirttikleri görülmektedir. Bu edatların mecrûr yaptıkları takdirde harf, mansûb yaptıklarında ise fiil olarak kabul edildiklerini ifade etmişlerdir.⁹⁴² Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak, “حَلَا” ve “عَدَا” edatlarının fiil olarak kullanıldıklarında “إِلَّا” istisna edatının yerine geçtikleri için çekimsiz (gayri mutasarrıf) olduklarını belirtmiştir. Bu durumda, müstesnânın mef'ûl olarak mansûb olduğunu, fâilinin ise gizli (müstetir) zamir olarak geldiğini vurgulamıştır. Ancak, bu gizli zamirin mercii konusunda ise farklı görüşlerin bulunduğunu eklemiştir.⁹⁴³ Suyûtî de fâilinin gizli zamir olarak gelmesi gerektiğini belirtmiş fakat Üşmûnî gibi diğer detaylara girmemiştir.⁹⁴⁴

Üşmûnî, “حَلَا” ve “عَدَا” istisna edatları ile yapılan istisna cümlesinin i'râbı konusunda iki farklı görüşe dikkat çekmiştir. Birinci görüşe göre, bu cümle hal cümlesi olarak nasb edilmektedir. Diğer görüşe göre ise bu cümle müstakil bir cümle olup

⁹⁴¹ İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 111.

⁹⁴² Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 274-275; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237.

⁹⁴³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237.

⁹⁴⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 276.

i'râbdan mahalli yoktur. Üşmûnî, bu ikinci görüşü İbn Usfûr'un doğru bulduğunu bildirmiş, fakat kendi tercihini belirtmemiştir.⁹⁴⁵

Üşmûnî ayrıca, “خَلَا” ve “عَدَا” istisna edatlarının her ne kadar cer olarak amel etseler de bunun az olduğuna dikkat çekmiştir.⁹⁴⁶ Her iki şârih de “خَلَا” ve “عَدَا” istisna edatlarının harf-i cer olarak amel etmelerine delil olarak şiiirden şu iki beyti istişhâd etmiştir:

“خَلَا اللَّهُ لَا أَرْجُو سِوَاكَ وَإِنَّمَا ... أَعُدُّ عِيَالِي شُعْبَةً مِنْ عِيَالِكَ”⁹⁴⁷

“Allah dışında, senden başka kimseden iyilik beklemem (çünkü sen, bana ve çocuklarıma her zaman iyilik yaparsın). Bu yüzden, çocuklarımı senin çocukların gibi görürüm.”

“أَبْحْنَا حَيْهَمُ قَتْلًا وَأَسْرًا ... عَدَا الشَّمْطَاءِ وَالطِّفْلِ الصَّغِيرِ”⁹⁴⁸

“Onların kabilesinde saçı başı ağarmış ihtiyarlar ve küçük çocuklar dışında kim varsa ya öldürdük ya da esir aldık.”

İlk beyitte “خَلَا”, ikinci beyitte ise “عَدَا” istisna edatı harf-i cer olarak kullanılmış olup kendilerinden sonra gelen “اللَّهُ” ve “الشَّمْطَاءِ” kelimelerini mecrûr yapmışlardır.

Üşmûnî, bu açıklamalarından sonra iki önemli noktaya dikkat çekmiştir:

İlk olarak, Sîbeveyhi'nin “عَدَا” istisna edatını harf-i cer kabul ettiğine dair bir bilginin olmadığını belirtmiştir. Üşmûnî ayrıca, bazı dilcilerin “خَلَا” edatını da bu duruma dahil ettiklerini, ancak bunun doğru olmadığını, aksine Sîbeveyhi'nin “خَلَا” edatını harf-i cer olarak zikrettiğini vurgulamıştır.⁹⁴⁹

İkinci maddede ise bazı dilcilerin “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarının harf-i cer kabul edilmesine yönelik itirazlarından iki tanesine yer vermiştir. İlk itiraz, harf-i cerlerin kendilerinden önceki fiil veya benzeri bir unsura bağlı (müteallak) olmaları gerekir, bunlarda öyle bir durum yoktur, şeklindedir. İkincisi de bu edatların cümlenin genel yapısı içinde mansûb konumda geldikleri şeklindedir. Üşmûnî bu gerekçelerden ikinci

⁹⁴⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237.

⁹⁴⁶ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237.

⁹⁴⁷ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 3/314; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 275; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237-238.

⁹⁴⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, thk. Hasan Hamed, 1/523; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 275; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/237-238.

⁹⁴⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/238.

sırada olanı doğru kabul ederken birincisine itiraz etmiştir. Delil olarak da “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarının fiilleri isme müteaddî yapmak için değil tam tersine bu ismi söz konusu fiilden ayırmak için kullanılmasını ileri sürmüş, bu yönleriyle de öncesinden bağımsız olarak kullanılabilen zâid harf-i cerlere benzediklerini belirtmiştir. Bir diğer delil olarak da bu edatların “أَلَا” edatı gibi bir müteallaka ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.⁹⁵⁰

Her iki şârih de İbn Mâlik’e uyarak “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarına “مَا” harfi bitiştiğinde, fiil olduklarının kesinlik kazanması nedeniyle müstesnânın mansûb olması gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁵¹ Ayrıca söz konusu “مَا” edatının mastar için geldiğini vurgulamış ve örnek olarak şiiirden şu iki beyti istişhâd etmişlerdir:

“أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهَ بَاطِلٌ ... وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ”⁹⁵²

“Dikkat edin ki, Allah’tan başka her şey batıldır... ve her nimet kaçınılmaz olarak yok olacaktır.”

“يَمَلُّ النَّدَامَى مَا عَدَانِي لِأَنِّي ... بِكُلِّ الَّذِي يَهْوَى نَدِيمِي مُوَلِّعٌ”⁹⁵³

“Benim dostum benden başka her şeyden sıkılır, çünkü ben dostumun sevdiği her şeye tutkunumdur.”

Her iki beyitte de “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarına mastar harfi olan “مَا” bitiştiğinden dolayı, kendilerinden sonra gelen “اللَّهُ” ve mütekellim yâsı mansûb olarak gelmiştir. “اللَّهُ” lafzında i’râb zâhir gelmişken mütekellim yâ’sında ise mahallen gelmiştir.

İbn Mâlik’in “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarına “مَا” harfi bitişmesi durumunda, nadiren de olsa harf-i cer olarak kullanılabileceğini belirttiği dizelerinin Suyûtî ve Üşmûnî tarafından nasıl şerh edildiğine baktığımızda, her iki şârihin de bu görüşü kabul edenlerin “مَا” harfini mastariyye olarak değil, zâid olarak ele aldığını bildirdiği görülmektedir. Bu durumda, “مَا” harfi i’râbî olarak cümlede yok hükmünde kabul edildiği için, bu edatlarla hem nasb hem de cer yapmak caiz olmaktadır. Suyûtî, bu görüşü savunanlar arasında Ahfeş, Cermî (ö. 225/840) ve İbn Ebü’r-Rebî’i zikrederken Üşmûnî, Ahfeş’in yerine Kisâî ve el-

⁹⁵⁰ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/238.

⁹⁵¹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 275; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/238.

⁹⁵² İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve Şu’arâ*, 1/271; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/238.

⁹⁵³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, thk. Hasan Hamed, 1/524; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 276.

Fârisi'yi de eklemiştir.⁹⁵⁴ Ayrıca Üşmûnî, {عَمَّا قَلِيلٍ}⁹⁵⁵ ve {فِيمَا رَحْمَةٍ}⁹⁵⁶ ayetlerinde olduğu gibi “مَا” harfinin harf-i cerden önce değil, sadece sonra geldiğinde zâid olacağı gerekçesiyle bunlara kıyas yapılmasının fâsid olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁷ Üşmûnî, bu görüşün semâ deliline dayandırılmasını ise bu kullanımın şaz olması sebebiyle delil olarak kabul edilemeyeceği yönünde değerlendirmiştir.⁹⁵⁸

Sonuç olarak her iki şârih de “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarının kendilerinden sonra geleni mecrûr yaptıklarında harf, mansûb yaptıklarında ise fiil olduklarını ifade etmiştir.⁹⁵⁹ Üşmûnî, bu konuda bir ittifak olduğunu vurgulamış, nasb ve cer amelinin hem “مَا” harfi ile hem de onsuz olabileceğini bildirmiştir.⁹⁶⁰

Üşmûnî'nin bu son ifadesi, daha önceki açıklamalarıyla çelişiyor gibi görünmektedir. Çünkü daha önce “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarına “مَا” harfi bitiştğinde cer olarak amel etmelerinin kıyas veya semâ delili olmadığını ileri sürmüştü. Ancak dikkatlice incelendiğinde, Üşmûnî'nin bu ifadeleriyle İbn Mâlik'in eserinde belirtilen kullanımları kabul edenlere atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Sabbân da buna işaret etmiştir.⁹⁶¹ Dolayısıyla Üşmûnî'nin bu ifadelerinden, onun şerh metodolojisinde her ne kadar aynı görüşte olmasa da sırf şerhe konu olan eserin müellifi değindiği için o görüşü göz önünde bulundurarak, açıklamalarını ona göre şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Suyûtî ve Üşmûnî, İbn Mâlik'e uyararak buraya kadarki kısımda “خَلَا” ve “عَدَا” edatlarına değinmiş ve “حَاشَا” edatını ise bu iki edattan ayrı tutmuşlardı. Bu tutumun, “حَاشَا” edatının diğerlerine göre farklı tartışmalar barındırmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Çalışmanın bu kısmında her iki şârihin de “حَاشَا” edatı hakkındaki açıklamalarına yer verilecektir.

Her iki şârih de İbn Mâlik'e uyararak “حَاشَا” edatının müstesnayı nasb ve cer etme ile diğer hususlarda “خَلَا” edatıyla aynı özelliklere sahip olduğunu bildirmiştir.⁹⁶² Üşmûnî,

⁹⁵⁴ Suyûtî, *el-Behcetu'l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/238.

⁹⁵⁵ eI-Mü'minûn 23/40.

⁹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/159.

⁹⁵⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/238.

⁹⁵⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁵⁹ Suyûtî, *el-Behcetu'l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁶⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁶¹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/243.

⁹⁶² Suyûtî, *el-Behcetu'l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

bu ifadeyi daha da açarak; müstesnayı mecrûr kıldığında harf-i cer, mansûb kıldığında fiil olduğunu belirtmiş ve fâili ve istisna cümlesinin mahalli hususunda ise “حَلَا” edatında olduğu gibi birtakım tartışmaların olduğunu ifade etmiştir. “حَاشَا” edatının nasb ve cer etkisine ise şu örneği vermiştir: “قَامَ الْقَوْمُ حَاشَا زَيْدٍ، وَحَاشَا زَيْدًا” *“İnsanlar ayağa kalktı, Zeyd hariç.”*⁹⁶³

Suyûtî ve Üşmûnî, “حَاشَا” edatına dair dilciler arasındaki tartışmalara değinmişlerdir. Suyûtî bu konuda iki, Üşmûnî ise üç farklı görüş olduğuna değinmiştir.⁹⁶⁴

Suyûtî, “حَاشَا” edatının “حَلَا” gibi hem harf-i cer hem de fiil olduğuna değindikten sonra, bunun Müberred, Mâzinî (ö. 249/863) ve İbn Mâlik’in görüşü olduğunu, Sîbeveyhi’nin ise bu edatı sadece harf-i cer olarak kabul ettiğini bildirmiştir.⁹⁶⁵ Fakat Sîbeveyhi’nin bu görüşünün şu şiirle reddedildiğini belirtmiştir:

“حَاشَا فُرَيْثًا فَإِنَّ اللَّهَ فَضَّلَهُمْ ... عَلَى الْبَرِيَّةِ بِالْإِسْلَامِ وَالْدِّينِ”⁹⁶⁶

“Kureyş’i hariç tutuyorum; çünkü Allah onları İslam ve din ile tüm insanlardan üstün kılmıştır.”

Üşmûnî ise bu tartışmalara dair açıklamalarını “Tenbîh” başlığı altında ele alıp iki meseleye temas etmiştir. İlk olarak, “حَاشَا” edatının harf-i cer olarak kabul edilmesinin yaygın bir görüş olduğunu belirtmiş, Sîbeveyhi ve Basralı dilcilerin çoğunun bu edatı harf olarak değerlendirdiğini, fiil olarak nasb etmesini ise caiz görmediklerini ifade etmiştir. Ancak Üşmûnî, fiil olarak kullanımının da caiz olduğunu belirtmiştir. Bu görüşün Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ebû Amr eş-Şeybânî (ö. 213/828), Ahfeş ve İbn Harûf’tan (ö. 609/1212) naklen sabit olduğunu, Mâzinî, Müberred ve Zeccâc’ın (ö. 311/923) ise bunu caiz gördüklerini ifade etmiştir.⁹⁶⁷

Üşmûnî, bu görüşte olanların delilleri arasında Suyûtî’nin yukarıda zikrettiği şiire ek olarak Arap kelimadan, “اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِمَنْ يَسْمَعُ حَاشَا الشَّيْطَانَ وَأَبَا الْأَصْنَعِ” *“Allah’ım, beni ve beni dinleyenleri bağışla, şeytan ve Ebû’l-Asbağ hariç”* örneği ile şiirden şu beyti de delil olarak getirmiştir:

⁹⁶³ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁶⁴ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁶⁵ a.mlf., *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 276.

⁹⁶⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, thk. Hasan Hamed, 1/526; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 276.

⁹⁶⁷ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/239.

“حَاشَا أَبَا ثَوْبَانَ إِنَّ أَبَا ... ثَوْبَانَ لَيْسَ بِبِكَمَةٍ فَدَمِ”⁹⁶⁸

“*Ebû Sevbân 'ı hariç tutuyorum; çünkü Ebû Sevbân dilsiz ve ahmak değildir.*”

Her iki örnekte de “حَاشَا” edatından sonra gelen “الشَّيْطَانُ” ve “أَبَا ثَوْبَانَ” kelimeleri mansûb olarak gelmiştir. Üşmûnî bu örnekleri Sîbeveyhi ve onun gibi düşünlerin iddia ettiği gibi “حَاشَا” edatının sadece harf-i cer olarak gelmediğini göstermek için zikretmiştir.

Üşmûnî, en son zikrettiği şiirde “أَبَا ثَوْبَانَ” kelimesinin mansûb olarak gelmesine dikkat çekmiş ve bu durumu Merzûkî (ö. 421/1030) ve Dabbî'nin (ö. 178/794 [?]) de aynı kelimeyi mansûb olarak rivayet ettiğini belirterek desteklemiştir.⁹⁶⁹ Üşmûnî'nin mansûb oluşu bu rivayetle ayrıca desteklemesinin nedenini ise Sabbân'ın açıklamalarından anlamaktayız. Sabbân, “أَبَا ثَوْبَانَ” kelimesinin mansûb olmasının “kasr” diline (özel bir lehçeye) dayanabileceğinden bahsetmiş ve bu durumda şiirde bir delil teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Ancak, şiiri söyleyen kişinin bu lehçeyi konuşan biri olmadığı biliniyorsa, kelimenin delil olarak kullanılabilmesini, hatta söyleyenin bu lehçeyi konuşan biri olup olmadığının bilinmediği durumlarda bile, yaygın olan dilde kullanıldığı varsayılarak delil olarak kabul edilebileceğini belirtmiştir.⁹⁷⁰

Üşmûnî, ikinci olarak ise “حَاشَا” edatını yalnızca harf-i cer veya hem harf-i cer hem de fiil olarak kabul edenlerin yanı sıra, sadece fiil olarak kabul edenlerin de olduğunu belirtmiştir. Bu görüşü Ferrâ'ya dayandırmış ve “حَاشَا” edatını, fâili olmayan bir fiil olarak nitelendirdiğini bildirmiştir.⁹⁷¹ “حَاشَا” edatından sonra gelen müstesnanın mansûb oluşunu ise “أَلَا” edatına hamlederek açıklamıştır. Üşmûnî, “خَلَا” ve “عَدَا” edatları hakkında ise Ferrâ'dan böyle bir şeyin nakledilmediğini ifade etmiştir.⁹⁷²

Suyûtî ve Üşmûnî'nin “حَاشَا” edatı hakkındaki açıklamalarına bakıldığında her iki şârihin de bu konuda İbn Mâlik ve onun gibi düşünenlere uyarak “حَاشَا” edatının hem harf-i cer hem de fiil olarak kullanımını daha doğru bulduklarını söyleyebiliriz.⁹⁷³

⁹⁶⁸ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 4/182; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁶⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁷⁰ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/244-245.

⁹⁷¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁷² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁷³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

Üşmûnî bu tercihini açıkça ifade ederken Suyûtî, üstü kapalı bir şekilde buna işaret etmiştir.

İbn Mâlik “حَاشَا” edatının “حَلَا” gibi olduğunu fakat ondan farklı olarak yalnızca “مَا” harfinin bitişmediğini belirtmişti. Her iki şârih de ona uyarak “حَاشَا” edatına “مَا” harfinin bitişmesinin caiz olmadığını ifade etmiştir.⁹⁷⁴ Üşmûnî, bu nedenle “قَامَ الْقَوْمُ مَا حَاشَا زَيْدًا” gibi bir kullanımın caiz olmadığını bildirmiştir. “حَاشَا” edatına “مَا” harfinin bitişmesine örnek getirilen şu şiiri ise şaz olarak kabul etmiştir:

رَأَيْتُ النَّاسَ مَا حَاشَا فُرَيْشًا ... فَإِنَّا نَحْنُ أَفْضَلُهُمْ فِعَالًا⁹⁷⁵

“Kureyş hariç, insanlar arasında en faziletli olan bizler olduğumu düşünüyorum.”

Suyûtî ise “حَاشَا” edatına “مَا” harfinin bitişmesine şu hadisin örnek olarak getirildiğini belirtmiştir: “*Usâme, Fâtima hariç, benim için insanların en sevimsisidir.*” Suyûtî hadiste geçen “حَاشَا” edatının, burada kendisinden bahsedilen istisna edatı olmadığını, aksine “إِسْتَنْتَى” “*dışında tutmak, ayrı olmak*” manasında mâzi bir fiil olduğunu bildirmiştir. “مَا” harfinin ise mastariyye değil, nâfiye (olumsuzluk) harfi olduğunu vurgulamıştır.⁹⁷⁶ Bu durumu ise hadisi nakleden ravinin bir başka rivayetinde geçen “مَا حَاشَا فَاطِمَةَ وَلَا غَيْرَهَا” “*Fâtima ve diğerlerini de istisna etmedi*” açıklamasıyla desteklemiştir. Suyûtî, ravinin bu ifadesinde de “حَاشَا” edatını “إِسْتَنْتَى” manasında fiil olarak kullandığına işaret etmiştir.⁹⁷⁷ Dolayısıyla Suyûtî’ye göre, “حَاشَا” edatına “مَا” harfinin bitiştiğine dair rivayetlerin doğru olmadığını ve bu rivayetlerin farklı şekillerde te’vîl edilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

Son olarak her iki şârih de “حَاشَا” edatının “حَاشَ” ve “حَشَا” şekillerinde iki farklı kullanımı daha olduğuna değinmişlerdir.⁹⁷⁸ Suyûtî’nin, bu ifadesiyle birlikte konuyu sonlandırdığı görülürken Üşmûnî’nin, “حَاشَا” edatıyla ilgili Suyûtî’den farklı olarak bazı hususlara temas ettiği görülmektedir.

Üşmûnî, öncelikle İbn Mâlik’in “حَاشَ” ve “حَشَا” edatlarının kullanımını hakkında net bir açıklama yapmadığını belirterek şu soruyu yöneltmiştir: “Bu edatlar istisna mı yoksa

⁹⁷⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁷⁵ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 3/388; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

⁹⁷⁶ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 276.

⁹⁷⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 276.

⁹⁷⁸ a.mlf., *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 276; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/239.

tenzîh mi ifade ediyor?” Bu soruya yanıt olarak ise İbn Mâlik’in bu kitabı ile *el-Kâfiye* ve *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserlerindeki ifadelerinden “حَاشَ” ve “حَاشَا” kullanımlarının istisna edatları olarak anlaşıldığını, *et-Teshîl* adlı eserindeki ifadelerinden ise bu kullanımların tenzîh edatları olarak anlaşıldığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Üşmûnî, İbn Mâlik’in farklı eserlerinde farklı görüşler ileri sürdüğünü fakat *et-Teshîl* eserindeki görüşün daha isabetli olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir.⁹⁷⁹

Üşmûnî, bu açıklamalarından sonra “Tenbîh” başlığı altında “حَاشَا” edatının üç farklı yönü olduğunu belirtmiş ve bu yönleri şu şekilde sıralamıştır:

İlk olarak, “حَاشَا” edatının istisna edatı olarak kullanıldığını belirtmiş ve daha önce açıklandığı için tekrar açıklama gereği duymamıştır.⁹⁸⁰

İkinci olarak, “حَاشَا” edatının tenzîh edatı olarak kullanımı olduğunu belirtmiş ve buna örnek olarak şu ayeti zikretmiştir: {حَاشَ لِلَّهِ} ⁹⁸¹ “Haşa! Allah için”.⁹⁸² Üşmûnî, bu kullanımda “حَاشَا” edatının harf değil, fiil olduğunu belirtmiştir. İbn Mâlik’in *et-Teshîl* adlı eserinde bu konuda herhangi bir ihtilaf olmadığını vurgulamış ve Müberred, İbn Cinnî ve Kûfeli dilcilerin de bu edatın fiil olduğu görüşünü desteklediğini aktarmıştır.⁹⁸³ Üşmûnî, “حَاشَا” edatının fiil oluşuna “حَاشَا” lafzı üzerinde gerçekleşen harfin hazfedilmesi ile harfin eklenmesini delil getirdiklerini ifade etmiştir. Sabbân, harfin hazfedilmesinden muradın “حَاشَا” edatındaki eliflerin hazfi olduğunu, harfin eklenmesinden muradın ise “حَاشَا” edatına {حَاشَ لِلَّهِ} ⁹⁸⁴ ayetinde olduğu gibi lâm harfinin eklenmesi olduğunu bildirmiştir.⁹⁸⁵ Üşmûnî, bu iki delilin “حَاشَا” edatının harf olmadığını göstermesine rağmen, fiil olduğunu da kanıtlamadığını vurgulamıştır.⁹⁸⁶ Onların, ayetteki anlamın Hz. Yusuf’un Allah için günahı terk etmesi olduğunu söylediklerini, ancak bu yorumun, {حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا} ⁹⁸⁷ ayeti için geçerli olmadığını ifade etmiştir. Doğru olanın ise “حَاشَا” edatının tenzîh anlamında kullanılan bir isim olup, mastar olarak fiilin

⁹⁷⁹ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸⁰ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸¹ Yûsuf 12/31.

⁹⁸² Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸³ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸⁴ Yûsuf 12/31.

⁹⁸⁵ Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/246.

⁹⁸⁶ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸⁷ Yûsuf 12/31.

yerine geçtiğini bildirmiştir. Bunu ise İbn Mes'ûd'un "حَاشَ لِلَّهِ" şeklindeki "حَاشَا" edatını "اللَّهِ" lafzına izâfet ettiği bir kıraatıyla desteklemiştir.⁹⁸⁸ Üşmûnî, bu kullanımı "مَعَادَ اللَّهِ" "Allah'a sığınırım" ve "سُبْحَانَ اللَّهِ" "Allah'ı tesbih ederim" gibi ifadelere benzetmiştir. Üşmûnî ayrıca, Ebû's-Semâl'in⁹⁸⁹ (ö. 160/777) "حَاشَا لِلَّهِ" şeklindeki tenvinli kıraatıyla de "حَاشَا" edatının mastar yapısını desteklemiştir. Tıpkı, "تَنْزِيهَا لِلَّهِ" ve "رَعِيًا لِرَيْدٍ" ifadelerinde olduğu gibi. Üşmûnî'nin, tenvinsiz olarak geldiğinde ise bunun nedeninin harf olan "حَاشَا" edatına hem lafzen hem de manen benzemesi sebebiyle mebni olması olarak açıkladığı görülmektedir.⁹⁹⁰

Üşmûnî'nin bu ifadelerinden "حَاشَا" edatının tenzih olarak kullanımında, diğer dilcilerin aksine, bu edatı bir fiil değil, fiilin yerine geçmiş bir mastar olarak kabul ettiği ve bunun için de birtakım deliller serdettiği görülmektedir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin bu konuda diğerlerinden farklı bir görüşte olduğunu söyleyebiliriz.

Üşmûnî üçüncü olarak ise "حَاشَا" edatının müteaddî mutasarrıf (çekimli) bir fiil olarak kullanımı olduğunu bildirmiştir. Bu kullanımda "حَاشَا" edatının, "حَاشَيْتُهُ" "onu istisna tuttum" şeklinde olduğu gibi farklı çekimleri olduğunu ve "istisna tutmak" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Örnek olarak ise Suyûtî'nin de zikretmiş olduğu Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Üsâme (r.a.) hakkında söylediği hadisi aktarmış ve orada geçen "مَا" harfinin nâfiye için geldiğini, "حَاشَا" edatının ise fiil olduğunu ifade etmiştir.⁹⁹¹

"حَاشَا", "عَدَا" ve "حَاشَا" istisna edatları ile ilgili bütün bu anlatılanlardan sonra bu konunun kendi içerisinde birçok tartışmayı barındırdığını söyleyebiliriz. Suyûtî ve Üşmûnî'nin açıklamalarının ise İbn Mâlik'in görüşleri ile pek çok noktada örtüştüğü, bununla birlikte bazı hususlarda farklı yaklaşımlar benimsedikleri görülmektedir. Suyûtî'nin açıklamalarının genellikle daha kısa ve öz olduğunu söyleyebiliriz. Bu özlü anlatımlara rağmen Suyûtî, tartışmaların çoğuna yer vermeye çalışmış ve okuyucuya yeterli bilgi sunmayı hedeflemiştir. Öte yandan Üşmûnî'nin daha geniş ve detaylı açıklamalar yaptığı, okuyucunun konu etrafında İbn Mâlik'in değinmediği noktalara da

⁹⁸⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁸⁹ Bk. Bayram Demircigil, "İbn Cinnî'nin el-Muhteseb'inde Şâz Kıraatlere Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017), 86-87.

⁹⁹⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/240.

⁹⁹¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/240.

vakıf olmasını sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Üşmûnî, bu geniş açıklamalarla okuyucuya konuyu daha kapsamlı kavrama imkânı sunmaktadır.

Konuyla ilgili diğer şerh ve eserlere bakıldığında da bazı detay farklılıklar bulunmakla beraber, genel olarak Suyûtî ve Üşmûnî ile benzer noktalara temas edildiği görülmektedir. Bu da istisna edatları konusundaki genel kabul ve uygulamaların belirli bir çerçevede şekillendiğini göstermektedir.

2.1.18. Zâid “مَا” Edatının Bitiştirği Harf-i Cerler

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde zâid “مَا” edatının bitiştirği harf-i cerler ile ilgili şu beyitlere yer vermektedir:

وَبُعْدَ «مِنْ، وَعَنْ، وَبَاءٍ» زَيْدَ «مَا» ... فَلَمْ يَعْزُ عَنْ عَمَلٍ قَدْ عَلِمَا
وَزَيْدَ بَعْدَ «رُبِّ، وَالْكَافِ» فَكَفَتْ ... وَقَدْ تَلِيهِمَا وَجَرُّ لَمْ يُكْفَتْ⁹⁹²

İbn Mâlik, bu dizelerinde “مِنْ”, “عَنْ” ve “بَاء” harf-i cerlerine zâid “مَا” edatı bitiştirğinde, bu durumun onların amel etmelerini engellemediğini belirtmiştir. Ancak, “رُبِّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerlerine bitiştirğinde ise amel etmelerini engellediğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, bazen “رُبِّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerlerine bitiştirğinde de amel edebileceklerini vurgulamıştır.⁹⁹³ İbn Mâlik, zâid “مَا” edatının hangi harf-i cerlere bitiştirği ve bitiştirği harf-i cerleri amelden düşürüp düşürmediği ile ilgili sadece bu bilgileri vermekle yetinmiştir.

Konuyla alakalı Suyûtî ve Üşmûnî’nin şerhlerine baktığımızda, her ikisinin de genel olarak İbn Mâlik’in açıklamalarını takip ettiğini görmekteyiz. Öncelikle her iki şârih de “مِنْ”, “عَنْ” ve “بَاء” harf-i cerlerine zâid “مَا” edatının bitiştirmesi halinde amel etmelerini engellemediğini bildirmişlerdir.⁹⁹⁴ Her iki şârih de bu kullanımlara Kur’ân’dan birer örnek zikretmişlerdir.

“مِنْ” ve “عَنْ” harf-i cerlerine örnek olarak şu ayetleri zikretmişlerdir: { مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ }⁹⁹⁵ “Hataları yüzünden suda boğuldular” ve { عَمَّا قَلِيلٍ }⁹⁹⁶ “Yakın zamanda...”⁹⁹⁷

⁹⁹² İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 117.

⁹⁹³ İbn Mâlik, *Elfiyyeti’bni Mâlik*, 117.

⁹⁹⁴ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 307; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

⁹⁹⁵ Nûh 71/25.

⁹⁹⁶ el-Mü’minûn 23/40.

⁹⁹⁷ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 307; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

Zikredilen iki ayette de “مِنَ” ve “عَنْ” harf-i cerlerine zâid “مَا” edatı bitişmiş olup cer amellerine devam etmişlerdir.

“بَاء” harf-i cerine örnek olarak ise Suyûtî, {فَبِمَا نَقْضِهِمْ} ⁹⁹⁸ “...bozmalarından dolayı...” ayetini, Üşmûnî ise {فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ} ⁹⁹⁹ “Allah’ın rahmeti sayesinde...” ayetini zikretmiştir. ¹⁰⁰⁰ Her iki ayette de “بَاء” harf-i cerine zâid “مَا” edatı bitiştiği halde cer ameline devam etmiştir.

Suyûtî burada ek bir bilgi vermiş ve İbn Mâlik’in *Şerhu’l-Kâfiye* adlı eserine atıfta bulunarak, “بَاء” harf-i cerinin zâid “مَا” edatıyla birlikte kullanımında bazen “تَقْلِيلٌ” yani “azaltma, küçültme” anlamlarında kullanılabileceğini ifade etmiştir. Bu kullanımın ise Hüzeyl kabilesine ait olduğunu bildirmiştir. ¹⁰⁰¹

Her iki şârih de zâid “مَا” edatının “رُبَّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerlerine bitiştiğinde ise amelden düşeceklerini ve cümlenin başında gelmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. ¹⁰⁰² Diğer bir ifadeyle, “رُبَّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerleri zâid “مَا” edatıyla birlikte kullanıldıklarında, amelden düşmeleri için kendilerinden sonra isim veya fiil cümlesi gelmesi gerekmektedir. Dolayısıyla amel etmemeleri, bu harf-i cerlerden sonra gelen cümleye (isim veya fiil cümlesi) bağlanmıştır.

Suyûtî bu kullanımlara şiiirden iki, Kur’ân’dan ise bir örnek getirirken Üşmûnî, şiiirden birer örnek sunmakla yetinmiştir. Suyûtî “رُبَّ” harf-i ceriyle ilgili Kur’ân’dan {رُبَّمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا} ¹⁰⁰³ “İnkâr edenler çokça arzu edeceklerdir” ayetini istişhâd etmiştir. ¹⁰⁰⁴ Şiiirden ise şu iki beyti getirmiştir:

“رُبَّمَا أُوقِيْتُ فِي عِلْمٍ ... تَرَفَعْنَ تَوْبِي سِمَالَاتُ” ¹⁰⁰⁵

“Kuzey rüzgârları elbisemi dalgalandırırken, bazen onları bir tepenin üzerinde toplarım.” ¹⁰⁰⁶

⁹⁹⁸ en-Nisâ 4/155.

⁹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/159.

¹⁰⁰⁰ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 307; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

¹⁰⁰¹ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308; İbn Mâlik, *Şerhu’l-Kâfiye*, 2/817.

¹⁰⁰² a.mlf., *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

¹⁰⁰³ el-Hicr 15/2.

¹⁰⁰⁴ Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308.

¹⁰⁰⁵ Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, 11/404; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308.

¹⁰⁰⁶ Şair bu şiiirinde, düşmanlardan korktuklarında arkadaşlarını bir dağın tepesinde koruduğunu ve onlar için öncü olduğunu övünerek anlatmak istemiştir. Bk. Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/108.

”رُبَّمَا الْجَامِلُ الْمُؤَبَّلُ فِيهِمْ ... وَعَنَاجِيحُ بَيْنَهُنَّ الْمَهَارُ“¹⁰⁰⁷

“Onların içerisinde nice sahiplenmeye hazır deve sürüsü ve uzun boyunlu atlar var, aralarında ise yavru atlar.”

Zikredilen bütün bu örneklerde “رُبَّ” harf-i cerinden sonra cümle gelmiş olmakla birlikte, bu cümlenin yapısı ve zamanı ile alakalı bir farklılık olduğu görülmektedir. Ayette “رُبَّ” harf-i cerinden sonra muzâri fiil gelirken, ilk zikredilen şiirde ise mazi bir fiil gelmiştir. Son örnekte ise isim cümlesi gelmiştir. Suyûtî, sadece bu örnekleri zikretmekle yetinmiş ancak bunlar üzerinde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Fakat Suyûtî’nin bu tavrıyla aslında bir duruma dikkat çektiğini söyleyebiliriz. Bu duruma Üşmûnî’nin “Tenbîh” başlığı altında değindiğini görmekteyiz. Orada “رُبَّ” harf-i cerinin genellikle mâzi fiile bitiştiğini, bazen muzâri fiile de bitişebileceğini, ancak isim cümlesine bitişmesinin nadir olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁰⁸

Üşmûnî ayrıca “رُبَّ” harf-i cerinin isim cümlesine bitiştiği örnek hakkında Fârisî’nin farklı bir yorumda bulunduğuna dikkat çekmiştir. Fârisî, “رُبَّمَا الْجَامِلُ الْمُؤَبَّلُ” örneğinde geçen “مَا” edatının “şey” manasında mecrûr bir isim olduğunu, “الْجَامِلُ” kelimesinin mahzûf bir zamirin haberi olduğunu, cümlenin ise “مَا” edatının sıfatı olduğunu ifade etmiştir. Dolayısıyla cümlenin takdirinin, “رُبَّ شَيْءٍ هُوَ الْجَامِلُ الْمُؤَبَّلُ” şeklinde geldiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁹ Üşmûnî’nin, Fârisî’nin bu yorumuyla, “رُبَّ” harf-i cerinin isim cümlesine bitişmesinin oldukça az olduğu görüşünü desteklediğini söyleyebiliriz.¹⁰¹⁰

“الْكَافِ” harf-i cerine zâid “مَا” edatının bitişmesine örnek olarak ise Suyûtî ve Üşmûnî sırasıyla şu şiirleri şahit olarak getirmişlerdir:

”أَخٌ مَّاجِدٌ لَمْ يُخْزِنِي يَوْمَ مَشْهَدٍ ... كَمَا سَيَفُ عَمْرٍو لَمْ تَخُنْهُ مَضَارِبُهُ“¹⁰¹¹

“Asil bir kardeş, savaş günü beni utandırmaz... Tıpkı Amr’ın kılıcının darbelerinin ona ihanet etmediği gibi.”

”فَإِنَّ الْحَمْرَ مِنْ شَرِّ الْمَطَايَا ... كَمَا الْحَبِطَاتُ شَرُّ بَنِي تَمِيمٍ“¹⁰¹²

¹⁰⁰⁷ Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, 9/588; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308.

¹⁰⁰⁸ Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/299.

¹⁰⁰⁹ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/299.

¹⁰¹⁰ Bk. Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân*, 2/348.

¹⁰¹¹ Merzûkî, *Şerhu Dîvânü’l-Hamâse*, 616; Suyûtî, *el-Behcetü’l-Merdiyye*, 308.

¹⁰¹² Bağdâdî, *Hizânetu’l-Edeb*, 10/204; Üşmûnî, *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/298.

“Eşekler en kötü binek hayvanlarındandır... Tıpkı Habitatlara (kabilesinin) Beni Temim'in en kötü kabilesi olduğu gibi.”

Zikredilen her iki beyitte de “الْكَافِ” harf-i cerine zâid “مَا” edatı bitişmiş olup “الْكَافِ” harf-i cerini amelden düşürmüştür.

Son olarak, her iki şârih de “رُبَّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerlerinin zâid “مَا” edatı bitişse dahi bazen amelden düşmediklerini belirtmişlerdir.¹⁰¹³ Suyûtî ve Üşmûnî, “رُبَّ” harf-i cerinin amelden düşmemesine örnek olarak sırasıyla şu şiirleri istişâd etmişlerdir:

“مَاوِيَّ يَا رُبَّتْمَا غَارَةٌ ... شَعْوَاءَ كَالذُّعَاةِ بِالْمَيْسَمِ”¹⁰¹⁴

“Ey Mâviyye! Ne çok baskınlar gördüm ... Kargaşa dolu, ateşte kızdırılmış demirle dağlanma gibi.”

“رُبَّمَا ضَرْبَةٌ بِسَيْفٍ صَقِيلٍ ... بَيْنَ بُصْرَى وَطَعْنَةَ نَجْلَاءَ”¹⁰¹⁵

“Busrâ (Şam'da bir yöre) ve derin bir mızrak yararı arasında parlatılmış bir kılıç darbesi vardır.”

Zikredilen her iki beyitte de “رُبَّ” harf-i cerine zâid “مَا” edatı bitiştiği halde “رُبَّ” harf-i ceri cer amelina devam etmiştir.

“الْكَافِ” harf-i cerinin amelden düşmemesine ise her iki şârih de aynı şiiri şahit getirmiştir:

“وَنَنْصُرُ مَوْلَانَا وَنَعْلَمُ أَنَّهُ ... كَمَا النَّاسِ مَجْرُومٌ عَلَيْهِ وَجَارٌ”¹⁰¹⁶

“İdarecimizin tıpkı diğer insanlar gibi haksızlığa uğrayabileceğini ya da haksızlık yapabileceğini biliriz ve yine de onu destekleriz.”

Zikredilen beyitte “الْكَافِ” harf-i cerine zâid “مَا” edatı bitiştiği halde “الْكَافِ” harf-i ceri cer amelina devam etmiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra her iki şârihin de bu konuda büyük oranda İbn Mâlik'e uyduğunu ve konuya örnekler ve birkaç detay dışında başka bir katkı sunmadıklarını söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili diğer şârihlere bakıldığında ise bir kısmı Suyûtî ve Üşmûnî'ye benzer açıklamalar yapmakla yetinmiş, bazıları da kısmi farklılıklara değinmişlerdir, denebilir.

¹⁰¹³ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 308; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/298.

¹⁰¹⁴ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/384; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 308.

¹⁰¹⁵ Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 9/582; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/299.

¹⁰¹⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/106; Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 308.

Sözgelimi İbnü'n-Nâzım, İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî, Suyûtî ve Üşmûnî ile benzer açıklamalarda bulunurken diğer şârihlerin ise konuyla ilgili bazı farklı hususlara dikkat çektikleri görülmektedir.

Örneğin Şâtîbî'nin, “بَاء” harf-i cerinin amelden düşüp düşmemesiyle alakalı olarak eserlerinde farklılıklar olması nedeniyle İbn Mâlik'e bir eleştiride bulunduğunu görmekteyiz. Şâtîbî'ye göre İbn Mâlik, *et-Teshîl* adlı eserinde “بَاء” harf-i cerinin “رُبَّ” ve “الْكَافِ” gibi zâid “مَا” edatı bittiğinde hem amelden düşen hem de düşmeyen bir kullanıma sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹⁷ Ancak Şâtîbî, *Elfiyye* adlı eserde “بَاء” harf-i cerini “رُبَّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerlerinin dışında “مِنْ” ve “عَنْ” gibi amelden düşmeyenler arasında zikredilmesini uygun bulmamıştır.¹⁰¹⁸ Dolayısıyla Şâtîbî'ye göre İbn Mâlik, “بَاء” harf-i cerinin kullanımıyla ilgili tutarlı bir yaklaşım sergilememiştir.

Murâdî ve Ebû Hayyân da Şâtîbî gibi bu konuya dikkat çekmiş ve İbn Mâlik'in “بَاء” harf-i cerinin ameliyle ilgili eserlerinde farklı ifadelerde bulunduğunu bildirmişlerdir.¹⁰¹⁹

Suyûtî'nin *Hem 'u'l-Hevâmî'* adlı eserine bakıldığında ise orada konuyla ilgili pek çok tartışmaya değindiğini görmekteyiz. Bunlar içinde özellikle “مِنْ” harf-i cerinin de “رُبَّ” ve “الْكَافِ” harf-i cerleri gibi zâid “مَا” edatı bittiğinde hem amelden düşen hem de düşmeyen bir yapıya sahip olduğuna işaret etmiştir. Bunu ise İbn Hişâm'ın *Muğnî* adlı eserinde zikrettiğini, İbn Mâlik ve Ebû Hayyân'ın ise buna değinmediğini bildirmiştir.¹⁰²⁰

Suyûtî'nin bu ifadeleri, *Elfiyye* şerh geleneğinin yapısına dair önemli bir sonucu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, şârihlerin şerhe konu olan metne büyük oranda sadık kalmaya çalıştıklarıdır. Bu sonuca sevk eden durum ise hem Suyûtî'nin hem de İbn Hişâm'ın, konuyla ilgili diğer eserlerinde her ne kadar farklı görüşlere sahip olsalar da şerhlerinde olabildiğince musannifin görüşlerine odaklanıp onların dışına çıkmamaya gayret etmeleridir. Bu, şârihlerin eser sahibine ve onun görüşlerine duydukları saygının bir göstergesidir. Aynı zamanda, şerh yazma sürecinde orijinal metnin bütünlüğünü koruma ve metnin yazarının düşüncelerini doğru bir şekilde aktarma çabasını da

¹⁰¹⁷ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/696-697. Bk. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/169.

¹⁰¹⁸ Şâtîbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/697.

¹⁰¹⁹ Murâdî, *Tavzîhu'l-makâsîd*, 2/771; Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/98.

¹⁰²⁰ Suyûtî, *Hem 'u'l-Hevâmî'*, 4/228-229.

yansıtmaktadır. Bu durum, şerh geleneğinde, metne bağlı kalmanın ve yazarın görüşlerini doğru bir şekilde açıklamanın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

2.1.19. Harf-i Cerlerin Hazfi Meselesi

İbn Mâlik, *Elfiyye* adlı eserinde “رُبَّ” dışındaki¹⁰²¹ harf-i cerlerin hazfi ile ilgili şu beyte yer vermektedir:

وَقَدْ يُجْرُ بِسَوَى «رُبَّ» لَدَى ... حَذْفٍ، وَبَعْضُهُ يُرَى مُطَرِّدًا¹⁰²²

İbn Mâlik bu dizisinde “رُبَّ” harfi dışında kalan harf-i cerlerin hazfedilmesi konusuna değinmiş olup, bazı harf-i cerlerin çokça, bazılarının ise nadiren hazfedilebileceğini ifade etmiştir. Bu konu, mahzûf harf-i cerlerin amel edebilmesi ile ilgili bir konudur. İbn Mâlik, konuyla alakalı sadece bu bilgiyle yetinmiş ve hangi durumlarda hazfedileceğine dair bir detay vermemiştir. Bu konudaki geniş açıklamaları, *Şerhu'l-Kâfiye* ve *Şerhu't-Teshîl* adlı eserlerinde verdiğini görmekteyiz.

Konuyla alakalı Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhlerine bakıldığında, onların da bu konuda bazı harf-i cerlerin yaygın, bazılarının ise yaygın olmayan bir şekilde hazfedildiğini belirttikleri görülmektedir. Her iki şârih de yaygın olmayan hazfi semâya, yaygın olan şekli ise kıyasa dayandırmışlardır.¹⁰²³

Her iki şârih de semaya dayalı hazfe örnek olarak Rü'be b. Accâc'dan (ö. 145/762) şu sözü nakletmiştir: Birisine “كَيْفَ أَصَبَحْتَ؟” “*Nasıl sabahladın?*” diye sorulduğunda, “حَيْرٌ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ” “*İyiyim, Allah'a hamd olsun*” diye karşılık verilirdi.¹⁰²⁴ Cevap cümlesinde zikredilen “حَيْرٌ” kelimesi hazfedilmiş bir “عَلَى” harf-i ceri ile mecrûr olmuştur. Dolayısıyla cevap cümlesinin takdiri “عَلَى حَيْرٍ” şeklinde gelmektedir.

Üşmûnî, Suyûtî'den farklı olarak semâya dayalı hazfe şiirden iki örnek daha istişhâd etmiştir:

«إِذَا قِيلَ أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ؟ ... أَشَارَتْ كَلْبِيبٍ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ»¹⁰²⁵

¹⁰²¹ Bk. “رُبَّ” harf-i cerinin hazfi ile ilgili meseleleri 2.1.11. nolu başlıkta değinilmiştir.

¹⁰²² İbn Mâlik, *Elfiyyeti'bni Mâlik*, 117.

¹⁰²³ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 310; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

¹⁰²⁴ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 310; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

¹⁰²⁵ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî el-Basrî, *Şerhu Nekâidi Cerir ve'l-Ferezdek*, thk. Muhammed İbrahim Hür-Velîd Mahmûd Hâlis (Abu Dabi: el-Mecme'u's-Şekâfi, 1998), 3/821; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

“İnsanlardan en kötü kabile hangisidir? diye sorulsa, bütün parmaklar Kuleyb’in kabilesine işaret ederdi.”

“وَكْرِيْمَةٍ مِنْ آلِ قَيْسِ الْفُئْتَةِ ... حَتَّى تَبْدَخَ فَارْتَقَى الْأَعْلَامَ”¹⁰²⁶

“Kays kabilesinden asil bir kişiyi sevdim, ta ki kibirlendi ve dağlara yükseldi.”

Üşmûnî, ilk beyitte geçen “كُؤَيْبٍ” kelimesi ile ikinci beyitte geçen “الأَعْلَامَ” kelimesinin hafzedilmiş bir “إِلَى” harf-i cerinden dolayı mecrûr olduğunu belirtmiştir.

Harf-i cerlerin yaygın olarak yani kural gereği (kıyasen) hafzedilmeleri meselesinde ise her iki şârihin de farklı yaklaşımlar sergilediği görülmektedir. Suyûtî, örnekler üzerinde sadece iki yerde harf-i cerlerin hafzedilmesine işaret ederken, Üşmûnî bu konuda daha kapsamlı bir açıklama yaparak toplamda on üç yerde harf-i cerlerin hafzedilebileceğini ifade etmiş ve bunları detaylı bir şekilde sıralamıştır.¹⁰²⁷ Bu farklılık, Üşmûnî’nin konuyu daha geniş bir perspektiften ele aldığını ve okuyucuya daha fazla bilgi sunmayı amaçladığını göstermektedir.

Üşmûnî’nin zikrettiği harf-i cerlerin kural gereği hafzedildiği on üç yer şu şekilde sıralanmış olup Suyûtî’nin değindiği iki yer de bunlar arasındadır:

1- Yerine geçme (ivaz) olmaksızın “Allah” lafzı ile gerçekleşen yemin ifadelerinde: “اللّٰهُ لَأَفْعَلَنَّ” “Allah’a yemin ederim ki muhakkak yapacağım.” Üşmûnî, bu kullanımda yemin harfinin yerine herhangi bir şey geçmeden “اللّٰهُ” lafzının doğrudan mahzûf bir yemin harfinden dolayı mecrûr olduğunu belirtmek istemiştir.¹⁰²⁸ Şâtıbî bu mahzûf yemin harfinin “و” veya “ب” olduğunu bildirmiştir.¹⁰²⁹

2- Başına harf-i cer bitişmiş istifhâm edatı olan “كَمْ”den sonra: “بِكَمْ يَرْهَمِ اشْتَرَيْتَ” “Kaç dirheme satın aldın?” Üşmûnî, örnekte geçen “يَرْهَمِ” kelimesinin hafzedilmiş bir “مِنْ” harf-i cerinden dolayı mecrûr olduğunu, cümlenin takdirinin ise “مِنْ يَرْهَمِ” şeklinde geldiğini bildirmiştir.¹⁰³⁰ Suyûtî’nin değinmiş olduğu iki yerden biri budur.¹⁰³¹

Üşmûnî, Zeccâc’ın buradaki mecrûr oluşun izafetten kaynaklandığını, dolayısıyla da ona göre bu örneğin harf-i cerin hafzine örnek olamayacağını ifade etmiştir.¹⁰³²

¹⁰²⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/112.

¹⁰²⁷ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 310; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

¹⁰²⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

¹⁰²⁹ Şâtıbî, *el-Makâsüdü's-şâfiye*, 3/710.

¹⁰³⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

¹⁰³¹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 310.

¹⁰³² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

3- Hazfedilen harf-i cerin benzerinin bulunduğu soru cümlelerinin cevaplarında: “بِمَنْ مَرَرْتَ؟” “Kime uğradın?” sorusuna verilen “زَيْدٍ” “Zeyd’e” cevabında olduğu gibi.¹⁰³³ Cevap cümlesinde hazfedilen harf-i cer soru cümlesinde kendisini göstermektedir. Cevap cümlesinin takdiri “بِرَيْدٍ” şeklinde gelmektedir.¹⁰³⁴

4- Atıf harfi ile bağlanan iki cümleden ilkinde harf-i cer varsa, bu harf-i cer sonraki cümlede hazfedilir.¹⁰³⁵

Üşmûnî örnek olarak Kur’ân’dan şu ayeti zikretmiştir: { وَفِي خَلْقِكُمْ وَمَا يَبُتُّ مِنْ دَابَّةٍ }¹⁰³⁶ “Sizin yaratılışınızda ve Allah’ın (veryüzüne) yaydığı her bir canlıda da kesin olarak inanan bir toplum için elbette nice deliller vardır. Geceyle gündüzün birbiri ardınca gelişinde...”¹⁰³⁷ Üşmûnî, ayette “و” atıf harfinden sonra gelen “اِخْتِلَافٍ” kelimesinin, hazfedilmiş bir “فِي” harf-i cerinden dolayı mecrûr olduğunu ifade etmiştir. Hazfedilen “فِي” harf-i cerinin, ma’tûfun aleyhte zikredilen “وَفِي خَلْقِكُمْ” ibaresinde geçtiği görülmektedir.¹⁰³⁸

Üşmûnî bu kullanıma şiiirden ise şu beyti şahit getirmiştir:

“أَخْلَقَ بِذِي الصَّبْرِ أَنْ يَحْظَى بِحَاجَتِهِ ... وَمُدْمِنِ الْقَرَعِ لِلْأَبْوَابِ أَنْ يُلْجَأَ”¹⁰³⁹

“Sabırlı olan kişi ihtiyacını elbet karşılayacaktır. Kapıları sık sık çalan kişi ise elbet (bir gün) içeri girecektir.”

Beyitte “و” atıf harfinden sonra gelen “مُدْمِنِ” kelimesi, hazfedilmiş “بِ” harf-i cerinden dolayı mecrûr olmuş olup, daha önce geçen “بِذِي الصَّبْرِ” ifadesi üzerine atfedilmiştir.

5- Atıf harfinden sonra gelen “لَا” harfinden sonra: Bu kullanım, bir önceki zikrettiğimiz kullanımın “و” atıf harfinden sonra “لَا” harfinin eklenmiş halidir. Dolayısıyla bu kullanımda da “و” atıf harfinden önce geçen cümlede harf-i cer kullanılmış

¹⁰³³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

¹⁰³⁴ İbn Mâlik her ne kadar buna cevaz verse de Şâtıbî bu kullanımı ihtisardan dolayı hazif olarak yorumlamıştır. Ayrıca İbn Mâlik’in Ferrâ hariç bütün nahivcilere göre bu kullanımın caiz olduğunu iddia ettiğini bildirmiştir. Bk. Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/710.

¹⁰³⁵ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

¹⁰³⁶ el-Câsiye 45/4-5.

¹⁰³⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

¹⁰³⁸ Şâtıbî'nin bu kullanımla ilgili değindiği tartışmalar için bk. Şâtıbî, *el-Makâsîdü's-şâfiye*, 3/711.

¹⁰³⁹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-su'arâ*, 2/867; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

olup, aynı harf “و” atıf harfinden sonra gelen “لَا” harfinden sonrası için de takdir edilmektedir.¹⁰⁴⁰

Üşmûnî, bu kullanıma şiirden şu beyti şahit getirmiştir:

”مَا لِمُحِبِّ جَلْدٌ أَنْ يُهَجَرَ ... وَلَا حَبِيبٍ رَأْفَةٌ فَيَجْبُرَا“¹⁰⁴¹

“Hiçbir sevenin ayrılmaya sabrı yoktur. Hiçbir sevgilinin ise o acıyı onaracak şefkati yoktur.”

Beyitte geçen “وَلَا حَبِيبٍ” ifadesindeki “حَبِيبٍ” kelimesi hazfedilmiş bir “ل” harf-i cerinden dolayı mecrûr olmuş olup, daha önce geçen “مَا لِمُحِبِّ” ifadesi üzerine atfedilmiştir.

6- Atıf harfinden sonra gelen “لَوْ” harfinden sonra: Üşmûnî bu kullanıma örnek olarak şiirden şu beyti şahit getirmiştir:

”مَتَى عُدْتُمْ بِنَا وَلَوْ فِتْنَةً مَنَا ... كُفَيْتُمْ وَلَمْ تَحْشَوْا هَوَانًا وَلَا وَهْنًا“¹⁰⁴²

“Ne zaman bize sığınsanız, içimizden küçük bir grup bile olsa, size yeter ve ne aşağılanmaktan ne de zayıflıktan korkarsınız.”

Beyitte geçen “وَلَوْ فِتْنَةً” ifadesindeki “فِتْنَةً” kelimesi hazfedilmiş bir “ب” harf-i cerinden dolayı mecrûr olmuş olup, daha önce geçen “بِنَا” ifadesi üzerine atfedilmiştir.

7- İstifhâm hemzesinden sonra: “مَرَرْتُ بِزَيْدٍ” “Zeyd’e uğradım” diyen birine, “أَزِيدُ” “Amr’ın oğlu olan Zeyd’e mi?” şeklinde sorulan soruda “زَيْدٍ” kelimesi hazfedilmiş bir “ب” harf-i cerinden dolayı mecrûr olarak gelmiştir.¹⁰⁴³

8- “هَلَّا” edatından sonra: “جِئْتُ بِدِرْهَمٍ” “Bir dirhem getirdim” diyen birine, “هَلَّا دِينَارٍ” “Bir dinar olsaydı ya...” şeklinde verilen karşılıklı olduğu gibi.¹⁰⁴⁴ Verilen karşılıklı zikredilen “دِينَارٍ” kelimesi hazfedilmiş bir “ب” harf-i cerinden dolayı mecrûr olarak gelmiştir.

9- “إِنْ” edatından sonra gelirse: Üşmûnî örnek olarak “أَمْرٌ بِأَيِّهِمْ أَفْضَلُ إِنْ زَيْدٌ وَإِنْ” “Zeyd veya Amr’dan hangisi daha iyiyse, ona uğra.” cümlesini zikretmiştir.¹⁰⁴⁵

¹⁰⁴⁰ a.mlf., Şerhu’l-Üşmuni, 2/301.

¹⁰⁴¹ Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmûnî, thk. Hasan Hamed, 2/114.

¹⁰⁴² Üşmûnî, Şerhu’l-Üşmûnî, thk. Hasan Hamed, 2/114.

¹⁰⁴³ a.mlf., Şerhu’l-Üşmuni, 2/301.

¹⁰⁴⁴ a.mlf., Şerhu’l-Üşmuni, 2/301.

¹⁰⁴⁵ a.mlf., Şerhu’l-Üşmuni, 2/301.

Örnekte “إِنْ” edatlarından sonra gelen “زَيْدٍ” ve “عَمْرٍو” kelimeleri hazfedilmiş bir “بِ” harf-i cerinden dolayı mecrûr olmuştur.

Üşmûnî, Sîbeveyhi'nin bu cümlede “إِنْ” edatlarından sonra “بِ” harf-i cerinin gizli gelmesini, “و” harfinden sonra “زَيْدٍ” harf-i cerinin gizli gelmesinden daha kolay kabul ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁴⁶ Bu durumu sebep göstererek bu kullanımın yaygın oluşuna işaret etmiştir.¹⁰⁴⁷

10- Ceza/cevap cümlesinin başında gelen “ف” harfinden sonra: Üşmûnî, bu kullanımın Yûnus tarafından aktarıldığını ifade etmiştir. Örnek olarak şu cümleyi zikretmiştir: “مررتُ برَجُلٍ صالحٍ إلا صالحٍ فطالِحٍ” “İyi bir adama uğradım, fakat ne var ki iyi değilse kötü bir adama uğramışım demektir.”¹⁰⁴⁸ Örnekte geçen “فطالِحٍ” ibaresi cevap cümlesi olarak gelmiş olup, “طالِحٍ” kelimesi hazfedilmiş bir “بِ” harf-i ceri tarafından mecrûr olmuştur. Cümlenin takdiri “إِنْ لا أَمْرٌ بصالِحٍ فقد مررتُ بطالِحٍ” şeklinde gelmektedir.

Suyûtî'nin ikinci değindiği örnek de bu kullanıma ait olup Üşmûnî ile aynı örneği vermiştir.¹⁰⁴⁹

Üşmûnî, Sîbeveyhi'nin bu kullanımın takdirinin iki farklı şekilde geldiğini belirttiğini ifade etmiştir. Bunlar, “إلا صالحًا فطالِحًا” ve “إلا صالحًا فطالِحًا” şekilleridir.¹⁰⁵⁰ Sîbeveyhi'nin bu ifadesinden, ona göre cevap cümlesinde “ف” harfinden sonra gelen “طالِحٍ” kelimesinin ya merfû ya da mansûb olarak geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Sîbeveyhi'nin bu ifadesiyle Yûnus ve diğer dilcilerden ayrıldığı söylenebilir.

11- “كَيْ” ve sılasından önce gelen ta'lîl lâmi hazfedilir. Üşmûnî, nahivcilerin bu kullanım için şu örneği iki şekilde yorumlayarak doğru bulduklarını belirtmiştir: “جئتُ كَيْ تُكْرَمَنِي” “Bana ikramda bulunursun diye geldim.”¹⁰⁵¹ İlk yoruma göre örnekte geçen

¹⁰⁴⁶ Sîbeveyhi'nin görüşünün aslında tam olarak bu yönde olmadığını ifade edebiliriz. Bu konudaki görüşü ve bu ifadesinin değerlendirmesi için bk. Ebû Bişr Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1408/1988), 1/258-264; Takiyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdiddâ'im et-Teymî, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, thk. 'Alî Muhammed Fahir vd. (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 3/1168-1170.

¹⁰⁴⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

¹⁰⁴⁸ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/301.

¹⁰⁴⁹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 310.

¹⁰⁵⁰ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁵¹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

“كَيِّ” edatı ta‘lîl için gelmiş olup, sonrasında “أَنَّ” mastar edatı takdir edilebilir. İkinci yoruma göre ise “كَيِّ” edatı mastar manasındadır ve öncesine lâm harf-i ceri takdir edilir ki bur durumda hazfedilen bir cer harfi gündeme gelmiş olacaktır.

12- “أَنَّ” ve “أَنَّ” edatlarıyla birlikte kullanıldıklarında: Üşmûnî bu kullanıma örnek olarak “عَجِبْتُ أَنَّكَ قَائِمٌ” ve “عَجِبْتُ أَنْ قُفِّمْتَ” “*Ayakta olmana şaşırırım*” cümlelerini vermiştir.¹⁰⁵² Her iki örnekte de geçen “عَجِبْتُ” fiili, genellikle bir şeye şaşırarak anlamında “مِنْ” veya “لِ” harf-i cerleriyle birlikte kullanılır.¹⁰⁵³ Ancak, örneklerde bu fiilden sonra “أَنَّ” veya “أَنَّ” edatlarından biri geldiği için bu harf-i cerler hazfedilmiştir.

Üşmûnî, bu kullanımın Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Kisâî’nin görüşüne göre olduğunu, müteaddî ve lazım fiil bahsinde bu konunun geçtiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁴ Sabbân, Üşmûnî’nin bu ifadesiyle Sîbeveyhi ve onun gibi düşünenleri bu kullanımın dışında bıraktığına işaret etmiştir. Çünkü Sîbeveyhi’ye göre zikredilen her iki örnekte de “أَنَّ” veya “أَنَّ” edatlarıyla birlikte gelen cümlelerin i‘râbı, harf-i cer olmaması sebebiyle nasb olarak gelmektedir.¹⁰⁵⁵

13- “لَيْسَ” ve “مَا” nefiy edatlarının haberi üzerine yapılan atıfta: Üşmûnî bu kullanımı açıklarken bu edatlar için, “الصَّالِحِ لِدُخُولِ الْجَارِ” “*harf-i cerin gelebilmesine uygun olan*” şeklinde bir açıklama yapmıştır.¹⁰⁵⁶ Sabbân bu ifadeyi, harf-i cerin başına geldiği ismin olumsuzluğunu bozmaması şekilde yorumlamıştır.¹⁰⁵⁷ Yani, “لَيْسَ” ve “مَا” nefiy edatlarının haberi üzerine atfedilen ismin, önceki cümledeki olumsuz manayı devam ettirmesi gerekmektedir.

Üşmûnî, bu kullanıma şahit olarak şu beyti zikretmiştir:

”بَدَا لِي أَنِّي لَسْتُ مُدْرِكٌ مَا مَضَى ... وَلَا سَابِقٌ شَيْئًا إِذَا كَانَ جَائِيًا“¹⁰⁵⁸

“*Anladım ki, geçmişini idrak edemem ve olacak bir şeyin de önüne geçemem.*”

Üşmûnî, beyitte geçen “سَابِقٌ” kelimesinin, daha önce geçen “مُدْرِكٌ” kelimesinde zımnen var kabul edilen “بِ” harf-i ceri ile mecrûr olduğunu belirtmiştir. Üşmûnî,

¹⁰⁵² a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/2811.

¹⁰⁵⁴ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁵⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/353.

¹⁰⁵⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁵⁷ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/353.

¹⁰⁵⁸ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 1/120; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

Sîbeveyhi'nin bu kullanımı caiz gördüğünü ancak, bu yorumu bir grup dilcinin kabul etmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁵⁹

Üşmûnî, bu kullanımı şiirden üç beyitle daha desteklemiştir:

”أَحَقًّا عِبَادَ اللَّهِ أَنْ لَسْتُ صَاعِدًا ... وَلَا هَابِطًا إِلَّا عَلَيَّ رَقِيبٌ

وَلَا سَالِكٍ وَحْدِي وَلَا فِي جَمَاعَةٍ ... مِنَ النَّاسِ إِلَّا قِيلَ أَنْتَ مُرِيبٌ“¹⁰⁶⁰

“Beni gözetleyen biri olmadan ne yukarı çıkabildiğim ne de aşağı inebildiğim doğru mu ey Allah'ın kulları?!...”

‘Sana güvenilmez’ denmesi dışında ne tek başıma ne de bir topluluk içinde yürüdüğüm de mi doğru?!”

”مَشَانِيْمٌ لَيْسُوا مُصْلِحِينَ عَشِيرَةً ... وَلَا نَاعِبٍ إِلَّا بَيْنَ غُرَابِهَآ“¹⁰⁶¹

“Uğursuz kimseler, ne bir topluluğu islah ederler ne de kargaları ayrılıktan başka bir şey terennüm ederler.”

”وَمَا زُرْتُ لَيْلَى أَنْ تَكُونَ حَبِيبَةً ... إِلَيَّ وَلَا دَيْنَ بِهَا أَنَا طَالِبُهُ“¹⁰⁶²

“Ben Leyla'yı ne sevgilim olduğum için ziyaret ettim, ne de ondan alacağımı istemek için.”

İlk beyitte geçen “سَالِكٍ” kelimesi ile ikinci beyitte geçen “نَاعِبٍ” kelimeleri “لَيْسَ” edatının haberi üzerine atfedilmiş olup, hazfedilmiş bir harf-i cerden dolayı mecrûr olarak gelirken, son beyitte geçen “دَيْنٍ” kelimesi ise “مَا” edatının haberi üzerine atfedilmiş olup, yine hazfedilmiş bir harf-i cerden dolayı mecrûr olarak gelmiştir.

Üşmûnî, harf-i cerlerin kıyasen hazfedildiği bu on üç konumu zikrettikten sonra, İbn Mâlik ve Suyûtî'den farklı olarak “Tenbîh” başlığı altında harf-i cer ile mecrûrunun aralarının açılması meselesine değinmiştir. Üşmûnî, harf-i cer ile mecrûrunun aralarının açılmasının caiz olmadığını, ancak sadece zaruret durumlarında zarf veya mecrûr kullanılarak bunun mümkün olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶³ Bu kullanıma örnek olarak ise şiirden şu iki beyti şahit getirmiştir:

”إِنَّ عَمْرًا لَا خَيْرَ فِي الْيَوْمِ عَمْرٍو ... إِنَّ عَمْرًا مَكْتَرُ الْأَحْزَانِ“¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁶⁰ Merzûkî, *Şerhu Dîvânu'l-Hamâse*, 954-955; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁶¹ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 4/158; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁶² Şiir Ferezdak'a aittir. bk. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 1/443.

¹⁰⁶³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/302.

¹⁰⁶⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/118.

“Gerçekten Amr’da bugün bir hayır yok. Gerçekten Amr üzüntüleri artıran biridir.”

«مُخْلَفَةٌ لَا يُسْتَطَاعُ ارْتِقَاؤُهَا ... وَلَيْسَ إِلَيَّ مِنْهَا النَّزُولُ سَبِيلٌ»¹⁰⁶⁵

“Bir uçurum ki çıkmak mümkün değil. Ondan inmenin ise bir yolu yok.”

Zikredilen ilk beyitte geçen “فِي الْيَوْمِ عَمْرٍو” ifadesinde harf-i cer ile mecrûru arasına bir zarf girmiş olup, zaruretten dolayı araları açılmıştır. İlgili yerin takdiri “فِي عَمْرٍو الْيَوْمِ” şeklinde gelmektedir. İkinci beyitte geçen “إِلَى مِنْهَا النَّزُولُ” ifadesinde ise harf-i cer ile mecrûru arasına başka bir harf-i cer ve mecrûru girmiş olup, yine zaruretten dolayı araları açılmıştır.

Üşmûnî ayrıca, nesirde harf-i cer ile mecrûrunun arasına nadiren de olsa yemin ifadesi girebileceğini de ifade etmiştir. Örnek olarak ise “إِشْتَرَيْتُهُ بِوَاللَّهِ دِرْهَمٍ” “Allah yemin olsun ki onu bir dirheme satın aldım” cümlesini zikretmiştir.¹⁰⁶⁶ Örnekte geçen “بِوَاللَّهِ” ifadesindeki “بِ” harf-i ceri ile mecrûru olan “دِرْهَمٍ” kelimesi arasına yemin ifadesi olan “بِوَاللَّهِ” ibaresi girmiştir.

Bütün bu anlatılanlardan sonra Suyûtî ve Üşmûnî’nin açıklamalarını karşılaştırdığımızda, Suyûtî’nin İbn Mâlik gibi kısa ve öz bir anlatım tercih ettiğini, Üşmûnî’nin ise oldukça geniş ve kapsamlı bir anlatım tercih ettiğini söyleyebiliriz. Bu farklılık, özellikle harf-i cerlerin kıyasen hafzedildiği yerlerdeki açıklamalarda belirginleşmektedir. İbn Mâlik’in sadece ismen değindiği hususa Suyûtî iki örnek vermekle yetinirken, Üşmûnî bu yerlerin tamamını ele alarak toplamda on üç kısımda bolca örneklerle açıklamıştır. Dolayısıyla Suyûtî’nin şerh metodolojisinde, musannifin ifadelerinin açıklık kazanmasının ön planda olduğunu, Üşmûnî’nin şerh metodolojisinde ise buna ek olarak okuyucuya konuyla alakalı bütüncül bir bakış açısı kazandırmanın da önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Konuyla ilgili diğer şerhlere baktığımızda ise onların genel olarak ya Suyûtî gibi kısa ve öz ya da Üşmûnî gibi geniş ve detaylı açıklamalar yaptıkları görülmektedir. Örneğin, İbnü’n-Nâzım, İbn Hişâm, İbn Akîl ve Mekkûdî, Suyûtî gibi konunun birkaç noktasına örnekler vererek musannifin sözleriyle genel olarak neleri kastettiğini açıklarken, Ebû Hayyân, Şâtıbî ve Murâdî ise Üşmûnî gibi konuyu bütüncül bir şekilde

¹⁰⁶⁵ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, thk. Hasan Hamed, 2/118

¹⁰⁶⁶ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmûnî*, 2/302.

ele almışlardır. Ayrıca, konuyu bütüncül şekilde ele alan şârihlerin, harf-i cerlerin kıyasen hazfedildiği yerlerle ilgili bazı tartışmalara ve detaylara girdikleri de görülmektedir.

2.1.20. Harf-i Cerlerin Müteallakı Meselesi

İbn Mâlik *Elfiyye* adlı eserinde, harf-i cer bahsinde harf-i cerlerin müteallakı meselesine yer vermemiştir. Ancak Üşmûnî, ilgili eserin şerhinde bu konuya yer verdiği için ayrı bir başlık altında değerlendirilmesi uygun olacaktır. Üşmûnî, harf-i cer bahsini tamamladıktan sonra “Hâtime/Sonuç Bölümü” adlı bir başlık açarak, harf-i cer bahsinin bir parçası olarak gördüğü veya konunun anlaşılması için önemli bulunduğu için harf-i cer ve zarfın müteallakı meselesine değinmiştir. İmam Suyûtî ise böyle bir başlığa yer vermemiştir.

Üşmûnî, harf-i cerlerin ve zarfların mutlaka bir müteallakı olması gerektiğini belirtmiştir. Bu müteallakın ise dört farklı şekilde gelebileceğini ifade etmiştir. Bunlar sırasıyla: Fiil, şibih fiil, şibih fiilin müevveli ve fiil manasına işaret eden bir şey.¹⁰⁶⁷ Üşmûnî örnek olarak Kur’ân’dan şu ayetleri zikretmiştir: { *أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ* }¹⁰⁶⁸ “Kendilerine nimet verdiklerinin; gazaba uğrayanlarınkine değil.”¹⁰⁶⁹ Ayette geçen “*أَنْعَمْتَ*” ifadesindeki harf-i cerin müteallakı “*أَنْعَمْتَ*” fiilidir. Bu ayet müteallakın fiil olmasına örnektir.

{ *وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ* }¹⁰⁷⁰ “*Halbuki O, göklerde de Allah’tır yerde de.*” Üşmûnî ayetin takdirinin, “*وَهُوَ الْمُسَمَّىٰ بِهَذَا الْإِسْمِ*” şeklinde gediğini bildirmiştir.¹⁰⁷¹ Yani, Allah lafzının aslında şibih fiil olan ismi mef’ûlün müevveli olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla da “*فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ*” ifadesindeki harf-i cerlerin müteallakları şibih fiilden müevvel olan “Allah” lafzıdır. Üşmûnî’nin bu ayetle hem şibih fiil hem de şibih fiilin müevveline işaret ettiğini söyleyebiliriz.

{ *مَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ* }¹⁰⁷² “*Sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin.*” Üşmûnî ayetin takdirinin, “*إِنْتَفَىٰ ذَلِكَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ*” “*Bu Rabbinin nimeti sayesinde*

¹⁰⁶⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁶⁸ el-Fâtiha 1/7.

¹⁰⁶⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁷⁰ el-En‘âm 6/3.

¹⁰⁷¹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁷² el-Kalem 68/2.

reddedildi” şeklinde geldiğini bildirmiştir.¹⁰⁷³ Yani, buradaki “مَا” harfinin, “إِنْتَفَى” fiilinin manasında geldiğine işaret etmiştir.¹⁰⁷⁴ Dolayısıyla “بِنِعْمَةِ رَبِّكَ” ifadesindeki harf-i cerin müteallakı, fiil manasında gelmiş olan “مَا” harfidir.

Üşmûnî, şayet bu dört müteallak türünden biri cümlede mevcut değilse, müteallak olarak mutlak manada kevn-i âm takdirine gidileceğini bildirmiş ve bu konuya haber ve sıla cümleleri bahsinde yer verdiğini ifade etmiştir.

Üşmûnî, beş harfin istisna olarak müteallak almadan gelebildiğini belirterek bu harfleri şu şekilde açıklamıştır:

1- Zâid harfler: Üşmûnî zâid harf-i cerlerin bir müteallakı olmadığını belirtmiştir. Örnek olarak Kur’ân’dan, {كَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا} ¹⁰⁷⁵ “Şahit olarak Allah yeter”, { هَلْ مِنْ خَالَتِي } ¹⁰⁷⁶ “Allah’tan başka bir yaratıcı var mı?” ayetlerini zikretmiştir.¹⁰⁷⁷ İlk ayette geçen “ب” harf-i ceri ile ikinci ayette geçen “مِنْ” harf-i ceri zâid olarak geldiğinden dolayı cümle içerisinde herhangi bir müteallakları yoktur.

2- “لَعَلَّ” harfi: Üşmûnî, bu harfin müteallakı olmamasının sebebi olarak, Ukayl kabilesinde zâid olarak kullanılmasını göstermiştir. Ayrıca, “لَعَلَّ” harfinin mecrûrunun mübtedâ olduğu ve dolayısıyla merfû konumda bulunduğunu belirtmiştir. Bunun delili olarak ise mecrûr isimden sonra gelen kelimenin haber olarak merfû gelmesini ifade etmiştir.¹⁰⁷⁸

3- “لَوْلَا” harfi: Üşmûnî, “لَوْلَا” harfine “لَوْلَايَ”, “لَوْلَاكَ” ve “لَوْلَاهُ” örneklerinde olduğu gibi muttasıl zamirler bitiştiği takdirde müteallakı olamayacağını belirtmiştir. Sîbeveyhi’ye göre bu edatın harf-i cer olduğunu, fakat müteallakı konusunda “لَعَلَّ” harfine benzediğini de eklemiştir. Çünkü “لَوْلَا” harfinin mecrûrundan sonra gelen kelimenin de ibtidâdan dolayı merfû konumda olmasının bu durumu desteklediğini vurgulamıştır.¹⁰⁷⁹

¹⁰⁷³ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁷⁴ Sabbân, bu konuda dilciler arasında bir tartışma olduğundan bahsetmiştir. Bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/355.

¹⁰⁷⁵ en-Nisâ 4/79.

¹⁰⁷⁶ Fâtır 35/3.

¹⁰⁷⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁷⁸ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁷⁹ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/303.

4- “رُبَّ” harfi: “رُبَّ رَجُلٍ صَالِحٍ لَقِيْتُهُ” ve “رُبَّ رَجُلٍ صَالِحٍ لَقِيْتُهُ” örneklerinde olduğu gibi. Üşmûnî, “رُبَّ” harf-i cerinin müteallakı olmamasını; ilk örnekte mecrûrunun mef’ûl, ikinci örnekte ise mübtedâ ya da “زَيْدًا ضَرَبْتُهُ” örneğinde olduğu gibi mef’ûl olmasına bağlamıştır.¹⁰⁸⁰ Ayrıca “رُبَّ” harf-i cerinin her iki örnekte de ya anlamı teksîr ya da taklîl için geldiğini ve amili müteaddî yapmak gibi bir amacının olmadığını belirtmiştir. Bunun ise Rummânî (ö. 384/994) ve İbn Tâhir’in görüşü olduğunu ifade etmiştir. Cumhurun ise her iki örnekte de “رُبَّ” harf-i cerinin fiil ile mef’ûl arasındaki geçişliliği sağlayan bir harf-i cer olduğunu kabul ettiklerini bildirmiştir. Ancak Üşmûnî, bahsedilen fiil ile mef’ûlü arasındaki geçişliliği “رُبَّ” harfinin sağladığı söylenirse bunun yanlış olacağını; çünkü fiilin zaten kendi başına geçişli olduğunu, ikinci örnekte de mef’ûlünü tamamlayarak bunu gösterdiğini vurgulamıştır. Yok eğer, “حَصَلَ” (meydana geldi) veya benzeri bir hazfedilmiş fiili geçişli kıldığı söylenirse de bunun gereksiz bir takdir olacağını, dolayısıyla da zaten açıktan zikredilmemiş olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸¹

Üşmûnî, bu ifadeleriyle cumhurun görüşünü reddetmiş ve “رُبَّ” harf-i cerinin, harf-i cerlerin özelliklerinden biri olan, fiil ile mef’ûl arasındaki geçişliliği sağlama hususunda yetersiz olduğunu, dolayısıyla da bir müteallakı olmadığını ifade etmiştir.

5- İstisna harfleri: Bunlar “خَلَا”, “عَدَا” ve “حَاشَا” harf-i cerleridir. Üşmûnî, bu edatların harf-i cer olarak kullanıldıkları takdirde bir müteallakları olmadığını belirtmiştir.¹⁰⁸²

Üşmûnî, zikretmiş olduğu bu beş harf dışında, diğer harf-i cer veya zarfların mutlaka bir müteallakı olması gerektiğini vurgulamıştır. O, bu açıklamalarıyla, harf-i cer ve zarfın nasıl doğru bir şekilde kullanılması gerektiğini ve hangi durumlarda bu kurallara istisna yapılabileceğini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Konuyla ilgili diğer şârihlere baktığımızda ise hiçbiri bu konuya temas etmemiştir. Dolayısıyla çalışmamızın kapsamını oluşturan şârihlerden sadece Üşmûnî’nin harf-i cerlerin müteallakları meselesine değindiğini söyleyebiliriz.

¹⁰⁸⁰ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁸¹ a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/303.

¹⁰⁸² a.mlf., *Şerhu’l-Üşmuni*, 2/303.

2.1.21. Tartışmalı Harf-i Cerler

Üşmûnî ve Suyûtî, İbn Mâlik'e uyararak ilk iki beytin şerhinde her ne kadar harf-i cerlerin yirmi tane olduğunu belirtmiş olsalar da bu harf-i cerlere ek olarak bazı tartışmalı harf-i cerlere de değinmişlerdir. Sözelimi Suyûtî, İbn Mâlik'in *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye* adlı eserinde “لَوْلَا” edatını da harf-i cerler arasına eklediğini belirtmiştir.¹⁰⁸³ Akabinde de “لَوْلَا” edatının harf-i cer olabilmesi için kendisinden sonra bir zamir gelmesi gerektiğini belirtep, Sîbeveyhi'nin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸⁴

Suyûtî bu ifadeyle adeta, Sîbeveyhi'nin de otoritesini arkasına alarak, İbn Mâlik'in *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye* adlı eserinde “لَوْلَا” edatını harf-i cerler arasında zikretmekle isabetli bir davranışta bulunduğunu ifade etmek istemiş olabilir. Fakat İbn Mâlik'in kaleme aldığı *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye*, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye* ve *el-Elfiyye* adlı kitap üçlüsüne sırasıyla baktığımızda aslında İbn Mâlik'in bu konuda farklı bir görüşte olduğu görülmektedir. İbn Mâlik, *el-Kâfiyetü 'ş-Şâfiye* adlı eserinde “لَوْلَا” edatıyla ilgili şunları söylemektedir: “Örneğin لَوْلَا يَ terkindeki بِا zamiri Amr'a (Sîbeveyhi'ye) göre mecrûrken, Saîd'e (Ahfeş el-Evsat'a) göre ise kesinlikle merfûdur. Müberred (لَوْلَا edatının bu şekildeki) kullanımını reddetti, fakat buna cevaz verenlerin reddedilemez delilleri vardır”.¹⁰⁸⁵ İbn Mâlik'in bu ifadelerinden “لَوْلَا” edatının harf-i cer olarak kabul edilmesinden ziyade sadece onunla ilgili tartışmalara değindiği görülmektedir.

İbn Mâlik'in bu eserine yazmış olduğu *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye* adlı şerhinde ise ilgili tartışmaları biraz daha detaylandırdığı ve şöyle bir ifadeye yer verdiği görülmektedir: “لَوْلَا edatıyla ilgili olarak ise eğer peşinden bir zamir gelirse, ki meşhur olan görüşe göre bu zamirin munfasıl merfû zamirlerden biri olması gerekir. Söz konusu zamir mübtedâ konumunda olup merfûdur.”¹⁰⁸⁶ İbn Mâlik bu ifadelerinde de “لَوْلَا” edatının harf-i cer olup olmadığına veya ondan sonra gelen zamirin i'râbı konusunda tam olarak hangi görüşü benimsediğine dair bir söylemde bulunmamaktadır. İbn Mâlik, zikretmiş olduğu “فالمشهور...”¹⁰⁸⁷ “Yaygın olan görüş ise (şudur)...” ifadesiyle her ne

¹⁰⁸³ Suyûtî, *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 298.

¹⁰⁸⁴ a.mlf., *el-Behcetü 'l-Merdiyye*, 298.

¹⁰⁸⁵ İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiye*, 2/780.

¹⁰⁸⁶ a.mlf., *Şerhu 'l-Kâfiye*, 2/784.

¹⁰⁸⁷ a.mlf., *Şerhu 'l-Kâfiye*, 2/784.

kadar kendisinin de bu görüşte olabileceği izlenimi verse de o bu ifadesiyle konu üzerinde bir çoğunluk görüşü olduğunu ve bu görüşün genel kabul gördüğünü belirtmiştir.

Elfiyye adlı eserinde “لَوْلَا” edatını zikretmemesi, onun edatı kesin bir görüş bildirmediğini göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, İbn Mâlik’in “لَوْلَا” edatını son kitabında zikretmemesi, onun bu edatı bir harf-i cer olarak görmediği şeklinde yorumlanabilir. Ancak, bu net bir sonuç olarak kabul edilemez. Çünkü bir yazarın veya âlimin bir konuyu ele alış biçimi, çeşitli nedenlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. İbn Mâlik, belki de bu konuyu özet kitabında yer verilecek kadar önemli bulmamış veya okuyucuların zaten meşhur olan görüşü bildiklerini varsaymış da olabilir.

Burada dikkat çeken bir başka husus ise Suyûtî’nin, Sîbeveyhi’ye atıfta bulunurken eserin adını değil de ilgili görüş sahibinin adını zikretmesi, onun tamamen şerh edilen metne ve o metnin sahibinin diğer eserlerine odaklandığını bize göstermektedir. Çünkü Sîbeveyhi’den bahsederken “وَهُوَ مَشْهُورٌ عَنِ” demeyip “وَهُوَ مَشْهُورٌ فِي هَذَا الْكِتَابِ”¹⁰⁸⁸ ifadesini kullanmıştır. Dolayısıyla Suyûtî’ye göre şerh edilen müellifin diğer metinlerine müracaat etmek önemliyken, diğer eserlerin ismen zikredilip zikredilmemesi bu denli önem arz etmediği düşünülebilir.

Üşmûnî’ye bakıldığında ise Suyûtî’den farklı olarak toplamda 7 tartışmalı harf-i cere daha değinip bunlar hakkındaki detaylara kısmî olarak girdiği görülmektedir. Bu harf-i cerleri şu şekilde sıralayabiliriz: “ها”, “أ”, “أَيْمَنَ”, “م”, “لَاتَ”, “بَلَهَ”, “لَوْلَا”.¹⁰⁸⁹ Üşmûnî de Suyûtî gibi, Sîbeveyhi’nin “لَوْلَا” edatının, zamir bitiştiğinde harf-i cer olarak amel ettiği görüşünde olduğunu bildirmiştir. Her iki şârih de “لَوْلَا” edatına bitişen zamirin muttasıl olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁰ Çünkü Sîbeveyhi’nin bu konudaki görüşü de bu yöndedir. O, “لَوْلَا” edatına bitişen zamirin muttasıl olması durumunda cer olarak amel ettiğini, zamirin munfasıl olması durumunda ise amel etmediğini belirtmiştir.¹⁰⁹¹

Üşmûnî bu konuda Ahfeş’in Sîbeveyhi’ye bir eleştiride bulunduğunu ifade etmiştir. Ahfeş, “لَوْلَا” edatına bitişen zamirin mübtedâ konumunda olup i‘râbının ref’ olması gerektiğini ve “لَوْلَا” edatının zahirde amel etmediği gibi muttasıl zamirde de amel

¹⁰⁸⁸ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

¹⁰⁸⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284-285.

¹⁰⁹⁰ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹⁰⁹¹ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, 3/21; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/185; Suyûtî, *Hem'u'l-Hevâmî*, 4/208-210.

edemeyeceğini iddia etmiştir.¹⁰⁹² Üşmûnî, Ahfeş'in görüşünü zayıf bulmuş olmalı ki bu görüşü “زَعَمَ” “*iddia etti, sandı*” fiiliyle aktarmıştır. Ayrıca Üşmûnî, Müberred'in ise “لَوْلَاكَ”, “لَوْلَايَ” gibi terkiplerin, Arap dilinin doğal yapısına uymadığını ve bu nedenle geçersiz olduğunu iddia ettiğini bildirmiştir.¹⁰⁹³ Ancak, Müberred'in bu görüşünü de zayıf bulan Üşmûnî, bu yapıların Arap dilinde kullanıldığına dair kanıtların olduğunu belirtmiş ve delil olarak şiirden şu iki beyti istişhâd etmiştir:

“أَتَطْمِعُ فِينَا مَنْ أَرَأَقَ دِمَاعِنَا ... وَلَوْلَاكَ لَمْ يَعْرِضْ لِأَحْسَابِنَا حَسَنَ”¹⁰⁹⁴

“*Kanımızı döken birinden bizimle ilgili umut mu besliyorsun... Sen olmasaydın, soyumuzdan olan Hasan b. Ali'ye bir şey olmazdı*”

“وَكَمْ مَوْطِنَ لَوْلَايَ طَحَّتْ كَمَا هَوَى ... بِأَجْرَامِهِ مِنْ قُلَّةِ النَّيِّقِ مُنْهَوَى”¹⁰⁹⁵

“*Ve nice savaşa eğer ben olmasaydım, bütün bedenimle birlikte uçurumdan düşer gibi düşerdin.*”

Ebû Hayyân da bu konuda herhangi şüphenin olmadığını göstererek, hem Basra hem de Kûfe dil ekolünün öncülerinden olan Halil b. Ahmed, Sîbeveyhi, Kisâî ve Ferrâ gibi dilcilerin “لَوْلَا” edatının bu kullanımı üzerinde ittifak ettiklerini vurgulamıştır.¹⁰⁹⁶ Bu kullanımın fâsid olduğunu iddia eden Müberred'in ise “وَكَمْ مَوْطِنَ لَوْلَايَ...” beytinde çokça lahn/dil hatası olması sebebiyle bunu kabul etmediğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁷ Fakat Ebû Hayyân, Müberred'in bu delili reddetmesini doğru kabul etmemiş ve konuya dair birçok delil olduğunu vurgulayarak şerhinde bunlardan örnekler getirmiştir.¹⁰⁹⁸

Üşmûnî, diğer tartışmalı harf-i cerlerden olan, tenbîh/dikkat bildiren “هـ” harfi ile istifhâm hemzesi olan “أ” harfini, bazı dilcilerin, yemin harf-i cerlerinin yerine geçmesi halinde, harf-i cer olarak kabul ettiklerini bildirmiştir.¹⁰⁹⁹ Akabinde İbn Mâlik'in *et-Teshîl* adlı kitabından bir alıntı yapıp şöyle dediğini aktarmıştır: “*Ahfeş ve ona katılanların aksine, bunların cer yapması için bir başka şeyin yerine geçmiş olmaları gerekmez.*”¹¹⁰⁰

¹⁰⁹² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹⁰⁹³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

¹⁰⁹⁴ Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 5/342; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

¹⁰⁹⁵ a.mlf., *Hizânetu'l-Edeb*, 3/133; a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

¹⁰⁹⁶ Ebû Hayyân, *Menhecü's-sâlik*, 3/13.

¹⁰⁹⁷ a.mlf., *Menhecü's-sâlik*, 3/14.

¹⁰⁹⁸ a.mlf., *Menhecü's-sâlik*, 3/14-15.

¹⁰⁹⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹⁰⁰ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/195.

Sabbân, İbn Mâlik'in bu ifadesini yorumlarken, “التعويض” kelimesini “ها ve ا edatlarının, yemin harfi olan ب harfinin yerine geçmesi” olarak, “بالعوض” kelimesini ise “yemin harflerinin aslı olan hazfedilmiş ب harfi” olarak açıklamıştır.¹¹⁰¹ Yani İbn Mâlik'in aslında, “ها” ve “أ” edatlarının, hazfedilmiş olan “ب” yemin harfinin yerine geçerek sonraki kelimeyi mecrûr yapmaları, hazfedilmiş olan “ب” harfinden dolayı değil, bizatihi kendilerinden kaynaklı olduğunu ifade ettiğini bildirmek istemiştir. Fakat İbn Mâlik'in *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabına bakıldığında, orada konuyla alakalı görüşleri serdettikten sonra bir tercihte bulunduğu görülmektedir. Bu konuda doğru olan görüşün, “الله” lafzının mahzûf bir harften dolayı mecrûr olması gerektiğini ifade etmiştir. İbn Mâlik'in bu ifadesiyle Ahfeş ile aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Ahfeş de “الله لَأَفْعَلَنَّ” “Allah'a yemin olsun ki muhakkak yapacağım” yemin cümlesinde “الله” lafzının mecrûr olmasını, tenbîh bildiren “ها” harfine değil, mahzûf bir yemin harfine bağlamıştır.¹¹⁰² Dolayısıyla Üşmûnî'nin bahsettiği kimselere göre “ها” ve “أ” edatları harf-i cer olup, “الله لَأَفْعَلَنَّ - هَا اللهُ لَأَفْعَلَنَّ” cümlelerinde “الله” lafzının başında gelerek onu mecrûr yaparken; Ahfeş ve onunla aynı görüşte olanlara göre ise burada “الله” lafzını mecrûr yapan unsur “ها” ve “أ” edatları olmayıp, mahzûf bir yemin harfidir ki bu da yemin harflerinin aslı olan “ب” harfidir.

Üşmûnî'nin ifadelerine bakıldığında her ne kadar bu konuda görüşünü açıkça belirtmese de “ها” ve “أ” edatlarının harf-i cer olabilme durumuna İbn Mâlik'ten bir alıntıyla destek vermesi, bu edatları harf-i cer olarak kabul ettiğini düşündürebilir. Fakat İbn Mâlik'in bu konudaki iki farklı ifadesi göz önüne alındığında onun ilk görüşü, yaygın olarak kabul gören veya tartışılan bir durumu yansıtırken, ikinci görüşü daha spesifik ve klasik dilbilgisi kuralına işaret ediyor olabilir. Dolayısıyla Üşmûnî'nin, İbn Mâlik'in iki yaklaşımından yalnızca ilkinin ele almasına ve diğerine değinmemesine dair çeşitli yorumlar yapılabilir. Sözgelimi Üşmûnî belki de İbn Mâlik'in ilk yaklaşımını daha yaygın veya daha önemli bulup çalışmasının kapsamı veya belirli bir konuya odaklanma amacı nedeniyle sadece bir yaklaşımı ele almayı tercih etmiş olabilir. Ya da Üşmûnî, İbn Mâlik'in ilk yaklaşımını daha yaygın kabul gören veya kendi görüşleriyle daha uyumlu

¹¹⁰¹ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/306.

¹¹⁰² İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/200.

bulmuş olabilir. Bu durumda, ikinci yaklaşımı ele almamak, kendi tercihlerinin veya dilbilgisi anlayışının bir yansıması olabilir.

Üşmûnî'nin değindiği bir diğer tartışmalı harf-i cer ise “أَيْمُنُ”¹¹⁰³ edatıdır. Yemin cümlesinde kullanılan bu edatı Zeccâc ve Rummânî'nin harf-i cer olarak kabul ettiğini, ancak ikisinin bu konuda şaz kaldıklarını ifade etmiştir.¹¹⁰⁴ Sabbân haşiyesinde, onların şaz kalmalarının sebebi olarak “أَيْمُنُ” kelimesinin bir harf olmayıp, aksine “bereket” manasında bir isim olduğunu ileri sürmüştür.¹¹⁰⁵

Üşmûnî, bir diğer tartışmalı harf-i cer olarak ise üç harekeyle de (zamme, fetha ve kesre) okunabilen “م” harfini zikretmiştir. Bazı dilcilerin, “م الله” “Allah'a yemin olsun ki...” örneğinde olduğu gibi, yemin cümlesinde kullanılan bu harfi, harf-i cer olarak kabul ettiklerini bildirmiştir.¹¹⁰⁶ Akabinde İbn Mâlik'in *et-Teshîl* adlı kitabında, bu edatın “أَيْمُنُ” kelimesinden geldiğini belirttiğini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Mâlik'in, “م” harfinin yemin harfi olan “و” edatının yerine gelmediğini ve aslının bazılarının iddia ettiği gibi “مِنْ” harf-i ceri olmadığını vurguladığını aktarmıştır.¹¹⁰⁷

Üşmûnî'nin kısaca değindiği mevzuyu İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl* adlı kitabında derinlemesine işlemiştir. Orada aynı zamanda konu hakkında Zemahşerî'ye de bir eleştiride bulunduğu görülmektedir. İbn Mâlik, “Zemahşerî ‘م الله’ örneği hakkında şunu söyledi: Bazı insanlar onun ‘أَيْمُنُ’ den türediğini iddia etti” ifadesinde Zemahşerî'nin belirttiği görüşün kime ait olduğunu bilmediği için “bazı insanlar” diyerek görüşü aktardığını, bu görüşün sahibinin ise Sîbeveyhi olduğunu ifade etmiştir. Ardından ise Zemahşerî'ye eleştirisini şu şekilde dile getirmiştir: “Zemahşerî'nin bu sözün sahibinin Sîbeveyhi olduğunu bilmemesi, onun kitabını sadece yüzeysel bir şekilde ve seçici olarak incelediğini, derinlemesine ve kapsamlı bir inceleme yapmadığını gösterir. Dolayısıyla onun ne kadar çok övüldüğü ve ne kadar kolay karar verdiği ortadadır. Allah bizi ve onu bağışlasın”.¹¹⁰⁸

¹¹⁰³ Sabbân, haşiyesinde bu edatın gelebileceği muhtemel hareke formlarını sıralamış ve en fasih kullanımının hemzenin üstün (fetha), mimin ise ötre (zamme) ile okunduğu form olduğunu bildirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/306.

¹¹⁰⁴ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹⁰⁵ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/306

¹¹⁰⁶ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹⁰⁷ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284; İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/201.

¹¹⁰⁸ İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, 3/203.

Üşmûnî'nin bir diğer değindiği tartışmalı harf-i cer ise “لَأْتِ” edatıdır. Ferrâ'nın, “لَأْتِ” edatı hakkında, zaman bildiren kelimelerin başına geldiği takdirde onları mecrûr yapabileceğini ifade ettiğini bildirmiştir.¹¹⁰⁹ Üşmûnî, şâhit olarak ise { وَلَأْتِ جِيْنَ }¹¹¹⁰ “...ama artık zaman kurtulma zamanı değildi” ayetinde, “لَأْتِ” harfinden sonra gelen ve zaman bildiren “جِيْنَ” kelimesinin “لَأْتِ” harfinden dolayı mecrûr olarak da okunduğu bir kıraati örnek getirmiştir.¹¹¹¹ Üşmûnî, Ferrâ'nın “لَأْتِ” edatının zaman bildiren kelimelerin başına geldiğinde onları mecrûr yapabileceğine dair görüşünü öne çıkararak ve bu durumu Kur'ân kıraatiyle destekleyerek bu görüşü kabul ettiğini gösteriyor gibi olabilir. Fakat Üşmûnî, “لَأْتِ ve لَأْتِ, لا, ما ye benzeyen “لَيْسَ” edatının mana itibariyle “لَيْسَ” ye benzemesinden dolayı onun gibi ismini ref', haberini nasb eden âmillerden olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹² Sîbeveyhi ve cumhur, “لَأْتِ” edatının amel ettiğini savunurken Ahfeş'in ise aksini iddia ettiği nakledilmiştir.¹¹¹³ Üşmûnî, “لَأْتِ” edatının sadece zaman bildiren isimlerin başına geldiği takdirde amel edeceğini, aksi durumda mühmel olup amel etmeyeceğini ifade etmiştir.¹¹¹⁴

Üşmûnî'nin şerhine bakıldığında bazı meselelerde farklı görüşte olduğu âlimlerin görüşlerini “زَعَمَ” “iddia etti, sandı” ifadesiyle zayıf olarak addetmekten geri durmadığı halde Ferrâ ile de aynı görüşte olmamasına rağmen ona aynı muameleyi yapmamış, aksine Kur'an kıraatiyle de desteklemiştir. Bu durum farklı şekillerde yorumlanabilir. Sözelimi Üşmûnî, aynı görüşte olmadığı her âlimin görüşünü zayıf olarak görmeyip söz konusu görüşlerin içeriklerine odaklanarak kendince bir sistematik geliştirmiş olabilir. Örneğin Ferrâ'nın bu konudaki görüşü, belki de Üşmûnî'nin kendi anlayışına veya dilbilimsel kanıtlara daha yakın bulduğu belirli bağlamlar veya deliller içerdiğinden dolayı Üşmûnî, Ferrâ'nın bu görüşünü zayıf olarak nitelendirmekten kaçınmıştır. Diğer bir ifadeyle; Ferrâ'nın görüşlerini destekleyen Kur'ân kıraati gibi dini metinlerin kullanımı, Üşmûnî'nin bu görüşlere olan tutumunu etkilemiş olabilir. Aynı zamanda

¹¹⁰⁹ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹¹⁰ Sâd 38/3.

¹¹¹¹ İbrâhim İsmâil Ebyârî, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye* (Kâhire: Müessesetü Sicilli'l-Arab, 1405/1984), 6/198.

¹¹¹² Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/121.

¹¹¹³ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/125.

¹¹¹⁴ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/126.

Üşmûnî, “لَات” edatı hakkında her ne kadar cumhurun herkes tarafından bilinen bir görüşü olsa da, bu konuda başka düşünen dilbilimcilerin de olduğunu göstermek istemiş olabilir.

Üşmûnî'nin son olarak değindiği tartışmalı harf-i cer “بَلَّة” edatıdır. Ahfeş, bu edatın, “مِنْ” manasında bir harf-i cer olduğunu iddia etmiştir. Üşmûnî ise Ahfeş'in bu görüşünü zayıf bulmuş ve aslında onun harften ziyade bir isim olduğunu bildirmiştir.¹¹¹⁵ Sabbân haşiyesinde bununla ilgili olarak Üşmûnî'nin, “بَلَّة” edatını, mef'ûlü mutlak bahsinde zikrettiğini ve onun “isim” olmasından kastının ise mastar, isim-fiil veya istifhâm edatı olan “كَيْف” manasında gelmesi olduğunu belirtmiştir.¹¹¹⁶ Mef'ûl-ü mutlak ve isim-fiil bahsine bakıldığında ise Üşmûnî'nin “بَلَّة” edatını, mühmel bir fiilin kökünden türeyen bir mastar veya bir isim-fiil olarak tanımladığı ve “دَعَّ” “bırak” ve “أَتْرَكَ” “terket” kelimelerinin eş anlamlıları olarak tarif ettiği görülmektedir.¹¹¹⁷ “بَلَّة” edatından sonra gelen kelimenin i'râbı hususunda ise ya isim-fiilden dolayı mef'ûl mansûb olacağını ya da mef'ûlüne izafetten dolayı mecrûr olacağını ifade etmiştir.¹¹¹⁸ Örnek üzerinden anlatılacak olursa; bir şeyi terk etmek, bırakmak anlamına gelen “بَلَّة الشَّيْء” ifadesinde “الشَّيْء” lafzının i'râbı, “بَلَّة” edatı isim-fiil olduğundan dolayı ya onu mef'ûlü olarak alıp mansûb yapar ya da o mef'ûlüne izâfe olup onu mecrûr yapar. Dolayısıyla Üşmûnî'nin “بَلَّة” edatından sonra gelen kelimenin mecrûr oluşunu Ahfeş gibi “بَلَّة” edatının harf-i cer olmasına değil, aksine isim-fiil olmasına bağladığı görülmektedir.

Buraya kadar ki kısımda Suyûtî ve Üşmûnî'nin İbn Mâlik'e ek olarak zikrettiği, tartışmalı harf-i cerlere değinildi. Suyûtî sadece “لَوْلَا” edatını zikrederken Üşmûnî; “ها”, “أ”, “بَلَّة”, “لَات”, “م”, “أَيْمَن”, “أ”, “لَوْلَا” edatları olmak üzere toplamda 7 tartışmalı harf-i cer zikretmiştir. Suyûtî ve Üşmûnî'nin bu edatlar hakkındaki açıklamalarına baktığımızda Suyûtî'nin her ne kadar Üşmûnî'nin aksine tek bir ekleme yapmakla yetinse de yapmış olduğu bu ekleme kendi sistematığına göre harf-i cer olarak kabul ettiğinden dolayıdır. Oysaki Üşmûnî, her ne kadar 7 tane tartışmalı harf-i cer zikrettiyse de bunlar hakkındaki çoğu görüşü ya zayıf ya da şaz olarak kabul etmiş, geriye kalanlar hakkında ise görüşünü açıkça belirtmemiştir.

¹¹¹⁵ a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹¹⁶ Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 2/306.

¹¹¹⁷ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/215.

¹¹¹⁸ Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 1/215, 2/488.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÜŞMÛNÎ VE SUYÛTÎ ŞERHLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

3.1. ŞERHLERİNDE TAKİP ETTİKLERİ METODOLOJİ

Suyûtî ve Üşmûnî her ne kadar aynı eseri şerh etseler de birbirlerinden farklı metodolojiler ortaya koydukları görülmektedir. İkinci bölümde yer yer değinilen bu metodolojiler toplu bir şekilde maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

1. Suyûtî, şerhini muhtasar bir üslupla, yani kısa ve öz bir şekilde kaleme alırken Üşmûnî, mutavvel, yani ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Bu yaklaşım farkı, Suyûtî'nin ana metne dair açıklamalarını oldukça kısa tutmasına, Üşmûnî'nin ise daha geniş ve detaylı açıklamalarda bulunmasına yol açmıştır.

Suyûtî'nin daha az detaya girmesi, belki de konunun daha geniş bir öğrenci kitlesi tarafından kolayca anlaşılabilmesi için bilinçli bir tercih olabilirken, Üşmûnî'nin detaylı açıklamaları, dilbilgisi öğreniminde derinlemesine anlayışın önemini vurgular. Bu farklılıklar, her iki âlimin de kendi dönemlerindeki eğitim ihtiyaçlarına ve öğrenci profillerine uygun metodolojiler geliştirdiklerini gösterebilir.

2. Suyûtî, metni şerh ederken genellikle kelime kelime veya cümle cümle açıklamalar yapmayı tercih ederken Üşmûnî, şerhinde tek bir metod kullanmaktan kaçınmış ve duruma göre çeşitli yöntemler benimsemiştir. Üşmûnî, bazen ilgili beytin tamamını verip şerh etmiş, bazen de beyti kelime kelime açıklamıştır. Ayrıca, bazı konulara bir mukaddime ile giriş yaparken, bazı durumlarda ise birçok beyti arka arkaya zikredip hepsini birden şerh etme yoluna gitmiştir.

3. Suyûtî'nin kelime kelime şerh yöntemi, okuyucunun konuyu hızlı ve net bir şekilde kavramasına yardımcı olurken, Üşmûnî'nin yöntemi, konuyu derinlemesine incelemek isteyenler için daha faydalı olabilmektedir.

4. Üşmûnî, şerhe konu olan eseri koruma ve muhafaza etme içgüdüleriyle hareket etmiştir. İbn Mâlik'in metnine yönelik olası itirazları önleyici bir tutum sergilemiş ve bu itirazlara önceden cevaplar hazırlamaya çalışmıştır. Suyûtî ise bu tür bir yaklaşımı benimsememiş ve metnin savunulması konusunda Üşmûnî kadar titiz olmamıştır.

5. Üşmûnî, İbn Mâlik'in eserindeki sıralama ve düzenlemelere büyük önem verir. Bu sıralamalardan bir şeyler anlamaya ve çıkarımlar yapmaya çalışır. Bu, Üşmûnî'nin metnin iç yapısını ve detaylarını dikkatle incelediğini göstermektedir. Suyûtî ise bu tür sıralama ve düzenlemelere vurguda bulunmaz, daha çok metnin genel akışına ve anlamına odaklanır.

6. Suyûtî, İbn Mâlik'in eserine büyük saygı duyar ve onun metodolojisini takip eder. Ancak, gerektiğinde eserin eksik kalan yerlerine katkıda bulunmaktan çekinmez. Bu yaklaşım, hem esere sadık kalmayı hem de eksik bilgileri tamamlamayı amaçlayan dengeli bir şerh anlayışını yansıtır. Üşmûnî ise metni savunma ve açıklama yönünde daha inisiyatif alan bir yaklaşım benimsediğinden, eserin her noktasına müdahil olur.

7. Üşmûnî, *Elfiyye*'yi sadece şerh etmekle kalmaz, aynı zamanda eksik veya yetersiz bulduğu kısımları tamamlayıcı bir şekilde ele alır. Bu, onun metni daha geniş bir perspektiften değerlendirdiğini gösterir. Suyûtî ise *Elfiyye*'nin ifadelerini kesin ve yeterli bulur ve bu yaklaşım onun metnin dışında fazladan eklemeler yapmaktan kaçındığını gösterir.

8. Üşmûnî'nin verdiği örnekler, belirli bir sistematığe dayanır ve rastgelelikten uzaktır. Örneğin, “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak geldiği bütün yerlere örnekler vererek, konuyu kapsamlı bir şekilde ele alır. Suyûtî ise daha az örnekle yetinir ancak onun da kendine özgü bir sistematığı vardır. Örneğin, “مِنْ” harf-i cerinin zâid manada kullanımına tek bir örnek verir, ancak bu örneği özel olarak tercih ettiğini göstermektedir.¹¹¹⁹

9. Üşmûnî, yer yer İbn Mâlik'in eserleri arasında konuyla ilgili çelişkili ifadeler kullandığını tespit ederek bu duruma dikkat çekmiştir. Bu, Üşmûnî'nin metinler arası karşılaştırma yaparak konuya hakim olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Suyûtî, aynı konuyu sadece bir örnekle açıklayarak geçmiştir. Bu da onun şerh metodolojisinde doğrudan konunun özüne odaklandığını ve fazla ayrıntıya girmekten kaçındığını göstermektedir.

10. Suyûtî'nin bazen bilgileri açıklarken karşısındakinin de zaten bu bilgileri bildiğini varsaydığı anlaşılmaktadır. Bu düşünce, Suyûtî'nin anlatımının bazen kapalı olmasına sebep olmaktadır. Halbuki, Üşmûnî'ye baktığımızda, önce gerekli açıklamaları yapıp, ardından bunlara örnekler verdiğini görmekteyiz. Bu durum, Suyûtî'nin şerh metodolojisinde konuyu doğrudan örnekler üzerinden açıklama yaklaşımını benimsediğini göstermektedir.

Dolayısıyla Suyûtî'nin yöntemi, örnekler üzerinden öğrenmeye alışkın olanlar için faydalı olabilirken, Üşmûnî'nin yöntemi teorik açıklamaların anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

¹¹¹⁹ Detaylı bilgi için “مِنْ” Harf-i Ceri başlığı altındaki zâid mana ile ilgili pasajlara bakınız.

11. Üşmûnî, Suyûtî gibi sadece *Elfiyye* eserindeki İbn Mâlik'in zikrettikleriyle yetinip, onlar üzerinde durabilirdi. Ancak Üşmûnî, bunlarla yetinmeyip konuyla ilgili olabildiğince kuşatıcı olmaya çalışmıştır. Dolayısıyla Üşmûnî'nin Suyûtî'den farklı olarak, sadece *Elfiyye* metnini şerh etmekle kalmayıp aynı zamanda kendi dilsel tercihlerini de yansıtması, onun şerh metodolojisinin daha geniş bir perspektiften ele alındığını göstermektedir.

12. Suyûtî'nin şerh metodolojisinde, okuyucunun metne zihinsel katılımını teşvik ederek dikkatli bir inceleme yapmasını sağlamayı amaçladığı görülmektedir.

13. Suyûtî, İbn Mâlik'in zikrettiği anlamları örnekler üzerinden açıklayarak sade ve anlaşılır bir yaklaşım benimsemiştir. Her anlamı geçtiği yerde detaylandırması, okuyucunun anlamları bağlamında kavramasına yardımcı olur. Buna karşılık, Üşmûnî, İbn Mâlik'in belirttiği anlamlarla yetinmeyip bu anlamları çoğaltmış ve tüm bu anlamları bir arada sunarak konuya daha geniş kapsamlı ve detaylı bir yaklaşım sergilemiştir.

14. Üşmûnî, konuyu aktarırken İbn Mâlik'in diğer iki eserine atıfta bulunur, bu da onun şerh anlayışında eserin yazarının sadece ilgili eseri değil, aynı zamanda diğer kitaplarını da dikkate aldığı bir yaklaşımı benimsediğini gösterir. Bu durum, Üşmûnî'nin musannifin görüşlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamaya çalıştığını ortaya koyar. Suyûtî de yer yer İbn Mâlik'in diğer eserlerine atıfta bulunarak konuyu anlamlandırırken musannifin diğer kitaplarına başvurduğunu göstermektedir.

15. Her iki şârih de anlamının kapalı olduğunu düşündükleri bazı kelimeleri şerh etme yoluna gitmiştir. Bu durum, bazen Suyûtî'ye göre şerhe muhtaç olan bir kelimenin Üşmûnî'ye göre açık olduğu, bazen de Üşmûnî'ye göre şerhe muhtaç olan bir kelimenin Suyûtî'ye göre öyle olmadığı şeklinde gerçekleşmektedir. Örneğin, Suyûtî, “هَأَكَّ” gibi bazı kelimelerin anlamını açıklamayı gerekli görmüşken, Üşmûnî bu tür kelimeleri açık bulmuş ve üzerinde durmamıştır.¹¹²⁰ Benzer şekilde, Üşmûnî'nin detaylandığı bazı kelime ve ifadeler ise Suyûtî tarafından yeterince açık kabul edilmiştir. Bu farklılıklar, iki şârihin hitap ettikleri kitlelerin ve metodolojilerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

16. Suyûtî'nin bazen İbn Mâlik'ten farklı bir görüşe sahip olsa da, şerhinde İbn Mâlik'i teyit eder biçimde açıklamalar yapması, onun şerh metodolojisinde musannifin görüşlerini ön planda tuttuğunu gösterir. Üşmûnî de aynı şekilde bazen İbn Mâlik'ten

¹¹²⁰ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298.

farklı bir görüşte olsa da, açıklamalarını musannifin değindiği görüşleri göz önünde bulundurarak şekillendirdiği görülmektedir.

17. Her iki şârihin de ekoller arasındaki tercihlerini bazen açıkça ifade ettikleri bazen de üstü kapalı bir şekilde buna işaret ettikleri görülmektedir.

18. İbn Mâlik, harf-i cer bahsinde bazı konulara değinmemiştir. Üşmûnî, harf-i cer bahsini tamamladıktan sonra “Hâtîme/Sonuç Bölümü” açarak eksik konuları detaylandırır. Bu, Üşmûnî’nin konuyu daha bütüncül ve kapsayıcı bir şekilde ele aldığını gösterir. Suyûtî ise böyle bir eklemeye gerek duymamıştır.

19. Üşmûnî, İbn Mâlik’in eserinde zikrettiği konuların dışında eklemek istediği önemli bilgilere yer vermek için yer yer “Tenbîh” başlığı açarak konuyla alakalı bazı önemli bilgilere değinmiştir. Konunun sonunda ise İbn Mâlik’in değinmediği, ancak kendisinin değinilmesinde fayda gördüğü hususları “Hâtîme” başlığı altında ele almıştır. Bu durum, Üşmûnî’nin İbn Mâlik’in eksik bıraktığını düşündüğü veya ek bilgiyle daha kapsamlı olacağını düşündüğü konuları ana metin ve şerhinden ayırarak özel başlıklar altında ele almayı uygun gördüğünü gösterir ve onun şerh anlayışını yansıtır. Öte yandan, Suyûtî ise bu tür ek başlıklara gerek duymadan, ana metin arasında şerh anlayışını yansıtmıştır. Suyûtî, İbn Mâlik’in metnini şerh ederken ek bilgilere ya da açıklamalara ihtiyaç duyduğunda bunu metnin içerisinde yapmış, ayrı başlıklar açmamıştır. Bu yaklaşım, Suyûtî’nin daha doğrudan ve metin odaklı bir şerh metodolojisini benimsediğini göstermektedir.

20. Suyûtî, şerh metodolojisinde şerhe konu olan metin ve konunun önem arz ettiğini, mümkün mertebe bu ikisinden uzaklaşmadan meramını açıkça ifade ettiğini gösterir. Üşmûnî ise metin ve konunun önemini yanı sıra, konuyla alakalı tartışmaları aktarmaktan geri durmaz. Her iki şârih de kendi metotlarına göre metni anlamlandırmaya çalışır.

Özetle; Suyûtî ve Üşmûnî’nin İbn Mâlik’in eserine yazdıkları şerhlerde benimsedikleri metodolojiler, birbirlerinden farklı yaklaşımlar sergilediklerini ortaya koymaktadır. Suyûtî, kısa ve öz açıklamalarla metni anlaşılır kılmaya çalışırken, Üşmûnî daha detaylı ve kapsamlı bir yöntem benimsemiştir. Bu fark, Suyûtî’nin doğrudan ve metin odaklı yaklaşımı ile Üşmûnî’nin ek bilgiler ve başlıklar aracılığıyla konuyu daha geniş bir çerçevede ele almasıyla kendini göstermektedir.

Suyûtî, metni şerh ederken kelime kelime veya cümle cümle açıklamalar yaparak konunun özünü vurgulamayı tercih ederken, Üşmûnî, bazen beytin tümünü verip şerh etmiş, bazen de detaylı açıklamalar yaparak okuyucunun konuyu derinlemesine anlamasına yardımcı olmuştur. Üşmûnî'nin İbn Mâlik'in metnine yönelik olası itirazları tahmin ederek cevaplar hazırlaması, metnin savunulmasına büyük önem verdiğini göstermektedir. Buna karşılık, Suyûtî metni savunma konusunda daha az titiz olup, metnin anlaşılmasını sağlamayı ön planda tutmuştur.

Sonuç olarak, her iki âlim de kendi yaklaşımlarıyla metni daha anlaşılır kılmaya çalışmış, ancak bunu yaparken farklı şerh yöntemleri benimsemişlerdir. Bu çeşitlilik, İbn Mâlik'in eserine yönelik farklı perspektifler sunarak, eserin zenginliğini ve derinliğini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

3.2. İSTİŞHÂDLAR/DELİLLER

3.2.1. Kur'ân-ı Kerim ile İstîşhâd

Arap dili ilimlerinde, dil kurallarının ve dilsel yapıların desteklenmesi için Kûr'ân ayetleriyle istîşhâd önemli bir yöntemdir. Suyûtî ve Üşmûnî'nin harf-i cer bahsi boyunca Kur'ân'la istîşhâd oranlarına baktığımızda, Suyûtî toplamda 31 yerde Kur'ân'dan istîşhâdda bulunurken, Üşmûnî 94 yerde Kur'ân'dan istîşhâdda bulunmuştur.¹¹²¹ Bu farklılık, Suyûtî'nin muhtasar bir şerh yazmayı tercih etmesinden, Üşmûnî'nin ise mutavvel bir şerh ortaya koymasından kaynaklanmaktadır.

Her iki şârih de ayetleri çoğu yerde “نَحْوُ” “örneğin” ifadesiyle aktarmıştır. Sadece birkaç yerde “كَقَوْلِهِ تَعَالَى” veya “قَوْلِهِ تَعَالَى” gibi ifadelerle ayetleri zikretmişlerdir.¹¹²² Ayetleri arka arkaya sıralamak istediklerinde ise genellikle aralarına hiçbir şey eklemeyen doğrudan peş peşe zikretmişlerdir.

Suyûtî ve Üşmûnî, şerh ettikleri metinleri Kur'ân ayetleriyle destekleyerek, konunun daha anlaşılır ve kapsamlı olmasını sağlamışlardır. Suyûtî'nin seçici yaklaşımı, Üşmûnî'nin ise geniş ve çok yönlü örneklerle zenginleştirilmiş yöntemi, onların şerh anlayışlarının farklılıklarını ve her ikisinin de metne kattığı değeri gözler önüne sermektedir.

¹¹²¹ Örnek için bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 302, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288, 293.

¹¹²² Bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/288.

Bu iki âlimin yaklaşımlarını karşılaştırdığımızda, Suyûtî'nin daha az sayıda ayet kullanarak ilgili konulara açıklık getirdiği, Üşmûnî'nin ise daha fazla sayıda ayetle geniş kapsamlı bir bakış açısı sunduğu anlaşılmaktadır. Her iki metodoloji de kendi içinde tutarlıdır ve şerh ettikleri metinleri Kur'ân ayetleriyle destekleyerek, okuyucuya daha geniş bir anlayış sunmaktadır.

3.2.2. Hadisler ile İstişhâd

Arap dili ilimlerinde, hadisle istişhâd konusu dilbilimciler arasında tartışmalı bir mesele olmasına rağmen hem Suyûtî hem de Üşmûnî harf-i cer bahsinde hadislerden istişhâdda bulunarak bunu caiz gördüklerini göstermişlerdir. Suyûtî, harf-i cer bahsi boyunca toplamda 2 yerde hadisten istişhâd ederken Üşmûnî, toplamda 6 yerde hadisten istişhâd etmiştir.¹¹²³

Üşmûnî'nin zikrettiği hadislerin arasında, Suyûtî'nin zikrettiği 2 hadis de bulunmaktadır. Bu hadislerin sıhhatine baktığımızda, Suyûtî'nin zikrettiği her iki hadisin de sahih olduğunu, Üşmûnî'nin zikrettiği 6 hadisten 5'inin sahih, 1'inin ise kaynaklarda zayıf olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu durum, Üşmûnî'nin hadisle istişhâd konusunda daha geniş bir yaklaşım benimsediğini ve belki de İbn Mâlik gibi her türlü hadisle istişhâda cevaz verdiğini düşündürülebilir.

Suyûtî, zikrettiği hadislerden birinde hadis olduğunu belirtirken, diğerinde bunu belirtmemiştir. Üşmûnî ise 5 sahih hadisi aktarırken bunların hadis olduğunu belirtmiş, ancak zayıf olan hadis için böyle bir belirleme yapmamıştır. Bu durum, Üşmûnî'nin zayıf hadisi bir Arap kelamı olarak baz alıp almadığı hususunda bir soru işareti akla getirebilir.

Her iki şârih de hadislerle istişhâd ederek dil kurallarını desteklemeye çalışmışlardır. Bu yaklaşımları, Arap dili ilimlerinde hadislerin kullanılabilirliğine dair kendi anlayışlarını ve metotlarını yansıtmaktadır. Üşmûnî'nin daha geniş bir çerçevede hadis kullanımı, dil kurallarını daha kapsamlı bir şekilde ele aldığını ve farklı kaynaklardan faydalandığını göstermektedir. Suyûtî'nin ise daha seçici ve dikkatli bir yaklaşım benimsediği, sahih hadisleri ön planda tuttuğu görülmektedir.

3.2.3. Şiirler ile İstişhâd

Suyûtî şiirden toplamda 30 yerde istişhâdda bulunurken Üşmûnî, 84 yerde şiirden istişhâdda bulunmuştur. Bu fark, her iki şârihin şerh metodolojilerindeki farklılıkları

¹¹²³ Örnek için bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdyye*, 303; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/292.

yansıtmaktadır. Genel olarak, her iki şârih de şiirle istişhâdda bulunurken şairin ismini zikretmeden doğrudan “كَقَوْلِهِ” ifadesiyle şiiri aktarmaktadırlar.¹¹²⁴

Suyûtî'nin daha az sayıda şiirle istişhâd etmesi, onun şerh metodolojisinde muhtasar bir yaklaşım benimsediğinden kaynaklanırken, Üşmûnî'nin daha fazla şiirle istişhâd etmesi, onun şerhini daha detaylı ve kapsamlı bir şekilde ele almasından kaynaklanmaktadır. Her iki şârih de şerh ettikleri metinleri şiirle destekleyerek konunun daha anlaşılır olmasını sağlamaya çalışmıştır.

Şiirlerinde atıfta buldukları şairler arasında Cahiliye dönemi şairlerinden Nâbiga ez-Zübyânî (ö. 604 [?]), İmruülkays (ö. 540 [?]) ve Muallaka şairi Antere b. Şeddâd (ö. 614 [?]) bulunmaktadır. Ayrıca Muhadram şairlerden İbn Ahmer (ö. 75/694 [?]), Nâbiga el-Ca'dî (ö. 65/685 [?]), Mütemmim b. Nüveyre (ö. 30/650), Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 28/648-49) ve Medine şairi Kays b. el-Hatîm (ö. 620) de şiirleriyle sıkça zikredilen isimler arasındadır. Bu şairler, Arap edebiyatının önemli temsilcileri olup, dil ve edebiyat çalışmaları için değerli kaynaklar sunmaktadır.

3.2.4. Arap Kelamı/Atasözleri ile İstişhâd

Her iki şârih de konuları açıklamak için yer yer Arap kelimadan istişhâdda bulunmuşlardır. Suyûtî, toplamda 19 yerde Arap kelimadan istişhâdda bulunurken Üşmûnî, toplamda 68 yerde Arap kelimadan istişhâdda bulunmuştur.¹¹²⁵ Bu fark, her iki şârihin şerh metodolojilerindeki farklı yaklaşımlardan kaynaklanmaktadır.

Suyûtî'nin metot olarak daha kısa ve öz bir şerh yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu, onun istişhâd sayısının daha az olmasının nedenlerinden biridir.

Üşmûnî ise daha kapsamlı ve detaylı bir şerh metodunu benimsemiştir. Üşmûnî'nin 68 yerde Arap kelimadan istişhâdda bulunması, onun konuları daha geniş bir perspektiften ele aldığını ve okuyucuya daha fazla örnek sunarak konunun farklı yönlerini de göstermek istediğini ortaya koyar.

Sonuç olarak, Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerh metodolojilerindeki farklılıklar, Arap kelimadan yapılan istişhâdların sayısına da yansımaktadır. Suyûtî'nin kısa ve öz, Üşmûnî'nin ise geniş ve detaylı yaklaşımı, her iki şârihin de kendi dönemlerindeki eğitim ihtiyaçlarına ve dilbilimsel anlayışlarına göre şekillendirilmiş yöntemler sunduğunu göstermektedir.

¹¹²⁴ Bk. Suyûtî, *el-Behcetu'l-Merdiyye*, 304; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/293.

¹¹²⁵ Bk. Suyûtî, *el-Behcetu'l-Merdiyye*, 299; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/285.

3.3. ŞERHLERİNDE YARARLANDIKLARI KAYNAKLAR

3.3.1. Navihciler

Suyûtî ve Üşmûnî'nin şerhleri incelendiğinde Suyûtî'nin, konu boyunca toplamda 10 yerde nahivcilere atıfta bulunduğu, Üşmûnî'nin ise toplamda 48 yerde nahivcilere atıfta bulunduğu görülmektedir.¹¹²⁶ Bu fark, Üşmûnî'nin daha geniş bir kaynak yelpazesi kullanarak konuları daha detaylı bir şekilde ele aldığını göstermektedir.

Her iki şârih de Basra mektebinden önemli dil bilimcilere atıfta bulunmuştur. Sîbeveyhi, Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Evsat, Cermî, Mâzinî, Müberred gibi isimler her iki şârih tarafından da zikredilmiştir. Ancak Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak Zeccâc, Rummânî, Ebû Alî el-Fârisî, Harîrî, Halîl b. Ahmed, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi daha fazla Basralı dilbilimciye de atıfta bulunmuştur. Bu, Üşmûnî'nin Basra ekolünün geniş bir yelpazede temsil edilmesine önem verdiğini göstermektedir.

Suyûtî, şerhinde Kûfe mektebinden kimseye değinmemiştir. Buna karşın, Üşmûnî, Kûfe mektebinden Ferrâ, Ebû Amr eş-Şeybânî ve Kisâi gibi önemli isimlere yer vermiştir. Bu, Üşmûnî'nin şerhinde Kûfe mektebinin görüşlerini de dikkate aldığını ve bu ekolden de faydalandığını göstermektedir.

Her iki şârih de Endülüs mektebinden İbn Ebü'r-Rebî'i zikretmiştir. Ancak Üşmûnî, Suyûtî'ye ek olarak İbn Usfûr'a da değinmiştir.

Üşmûnî, Nehhâs, Süheylî el-Mâlekî ve İbn Cinnî gibi nahivcilere de atıfta bulunmuştur. Bu, Üşmûnî'nin şerhinde daha fazla dilbilimciye yer vererek konuları geniş bir perspektiften ele aldığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Suyûtî'nin şerhinde daha sınırlı sayıda nahivciye atıfta bulunarak muhtasar bir yöntem benimsediği, Üşmûnî'nin ise geniş bir yelpazede nahivcilerden alıntılar yaparak mutavvel bir yaklaşım sergilediği görülmektedir.

3.3.2. Kitaplar

Suyûtî ve Üşmûnî'nin harf-i cer bahsi boyunca farklı kitaplara yaptıkları atıflar, şerh metodolojilerinin farklılıklarını ortaya koymaktadır. Suyûtî, şerhinde toplamda 2 kitaba 4 yerde atıfta bulunurken Üşmûnî, toplamda 6 kitaba 18 yerde atıfta bulunmuştur. Suyûtî'nin atıfta bulunduğu iki kitap da İbn Mâlik'e aitken, Üşmûnî'nin referans aldığı kitapların dört tanesi İbn Mâlik'e, ikisi ise diğer âlimlere aittir.

¹¹²⁶ Bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/300.

Suyûtî, sadece İbn Mâlik'in *el-Kâfiye* (1 kez) ve *Şerhu'l-Kâfiye* (3 kez) adlı eserlerine atıfta bulunmuştur. Öte yandan, Üşmûnî, İbn Mâlik'in *el-Kâfiye* ve *Şerhu'l-Kâfiye* eserlerinin yanı sıra *et-Teshîl* (10 kez) ve *Şerhu't-Teshîl* (2 kez) adlı eserlerine de atıfta bulunmuştur. Ayrıca, Üşmûnî bir yerde Ebû Hayyân'ın *İrtişâfü'd-darab* kitabı ile Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cem*'ine de atıfta bulunmuştur. Bu durum, Üşmûnî'nin, İbn Mâlik'in dışında farklı kaynaklara da yer verdiğini ve konuyu daha geniş bir perspektiften ele aldığını göstermektedir. Fakat ne var ki Üşmûnî 18 yerin 16'sında İbn Mâlik'in kitaplarına atıfta bulunmuştur.¹¹²⁷

Her iki şârihin de İbn Mâlik'in eserlerine yoğun şekilde atıfta bulunması, şerh metodolojilerinde, şerhe konu olan eserin daha iyi anlaşılması için musannifin diğer eserlerine başvurmanın önemini vurgulamaktadır. Suyûtî'nin yalnızca İbn Mâlik'in eserlerine başvurması, onun şerh anlayışında neredeyse sadece şerhe konu olan eserin musannifinin kitaplarına dayanma eğilimi olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, Üşmûnî'nin büyük oranda İbn Mâlik'in eserlerine atıfta bulunması, onun da benzer bir anlayışa sahip olduğunu gösterir. Ancak, Üşmûnî'nin yer yer diğer önemli eserlerden de faydalanması, onun daha geniş bir bilgi tabanı oluşturma çabasını yansıtır. Bu durum, Üşmûnî'nin, İbn Mâlik'in eserlerini merkezde tutarken, gerekli gördüğünde diğer kaynaklardan da yararlanarak daha kapsamlı bir perspektif sunmayı amaçladığını ortaya koyar.

3.3.3. Kıraat Âlimleri

Suyûtî, kıraat farklılıklarına hiçbir şekilde değinmemiştir. Bu durum, onun şerhinde harf-i cer bahsi boyunca kıraat âlimlerine yönelik bir vurgu yapmadığını ve bu farklılıkları ele almadığını gösterir.

Üşmûnî ise kıraat âlimlerine ve kıraat farklılıklarına ara ara yer vermiştir. Bu kıraat âlimleri arasında İbn Mes'ûd (2 kez), Ebü's-Semâl (1 kez) ve Âsım el-Cahderî'nin (1 kez) kıraatleri ile isimsiz olarak zikrettiği bazı kıraatler bulunmaktadır.¹¹²⁸ Üşmûnî'nin kıraat âlimlerine yönelik bu atıfları, onun dil bilgisi kurallarını açıklarken kıraat farklılıklarını da göz önünde bulundurduğunu ve bu farklılıkları okuyucularına aktardığını gösterir.

¹¹²⁷ Örnek için bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 301; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/297, 300.

¹¹²⁸ Bk. Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287, 289.

3.3.4. Lehçe ve Kabileler

Her iki şârih de harf-i cer bahsinde sadece iki kabilenin lehçesine atıfta bulunmuşlardır. Her ikisi de Ukayl ve Hüzeyl kabilelerinin lehçelerine yer vermiştir. Suyûtî, iki yerde Hüzeyl, bir yerde Ukayl lehçesine değinirken Üşmûnî ise bunun tam tersi, yani iki yerde Ukayl, bir yerde Hüzeyl lehçesine değinmiştir.¹¹²⁹ Bu atıflar, dilin farklı lehçeleri ve kabilelerin dil üzerindeki etkilerini vurgulama amacını taşıması açısından önemlidir.

3.4. ETKİLENDİKLERİ NAHİV EKOLLERİ

Suyûtî ve Üşmûnî, İbn Mâlik'in nahiv görüşlerine saygı göstermiş ve bunları dikkatle aktarmışlardır. Suyûtî, konu boyunca sadece bir yerde Basralı dilcilerden bahsederken, Üşmûnî hem Basralı hem de Kûfeli dilcilerden toplamda dört yerde bahsetmiş ve birçok kez de cumhurun görüşüne değinmiştir.¹¹³⁰

Her iki şârih de İbn Mâlik'in görüşlerini olduğu gibi aktarsalar da bu, onların her konuda İbn Mâlik ile aynı görüşte oldukları anlamına gelmez. Bazen İbn Mâlik ile aynı görüşte olmuş, bazen de ondan farklı bir görüş benimsemişlerdir. Bu, bazen açıkça ifade edilerek bazen de ifadelerinin siyak-sibakından anlaşılmaktadır.

Örneğin, “مِنْ” harf-i cerinin zâid olarak kullanılması konusunda Basralı dilcilerin ekseriyeti iki şart ileri sürmüştür. Suyûtî de bu iki şartı ileri sürerek zâid manasını bu şekilde kazanmasını “bize göre böyle” diyerek şerh etmiştir.¹¹³¹ Dolayısıyla Suyûtî, bu ifadeyle Basralı dilcilerle aynı görüşte olduğunu göstermektedir. Üşmûnî ise Suyûtî gibi bu konuda tercihini açıkça belirtmese de ifadelerinden onun da Basralı dilcilere yakın olduğu anlaşılabilir.

Bir başka örnekte, “حَتَّى” harf-i cerinin zahir isme has olmasıyla ilgili cumhur ve Kûfeli dilciler arasında bir tartışma bulunmaktadır. Cumhur, “حَتَّى” harf-i cerinin zahir isme has kılınması gerektiğini savunurken Kûfeli dilciler, zahir ismin yanında zamirlere de bitişebileceğini savunmuşlardır. İbn Mâlik bu konuda cumhurdan yana tavır alırken, Suyûtî ve Üşmûnî'nin Kûfeli dilcilerden yana tavır aldıkları görülmektedir.¹¹³²

¹¹²⁹ Bk. Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 298; Üşmûnî, *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/284.

¹¹³⁰ Bk. a.mlf., *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 301; a.mlf., *Şerhu'l-Üşmuni*, 2/287.

¹¹³¹ Suyûtî, *el-Behcetü'l-Merdiyye*, 301.

¹¹³² Detaylı bilgi için “حَتَّى” Harf-i Ceri başlığına bakınız.

Bir diğer örnekte ise İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserinde “فِي” harf-i cerinin sadece zarfiyyet ve sebebiyet anlamlarıyla yetinmesi, onun bu konuda Basra ekolüne yakın bir imaj çizdiği şeklinde yorumlanabilir. Suyûtî de ona uyararak bu imajı korumuştur. Ancak Üşmûnî, bu iki anlama sekiz anlam daha ekleyerek Kûfeli dilbilimcilere yakın bir yaklaşım benimsemiştir.¹¹³³

Konuyla ilgili örneklerin çoğaltılması mümkündür. Ancak söz konusu ayırımlara ikinci bölümde gerekli yerlerde detaylarıyla birlikte değinildiği için bu kadarıyla yetinilecektir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserinde Basra ekolünün ağırlıkta olduğu, Suyûtî'nin de genellikle Basra ekolüne daha yakın durduğu, Üşmûnî'nin ise Kûfeli dilcilerle daha fazla uyum içinde olduğu görülmektedir. Suyûtî'nin Basralı dilcilerin görüşlerine daha sık atıfta bulunması ve Üşmûnî'nin ise Kûfeli dilcilerle olan bağı, onların tercih ettikleri nahiv ekollerini ve bu ekollerden nasıl etkilendiklerini açıkça ortaya koymaktadır.

¹¹³³ Detaylı bilgi için “فِي” Harf-i Ceri başlığına bakınız.

SONUÇ

Arap dili, İslam'ın temel kaynaklarının anlaşılması ve uygulanmasında kritik bir öneme sahiptir. İbn Mâlik, yazdığı eserlerle bu alanda önemli bir yer edinmiş ve özellikle *Elfiyye* adlı eseri, Arap gramerinin temel taşlarından biri olarak kabul edilmiştir. Hicri onuncu yüzyılda Kahire'de yaşamış olan Suyûtî ve Üşmûnî, İbn Mâlik'in bu eserine yazdıkları şerhlerle dikkat çekmektedirler. Bu şerhlerin, *Elfiyye*'nin yorumlanması ve açıklanması sürecinde hem kendi dönemlerinin ilmî birikimlerinden hem de kendilerinden önceki şerhlerin zengin mirasından yararlanmaları, onların çalışmalarını daha kapsamlı ve kuşatıcı kılmıştır. Biz de çalışmamızda, bu iki şârihin şerh metotlarını karşılaştırmalı olarak harf-i cer konusu etrafında inceleyip şerh geleneği içinde taşıdıkları önemi ortaya koyduk.

Çalışmamızdan hareketle, Suyûtî ve Üşmûnî'nin bazı yerlerde müelliften ayrılışları da büyük ölçüde İbn Mâlik'in görüşlerine sadık kaldıklarını söylemek mümkündür. Fakat, Suyûtî ve Üşmûnî'nin metni şerh ederken bazen benzer, bazen de farklı metodolojiler benimsemeleri dikkat çekicidir. Bu farklılığın temel nedeni, Suyûtî'nin şerhini muhtasar, Üşmûnî'nin ise mutavvel olarak ele almasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Suyûtî, şerhinde kısa ve öz açıklamalar yaparak metni daha açık ve anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Metni kelime kelime veya cümle cümle açıklayarak konunun özünü vurgulamayı tercih etmiş, böylece metnin anlaşılmasını ön planda tutarak okuyucunun kolaylıkla kavramasına yardımcı olmuştur. Üşmûnî ise daha detaylı ve kapsamlı bir yöntem benimsemiştir. Bazen beytin tümünü verip şerh etmiş, bazen de detaylı açıklamalar yaparak okuyucunun konuyu derinlemesine anlamasına yardımcı olmuştur. Ayrıca, Üşmûnî, İbn Mâlik'in metnine yönelik olası itirazları tahmin ederek cevaplar hazırlamış ve metnin savunulmasına büyük önem vermiştir. Suyûtî ise metnin savunması konusunda daha az titiz davranmıştır.

Üşmûnî, İbn Mâlik'in eserlerinde eksik veya yetersiz bulunduğu kısımları tamamlayıcı bilgiler eklemek suretiyle konuyu daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Üşmûnî'nin ek başlıklar ve detaylarla konuyu zenginleştirmesi, onun şerh metodolojisinde kapsamlı ve bütüncül bir yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.

Her iki şârihin de İbn Mâlik'in eserlerine yoğun şekilde atıfta bulunması, şerh anlayışlarında, şerhe konu olan eserin daha iyi anlaşılması için musannifin diğer eserlerine başvurmanın ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Suyûtî'nin konu

boyunca yalnızca İbn Mâlik'in eserlerine başvurması, bu eser özelinde, onun şerh anlayışında neredeyse sadece şerhe konu olan eserin musannifinin kitaplarına dayanma eğilimi olduğunu açıkça göstermektedir. Öte yandan, Üşmûnî de büyük oranda İbn Mâlik'in eserlerine atıfta bulunarak benzer bir anlayışı benimsemiştir. Bu çerçevede, şerh geleneğinde şârihlerin ekseriyetle şerhe konu olan eserin musannifinin diğer eserlerine başvurmaları, eserin doğru ve eksiksiz bir şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla yaygın bir uygulama olarak görülmektedir. Bu durum, hem Suyûtî'nin hem de Üşmûnî'nin şerhlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir.

İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserinde Basra ekolünün belirgin bir şekilde ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. Suyûtî'nin de genellikle Basra ekolüne yakın durduğu, buna karşın Üşmûnî'nin Kûfeli dilcilerle daha uyumlu olduğu dikkat çekmektedir. Suyûtî'nin daha sık olarak Basralı dilcilerin görüşlerine atıfta bulunması, bazen onun tercih ettiği nahiv ekolü sebebiyle olsa da bazen de buna esas alınan metnin görüşüne sadık kalması sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Suyûtî'nin bir konuda Basralı dilcilerden yana tavır takınması, onun bu konuda Basra ekolüne yakın olduğunu göstermeyebilir. Aksine bu, metnin bir görüşü olup, Suyûtî sadece bunu ortaya koymakla yetinmiş olabilir. Üşmûnî'nin bu konuda Kûfeli dilcilerle olan yakınlığı ise Suyûtî'den farklı olarak onun etkilendiği nahiv ekolünü göstermektedir. Çünkü Üşmûnî, şerhinin yapısı itibarıyla ana metnin dışında kendi görüşlerini ifade etmekten çekinmemiştir. Dolayısıyla bir konuda metin bir görüşü iddia ederken, Üşmûnî bunun aksine olan görüşünü kolaylıkla ifade edebilmiştir. Bu sayede Suyûtî'nin herhangi bir konuda hangi nahiv ekolünü benimsediğini öğrenebilmek için onun diğer eserlerine müracaat edilmesi gerektiğini, Üşmûnî'nin görüşlerinin ise çoğu zaman şerhinde kolaylıkla edilebildiğini belirlemiş olduk.

Çalışmamızda gözlemlediğimiz kadarıyla, *Elfiyye* şerh geleneğinin genel olarak iki ana şekilde geliştiği söylenebilir: Muhtasar şerhler ve mutavvel şerhler. Muhtasar şerh yöntemini benimseyen şârihlerin, büyük oranda sadece ana metne odaklanıp, kapalı gördükleri kısımları açıklamakla yetindikleri görülmektedir. Bu şârihler, metnin dışına çok az çıkmışlar ve ekseriyetle İbn Mâlik'e uyup ona itiraz etmemişlerdir. Suyûtî'nin şerhi, bu muhtasar yöntemin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, mutavvel şerh yöntemini benimseyen şârihler, ana metni açıklamakla birlikte, yeri geldiğinde İbn Mâlik'e eleştiri ve itirazlarını yöneltmişler, kendi görüşlerini söylemekten ve metnin

dışına çıkmaktan geri durmamışlardır. Üşmûnî'nin şerhi, bu mutavvel yöntemin bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Bu iki farklı yaklaşım, *Elfiyye* şerh geleneğinin zenginliğini ve çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Çalışmamızda, *Elfiyye* şerh geleneği içinde harf-i cer konusunu incelediğimizde, nahivciler arasında ortak noktaların bulunmasının yanı sıra zaman zaman ihtilafların da ortaya çıktığını gözlemledik. Bu ihtilafların temel olarak ya esas aldıkları nahiv ekollerinden ya da kendi tercihlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Bu durum, bazı yerlerde harf-i cerlerin i'râb durumunu etkilerken, çoğunlukla anlam yönünde nüans farklılıklarına yol açmıştır. Örneğin, bir âlim bir harf-i cere altı mana verirken, bir başka âlim aynı harfe yirmi bir mana yüklemiştir. Buradan hareketle, harf-i cerlerin anlamlarında görülen sayısal farklılıkların aslında tamamen zıt manalar olmayıp, eş anlamlı veya benzer anlamların ifade edilmesi şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, araştırmamız *Elfiyye* şerh geleneğinde harf-i cer algısını Üşmûnî ve Suyûtî'nin şerhleri özelinde ele almış ve zaman zaman diğer şârihlere de atıflarda bulunarak bu geleneğin yapısını ve harf-i cer konusunu tespit etmeye çalışmıştır. Bu önemli geleneğin daha iyi anlaşılması ve içindeki diğer nahiv konularının da bütüncül bir şekilde ele alınması için benzer çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, şerh geleneği içerisinde Ebû Hayyân ve Şâtıbî'nin şerhlerinin, İbn Mâlik'e eleştirel yaklaşımları nedeniyle ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Bu tür çalışmalar, *Elfiyye* şerh geleneğinin daha iyi anlaşılmasına ve dilbilimsel tartışmaların daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdalla, Alaa Mohamed Amin. *Âl-i İmrân ve Nisa Surelerinde Harf-i Cerlerin Manaya Etkisi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Aktan, Hamza. “İstihkak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/336-337. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aktaş, Osman - YAQOOB, Luay Hatem. “Arapçada ‘Mâ’ Edatının Anlam Türleri: Amme Cüzü Örneği”. *Eskiyeni* 44 (Eylül 2021), 645-661.
- Azimov, Sanan. *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kur’an-ı Kerim’deki Kullanımları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd. *Hizânetu’l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni’l-Arab*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 4. Basım, 1418/1997.
- Bayrak, Feyzullah. *Süyûtî’nin Hadis Şerhçiliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Buhturî, Ebû Ubâde el-Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ et-Tâî. *el-Hamâse*. thk. Muhammed İbrâhîm Huvvar - Ahmed Muhammed ‘Ubeyd. Abu Dabi: y.y., 1428/2007.
- Cerîr, Atıyye b. el-Hatafâ (Huzeyfe) et-Temîmî. *Dîvânu Cerîr bi-Şerhi Muhammed b. Habîb*. thk. Nu‘mân Muhammed Emîn Taha. Kahire: Dâru’l-ma’ârif, ts.
- Çetinel, Hasan. *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Anlama Katkıları*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Demircigil, Bayram. “İbn Cinnî’nin el-Muhteseb’inde Şâz Kıraatlara Yaklaşımı”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/35 (Haziran 2017), 77-101.
- Durmuş, İsmail. “İstidrâk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/329-330. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Kinaye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Durmuş, İsmail. “Tekit”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/365-368. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf . *et-Tezyîl ve’t-tekmîl fî şerhi’t-Teshîl*. thk. Hasan Hindâvî. 11 Cilt. Dımaşk - Riyad: Dâru’l-Ğalem - Dâru Künûzü İşbiliye, 1418-1423/1997-2013.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. ‘Alî b. Yûsuf b. Hayyân Essîru’ddîn el-Endelusî. *İrtisâfu’-d-Darab min Lisâni’l-‘Arab*. thk. Receb Osmân Muhammed. 5 Cilt. Kâhire: Mektebetu’l-Hancî, 1. Basım, 1418/1998.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf. *Menhecü’s-sâlik fi’l-‘kelâm ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. ‘Ali Muhammed Fâhır. 4 Cilt. Ezher: Dâru’t-Tıbbâ’ati’l-Muhammediyye, 1. Basım, 1435/2013.
- Ebü’l-Fidâ’, Ebû el-Fidâ’ ‘İmâd ed-Dîn İsmail b. ‘Alî b. Maḥmûd. *el-Kunnâş fî Fennî’n-Nahvi ve’ş-Şarf*. thk. Riyâd b. Ḥasen el-Ḥavvâm. 2 Cilt. b.y.: y.y., 2000.
- Ebyârî, İbrâhim İsmâil. *el-Mevsû’atü’l-Kur’âniyye*. 11 Cilt. Kâhire: Müessesetü Sicillî’l-Arab, 1405/1984.
- Elshahhat Abdelhamit Shoer, Mohamed Rızık. “Nahiv ve Delalet Açısından Aslı ve Zâid Harf-i Cerler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/31 (Haziran 2017), 129-150. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.333337>.
- Erkmen, Sefa. *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Ahkâm Ayetlerinde Manaya Etkisi: Cessâs Örneği*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Erünsal, İsmail. “Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l-‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş”. *Osmanlı Araştırmaları* 53/53 (Aralık 2018), 1-49. <https://doi.org/10.18589/oa.631958>.
- Galâyînî, Mustafâ b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ. *Câmi’u’-d-Dürûsi’l-‘Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 28. Basım, 1414 /1993.
- Günday, Hüseyin vd. (ed.). *Arapça’da Harf-i Cerli Fiiller*. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Güven, Hana. *Abdullah b. Ali Suveydân’ın İbn Mâlik Elfiyesi Üzerine Yaptığı Şerh ve İbn Akîl’in Elfiyye Şerhi ile Karşılaştırılması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Harîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed. *Dürretü’l-Ğavvâs fî Evhâmi’l-Havâs*. thk. Arafat Maṭracî. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1418/1998.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvü’l-Vâfi Ma’a Rabtihî Bi-Esâlibi’r-Rafi’a ve’l-Hayâti’l-Luğaviyyeti’l-Müteceddide*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru’l-Maârif, 3. Basım, 1960.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-Hemedânî. *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd. 4 Cilt. Kâhire: Dâru’t-Turâs, 20. Basım, 1400/1980.

- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik Ma'a şerhihi: 'Uddetü's-sâlik ilâ tahkîki Evdahi'l-mesâlik.* nşr. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh el-Ensârî el-Mısırî. *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik.* thk. Yûsuf eş-Şeyh Muḥammed el-Bikâ'î. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1431/2010.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh. *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb.* thk. Mâzin el-Mübârek- Muḥammed Alî. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1. Basım, 1384/1964.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Edebu'l-Kâtib.* thk. Muhammedu'd-Dâlî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ'. 2 Cilt.* Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423/2002.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Elfiyyeti'bni Mâlik fi'n-Nahvi ve't-Tasrif.* thk. Süleyman b. Abdilaziz b. Abdillâh el-'Üyûnî. Riyâd: Mektebetu Dâri'l-Minhâc, 1428/2007.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye.* thk. 'Abdulmun'im Ahmed Herîdî. 4 Cilt. Mekketü'l-Mükerrem'e: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1. Basım, 1402/1982.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu't-Teshîl.* thk. Abdurrahman es-Seyyid – Muhammed Bedevî el-Mahtûn. 6 Cilt. Dâru Hacer, 1. Basım, 1410/1990.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve Tekmîli'l-Mekâsîd.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 302490, 1a-267b.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Teshîli'l-Fevâ'id ve Tekmîli'l-Makâsîd.* İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 179265, 1a-359a.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-Teshîl.* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Paşa, 232890, 1a-282a

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Usfûr, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî. *Darâ'iru's-Şi'r*. thk. İbrahim Muhammed. b.y.: y.y., 1. Basım, 1980.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Şerhu'bnu'n-Nâzım 'Alâ Elfıyyeti'bni Mâlik*. thk: Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Basım, 1420/2000.
- İmruülkays, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-Mürâr. *Dîvânu İmri'i'l-Kays*, thk. Abdurrahmân el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1. Basım, 1425/2004.
- İşgüzar, Salih. "Elfiye Şârihi Üşmûnî ve Hakkındaki İntihal İddiaları". *Arap Dili Belagati ve Edebiyatı Lisansüstü Araştırmaları*. ed. Ali Bulut vd. 246-264. İstanbul: Demavend Yayınları, 2023.
- Kakarash, Ayoub Mohsin. *Şerhu'l-Eşmûnî alâ Elfıyyeti İbn Mâlik Adlı Eserdeki İstişhâd Şiirlerinin Tahlili: Gramatik Bir Çalışma*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Karahasan, Mürselin. *Arap Dilinde Mecrurat: Hucurât Suresi Örneği*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Karman, Yaser - Soyupek, Hasan. "Yabancılara Arapça Öğretiminde Yaygın İfadelerin Rolü: Kur'ân'da Harf-i Cerler ile Kullanılan Fiiller Örneği". *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (Haziran 2022), 120-139.
- Kudaî, Ebû Amr Cemîl b. Abdullah b. Ma'mer el-Uzri. *Dîvân-ı Cemîl Büseyna*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1442/2020.
- Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb. *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*. thk. Ali Muhammed el-Bicâdî. Kahire: Nahdatü Mısr, ts.
- Kurt, Mustafa. *Arap Dilinde Cer Harfleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Ma'mer b. el-Musennâ, Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî. *Şerhu Nekâidi Cerîr ve'l-Ferezdak*. thk. Muhammed İbrahim Hûr-Velîd Mahmûd Hâlis. 3 Cilt. Abu Dabi: el-Mecme'u'ss-Sekâfi, 2. Basım, 1998.
- Mekkûdî, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Alî b. Sâlih el-Fâsî. *Şerhu'l-Mekkûdî*. thk. Abdulhamîd Handâvî. Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1425/2005.

- Merzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Dîvânu'l-Hamâse*. thk. Ğarîd eş-Şeyh. Beyrut: y.y., 1. Basım, 1424/2003.
- Murâdî, Ebû Muhammed Bedrûddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *Tavzîhu'l-makâşid ve'l-mesâlik bi-şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. 'Abdurrahmân 'Alî Süleymân. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1. Basım, 1422/2001.
- Murâdî, Ebû Muhammed Bedrûddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî. *el-Cene'd-dânî fi hurûfi'l-me'ânî*. thk. Faḥreddîn Ḳabâve - Muḥammed Nedîm Fadıl. Beyrut: y.y., 1413/1992.
- Nâzirü'l-Ceyş, Takiyyuddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. 'Abdiddâ'im et-Teymî. *Temhîdu'l-Kavâ'id bi Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*. thk. 'Alî Muhammed Fahir vd. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1428/2007.
- Necîb, Mahmud. *Şürûhu'l-Elfiyye Menâhicühâ ve'l-hilâfü'n-nahvî fihâ*. Suriye: Câmi'atü Haleb, Külliyyeti'l-âdâb ve'l-'ulûmü'l-insâniyye, Doktora Tezi, 1999.
- Olcun, Muhammed Mahmut. *Suyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdiyye Adlı Eserinde İstişâd Ettiği Ayetler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Ebû Ali el-Fârisî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 20 Haziran.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-ali-el-farisi>
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 07 Haziran 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/suyuti#1>
- Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrûddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 3. Basım, 1420/1999.
- Sabbân, Ebu'l-'İrfân Muhammed b. 'Alî el- Mısırî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî 'alâ Elfiyyeti'bni Mâlik Ma'ahû Şerhu'ş-Şevâhidi li'l-'Aynî*. thk. Tâhâ 'Abdurraûf Sa'ad. 4 Cilt. Kâhire: el-Mektebetu't-Tevfikıyye, t.y.
- Sâmerrâî, Fâdıl b. Sâlih b. Mehdî b. Halîl el-Bedrî. *Meânî'n-nahv*. 4 Cilt. Ammân: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1420/2000.
- Savaş, Sümeyye. *Celâleddîn es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı: İctihad Risâleleri Ekseninde*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdümelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Rasâilu's-Se'âlibî*. b.y.: y.y., ts.

- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1408/1988.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Behcetü'l-Merdiyye fî Şerhi'l-Elfiyye Ma'a hâşiyetihî: et-Tahkîkatu'l-Vefiyye bimâ fî'l-Behceti'l-Merdiyyeti mine'n-Nikâti ve'r-Rumûzi'l-Hafîyye*. nşr. Muhammed Sâlih Ahmed el-Garsî. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1. Basım, 1421/2000.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Elğâzü'n-Nahviyye*. thk. Taha Abdurraûf Sa'd. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyyetü li't-Turâs, t.y.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hem'u'l-Hevâmî' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*. thk. ‘Abdusselâm Muhammed Hârûn - ‘Abdul‘âl Sâlim Mukerram. 7 Cilt. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1413/1992.
- Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. Ubeydillâh el-Atekî. *Dîvânu Ebî'l-Esved ed-Du'elî*. thk. Muhammed Hasen Âlu Yâsîn. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-Hilâl, 1418/1998.
- Şadoğlu, Murat Serdar. *Arap Dilinde Harf-i Cerler ve Kullanım Boyutları*. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Gırnâtî. *el-Makâsîdü's-şâfiyye fî şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiyye*. thk. Ayyâd b. Aydi's-Sübeytî. 10 Cilt. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1448/2007.
- Şirin, Şükrü. *Ahkâm Âyetleri Bağlamında Fıkıh-Nahiv İlişkisi: İbnü'l-Arabî'nin Ahkâmü'l-Kur'ân Örneği*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Turan, Abdülbaki. “el-Elfiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 05 Temmuz 20204. <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-elfiyye--ibn-malik>
- Turgut, Abdülhamit. *Arap Dilinde Mecrular*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ülker, Şehmus. “Suyûtî'nin el-Behcetü'l-Merdiyye ‘ala Elfiyyeti İbn Mâlik Adlı Eserindeki Şerh Metodu.” *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2021), 19-28.
- Üşmûnî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsâ b. Yûsuf. *Şerhu'l-Üşmûnî li'Elfiyyeti İbn Mâlik: Menhecu's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Mâlik*. thk. Muhammed

- Muhyiddin Abdülhamid. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l- 'Arabî, 1. Basım, 1375/1955.
- Üşmûnî, Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Îsâ b. Yûsuf. *Şerhu'l-Üşmûnî li'Elfiyeti İbn Mâlik*. thk. Hasan Hamed. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1419/1998.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ahmed b. Muhammed b. 'Alî en-Nisâbûrî. *Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*. b.y.: y.y., ts.
- Yıldırım, Enbiya. "Suyûti'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehâvî-Suyûtî Çekişmesi Bağlamında)". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2006), 153-179.
- Yılmaz, Ali. "Arapça'da İsim Fiiller". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (Haziran 2001), 379-392.
- Yûsî, Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed. *Zehru'l-Ekem fi'l-Emssâl ve'l-Hikem*. thk. Muhammed Hacî - Muhammed el-Ahdar. 3 Cilt. Mağrib: eş-Şirketu'l-Cedîde - Dâru'ss-Sekâfe - Dâru'l-Beydâ, 1. Basım, 1401/1981.
- Yüksel, Ahmet. *Arap Dilinde Harfî Cerler*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî. *el-Lâmât*. thk. Mâzin el-Mubârek. Dımaşk: y.y., 1405/1985.
- Zougari, Khadija Iben Khayat. *Arapça Harf-i Cerlerin Anlam Özellikleri ve Türkçe Karşılıkları: Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye Bağlamında Bir İnceleme*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.